

ZBORNÍK SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE CXVII

ZBORNÍK
SLOVENSKEHO
NÁRODNÉHO
MÚZEA
V MARTINE

64

ETNOGRAFIA

ETNOGRAFIA

ROČNÍK CXVII – 2023

02/61

ISBN 978-80-8060-570-4
ISSN 0139-5475

ZBORNÍK
SLOVENSKÉHO
NÁRODNÉHO
MÚZEA
V MARTINE

ROČNÍK
CXVII – 2023

ETNOGRAFIA 64

VYDALO SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM

Vydalo Slovenské národné múzeum v Martine roku 2023

Predseda Edičnej rady
Slovenského národného múzea
Mgr. Peter Barta

Redakčná rada
Mgr. Radovan Sýkora, predseda
Mgr. Simona Badínková (tajomníčka), PhDr. Mária Halmová,
doc. PhDr. Anna Hlôšková, CSc., PhDr. Marianna Janoštinová,
PhDr. Eva Králiková, PhDr. Zora Mintalová Zubercová,
Mgr. Michala Sedláčková, Mgr. Lucia Segľová Mušinková, PhD.,
Mgr. Lucia Šlamiarová, Mgr. Adam Uhnák, PhD.

Odborná redaktorka a zostavovateľka
Mgr. Lucia Segľová Mušinková, PhD.

Jazyková redaktorka
Mgr. Zuzana Dudášová, PhD.

Technický redaktor
Mgr. Alexander Mušinka, Ph.D.

Obálku a väzbu navrhol
Zdeněk Jeřábek

Texty do angličtiny preložila
Stephanie Staffen

Rukopis posúdili
Mgr. Radek Bryol, Mgr. Tomáš Janura, PhD., prof. PhDr. Rastislava Stoličná, DrSc.

Výroba
Tlačiareň Alfa print, s. r. o. Martin

Frontispice
Jasenová. Čelný pohľad z ulice na zrubovú poľnohospodársku usadlosť č. 89,
na uzavretom dvore s bránou. Foto J. Thurzo, 10. 11. 1966.
Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 039444.

© Slovenské národné múzeum v Martine, 2023

Slovenské národné múzeum je štátna príspevková organizácia zriadená
Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky

ISBN 978-80-8060-570-4
ISSN 0139-5475

ÚVODOM

(130 rokov od vzniku Muzeálnej slovenskej spoločnosti)

Jubileá majú v živote inštitúcií svoj nesporný význam, keďže sú podnetom na opätovné zamýšľanie sa nad vlastnými dejinami. Nebýva výnimkou, že smerovanie takýchto úvah vedie prevažne k fráзовitému vydvihovaniu veľkosti zakladateľov a nekritickému pohľadu na históriu vlastnej inštitúcie. Keď ma editorka tohto zborníka oslovila s ponukou napísať krátky úvod pri príležitosti stotridsaťročnice Slovenského národného múzea (SNM), moje myšlienky smerovali k tomu, ako stručne vystihnúť komplikovanosť procesu vzniku Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS), teda priamej predchodkyne dnešného Slovenského národného múzea. Ten je totiž výbornou ilustráciou známej skutočnosti, že dejiny nie sú „čierno-biele“. Už Milan Rybecký totiž výstižne napísal, že Andrej Kmeť stál na čele spoločnosti, ktorú založiť nemienil. Toto konštatovanie má skutočne oporu v historických prameňoch. Andrej Kmeť húževnato, možno až vzdorovito bojoval o to, aby vznikajúci spolok mal primárne vedecký a až sekundárne zberateľský charakter a aby jeho zameranie bolo primárne prírodovedecké, a nie etnografické. Napriek tomu, že sa mu to nepodarilo a nevznikol vedecký, ale múzejný spolok, napriek nesúhlasu kolegov (na čo nám len budú tie austrálske vtáky...) sa nevzdal svojho ponímania vedeckej práce a snažil sa ho presadzovať aj na platforme múzejného spolku. V tomto momente by som videl jeden z jeho odkazov pre súčasnosť. Ved' Kmeť to mohol pokojne vzdať, povinnosť mal predsa neúrekom. Skutočnosť, že sa stal predsedom MSS, svedčí o jeho schopnosti robiť kompromisy v záujme vyššieho cieľa. Týmto svojím rozhodnutím sa aj tak trochu nechtiac stal otcom slovenského múzejníctva. MSS bola prvým spolkom po zániku Matice slovenskej, ktorého členská základňa združovala všetky frakcie slovenského národného hnutia. Netreba tiež zabúdať, že stanovy toho - nesporne významného - spolku slovenských národovcov boli schválené v čase tvrdých maďarizačných opatrení a v predvečer mileniálnych osláv! To nie je vôbec samozrejmosť a bez spolupráce Kmeťa s tzv. lojálnymi Slováckmi (S. Czambel, M. Zsilinszky) by k tomu len ťažko bolo došlo. Pre celý proces genézy MSS je príznačné, že Kmeť sa musel vyrovnávať nielen s problémami súvisiacimi s uhorskou mocou, ale v istom zmysle ešte viac s vnútornými oponentmi v rámci tzv. martinského centra Slovenskej národnej strany. Táto okolnosť je taktiež ilustráciou platnosti konštatovania, že dejiny nie sú „čierno-biele“. V každom prípade spolok pod Kmeťovým predsedníctvom dostal také pevné základy, že kontinuálne pôsobí až dodnes ako najvýznamnejšia múzejná inštitúcia v celoštátnom kontexte.

Všetky načrtnuté udalosti a súvislosti sú už poctivo spracované v slovenskej historiografii a nemá preto význam zachádzať do väčších podrobností. Žiada sa tu formulovať odkaz Andreja Kmeťa pre dnešné múzejníctvo. Hoci je vedecká práca dnes už ukotvená v iných inštitúciách, možno sa stále pýtať, či je vedecký element v múzejnej práci dostatočný. Ak by sme mali Kmeťove idey chápať ako akúsi DNA Slovenského národného múzea, tak zberateľsko-dokumentačno-prezentačná práca bez vedeckej analýzy by sa s ňou nezhodovala. Možno sa tiež pýtať, či zameranie SNM presahuje hranice Slovenska. Je zrejmé, že charakter SNM bude vždy primárne limitovaný územím Slovenska a jeho dejinami. Ak by však malo nasledovať Kmeťov odkaz, tak tento limit nemôže byť striktný, zahraničný kontext musí byť zastúpený v dostatočnej miere. Kmeťov kontext „národnej vedy“ sa totiž bez elementu „svetovej“, či „všeobecnej“ vedy nezaobišiel. Som presvedčený, že tieto fenomény sú v práci súčasných múzejníkov prítomné. O tom, či sa naznačený ideový odkaz A. Kmeťa realizuje v dostatočnej miere, sa môžu zodpovedne vyjadriť len samotní múzejníci.

Zborníku SNM v Martine: Etnografia prajem veľa inšpiratívnych výskumných tém a ich originálneho vedeckého spracovania. Však napokon je veľmi dobre známe, že A. Kmeť, hoci výrazne brojil proti MSS ako primárne etnografickej inštitúcii, sám bol nadšeným a mimoriadne aktívnym etnografom! Nadšenie A. Kmeťa pre tvorivú vedeckú prácu, ktorej nevyhnutnou podmnožinou je aj práca zberateľská, možno považovať za jeho univerzálny odkaz. Vedecká či múzejná odborná práca sa totiž dlhodobo nedá vykonávať bez zanietenosti pre danú vec. A hoci A. Kmeť bol osobnosťou so svojimi plusmi, ako aj mínusmi, jeho nadšenie pre získavanie nových poznatkov sa mu uprieť nedá. V tomto smere je jeho odkaz pre súčasnosť a budúcnosť stále inšpirujúci.

Karol Holly

INTRODUCTION

(130 years since the foundation of the Slovak Museum Society)

Anniversaries have an unquestionable importance in the life of institutions since they provide an incentive for thinking back over their own history. It is no exception for this reflection to lead to cliché-ridden praise for the significance of its foundation and an uncritical view of the history of one's own institution. When the editor of this anthology offered me the task of writing a short introduction on the occasion of the 130th anniversary of the Slovak National Museum (SNM), my thoughts focused on how to explain in brief the complications behind the process of founding the Slovak Museum Society (MSS) that is the direct predecessor of today's Slovak National Museum. Here we have an excellent illustration of the well-known fact that history is not "black and white". Milan Rybecký already rightly noted that Andrej Kmet' stood at the head of a society he did not intend to found. This statement is well supported by historical sources. Andrej Kmet' fought hard and possibly even stubbornly for this nascent society to be primarily of a scientific nature, and only secondarily to deal with collections. Its focus was to be first and foremost on the natural sciences, not ethnography. Despite the fact that he did not succeed in this and it was not a scientific institution that was founded, but a museum institution, despite criticism from his colleagues (what is the point of having those Australian birds?...) he did not abandon his vision of scientific work and tried to implement it on the platform of the museum society. I can see in this moment one of his messages for today. Kmet' could quite easily have given up; after all, he had many obligations of his own. The fact that he became president of the MSS testifies to his ability to make compromises in the interests of a higher objective. This decision thus made him, albeit somewhat unwittingly, the father of Slovak museology. The MSS was the first society following the dissolution of *Matica slovenská* in which the membership base brought together all the fractions of the Slovak national movement. We should also not forget that the statutes of this – undoubtedly important – association of Slovak nationalists were approved at a time when tough measures of Magyarization were in place and on the eve of the millennial celebrations! This was not an easy task, and without the cooperation between Kmet' and the "loyal" Slovaks (S. Czambel, M. Zsilinszky), this would hardly have happened. The whole process of the genesis of the MSS clearly shows that Kmet' had to deal not only with problems related to the Hungarian powers, but in a certain sense even more with internal opponents within the so-called Martin

centre of the Slovak National Party. This circumstance is also an illustration of the validity of the statement that history is not “black and white”. In any case, under Kmet’'s presidency, the society was given such strong foundations that it has existed uninterrupted until today as the most important museum institution nationwide.

All these outlined events and circumstances have already been suitably studied in Slovak historiography and thus there is no reason to go into further detail. There is, however, a need to describe the legacy of Andrej Kmet’ for contemporary museology. Although academic work is anchored today in other institutions, we may still ask whether the academic element in museum work is sufficient. If we were to see Kmet’'s ideas as some type of DNA of the Slovak National Museum, then collection, documentation and presentation work without any academic analysis would not match up. We may also ask whether the SNM’s work goes beyond the borders of Slovakia. It is clear that the nature of the SNM will always be primarily limited by the territory of Slovakia and its history. However, if we were to follow Kmet’'s legacy, then this limit cannot be strict; the foreign context must be present to a sufficient extent. Kmet’'s context of “national science” was impossible without the element of “world” or “general” science. I am convinced that these features are present in the work of contemporary museologists. Whether this legacy of A. Kmet’'s ideas is present to a sufficient extent, only the museologists themselves can properly judge.

I wish the *Anthology of the SNM in Martin: Ethnography* many inspirational research topics and much original academic work. In the end, it is a well-known fact that A. Kmet’, although he fought hard against the MSS as a primarily ethnographic institution, was himself an exceptionally active ethnographer! A. Kmet’'s enthusiasm for creative academic work, of which an intrinsic part involves collection work, can be considered as his universal legacy. Academic or museum work cannot be performed in the long run without a passion for the subject in question. And although A. Kmet’ was someone with both good sides and bad sides, his enthusiasm for new knowledge cannot be taken away from him. In this sense, his legacy for the present and the future remains an inspiration.

Karol Holly

ŠTÚDIE A MATERIÁLY

USADLOSŤ Z JASENOVEJ Č. 89 V MÚZEU SLOVENSKEJ DEDINY (Historický vývoj a možnosti expozície)

*Anna Kiripolská, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: anna.kiripolska@snm.sk*

Abstract: *The farmstead from Jasenová no. 89 was included in the set of buildings of the Museum of the Slovak Village in 1965. It was intended to represent the dwelling of a wealthy farmer, with the furnishings of all its residential and farm parts set in the second half of the 19th century. The objective of this study is to map out the historical evolution of the village, its particularities in terms of farming, society and culture, the construction characteristics of the village, the evolution in exhibition projects and the genealogy of its inhabitants.*

Keywords: *Lower Orava, village of Jasenová, farmstead no. 89, open-air museum, exhibition, traditional architecture*

Dolnooravská obec Jasenová podľa súčasného administratívneho členenia spadá do okresu Dolný Kubín. Prevažná časť jej chotára s celkovou rozlohou 1 193 ha sa nachádza v geomorfologickom celku Oravskej vrchoviny a má pahorkovitý povrch členený na niekoľko častí oddelených údoliami potokov. Zhruba pätinou svojej rozlohy zasahuje do Chočských vrchov. Nadmorská výška chotára sa pohybuje v rozmedzí 520 – 1 611 m n. m. Najvyšším bodom je vrchol Veľkého Choča. Chotár je prevažne odlesnený, súvislejší lesný ihličnanový porast sa nachádza len v juho-východnej časti pod Veľkým Chočom. Jasenová leží v malej kotline, prechádzala ňou stará cesta vedúca z Liptova cez Valaskú Dubovú do Dolného Kubína, pozdĺž ktorej sa vyvinula pôvodná obojstranná zástavba. Územím obce preteká Starý potok a Biela voda, ktoré ústia do Jasenovského potoka.

Historický vývoj obce

Archeologické nálezy z popolnicového pohrebiska lužického kultúrneho komplexu dokladujú osídlenie územia obce už v predhistorickom období mladšej doby bronzovej.¹

¹ *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý. Bratislava: Obzor, 1967, s. 514.*

Územie, na ktorom obec vznikla, patrilo pôvodne k panstvu Oravského hradu. Prvá písomná zmienka je z roku 1320, keď kráľ Karol Róbert potvrdil donáciu určitého územia správcom hradu županom Dončom jeho služobníkovi Michalovi z Liptova. Ten pochádzal z rodiny Bobrovnických a stal sa zakladateľom zemianskeho rodu Čaplovičovcov, ktorých predkom patrila celá obec s vymedzeným chotárom až do 16. storočia. Neskôr bola ich majetkom iba zemianska časť dediny.

V 16. storočí usadili majitelia Oravského hradu v blízkosti zemianskej časti Jasenovej svojich poddaných, čím založili sedliacku časť obce pod svojou právomocou a vymedzili jej hranice. V polovici 16. storočia tu žilo podľa daňových súpisov 17 rodín na deviatich raliach (stará plošná miera, označenie časti chotára), z toho bol jeden šoltýs, štyria komorníci a traja nemajetní.² Koncom 16. storočia vykazovala táto časť obce 23 sedliackych a želiarskych domov³, osem sedliackych rali a dve šoltýske.⁴

Šoltýske rale boli v majetku rodiny Jasenovských až do roku 1618, keď z nich polovicu odkúpil Ján Bencúr, pôvodom zo Záskaľia.⁵ Urbár Oravského panstva z roku 1619 uvádza, že obyvatelia Jasenovej platili za užívanie pozemkov 135 zl. a 50 denárov, odovzdávali 20 kohútov, 20 sliepok, 10 husí, 150 vajec, 10 jarabíc a spolu s Porubčanmi jedného vykŕmeného voľa. V tom období tu žilo na 10 raliach 40 sedliackych rodín, štyri šoltýske a štyri želiarske. V obci fungoval šoltýsky mlyn. V zemianskej časti bolo 13 domov.⁶ Protihabsburské povstania v 17. storočí nepriaznivo ovplyvnili aj život obyvateľov Jasenovej. Rabovanie bočkayovských vojsk a povinnosť ich zásobovania viedli k tomu, že v roku 1608 bolo v obci 10 domov, z toho dva opustené a nakoľko bolo obyvateľstvo zbedačené, zdanené boli iba štyri domy. V zemianskej časti sa nachádzala jedna usadlosť s kúriou. Roku 1624 vykazovala časť patriaca Oravskému hradu 48 rodín, oševnú plochu 415 lukien zrna na všetkých raliach, výmeru lúk na 45 vozov sena. Podľa daňového súpisu z roku 1647 mala dedina deväť rali okrem zemianskych usadlostí, roku 1677 mala 10 sedliackych a jednu želiarsku usadlosť, zemianskych domov bolo 21.⁷ Roku 1677 sa spomína aj valcha, za ktorú platili nájom 1 zlatý.⁸ Roku 1683 prechádzali Oravou litovské vojská, ktoré oneskorene tiahli na pomoc poľskému kráľovi Jánovi Sobieskemu k Turkami obliehanej Viedni. Litovci vypálili a vydrancovali 27 oravských dedín. Správa úradníkov Oravského hradného panstva z roku 1686 uvádza, že Jasenová je úplne vyrabovaná a všetok dobytok zabavený. V dôsledku stanovených daní a povinností ubytovania vojska veľa obyvateľov utieklo alebo podľahlo chorobám. Preto z 10 sedliackych rali boli vtedy obývané a obrábané iba 2 a 1/8.⁹

Na začiatku 18. storočia po potlačení povstania Františka II. Rákoczyho sa skončilo dlhé obdobie vojen a hospodárske pomery v obci sa postupne konsolidovali.

² KAVULJAK, Andrej. *Historický miestopis Oravy*. Bratislava: SAV, 1955, s. 117.

³ MAŤUGOVÁ, Soňa. Sedemsto rokov obce Jasenová. In: *Jasenovské zvesti*. 2020, roč. XVII, s. 4. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2020-0.html#m_411062. [Cit. 2021-03-10].

⁴ VÁVRA, Ján. Z minulosti obce Jasenovej. (Rodisko a pôvod Martina Kukučina). In: *Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti*. 1940-1941, roč. XXXIV-XXXV, č. 8, s. 141.

⁵ MAŤUGOVÁ. Cit. 3, s. 4.

⁶ VÁVRA. Cit. 4, s. 141.

⁷ KAVULJAK. Cit. 2, s. 118.

⁸ MAŤUGOVÁ. Cit. 3, s. 5.

⁹ VÁVRA. Cit. 4, s. 142.

Obr. 1. Jasenová. Čelný pohľad z ulice na zrubovú poľnohospodársku usadlosť č. 89, na uzavretom dvore s bránou. Foto J. Thurzo, 10. 11. 1966. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 039444.

Fig. 1. Jasenová. Front view from the street of the log farm building no. 89, in an enclosed courtyard with a gate. Photograph by J. Thurzo, 10. 11. 1966. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 039444.

Roku 1715 bývalo v časti dediny patriacej Oravskému hradu 60 rodín, čo predstavovalo zhruba 300 ľudí. Osevná plocha vystačila na 1 050 korcov obilia. Nachádzala sa tu zemianska kúria rodiny Čaplovičovcov a Cundrovcov. Ich pozemky zaberali takmer štvrtinu chotára.¹⁰ Roku 1718 v dôsledku rozsiahleho požiaru vyhorela veľká časť obce. Oravské hradné panstvo síce poskytlo drevo zo svojich lesov na výstavbu nových domov, no obec sa z tejto katastrofy spamätávala len postupne. V dôsledku požiaru odišlo zhruba 50 jej obyvateľov do Budína, Pešti a do Srbska.¹¹ Roku 1719 ešte obec vykazovala 4,5 neobrábaných pustých ralií, bol tu jeden mlyn, sedem lie-

¹⁰ KAVULJAK. Cit. 2, s. 118.

¹¹ MAŤUGOVÁ. Cit. 3, s. 5.

hovarských kotlov a päť klátov včiel.¹² Vodný múčny mlyn na jeden kameň stál pod sútokom Bielej vody a Starého potoka. Jasenovčania platili za jeho užívanie spolu s valchou 16 zl. ročne. Roku 1773 sa už uvádzajú dva šoltýske mlyny s nájmom – horný a dolný. Zhruba v rovnakom období fungoval aj tretí mlyn v zemianskej časti obce.¹³ V rokoch 1776 – 1777 v obci chovali 197 volov, 113 kráv, 112 jalovic a býčkov, 37 teliat, 46 koní a osem žriebät. Počet oviec nie je uvedený. Vtedy tu žilo 88 sedliackych a 10 zemianskych rodín.¹⁴ V rámci robotných povinností museli sedliaci odpracovať ročne 10 dní so záprahom alebo 20 dní ručne, želiari dva dni ručne. Platilo pritom, že štvrtina roboty sa mala uskutočniť v zimných mesiacoch. V roku 1774 bolo evidovaných 94 sedliakov ako hláv rodín. Spoločne odovzdávali Oravskému hradnému panstvu deviatok v sume 188 zl., 46 siah dreva na kúrenie, 46 holieb topeného masla, kapúny, kohúty a sliepky. V polovici 18. storočia panstvo určilo Jasenovčanom lesy, za užívanie ktorých platili ročné poplatky. Za podobných podmienok fungoval aj prenájom lúk a pasienkov panstva jednotlivcom či celej obci. Prenajímali si tiež panské stupy. Koncom 18. storočia v dôsledku urbárskej regulácie Márie Terézie nahradili dedičných šoltýsov volení richtári so stanovenými právomocami. Prvým písomne doloženým v Jasenovej bol Martin Remko v roku 1785. Na správe obce sa okrem neho podieľali aj prisažní. Obec zamestnávala plateného hájnika, bubeníka, pastierov, poštára.¹⁵

V priebehu 19. storočia sa oslabil význam a vplyv zemianskych rodov v Jasenovej. Rodina Čaplovičovcov sa postupne rozdelila na tri vetvy – Helovičovcov, Skubovcov a Čaplíkovcov. Z 13 rodín zaznamenaných roku 1626 zostalo v roku 1806 iba deväť a do konca 19. storočia ich počet klesol na tri.¹⁶ Viaceré zemianske rodiny vstúpili do rodinných zväzkov so sedliackymi rodmi a postupne s nimi splynuli. Delenie pôdy medzi jednotlivých príslušníkov a spory o jej vlastníctvo zapríčinili, že mnohí z obce odišli a hľadali uplatnenie v profesiách úradníkov, advokátov, učiteľov, kňazov.

V celokrajinskom súpise z roku 1828 sú uvedené mená 107 daňovníkov, z ktorých bolo 95 sedliakov, jeden želiar a 11 podželiarov. Do kategórie podželiarov sú zahrnutí traja nájomcovia panských mlynov, kováč a židovské rodiny. Okrem rodinných príslušníkov súpis vykazuje jedného sluhu, osem slúžok a troch pomocníkov. V obci vtedy chovali 114 volov, 78 kráv a jalovic, 88 volov a kráv starších ako dva roky, 40 koní a 295 oviec. Celková výmera pôdy obrábanej daňovníkmi bola 2 126 bratislavských meríc¹⁷ (1 bratislavská merica = cca 2 150 m²). Spolu vtedy žilo v Jasenovej v 97 domoch 501 obyvateľov, z toho 484 evanjelikov, jeden katolík a 16 židov.¹⁸ V štatistikách obyvateľstva sa objavujú židia v Jasenovej ako nájomcovia panského regálu. Už v roku 1775 ich tu žilo sedem. Židovské rodiny najskôr kupovali opustené drevenice, ktoré postupne adaptovali na výkon svojich

¹² KAVULJAK. Cit. 2, s. 118.

¹³ MAŤUGOVÁ. Cit. 3, s. 5.

¹⁴ VÁVRA. Cit. 4, s. 142.

¹⁵ MAŤUGOVÁ. Cit. 3, s. 5.

¹⁶ VÁVRA. Cit. 4, s. 143.

¹⁷ Celokrajinský daňový súpis. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSK8-6SFZ-7?i=628>. [Cit. 2021-03-01].

¹⁸ VÁVRA. Cit. 4, s. 142.

Obr. 2. Jasenová. Bočný perspektívny pohľad na zrubovú poľnohospodársku usadlosť č. 89, na uzavretom dvore s bránou. Foto J. Thurzo, 10. 11. 1966. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 039445.

Fig. 2. Jasenová. Side perspective view of the log farm building no. 89, in an enclosed courtyard with a gate. Photograph by J. Thurzo 10. 11. 1966. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 039445.

živností – predovšetkým prevádzkované krčiem a obchodov. Na samotné bývanie im spočiatku postačovala iba jedna miestnosť.¹⁹ Roku 1831 zasiahla Jasenovú epidémia cholery, ktorej podľahlo 78 obyvateľov.²⁰

Po zrušení poddanstva bol upravený pomer medzi oravským panstvom a obyvateľmi obce dohodou z leta roku 1870. Ako náhradu za ponechanú horu a hoľu sa panstvo zaviazalo ročne dodávať po osem siah jedľového a bukoveho dreva na palivo pre farára a učiteľa.²¹ Do vlastníctva jednotlivých roľníkov prešli pozemky, ktoré boli zapísané v tereziánskom urbári, teda polia a lúky. Pásienky a lesy sa nedelili, ostali ako celok v správe urbáru.

¹⁹ RED. Židovské osídlenie Oravy. In: *Jasenovské zvesti*. 2009, roč. VIII, s. 6. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2009.html#m_411062. [Cit. 2021-03-15].

²⁰ MAŤUGOVÁ. Cit. 3, s. 6.

²¹ VÁVRA. Cit. 4, s. 143.

Činnosť spolku urbarialistov je písomne doložená od začiatku 20. storočia. Okrem obhospodarovania lesov jednotlivých podielnikov dohliadal spolok na ťažbu dreva a kameňa, pestovanie sadeníc a výsadbu stromčekov, vyžínanie trávy, zabezpečoval a udržiaval pastviny, staral sa o údržbu ciest, prenajímal mlyny, a dohliadal aj na dodržiavanie poľovného a rybolovného práva. Všetku hospodársku činnosť riadil lesný výbor zložený z 12 členov, po jednom z každej jasenovskej rale. Jeho rozhodnutia potvrdzovalo každoročné valné zhromaždenie členov. Za hospodárenie v lese zodpovedal lesný gazda, stráženie pastvín a lesov vykonával poľný a lesný hájnik. Za svoju prácu dostávali ročný plat a pravidelne odmeňovaní boli aj funkcionári spolku – predseda, pokladník a tajomník. Rale boli rozdelené na 108 „deviatok“, na každý z nich sa určili povinnosti aj benefity. Jednotlivé pracovné činnosti boli odmeňované stanovenou sadzbou. Za nevykonanú prácu sa odvádzali poplatky do urbárskej pokladne. Z každého deviatku mohli zdarma pásť jednu kravu, jednu jalovicu a šesť oviec. Za dobytok pasený navyše sa platila určená suma. Spolok vlastnil dve vyhne, ktoré prenajímal. V spoločnom majetku urbarialistov a Gazdovsko-potravného a úverového spolku bol aj murovaný valcový mlyn na vrchnú vodu na potoku Biela voda. Výška ich podielov bola rovnaká, z čoho vyplývalo aj rovnomerné delenie nákladov na údržbu a zisku z nájmu. Pri likvidácii Gazdovsko-potravného a úverového spolku urbarialisti odkúpili jeho budovu s hostincom a obchodom, ktorú potom prenajíмали.²²

Do hospodárskeho života obce významným spôsobom zasiahol Gazdovsko-potravný a úverový spolok v Jasenovej. Jeho prvé valné zhromaždenie sa konalo začiatkom januára 1897 za účasti 46 členov, ktorí vložili spolu 86 účastín. Boli schválené stanovky spolku a zvolená jeho správna rada. Spolok nakupoval priemyselné hnojivá, osivá, poľnohospodárske stroje, v prípade neúrody aj krmivá pre dobytok. Zaoberal sa obchodnou činnosťou, obstarával potrebný tovar a prevádzkoval spolkový obchod. Staral sa o údržbu mlyna a poskytoval možnosť mletia obilia. Spolok sa venoval aj sporeniu a poskytovaniu pôžičiek. Peniaze vložené do spolku ostávali vo vlastníctve členov a využívali sa na poskytovanie pôžičiek na nízky úrok. V roku 1901 tak napríklad požičal trom svojim členom žiadanú sumu na cestu do Ameriky.²³ S cieľom ďalšieho vzdelávania odoberal spolok hospodárske časopisy. Gazdovsko-potravný a úverový spolok v Jasenovej ukončil činnosť v roku 1932 po niekoľkoročnej likvidácii spojenej s predajom svojich nehnuteľností záverečným vyúčtovaním a vyplatením podielov jednotlivým členom. Na vedení spolku sa podieľali viacerí evanjelickí kňazi, prvým predsedom sa stal M. Krčméry, po ňom V. Jamnický a O. Devečka. Dlhoročným pokladníkom bol majiteľ jasenovského kaštieľa I. Pivko a miestny učiteľ J. Vávra.²⁴

²² MAŤUGOVÁ, Soňa. História spolku urbarialistov. In: *Jasenovské zvesti*. 2020, roč. XVII, s. 7-9. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2020-0.html#m_411062. [Cit. 2021-03-10].

²³ Zápisnica zo zasadnutia Potravnno-gazdovského a úverového spolku. In: *Jasenovské zvesti*. 2009, roč. VIII, s. 2. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2009.html#m_411062. [Cit. 2021-03-18].

²⁴ REMKO, Milan. *Gazdovsko-potravný a úverný spolok v Jasenovej: Sonda do histórie obce*. Jasenová: Remedica, 2020, s. 45-69. ISBN 978-80-972954-3-1. Zakladacia listina spolku prístupná na: https://library.hungaricana.hu/en/view/SZTNH_KozpontIertesito_1897/?query=jaszenova&pg=141&layout=s. [Cit. 2021-02-07].

Zamestnania a spôsoby obživy

Takmer výlučným spôsobom obživy až do polovice 20. storočia bolo poľné hospodárstvo spojené s chovom dobytky. Pestovala sa pšenica, raž, jačmeň, ovos, zemiaky, strukoviny, z krmovín vika a novšie d'atelina. Od konca 19. storočia bol zaužívaný nasledovný systém striedania plodín: prvý rok sa siala pšenica alebo raž. Na jeseň sa zaozal hnoj a v budúcom roku sadili zemiaky. V ďalšom roku sa sial jačmeň spolu s d'atelinou, ktorá sa kosila v štvrtom roku. Piaty rok vysievali ovos, šiesty rok viku.²⁵ Z ďalších plodín pestovali ľan a konope, postupne aj kŕmne okopaniny, zo zeleniny najmä kapustu, mrkvu, petržlen, cibuľu a cesnak. Pôdu zúrodňovali maštalným hnojom, od prelomu 19. a 20. storočia pravidelne aj priemyselnými hnojivami – kostnou a Thomasovou múčkou, superfosfátom. Z hospodárskych zvierat chovali najmä hovädzí dobytok, voly a kone pre záprah, ošípané a hydinu. Každý gazda vlastnil aj niekoľko oviec, ktoré sa počas vegetačného obdobia spoločne vyhánali na salaš pod úpäťm Veľkého Choča.²⁶ Matriky z druhej polovice 19. storočia uvádzajú, že bačom bol roľník Ondrej Piecka, manžel Zuzany Zaťkovej, ktorý zomrel roku 1884 vo veku 55 rokov a valachom želiar Ondrej Števo-Kuric, manžel sestry Ondreja Piecku, Kataríny. Valachov a ich pomocníkov z Jasenovej si na salaše najímali aj niektoré okolité obce, napríklad Veličná.

Časť obyvateľov obce odchádzala na sezónne poľnohospodárske práce za naturálnu či peňažnú odmenu na juhozápadné Slovensko. Vypomáhali najmä pri žatve, okopávaní a zbere cukrovej repy. Na prelome 19. a 20. storočia pracovali niektorí muži ako murári v Budapešti.²⁷

Podľa zoznamu remeselníkov a obchodníkov v Uhorsku z roku 1892²⁸ v obci pôsobili kováči Andrej Holéczy a Ján Holéczy, stolár Ján Čaplovič, obchodníci s drevom Ján Jandura Baričák a Ján Števo, obchodníci s obilím Ján Kováč Gazdík a Ján Števo, mlynári Ján Brna a Michal Dzurek, krčmári Anna Adlerová, Leopold Spitzer, Katarína Stoszeiová, Samuel Strelinger a Samuel Weinberger. Poslední dvaja menovaní boli zároveň aj mäsiarmi. Dve kováčske vyhne fungovali v obci aj v medzivojnovom období, vystriedalo sa v nich viacero majiteľov (Pavol Sýkora, Ján Kubek, Ján Rosinský, Ondrej Števo). Už spomínaný moderný valcový mlyn bol v prevádzke do roku 1953. Ďalšia technická stavba – mlyn spojený s pílou a valchou – bola situovaná v dolnej časti obce na Jasenovskom potoku. Vlastnil ho Karol Meško, od roku 1942 Pavol Čaplovič. Krátko po zmene majiteľa už mlyn nebol v prevádzke, do 60. rokov 20. storočia fungovala iba valcha.²⁹

Osobitnú kapitolu v novodobých dejinách obce tvorí vystaňovalectvo. V rokoch 1892 – 1924 vycestovalo predovšetkým do USA 89 obyvateľov Jasenovej, pričom zhruba 40 z nich sa tam natrvalo aj usadilo. Jedným z nich bol Andrej

²⁵ REMKO. Cit. 24, s. 37.

²⁶ REMKO. Cit. 24, s. 31.

²⁷ ZUBERCOVÁ, Zora a Marta DUDÁŠOVÁ. Správa z etnografického výskumu spracovaná podľa dotazníka pre potreby MSD – Jasenová. Výskumný materiál, 1978. Archív Slovenského národného múzea, pobočka v SNM – Múzeách v Martine (ďalej Archív SNM, pobočka v Martine). Fond SNM, VS č. 505/1978, s. 6.

²⁸ Magyarorszag iparosainak és kereskedőinek czim-és lakjegyzéke 1892. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=4&layout=s. [Cit. 2021-02-07].

²⁹ REMKO. Cit. 24, s. 30.

Obr. 3. Dvor usadlosti č. 89 z Jasenovej v Múzeu slovenskej dediny. Foto Z. Čerňanská, 19. 9. 2023.

Fig. 3. Courtyard of farmstead no. 89 from Jasenová in the Museum of the Slovak Village.
Photograph by Z. Čerňanská, 19. 9. 2023.

Jandura (*1873, syn Jána Janduru Štefanova a Zuzany, rod. Malíkovej), ktorý začiatkom roku 1900 odcestoval z Brém do New Yorku. O tri roky neskôr za ním prišla jeho žena Katarína so štvorročnou dcérou Zuzanou.³⁰ V roku 1910 získali americké občianstvo v štáte Illinois. Niektorí Jasenovčania vycestovali do zahraničia opakovane – napr. Andrej Piecka (*1870, syn Andreja Piecku a Zuzany, rod. Zaťkovej) v rokoch 1900, 1902 a 1905. Cesty vystažovalcov smerovali najmä do štátov New York, New Jersey, Illinois, Connecticut, Ohio a Pennsylvania, kde sa zamestnávali ako robotníci v uhoľných baniach a oceliarnach, ale tiež ako robotníci v lesoch.³¹ Navrátilci investovali zarobené peniaze do kúpy rolí, dobytky, poľnohospodárskeho náradia, prípadne do opravy či prestavby domu.

V roku 1924 sa začali projektové práce pre stavbu vodovodu z jasenovského prameňa, ktorý mal zásobovať zhruba 4 500 obyvateľov obcí Jasenová, Dolný Kubín. Projekt bol dokončený o tri roky neskôr. Celú stavbu – napriek mnohým problémom s dotknutými pozemkami, nedostatkami počas stavebnej realizácie a nezhodám jednotlivých zainteresovaných strán – dokončili a skolaudovali v roku 1932.³²

³⁰ MJ. Príchod Jasenovčanov do New Yorku podľa záznamov Nadácie ostrova Ellis z rokov 1892 – 1924. In: *Jasenovské zvesti*. 2009, roč. VIII, s. 4. Dostupné na https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2009.html#m_411062. [Cit. 2021-03-15].

³¹ REMKO. Cit. 24, s. 23.

³² MAŤUGOVÁ, Soňa. Prvý vodovod v Jasenovej. In: *Jasenovské zvesti*. 2020, roč. XVII, s. 6-7. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2020-0.html#m_411062. [Cit. 2021-03-10].

Z dôvodu požiarnej bezpečnosti a neblahých skúseností z opakujúcich sa požiarov bol z iniciatívy Eleka Čaploviča v roku 1925 založený dobrovoľný hasičský spolok, ktorý bol vybavený okrem inej predpísanej výstroje a výzbroje aj dvoma štvorkolesovými ručnými striekačkami.³³

V roku 1935 v obci žilo 392 obyvateľov, z toho 80 roľníkov. Je evidovaných 83 drevených domov a 18 murovaných vrátane kostola a kaštieľa, spolu 105 domových čísiel. Uvádzajú sa tiež počty chovaného dobytku – 188 kráv, 63 jalovic, 102 teliat, 68 volov, 49 býkov, 33 koní, 205 ošípaných, 648 oviec, dve kozy. Údaj neuvádza počty hydiny, včelích rodín bolo 75. V obci zaznamenali 46 geľov, 39 mláťačiek, 28 rajtárov, päť benzínových motorov.³⁴ Z celkovej výmery chotára vtedy tvorila orná pôda 542 ha, lúky 52 ha, záhrady 17 ha, pastviny 198 ha, lesy 331 ha. Ako neplodná zem bolo klasifikovaných 53 ha.³⁵

V máji 1941 sa uskutočnila elektrifikácia obce.³⁶ V roku 1947 bolo zavedené autobusové spojenie.

Koncom roku 1952 bolo založené jednotné roľnícke družstvo, ktoré sa po roku existencie rozpadlo. Ďalších dvadsať rokov roľníci hospodárili opäť súkromne a plnili predpísané kontingenty – povinné dodávky obilia, mäsa, mlieka a vajec. Druhý pokus o kolektívne hospodárenie v roku 1974 už bol úspešný. Pracovné príležitosti od 50. rokov 20. storočia poskytovali aj priemyselné podniky a výrobné družstvá v Dolnom Kubíne, Mokradi a Istebnom.

Vierovyznanie a školstvo

Obyvatelia Jasenovej sa od obdobia reformácie na Orave v prvej polovici 16. storočia hlásili k evanjelickému vierovyznaniu. Vizitácia z roku 1611 uvádza ich príslušnosť k evanjelickej fari v Dolnom Kubíne. Neskôr tvorili filiu evanjelického cirkevného zboru v Leštínach. Tam dochádzali aj na bohoslužby do artikulárneho kostola postaveného v rokoch 1688 – 1689. Priestor na vykonávanie bohoslužieb v Jasenovej čiastočne nahradzovala od roku 1798 nová budova školy. Roku 1834 bola podaná Oravskej stolici žiadosť o výstavbu kostola a novej školy v obci a zároveň o osamostatnenie od leštinského cirkevného zboru. Komisia ustanovená na posúdenie žiadosti konštatovala splnenie požiadavky tolerančného patentu (na zriadenie evanjelického cirkevného zboru potrebných sto rodín) a schopnosť obce financovať stavbu i budúci cirkevný zbor. Žiadosť bola v nasledujúcom roku schválená. V máji 1835 bol položený a posvätený základný kameň kostola. Jeho výstavba trvala 18 mesiacov, 1. novembra 1836 bol kostol vysvätený. Murovaná klasicistická stavba sa nachádza približne v strede obce, je jednodňová, vnútri pozdĺž troch strán s emporou. Kazateľnica a krstiteľnica pochádzajú z doby výstavby, organ zo začiatku 19. storočia bol odkúpený z katolíckeho kostola v Námestove. Počas roku 1837 prebiehali prípravy na osamostatnenie cirkevného zboru. Samostatný cirkevný zbor v Jasenovej vznikol 1. 1. 1838. Prvým zborovým kurátorom sa stal Gašpar Čaplovič, prvým kostolníkom Ján Jandura, prvým

³³ MAŤUGOVÁ, Soňa. Prvý hasičský spolok v Jasenovej. In: *Jasenovské zvesti*. 2020, roč. XVII, s. 9. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2020-0.html#m_411062. [Cit. 2021-03-10].

³⁴ REMKO. Cit. 24, s. 77.

³⁵ KAVULJAK. Cit. 2, s. 116.

³⁶ REMKO. Cit. 24, s. 82.

kňazom Timotheus Ctiboh Zoch. Do súčasnosti tu pôsobilo 12 kňazov, viacerí z nich sa výrazne podieľali na hospodárskom a kultúrnom rozvoji obce.³⁷

Po ukončení výstavby kostola sa obyvatelia obce zamerali na vybudovanie novej fary a prislúchajúcej hospodárskej stavby zloženej z maštale, kôlne a dvoch chlievov pre ošípané. Koncom roka 1837 začali vozit' stavebný materiál, na jeseň nasledujúceho roku boli obe stavby dokončené. Na pokrytie nákladov ich realizácie usporiadali obyvatelia sedliackej časti Jasenovej peňažnú zbierku, na ktorú údajne zemaniam neprispeli. Druhá časť farskej hospodárskej budovy bola postavená v 60. rokoch 19. storočia a pozostávala zrejme zo stodoly a sečkárne.³⁸

Od roku 1775 prebiehalo v Jasenovej školské vyučovanie. Najskôr sa vyučovalo v súkromnom dome, kde učiteľ zároveň aj býval. Roku 1798 bol postavený samostatný malý drevený školský objekt, ktorý slúžil aj na bohoslužby a ako priestor na obecné zhromaždenia. V 30. rokoch 19. storočia obec pocítovala potrebu novej školy, no financovala vtedy stavbu kostola a fary. S výstavbou novej školskej budovy sa začalo na jar roku 1842, v jeseni už bola dokončená. Jej realizáciu podporilo viacero finančných darov (spomína sa lekárnik Martin Bencúr zo Šoprone so sumou 300 rýnskych), urbár daroval drevo. Drevená stavba na kamenných základoch s valbovou strechou a drevenou pavlačou pred štítovou stranou a pri časti vstupnej steny pozostávala z jednej triedy a učiteľského bytu. K škole prináležala hospodárska budova zložená z maštale, humna, záčinu a rezárne. Obec zabezpečovala aj plat učiteľa peňažnou a naturálnou formou. Napr. v roku 1835 činil jeho ročný plat 80 zl., 18 mier dreva, 4 miery obilného zrna na mletie popri užívaní záhrady a role s výmerou troch mier. Za zvonenie dával každý gazda dva snopy obilia. Na prelome 19. a 20. storočia prestala škola kapacitne vyhovovať z dôvodu vyššieho počtu žiakov. Roku 1905 po mnohých diskusiách bolo rozhodnuté, že sa časť budovy asanuje a na jej mieste bude postavená nová murovaná prístavba. Odborné práce vykonala stavebná firma z Liptovského Mikuláša, členovia cirkevného zboru vykopali základy, odviezli zeminu a financovali celú realizáciu. Z pôvodnej stavby ostala jej predná časť s dvoma drevenými izbami. Škola fungovala až do roku 1971, odvtedy žiaci dochádzajú do Vyšného Kubína. Prvým učiteľom v Jasenovej bol miestny richtár Ondrej Farbak. Až do roku 1866 sa v tejto funkcii uplatňovali predovšetkým príslušníci zemianskych rodín z dolnej Oravy, Turca či Liptova. Viacerým učiteľom, ktorí pôsobili v jasenovskej škole, patrí významné miesto v regionálnych i slovenských dejinách školstva, vzdelávania a kultúry. V rokoch 1879 – 1884 tu vyučoval aj Martin Kukučín.³⁹

Stavebné pamiatky

Zo stavebných pamiatok – okrem spomenutého kostola – sa v obci nachádza prízemný murovaný neoklasicistický kaštieľ postavený v 30. rokoch 19. storočia zemianskym rodom Dobákovcov. Andrej Dobák, pôvodcom z Liptovskej Sv. Anny, sa

³⁷ BRAŠEŇOVÁ, Beáta. História cirkevného zboru Jasenová. In: *Jasenovské zvesti*. 2015, roč. XIII, s. 7. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2015.html#m_411062. [Cit. 2021-03-16].

³⁸ Výstavba hospodárskej budovy. In: *Jasenovské zvesti*. 2013, roč. XII, s. 2. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2013.html#m_411062. [Cit. 2021-03-16].

³⁹ Jasenovské školstvo. In: *Jasenovské zvesti*. Jasenová: Obecný úrad, 2013, roč. XII, s. 7. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2013.html#m_411062. [Cit. 2021-03-16].

do Jasenovej priženil. Za manželku si zobral Zuzanu Čaplovičovou. Kaštieľ začal stavať ich syn Matej. Jeho súčasťou bola veľká okrasná záhrada a hospodárske objekty. Rodina sa postupne zadlžila a záložné právo na nehnuteľnosť získala banka. Roku 1893 kaštieľ spolu s pozemkami a príslušným hospodárskym zázemím kúpil úradník kubínskej pobočky Tatrabanky Ivan Pivko, rodák z Martina. Bolo to v období, keď pri požari zhorel v Dolnom Kubíne dom jeho otca Ambróza, ktorý pôsobil v Dolnom Kubíne ako advokát. V súčasnosti je kaštieľ v správe potomkov Ivana Pivku.⁴⁰

Rodný dom Martina Kukučina je dokladom tradičnej stavebnej kultúry obce Jasenová. Dom z roku 1856 spolu s hospodárskym zázemím dokumentuje nielen spôsob života a bývania v období spisovateľovej mladosti, ale aj Kukučinovu rozsiahlu literárnu činnosť.

Ludové staviteľstvo

Obec Jasenová je z hľadiska sídelnej formy radovou dedinou sústredenou pozdĺž dvoch komunikačných osí – starej cesty vedúcej z Liptova do Dolného Kubína a Jasenovského potoka. Pôvodná obojstranná zástavba sa postupne zahustila bočnými ulicami orientovanými kolmo na hlavnú cestu. Domy stáli rovnoobežne vedľa seba, ich dominantná štítová stena bola otočená ku komunikácii. Prevažujúcim stavebným materiálom obytných i hospodárskych stavieb až do polovice 20. storočia bolo drevo, najčastejšie smrekové. Uplatňovala sa najmä zrubová konštrukcia s rôznym stupňom opracovania jednotlivých brvien spájaných viacerými tesárskymi väzbami. Už v 19. storočí na domoch prevládali sedlové strechy krokbovej konštrukcie spevnenej hambálkami. Vývojovo staršie valbové strechy prekryvali zväčša už len hospodárske stavby. Krytinu tvoril šindel, len pozvoľna v priebehu prvej polovice 20. storočia nahradzovaný škridlou. Hospodárske objekty pokrývali slamou. Sedlové strechy uzatváral doštený štít v dolnej časti zakončený pomerne vysokým ostreším až z piatich radov šindľa. Jednoduchšie riešené štíty vykryvali iba zvislo kladené dosky, tvarovo zložitejšie doplňovali kolmé alebo lúčovito pripevnené latky, vo vrchole zakončovalo polkružie a profilovaná háľka. Domy stáli na kamenných podmurovkách omazaných hlinou a natretých vápnom. Rovnakým spôsobom boli upravené aj vnútorné a vonkajšie steny domov.

Z hľadiska pôdorysného riešenia sa v obci vyskytovali trojdielne domy komorového typu. Od polovice 19. storočia dochádzalo k predeleniu zadnej časti vstupného pitvora. Vzniknutý priestor využívali ako skladovaciu komoru, neskôr sa prenesením ohniska zmenil na čiernu kuchyňu. Menila sa tiež funkcia tretieho dielu domu: pôvodná komora bola predelená, jedna jej časť slúžila na úschovu potravín, druhá bola využívaná ako zadná izba. Po príslušných úpravách sa však zadnou izbou stala často celá komora. Poloposchodové domy s komorami na poschodí, ktoré poznáme najmä z Veličnej a Vyšného Kubína, boli v tejto lokalite ojedinelé.

Zloženie hospodárskych stavieb danej usadlosti, ich počet a veľkosť odrážali sociálne postavenie jej majiteľa. Za obytným domom boli postavené maštale. Majetnejší ustajňovali jednotlivé druhy hospodárskych zvierat osobitne, či už vo via-

⁴⁰ RED. Jasenovský kaštieľ. In: *Jasenovské zvesti*. 2009, roč. VIII, s. 5. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2009.html#m_411062. [Cit. 2021-03-18].

cerých samostatných objektoch alebo združených stavbách s osobitnými vchodmi do jednotlivých priestorov. V blízkosti maštali, často oproti nim, boli situované aj chlievy pre ošípané. Stodoly ako samostatné objekty sa nachádzali na konci dvora alebo oproti domu, dvor teda priečne či pozdĺžne uzatvárali. Pozostávali z mlatu a jedného či dvoch bočných záčinov. K stenám stodôl priliehali otvorené či poloopené kôlne kryté ich predĺženou strechou. Na uloženie palivového dreva a poľnohospodárskeho náradia slúžili samostatné kôlne jednoduchšej konštrukcie ako zvyšné hospodárske stavby postavené v rámci dvora. Samostatným objektom bola aj sýpka situovaná najčastejšie v prednej časti dvora. Charakter zástavby dvora určovala dĺžka a šírka daného pozemku. Bežne sa vyskytoval uhlový typ s uhlom z hospodárskych stavieb v zadnej časti dvora, dvojstranná a trojstranná zástavba. Prevládali dvory uzavreté bránami a brámkami často s profilovanými latkami v hornej časti, niekedy aj plotmi prekrytými sedlovými strieškami.

Usadlosť č. 89 – stav *in situ*

Usadlosť z Jasenovej č. 89 bola zahrnutá už do prvého výberu objektov, ktorý bol východiskovým podkladom pre zostavenie koncepčného zámeru a pre vypracovanie urbanisticko-architektonickej štúdie celoslovenskej expozície v prírode (vtedy s názvom Múzeum ľudovej architektúry a bývania) v roku 1965. Vybrané objekty mali reprezentovať región Oravy z hľadiska všetkých druhov stavieb, a to aj ich základných typov a významnejších variantov. Mali dokumentovať zamestnanie oravského ľudu a jeho sociálnu štruktúru. Zohľadňovali zastúpenie sídelných foriem, zástavbu dvora, použitý stavebný materiál, konštrukčné riešenia, pôdorysné členenie domu, umiestnenie a typ vykurovacieho zariadenia. Výber predpokladal transfer celej usadlosti č. 89, ktorá mala reprezentovať obydlie bohatého roľníka, so zariadením všetkých obytných a hospodárskych priestorov do obdobia druhej polovice 19. storočia. Jej posledným majiteľom bol Ján Piecka.⁴¹

Na pôvodnom mieste stála usadlosť v dvojradovej uličnej zástavbe v západnej časti obce, ako posledná na pravej strane bočnej uličky, ktorá pravouhlo ústila na hlavnú cestu. Bola situovaná na miernom svahu, s dvorom uzatvoreným k ceste bránou pre vozy a brámkou pre peších, krytých sedlovou strieškou. Pozostávala z piatich pôvodných a dvoch novších objektov – domu, v osi nadväzujúcich maštali, chlievov vzadu priečne uzatvárajúcich dvor, torza pôvodnej stodoly paralelnej s domom, priečne postavenej šopy v prednej časti dvora a samostatnej sýpky mimo dvora. Časť otvorenej šopy bola nahradená stavbou murovanou zo škvarocementových tvárnic, so sedlovou strechou s eternitovou krytinou. Vedľa chlievov bola postavená nová stodola, tvorená murovanými omietnutými piliermi s doštenou výplňou rámovej konštrukcie, so sedlovou strechou krytou šindľom. Dvor bol obostavaný zo štyroch strán, no nie všetky objekty boli navzájom spojené.

Dom stál na vysokej kamennej podmurovke, pod izbou sa nachádzala pivnica s valenou klenbou prístupná z priečelia. Svojou pozdĺžnou osou bol dom orientovaný

⁴¹ KANTÁR, Ján. Oravská skupina stavieb ľudovej architektúry v Martine (hľadisko etnografické). In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 10*. Editor Š. MRUŠKOVIČ. Martin: Slovenské národné múzeum, 1969, s. 45-59.

Obr. 4. Interiér izby domu č. 89 z Jasenovej v Múzeu slovenskej dediny. Foto Z. Čerňanská, 19. 9. 2023.

Fig. 4. Interior of the main room of house no. 89 from Jasenová in the Museum of the Slovak Village. Photograph by Z. Čerňanská, 19. 9. 2023.

kolmo na os ulice. Steny domu tvorili dvojstranne okresané trámy v nárožiach viazané úplným preplátovaním, so škárami vyplnenými machom. Vonkajšia i vnútorná plocha stien a podmurovka bola omazaná hlinou a obielená vápnom. Stropné trámy presahovali cez steny a na ich koncoch spočívali odkvapové väznice. Jednotlivé páry krokiev spevňovali pod vrcholom hambáľky. Dvojspádovú šindľovú strechu ukončoval vpredu doštený štít s výzorníkom, vo vrchole s polkružím a háľkou a so spodnou polovalbou na šesť radov šindľa. K štítovej a časti dvorovej steny po okná priliehala pavlač s plným došteným zábradlím s výškou 95 cm. Podstanie bolo dláždené veľkými kamennými platňami, výškový rozdiel medzi brádkou a vstupom do domu upravovalo niekoľko kamenných stupňov. Dom bol členený na vstupný pitvor s predelenou kuchyňou v zadnej časti, vpravo bola izba, vľavo komora. Izba bola prístupná aj dverami z kuchyne. Mala štyri okná, dve v štítovej, dve v dvorovej stene. Komoru a kuchyňu osvetľovalo jedno okno. V kuchyni bol postavený murovaný sporák. Za domom zhruba do polovice jeho šírky bola situovaná malá komôrka s východom z dvora.

Maštal' bola postavená za domom v pokračovaní jeho pozdĺžnej osi ako samostatný objekt. Steny tvorili obojstranne kresané trámy, v uhloch viazané polovičným preplátovaním a so škárami vyplnenými machom. Objekt kryla dvojspádová šindľová strecha krokvovej konštrukcie ukončená jednoduchými doštenými štítmí. Obsahoval tri priestory – maštal' pre kravy, maštal' pre kone a maštal' pre ovce – navzájom oddelené zrubovými priečkami, do každého z nich bol osobitný vchod z dvorovej strany. Podste-

nie celého objektu bolo upravené trámami a kameňmi, ktoré vyrovnávali zvažujúci sa terén. Prvá maštal' mala doštenú podlahu, dosky boli pribité drevenými klinmi. V strope sa nachádzal otvor na ukladanie a zhadzovanie sena, pri ňom opretý rebrík. V druhej maštali bola dlážka z mostín s upraveným odtokom na močovku. Pred vchodovou stenou celej stavby bolo umiestnené ohradené hnojisko.

Chlievy pre ošípané uzatvárali dvor v zadnej časti. Stáli na kamennej podmurovke vyrovnávajúcej sklon terénu, so stenami z dvojstranne kresaných trámov viazaných v uhloch polovičným preplátovaním. Pultovú strechu s malým ostreším nad došteným podstením kryli tri rady šindľa. Stavba obsahovala štyri priestory oddelené stenami. Do každého bol osobitný vstup cez jednoduché doskové dvere opatrené závorou. Pred chlievmi nad hnojiskom bol umiestnený drevený záchod.

Na strane dvora oproti domu a maštali bola postavená stodola, z ktorej v čase výskumu a dokumentácie bola zachovaná iba časť – mlat, kôľňa pre vozy, prerobená šopa na lístie a dodatočne pristavaný prístrešok na drevo pod predĺženou strechou z dvorovej strany. Pôvodný záčin mal steny z neokresanej guľatiny. Vedľa zrubu záčinu boli osadené drevené stĺpy na upevnenie obidvoch vrát, uzatvárajúcich mlat. Priečne a zadné pozdĺžne steny kôľne pre vozy boli zhotovené stĺpikovou konštrukciou z dosák zvisle upevnených do drážok na základnom dreve a zátvorovom tráme stĺpov. Rovnakú konštrukciu mala aj vedľajšia šopa na lístie, jej steny boli z vodorovných dosák zapasovaných do drážok nosných stĺpov. Objekt pokrývala valbová slamená strecha.

Sypáreň bola situovaná mimo dvora, za humnom, s vchodom otočeným k jeho zadnej časti. Stála na nízkej kamennej podmurovke, steny tvorila guľatina zvonku omietnutá hlinenou maltou. Zrubová konštrukcia stien prechádzala do oblúkovej klenby, na ktorej bola voľne položená šindľová strecha s obojstrannou vrcholovou polovalbou. Do podstrešného priestoru sa vstupovalo pomocou rebríka. Jednopriestorový objekt slúžil na uskladnenie obilia, sviatočného šatstva, potravín a menšieho náradia.

Vpredu od cesty uzatvárali dvor parkanec a brána. Z pôvodného parkanca sa zachovala iba nepatrná časť so stenami stĺpikovej konštrukcie s vodorovnou doštenou výplňou a pultovou šindľovou strechou. Na ňu nadväzovala novopostavená väčšia murovaná kôľňa, ktorá zaberala takmer celú plochu bývalého parkanca a záčinu stodoly.

Do dvora sa vstupovalo dvojkridlovými vrátami zo zvisle kladených dosák spojených troma vodorovnými a jedným šikmým zvlakom. Plné doštenie siahalo až po nosnú konštrukciu sedlovej striešky tvorenej na oboch stranách jedným radom šindľa. Vedľa vrát bola menšia bránka pre peších.

Stavebné úpravy a expozičné zámery usadlosti č. 89 v Múzeu slovenskej dediny

Usadlosť nemala spracovanú podrobnejšiu stavebnú dokumentáciu z pôvodného miesta. Bola urobená len kresbová dokumentácia v mierke 1:100, ktorá obsahuje situovanie jednotlivých stavieb, pôdorys domu, maštale a chlieva, čelný pohľad na dom a vstup do dvora, priečny rez obytným domom, žiaľ, bez umiestnenia a typu vykurovacieho zariadenia.⁴² Fotografická dokumentácia objektu na pôvodnom mieste obsahuje 32 záberov.

⁴² Autorka MADEROVÁ, A., dátum 22. 11. 1966. Archív SNM, pobočka v Martine. Fond SNM, príř. č. 234/66, inv. č. 1036-1037.

Na základe výskumu bola pre usadlosť z Jasenovej č. 89 spracovaná etnografická charakteristika,⁴³ ktorá okrem iného stanovovala konštrukčné a adaptačné zmeny jednotlivých objektov tak, aby zodpovedali stavu v dobe ich realizácie, teda polovici 19. storočia. Do tohto obdobia bola usadlosť v zmysle charakteristiky aj časovo zaradená. Dom mal byť zariadený mobiliárom z druhej polovice 19. storočia so zvýraznením bývania bohatého roľníka, charakteristického prelínaním starých a nových prvkov.

V prípade domu mali byť zmenšené okná a opatrené starším typom kovania, okrem vchodových nahradené všetky dvere a dvere do pivnice vymenené za pôvodne dvojkrídlové. Jednotlivé prvky by boli rekonštruované podľa dochovaných vzorov na jestvujúcich objektoch v obci. Podľa fotografie A. Václavíka zo Zázrivej⁴⁴ sa malo realizovať vykurovacie a osvetľovacie zariadenie v izbe – pec a kozub s odvodom dymu nad ním. Fotografia získaná od majiteľa mala byť predlohou pre postavenie rumpálovej studne pred domom.

V porovnaní s pôvodným stavom viacerými stavebnými úpravami prešla aj maštaľ, ktorej priestory navyše menili svoju funkciu. Objekt bol pôvodne nižší, jeho steny boli zvýšené o dva vence trámov, čím sa zdvihla aj konštrukcia krovu. Strecha sa napájala v rovnakej výške na strechu domu, vzadu ju ukončovala valba. Jej hrebeň ukončoval obojstranne rad šindľa, zvyšok plochy tvorila slamená krytina. Na ukladanie sena do podstrešného priestoru objektu slúžil vikier nad prvým priestorom objektu s doskovými bočnými stenami, dvierkami a šindľovou strieškou. Maštaľ pre kravy slúžila pôvodne ako sečkáreň a táto funkcia mala byť zachovaná. To predpokladalo výmenu jestvujúcej mostinovej dlážky so žliabkom na odtok močovky za foršňovú, pribíjanú drevenými kolíkmi. Ohrady pre hovädzí dobytok a kone a válovy na kŕmenie mali byť umiestnené len v strednom priestore objektu. Navrhnuté konštrukčné a adaptačné zmeny mali vrátiť objektu jeho pôvodný stav, keď prvý priestor využívali ako sečkáreň, druhý na ustajnenie volov alebo koní a hovädzieho dobytku, tretí na ustajnenie oviec.

Chlievy pre ošípané obsahovali pôvodne iba tri priestory, na mieste štvrtého sa nachádzal drevený záchod. Podľa návrhu sa mal obnoviť pôvodný stav s možným využitím podstrešného priestoru chlievov na nocovanie sliepok a ich vybavením starými dlabanými válovmi.

V prípade stodoly bola navrhnutá rekonštrukcia pôvodného stavu zrubového začínu spolu s časťou mlatu a obnovenie neskôr zmenšenej šopy na lístie v pôvodnej veľkosti až po chlievy. Súčasťou objektu už nebol dodatočne pristavaný prístrešok na drevo.

Objektu sýpky sa dodatočné úpravy nedotkli, mala zostať v dochovanom stave.

Parkanec mal byť rekonštruovaný podľa rovnakého objektu z domu č. 102 alebo rodného domu M. Kukučina v Jasenovej. Pozdĺžnou osou mal byť rovnobežný s cestou, na jednej strane napojený na zrub začínu, na druhej spojený s bránou. Od cesty ho uzatvárala stena z vodorovne uložených zaoblených foršní zapustených do drážok troch stĺpov. Objekt kryla nepravidelná sedlová strecha so slabým sklonom k ceste zo 6 – 7 radov šindľa, so strmým lomením do dvora z troch radov

⁴³ KANTÁR, Ján a Viera KANTÁROVÁ. Etnografická charakteristika usadlosti z Jasenovej č. 89. Výskumný materiál, 1967. Archív SNM, pobočka v Martine. Fond SNM, VS č. 618.

⁴⁴ Fotoarchív Slovenského národného múzea v Martine, č. neg. 14 872.

Obr. 5. Interiér izby domu č. 89 z Jasenovej v Múzeu slovenskej dediny. Foto Z. Čerňanská, 19. 9. 2023.

Fig. 5. Interior of the main room of house no. 89 from Jasenová in the Museum of the Slovak Village. Photograph by Z. Čerňanská, 19. 9. 2023.

šindľa dĺžky 80 cm, podpretá troma stĺpmi. Bránu s bráňkou ukončovali šindľové striešky na jeden rad šindľov.

Jestvujúca brána a bráňka do dvora mali byť nahradené novými, zhotovenými podľa vzorov z hore uvedených domov, ktoré boli podľa autora vhodnejšie „na zobrazenie bohatosti obce“.⁴⁵

V zásade všetky požadované zmeny sa premietli do spracovanej projektovej dokumentácie jednotlivých stavieb usadlosti.⁴⁶

Podľa Prírastkového denníka objektov Múzea slovenskej dediny (MSD) bola usadlosť č. 89 z Jasenovej zložená zo štyroch objektov odkúpená od posledného majiteľa Jána Piecku v jeseni roku 1967 a zapísaná pod číslom 9/67. Nasledovala postupná demontáž a transfer konštrukčných prvkov jednotlivých objektov. Podľa fotografickej dokumentácie dom a sýpka boli rozoberané na jar 1969. V roku 1971 bola usadlosť zhruba stavebne ukončená a spolu s ďalšími oravskými objektmi predstavená verejnosti v máji 1972.⁴⁷ Oproti pôvodnému zámeru však nedošlo k obnoveniu komôrky

⁴⁵ KANTÁR a KANTÁROVÁ. Cit. 43, s. 18.

⁴⁶ Roľnícka usadlosť Jasenová č. 89 – druhostupňová AED. Na jej spracovaní sa podieľali J. Januš, M. Čierny, Ing. arch. N. Müllerová, A. Možutíková. Archív SNM, pobočka v Martine. Fond SNM, príj. č. 12/67.

⁴⁷ HORVÁTH, Stanislav. Ciele, snahy a realita budovania Múzea slovenskej dediny v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 33. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 1992, s. 45. ISBN 80-217-0274-0.

s rozmerom 230 x 300 cm na pôvodnom mieste spájajúcej dom a hospodárske stavby, nebolo realizované osvetľovacie zariadenie v izbe a do strechy maštale nebol osadený vikier. Počiatková snaha o maximálne zachovanie demontovaných originálnych stavebných prvkov na novorealizovaných objektoch viedla k použitiu aj tých, ktorých technický stav zďaleka nebol optimálny. Preto bolo nutné v roku 1978 na základe expertízy Štátneho drevárskeho výskumného ústavu v Bratislave realizovať výmenu časti konštrukčných prvkov obytného domu. Tieto práce a finálne úpravy hospodárskych stavieb zrejme vykonával Pamiatkostatv Žilina, od ktorého usadlosť v marci 1981 prevzalo do správy Slovenské národné múzeum v Martine. V Prírastkovom denníku zbierkových objektov je zapísaná pod číslom 16/88.

V roku 1979 bol spracovaný Scenár regiónu Orava, ktorý prehodnocoval a dopĺňal pôvodný výber objektov. Autorka uvádza, že „usadlosť z Jasenovej napriek tomu, že reprezentuje usadlosť bohatého roľníka z dolnej Oravy z obdobia medzi svetovými vojnami, kedy na dolnej Orave už dávno došlo k vzniku zadnej izby a vybudovaniu novej komory, navrhujem ponechať bez zmien obytný dom i hospodárske stavby. Vybudovanie zadnej izby z terajšej komory by si vyžiadalo náhradný priestor pre novú komoru, čo vzhľadom na zástavbu nie je možné.“⁴⁸

V roku 1982 spracovaný technický scenár usadlosti z Jasenovej č. 89 ju charakterizuje ako veľkú roľnícku usadlosť s pomerne rozvinutou rastlinnou výrobou a individuálnym chovom hovädzieho dobytku, v hospodárskej časti s vplyvom industrializácie typickej pre zámožného roľníka v období prvej polovice 20. storočia. Všetky priestory obytného domu budú zariadené nábytkovým inventárom časovo lokalizovaným do obdobia medzi svetovými vojnami, s poukázaním na sociálnu príslušnosť, majetkové a triedne zaradenie zámožného roľníka z dolnej Oravy. Vyššie uvedené skutočnosti sa odrazia aj vo vybavení hospodárskej časti usadlosti. Zariadenie obytného domu bude predstavovať obydlie viacdetej rodiny evanjelického vierovyznania. V izbe bude znázornená situácia počas nedele, pred odchodom rodiny do kostola.⁴⁹ V prípade domu scenár v zásade rešpektoval predchádzajúci návrh na zariadenie a funkčné využitie priestorov spracovaný v roku 1967.⁵⁰

Na základe technického scenára bola usadlosť zariadená a spolu s ďalšími štyrmi usadlosťami a kováčskou vyhňou z regiónu Orava v rokoch 1984 – 1985 sprístupnená verejnosti.⁵¹

Genealógia obyvateľov domu

História predmetného domu je spojená s rodinou Jandurovcov a neskôr Pieckovcov. Tieto priezviská sú v Jasenovej písomne doložené už začiatkom 17. storočia, keď na Kráľovskej usadlosti žili rodiny Michala a Štefana Piecku, na Závodskej Pavla a Andreja Piecku, na usadlosti Pustá Jána Janduru.⁵² Súpis daňovníkov pre potreby

⁴⁸ ZUBERCOVÁ, Zora. Scenár regiónu Orava pre MSD. Výskumný materiál, 1979. Archív SNM, pobočka v Martine. Fond SNM, VS č. 695, s. 36-37.

⁴⁹ DANEKOVÁ, Daša a Zora ZUBERCOVÁ. Technický scenár usadlosti Jasenová č. 89. Výskumný materiál, 1982. Archív SNM, pobočka v Martine. Fond SNM, VS č. 711/1982.

⁵⁰ KANTÁR a KANTÁROVÁ. Cit. 43, s. 1-3.

⁵¹ HORVÁTH. Cit. 47, s. 52.

⁵² MAŤUGOVÁ. Cit. 3, s. 4.

vyberania každoročnej vojenskej dane z roku 1715 uvádza Juraja Janduru s výmerou polí štyri cubuly (jeden cubulus – gbel – 0,4 ha), Jána Janduru s výmerou 10 cubulov, Andreja Piecku s výmerou 14 cubulov.⁵³ V tereziánskom urbári z roku 1774 sú spomenutí Jakub Jandura a Štefan Jandura s držbou 3/8 usadlosti, Ján Jandura a Tomáš Jandura s držbou 2/8 usadlosti, Matej Piecka s držbou 1/8 usadlosti, Ján Piecka a Ondrej Piecka s držbou 2/8 usadlosti, Matej Piecka jun. a Michal Piecka s držbou 5/8 usadlosti.⁵⁴ Už spomínaný celokrajinský súpis z roku 1828 uvádza štyroch daňovníkov s priezviskom Jandura (Ján senior, Ján junior, Štefan, vdova Jandurová) a päť s priezviskom Piecka (Juraj, Andrej, Ján senior, Ján junior, Štefan), zamestnaním roľníkov, s výmerou pôdy v bratislavských mericiach a počtom chovaných volov, kráv a oviec.

Podľa datovania na stropnom tráme v izbe bol dom postavený v roku 1845.⁵⁵ Mal viacero doložených dobových popisných čísiel. Počas druhej polovice 19. storočia je uvádzané číslo 92, začiatkom 20. storočia č. 93, v 20. rokoch 20. storočia č. 88, potom č. 85, posledné popisné číslo bolo 89. Údaje o jeho obyvateľoch boli zisťované v matrikách narodených, sobášených a zomretých v Štátnom archíve Žilina so sídlom v Bytči a prostredníctvom internetu. Z nich vyplýva, že prvými obyvateľmi predmetného domu boli manželia Ján Jandura-Čilák (*9. 11. 1822 – †4. 9. 1875) a Katarína, rod. Kundeková (zomrela 29. 1. 1884 vo veku 68 rokov). Zosobášili sa vo februári 1840. Ako rodičia ženicha sú uvedení Ján Jandura (*11. 10. 1791, sobáš v novembri 1818) a Katarína, rod. Kozlíková. Tomuto manželskému páru sa okrem uvedeného Jána narodil ešte Ondrej, ktorý však zomrel v útlom veku (*11. 11. 1832 – †24. 6. 1833). V matrike zomretých je zaznamenané, že Ján Jandura bol roľník, tesár a vyslúžilý kostolník a zomrel 2. 12. 1857. Jeho synovi Jánovi Jandurovi a Kataríne, rod. Kundekovej sa 22. 3. 1843 narodil syn Ján. Podľa matrik zomretých a sobášených to bol jediný mužský potomok, ktorý sa dožil dospelého veku.

Ján Jandura sa 1. júna 1865 oženil s 23-ročnou Máriou Bodorovou. Narodili sa im deti Zuzana (*23. 5. 1866), Mária (*28. 1. 1868), Ján (*1. 2. 1874 – †7. 1. 1879), Žofia (*12. 7. 1877 – †21. 7. 1879), Žofia (*31. 7. 1880). Ján Jandura zomrel 16. 9. 1897, jeho žena Mária 17. 2. 1907 vo veku 65 rokov. Najstaršia dcéra Zuzana sa 24. 1. 1888 vydala za roľníka a vdovca po Žofii, rod. Bodorovej (*1847 – †28. 11. 1887) Jána Janduru-Štefanova (*30. 10. 1848) a odišla bývať do jeho domu s dobovým popisným číslom 78. Zomrela 26. 1. 1893 a jej vtedy 44-ročný manžel sa v apríli rovnakého roku znovu oženil s 32-ročnou vdovou Zuzanou Paškovou. Najmladšia dcéra Žofia sa vydala 25. 1. 1900 za 24-ročného roľníka Jána Števa- Kurica a odišla z domu. Druhú najstaršiu dcéru, Máriu, si 26. 5. 1891 zobral Matej Piecka (*4. 11. 1867), ktorý sa do domu Jandurovcov priženil a k svojmu priezvisku prebral prídomek Čilák. Bol synom Jána Piecku a Žofie, rod. Ťapkovej, ktorí sa zosobášili 20. 2. 1851. Z ich manželstva sa narodili štyria synovia a dve dcéry, z nich jedna dcéra a jeden syn zomreli v útlom veku. Rodičia v čase Matejovho sobáša už nežili. Ján Piecka zomrel 22. 3. 1873 ako

⁵³ Dostupné na: https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/2349?search=jaszenova&term=eyJxIjoiamFzemVub3ZhlwiZnEiOnsiZGJfaWQiOnsiYzgx. [Cit. 2021-03-15].

⁵⁴ Dostupné na: <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/arva-jaschenova/?document=1&pg=2&bbox=47%2C-4466%2C2654%2C86.> [Cit. 2021-03-15].

⁵⁵ V etnografickej charakteristike usadlosti na pôvodnom mieste je uvedený nápis „Staval Bencúr zo Šoporne die 1845“, v súčasnosti na tráme vyryté „Tento dum vzbudoval Jano Jandura mladší roku 1845“.

41-ročný, Žofia 26. 2. 1885 vo veku 56 rokov.

Z manželstva Mateja Piecku a Márie, rod. Jandurovej sa narodili štyri deti: Ján (*20. 3. 1892), Mária (*17. 6. 1894 – †10. 9. 1908), Matej (*24. 4. 1897), Ondrej (*9. 7. 1899). Mária Jandurová zomrela 2. 1. 1902 a Matej Piecka sa 11. 8. 1904 znovu oženil so 42-ročnou vdovou po Jurajovi Časo Máriou, rod. Kleňovou. Mária zomrela 27. 8. 1942, jej manžel Matej 23. 3. 1947 v dome s dobovým popisným číslom 85. Syn Matej sa 15. 1. 1920 oženil s 19-ročnou Žofiou Kozlíkovou, odišiel bývať do domu č. 67. Zomrel 9. 1. 1941. Ondrej sa 16. 2. 1928 oženil s Júliou Mäkkou a býval v dome s dobovým číslom 85 (sčítanie 1930).

Najstarší syn Ján sa oženil 4. 5. 1911 s 19-ročnou Žofiou Sopkovou a ostal bývať v dome s dobovým popisným číslom 93. Z ich manželstva sa narodili dcéry Žofia (* 2. 10. 1912), Zuzana (*4. 5. 1915) a syn Ján (*10. 9. 1916). Žofia sa vydala 16. 2. 1935 za 32-ročného Jána Jánošíka, Zuzana sa zosobášila 16. 2. 1933 s Jánom Čadom. Po vydajoch obe dcéry odišli z domu. Ján Piecka bol v rokoch 1932 – 1937 predsedom spolku urbarialistov⁵⁶, v roku 1935 predsedom Gazdovsko-potravného a úverového spolku v Jasenovej.⁵⁷ Vlastnil zhruba 13 ha pozemkov, choval až štyri kusy záprahového a tri kusy hovädzieho dobytku a desať oviec.⁵⁸ Uvedený rozsah pôdy ho zarad'oval v rámci miestnych podmienok medzi stredne majetných roľníkov.⁵⁹

Po odchode sestier ostal bývať v dome s rodičmi a starými rodičmi najmladší Ján, ktorý sa 13. 2. 1941 oženil so Zuzanou Petříčkovou (*4. 2. 1922). Tomuto manželskému páru sa narodili dvaja synovia, Ján (*25. 9. 1943) a Ondrej (*26. 10. 1946). V čase kúpy usadlosti do MSD rodina Pieckovcov už žila v novom murovanom dome s popisným číslom 91, postavenom vedľa. V rámci starej usadlosti využívali len niektoré priestory hospodárskych stavieb.

Záver

Expozičné stvárnenie usadlosti z Jasenovej je limitované mnohými faktormi, najmä jej stavebným charakterom, dispozíciou a funkčným využitím priestorov domu, typom a umiestnením vykurovacieho zariadenia. Ako už bolo spomenuté, po stavebnej stránke bola usadlosť časovo zaradená do polovice 19. storočia. Jej interiérové a exteriérové zariadenie, inštalované začiatkom 80. rokov 20. storočia a neskôr doplnené niektorými predmetmi v hospodárskych stavbách, má predstavovať spôsob bývania a hospodárenia bohatej viacdetnej rodiny evanjelického vierovyznania v období 20. – 30. rokov 20. storočia.

Stavebný charakter domu spolu s vykurovacím zariadením umožňujú jeho najneskoršie začlenenie do obdobia 20. rokov 20. storočia. Výskum ukázal, že vtedy obývali predmetný dom Ján Piecka a jeho žena Žofia, ich dcéry Žofia (*1912) a Zuzana (*1915) a syn Ján (*1916). Spolu s nimi tu žil Jánov otec Matej Piecka a jeho druhá žena Mária, do svojich sobášov aj Jánovi mladší bratia – Matej do roku 1920, Ondrej do roku 1928. Nakoľko charakter domu a jeho pôdorysná dis-

⁵⁶ MAŤUGOVÁ. Cit. 22, s. 7.

⁵⁷ REMKO. Cit. 24, s. 38.

⁵⁸ KANTÁR a KANTÁROVÁ. Cit. 43, s. 5, 9.

⁵⁹ ZUBERCOVÁ a DUDÁŠOVÁ. Cit. 27, s. 3.

pozícia sú dané a bez možnosti zmeny, na základe skladby rodiny bude potrebné upraviť funkčné využitie jeho jednotlivých priestorov – najmä jestvujúcej komory s prezentovanou výlučne uskladňovacou funkciou a čiastočne aj izby – a tomu prispôbiť ich vnútorné vybavenie.

ARCHÍVNE PRAMENE

- Maďarský národný archív. Mária Terézia Urberi Tabellák. Dostupné na: <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/arva-jaschenova/?document=1&pg=2&bbox=47%2C-4466%2C2654%2C86>. [Cit. 2021-03-15].
- Maďarský národný archív. Az 1715 évi országos összeírás. Dostupné na: https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/2349?search=jaszenova&term=eyJxIjoiamFzemVub3ZhIiwZnEiOnsiZGJfaWQiOnsiYzgx. [Cit. 2021-03-15].
- Maďarský národný archív. Landeskonskription 1828. Hungaria. Comitatus Arvensis. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSK8-6SFZ-7?i=628>. [Cit. 2021-03-01].
- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív Bratislava, fond Sčítanie ľudu 1930, Jasenová, škatuľa 429, hárok č. 498, 516, 518, 524, 525, 531.
- Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, fond matrik obce Jasenová.
- Archív Slovenského národného múzea, pobočka v SNM – Múzeách v Martine.
- DANEKOVÁ, Daša a Zora ZUBERCOVÁ. Technický scenár usadlosti Jasenová č. 89. Výskumný materiál, 1982. Fond SNM, VS č. 711/1982.
- KANTÁR, Ján a Viera KANTÁROVÁ. Etnografická charakteristika usadlosti z Jasenovej č. 85. Výskumný materiál, 1967. Fond SNM, VS č. 618.
- MADEROVÁ, A. Jasenová č. 89. Kresbová dokumentácia. Fond SNM, prír. č. 234/66, inv. č. 1036-1037.
- Roľnícka usadlosť Jasenová č. 89 – druhostupňová AED. Fond SNM, prír. č. 12/67.
- ZUBERCOVÁ, Zora a Marta DUDÁŠOVÁ. Správa z etnografického výskumu spracovaná podľa dotazníka pre potreby MSD – Jasenová. Výskumný materiál, 1978. Fond SNM, VS č. 505/1978.
- ZUBERCOVÁ, Zora. Scenár regiónu Orava pre MSD. Výskumný materiál, 1979. Fond SNM, VS č. 695.

LITERATÚRA

- BRAŠEŇOVÁ, Beáta. História cirkevného zboru Jasenová. In: *Jasenovské zvesti*. 2015, roč. XIII, s. 7. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2015.html#m_411062. [Cit. 2021-03-16].
- HORVÁTH, Stanislav. Ciele, snahy a realita budovania Múzea slovenskej dediny v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 33. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 1992, s. 29-57. ISBN 80-217-0274-0.

- Jasenovské školstvo. In: *Jasenovské zvesti*. 2013, roč. XII, s. 7. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-013.html#m_411062. [Cit. 2021-03-16].
- KANTÁR, Ján. Oravská skupina stavieb ľudovej architektúry v Martine (hľadisko etnografické). In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 10*. Editor Š. MRUŠKOVIČ. Martin: Slovenské národné múzeum, 1969, s. 45-59.
- KAVULJAK, Andrej. *Historický miestopis Oravy*. Bratislava: SAV, 1955.
- Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím-és lakjegyzéke*. Budapest, 1892. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=4&layout=s. [Cit. 2021-02-07].
- MAŤUGOVÁ, Soňa. Sedemsto rokov obce Jasenová. In: *Jasenovské zvesti*. 2020, roč. XVII, s. 4-6. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2020-0.html#m_411062. [Cit. 2021-03-10].
- MAŤUGOVÁ, Soňa. História spolku urbarialistov. In: *Jasenovské zvesti*. 2020, roč. XVII, s. 7-9. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2020-0.html#m_411062. [Cit. 2021-03-10].
- MAŤUGOVÁ, Soňa. Prvý vodovod v Jasenovej. In: *Jasenovské zvesti*. 2020, roč. XVII, s. 6-7. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2020-0.html#m_411062. [Cit. 2021-03-10].
- MAŤUGOVÁ, Soňa. Prvý hasičský spolok v Jasenovej. In: *Jasenovské zvesti*. 2020, roč. XVII, s. 9-10. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2020-0.html#m_411062. [Cit. 2021-03-10].
- MJ. Príchod Jasenovčanov do New Yorku podľa záznamov Nadácie ostrova Ellis z rokov 1892 – 1924. In: *Jasenovské zvesti*. 2009, roč. VIII, s. 4. Dostupné na https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2009.html#m_411062. [Cit. 2021-03-15].
- RED. Jasenovský kaštieľ. In: *Jasenovské zvesti*. 2009, roč. VIII, s. 5. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2009.html#m_411062. [Cit. 2021-03-18].
- RED. Židovské osídlenie Oravy. In: *Jasenovské zvesti*. 2009, roč. VIII, s. 6. Dostupné na https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2009.html#m_411062. [Cit. 2021-03-15].
- REMKO, Milan. *Gazdovsko-potravný a úverný spolok v Jasenovej: Sonda do histórie obce*. Jasenová: Remedica, 2020, s. 45-69. ISBN 978-80-972954-3-1.
- Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý*. Bratislava: Obzor, 1967.
- VÁVRA, Ján. Z minulosti obce Jasenovej. (Rodisko a pôvod Martina Kukučina). In: *Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti*. 1940-1941, roč. XXXIV-XXXV, č. 8, s. 140-148.
- Výstavba hospodárskej budovy. In: *Jasenovské zvesti*. 2013, roč. XII, s. 2. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2013.html#m_411062. [Cit. 2021-03-16].
- Zápisnica zo zasadnutia Potravno-gazdovského a úverového spolku. In: *Jasenovské zvesti*. 2009, roč. VIII, s. 2. Dostupné na: https://www.jasenova.sk/mid/411062/jasenovske-zvesti-1-2009.html#m_411062. [Cit. 2021-03-18].

FARMSTEAD FROM JASENOVÁ NO. 89
IN THE MUSEUM OF THE SLOVAK VILLAGE
(Historical evolution and exhibition opportunities)

Anna Kiripolská

S u m m a r y

The village of Jasenová is situated in the Lower Orava region and is administratively part of the Dolný Kubín district. The first written reference to the village dates from 1320. Originally a squire's village, it belonged to the ancestors of the Čaplovič family. In the 16th century, the owners of Orava castle also settled their subjects here with the obligation of various payments in kind and in cash.

After the Reformation, the inhabitants were mainly of the Lutheran faith. In 1611 they belonged to the Lutheran parish of Dolný Kubín and later were affiliated to the Lutheran congregation in Leštiny. An independent congregation was founded in the village in 1838. In 1836, a church was built in Jasenová, followed two years later by a parsonage. School teaching was held from 1775 in a private house, and from 1798 in a separate wooden building also used for worship services and village gatherings. A new school building with one class and a flat for teachers was built in 1842. In the early 20th century, a masonry extension was added to provide more space.

Agriculture and breeding livestock were almost the exclusive form of subsistence until the mid-20th century. Wheat, rye, barley, oats, potatoes and pulses were grown, together with vetch as animal fodder and, more recently, clover. Other crops grown included flax and hemp, gradually root crops used as animal fodder, and vegetables – mainly cabbage, carrots, parsnip, onion and garlic.

The soil was improved using stable manure; and from the turn of the 20th century also using industrial fertilisers on a regular basis – bone meal and Thomas meal, superphosphate. Livestock was mainly cattle, oxen and horses for teams, pigs and poultry. Each farmer also owned a few sheep. The traditional method of cultivating the land and farming remained almost unchanged until the foundation of the single farm cooperative in the village in 1974. Some of the inhabitants travelled for seasonal farm work to south-western Slovakia. From the second half of the 19th century in particular, several craft and trade activities are documented. The Farming, Food and Credit Association in Jasenová and the Association of Farmers had a great impact on farming life in the village. From the 1950s, industrial plants and manufacturing cooperatives in Dolný Kubín, Mokrad' and Istebné also provided job opportunities.

The farmstead from Jasenová no. 89 was included in the first selection of buildings in 1965. The transfer of the whole farmstead was expected; it was intended to represent the dwelling of a rich farmer, with the furnishings of all the residential and farm parts set in the second half of the 19th century. Structural modifications and adaptations to their current state were defined for each building, to ensure they matched the mid-19th century.

The construction of the farmstead in the Museum of the Slovak Village was

approximately completed in 1971 with the maximum use of original structural elements. Compared to the original project, however, there were several deviations, the most serious of which is the absence of a closet between the house and the stables.

The technical layout of the farmstead from Jasenová no. 89 planned in 1982 characterises it as a large farmstead with relatively developed crop production and the individual breeding of cattle; the farming part shows the advances of industrialisation, typical of a wealthy farmer in the first half of the 20th century. All the premises of the residential house will be furnished with furniture chronologically situated in the interwar period, pointing to the social status, property ownership and class of a wealthy farmer from Lower Orava. These facts are also reflected in the equipment of the farm part of the farmstead. The furnishings of the residential house will represent the dwelling of a family with several children of the Lutheran faith. The main room will show a scene from a Sunday before the family leaves for church. The farmstead was furnished on the basis of this technical plan, and together with another four farmsteads and a blacksmith's forge from the Orava region was opened to the public in 1984-1985.

According to the date on the ceiling beam in the main room, the house was built in 1845; its history is linked to the Jandura family and then to the Piecka family. The construction of the house, together with the heating apparatus, allow it to be situated at the latest in the 1920s. Research has shown that at that time this house was lived in by Ján Piecka and his wife Žofia, their daughters Žofia (*1912) and Zuzana (*1915) and their son Ján (*1916). With them lived Ján's father Matej Piecka and his second wife Mária, and until their marriage Ján's younger brothers too, Matej until 1920 and Ondrej until 1928. On this basis, it will be necessary to modify the functional use of individual areas of the existing house and its interior furnishings.

ZEMIANSKA KÚRIA Z VYŠNÉHO KUBÍNA V MÚZEU SLOVENSKEJ DEDINY

*Milan Georgievski, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: milan.georgievski@snm.sk*

Abstract: *This historical-ethnographic study presents the results of the author's research on the squire's manor house from Vyšný Kubín, originally number 69, which can be found today in the Museum of the Slovak Village in Martin. Based on research in the archives and literature, and taking into account the genealogy of the known or supposed historical owners of this building in situ, the study describes its exterior and interior layout and compares the information obtained with the results of work by previous researchers. The introductory part of the study describes the nature of the local political, economic and socio-cultural environment of the Lower Orava village of Vyšný Kubín, originally a squire's village.*

Keywords: *squire's manor house, Vyšný Kubín, Meško family, Országh family, Gazda family, Ivanovic family, Orava, Orava county, Museum of the Slovak Village in Martin*

Orava je historicko-kultúrny región nachádzajúci sa v najsevernejšom cípe Slovenska, pričom jeho hranice sú takmer zhodné s niekdajšou Oravskou stolicou (výnimku tvorí oblasť v okolí Jablonky a Podviľku s prilahlými obcami, ktorá je od roku 1920 súčasťou Poľska). Územie Oravy je od severu na juh tvorené prírodnými celkami Oravskej kotliny, Oravských Beskýd, Podbeskydskej vrchoviny, Oravskej Magury, Oravskej vrchoviny, Skorušinských vrchov, Chočských vrchov a Malej Fatry. Hlavným vodným tokom pretekajúcim týmto územím je rovnomenná rieka Orava, pravostranný prítok Váhu dlhý 60,3 kilometra, ktorej povodie vymedzilo hranice okolitého regiónu.

Začiatky osídlenia Oravy siahajú ešte do praveku, ako to dokladajú skúmané mohyly, popolnicové polia a sídliská lužickej kultúry z mladšej doby bronzovej a staršej doby železnej, pevnosti z mladšej doby železnej a doby rímskej a neskoršie aj slovanské sídliská v riečnom údolí Oravy.¹ Kontinuita tamojšieho osídlenia teda – podľa všetkého – pretrvávala približne od polovice 13. storočia pred našim letopočtom až do polovice 13. storočia nášho letopočtu nepretržite, no napriek tomu išlo ešte v období vrcholného stredoveku o riedko osídlené územie. Koncom prvej polovice 13. storočia, údajne ešte pred mongolským vpádom v rokoch 1241 – 1242, bol na strednom toku a pravom brehu rieky Orava vybudovaný rovnomenný hrad. Oravský

¹ Orava. In: *Encyklopédia Slovenska N-Q, IV. zväzok*. Bratislava: Veda, 1980, s. 208.

Obr. 1. Zemianska kúria z Vyšného Kubína (usadlosť č. 69) na stránkach staršej publikácie v maďarskom jazyku, prelom 19. a 20. storočia (?). Repro A. Kovačková, 1983. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 132 859.

Fig. 1. Squire's manor house from Vyšný Kubín (farmstead no. 69) in the pages of an old publication in Hungarian, turn of the 20th century (?). Reproduction by A. Kovačková, 1983. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 132 859.

hrad sa stal vojensko-administratívnym centrom pohraničného územia Uhorského kráľovstva a sídlom správcu časti kráľovského domínia tzv. Zvolenskej veľžupy. Na prelome prvej a druhej tretiny 14. storočia sa toto kráľovské domínum postupne rozdelilo, čím vznikli samostatné územné celky Turčianskej či Liptovskej stolice. Oravská stolica ako autonómna administratívna jednotka vznikla až o čosi neskôr – po období, keď bolo oravské hradné panstvo spravované kremnickými komorskými grófmi, vznikla tamojšia stolica najneskôr začiatkom 80. rokov 14. storočia (prvá stoličná listina je známa z roku 1382).²

Charakteristika obce Vyšný Kubín a života jeho obyvateľstva

Oravská obec Vyšný Kubín vznikla v prvej štvrtine 14. storočia, pokiaľ sa tak nestalo ešte skôr. Prvotná zmienka o nej pochádza z roku 1325, keď vtedajší vlastníik obce zvolenský veľžupan magister Donč vymenil Vyšný Kubín za obec Liptovská Revúca patriacu potomkom Hudkonta z Liptova. Práve od nich odvodzovali svoj pôvod vyšnokubínske zemianske rody Kubínyiovcov a Meškovcov. O tri desaťročia neskôr – v roku 1355 – udelil kráľ Ľudovít I. Veľký z dynastie Anjouovcov obec Vyšný Kubín tamojším zemanom, čím bola vyňatá z bezprostred-

² ŽUDEĽ, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1984, s. 99.

Obr. 2. Zemianska kúria z Vyšného Kubína (usadlosť č. 69) *in situ*. Foto J. Schenk, 1934 alebo 1935.
Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 099 947.

Fig. 2. Squire's manor house from Vyšný Kubín (farmstead no. 69) *in situ*. Photograph by J. Schenk, 1934 or 1935.
Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 099 947.

ného územia oravského hradného panstva.³ Panstvo Oravského hradu totiž síce predstavovalo väčšinu územia onedlho vzniknutej Oravskej stolice, netvorilo však jej celok – vybrané zemianske dediny (akou sa stal aj Vyšný Kubín) boli oslobodené od priamej zvrchovanosti oravských hradných pánov. V tom istom roku boli vymedzené i chotárne hranice obce, ktorých krajné body dodnes tvoria na západe lokalita Kakyčovo (*Katenkuta*), na severe potok Medzihradník (*Medzibranda*), na východe kopec Holica (*Holice*) a na juhu vrchol (Veľkého) Choča vo výške 1611 metrov nad morom, čo je zároveň i najvyšší bod vyšnokubínskeho chotára.⁴ Obec Vyšný Kubín sa nachádza v južnej časti prírodného celku Oravská vrchovina a od východu na západ ňou preteká Leštinský potok.

Obec Vyšný Kubín má podobu sídla hromadnej zástavby s jadrom potočnej radovej dediny.⁵ Staršia domová zástavba sleduje dvojité krivku cesty vedúcej z Leštín na východe do Jasenovej na západe – dvoch obcí položených najbližšie k Vyšnému Kubínu. Severne od neho sa nachádza okresné mesto Dolný Kubín

³ Vyšný Kubín. In: *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku 3*. Bratislava: Veda, 1978, s. 325.

⁴ Úplný priebeh historických hraníc vyšnokubínskeho chotára pozri v KAVULJAK, Andrej. *Historický miestopis Oravy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955, s. 137.

⁵ Vyšný Kubín. Cit. 3, s. 325.

a niekdajšia samostatná obec Medzihradné (do roku 1949), ktorá dnes tvorí tamojšiu mestskú časť. Poslednou susednou obcou Vyšného Kubína sú liptovské Lúčky, ležiace na protiľahlej (juhovýchodnej) strane Chočských vrchov. Vyšný Kubín teda predstavuje hraničnú oravskú obec nachádzajúcu sa v súčasnom okrese Dolný Kubín na území Žilinského samosprávneho kraja.

Najstarší písomný doklad týkajúci sa oravskej stoličnej samosprávy z roku 1382 preukazuje, že v tom čase boli Oravskej stolici príslušní dvaja slúžni – čo znamená, že už od právne najstarších čias bolo územie tejto stolice rozdelené pravdepodobne na dva slúžnovské okresy. Tým možno vysvetliť dodnes zaužívané dichotomické členenie tohto regiónu na dolnú Oravu a hornú Oravu, tak, ako to potvrdzujú i názvy oboch slúžnovských okresov – *Processus inferior* a *Processus superior* – z roku 1773, pričom Dolný slúžnovský okres predstavoval približne polovicu veľkosti Horného slúžnovského okresu (a tretinu celkového územia Oravskej stolice). O štyri roky neskôr však bola Oravská stolica rozdelená na štyri slúžnovské okresy so sídlami v Dolnom Kubíne, Oravskom Podzámku resp. Tvrdošíne, Trstenej a Námestove.⁶ Toto administratívne členenie pretrvalo až do zániku Oravskej stolice v roku 1922, keď sa jej územie stalo súčasťou Považskej župy. Sídlami starého Dolného slúžnovského okresu, do ktorého patrila Vyšný Kubín, a zároveň aj sídlami Oravskej stolice boli do 15. storočia Oravský hrad, potom do jej vypálenia litovským vojskom v roku 1683 Veličná, a napokon Dolný Kubín.

Stredoveká kolonizácia Oravy postupovala z juhu na sever v priebehu 13. až 15. storočia. Najstaršie osídlenie z tohto obdobia sa spája okrem Oravského hradu aj s Tvrdošínom v roku 1265, kedy sa spomína ako miesto výberu mýta.⁷ Osídlenci postupne kultivovaných území nepochádzali iba z domáceho oravského prostredia, keďže určitou menšou mierou sa na stredovekej kolonizácii Oravy podieľalo o. i. nemecké či blízke slovanské obyvateľstvo. Horná (severná) Orava bola osídlená neskôr než dolná (južná) Orava – predovšetkým na valašskom práve založené osady vznikali od roku 1558 do 20. rokov 17. storočia ako dediny, ktorých poddaní mali väčšiu slobodu pohybu, boli oslobodení od platenia cenzu a krajinkej dane (*dica*) a vykonávali hraničiarsku a poriadkovú službu. Takto vzniklo na hornej Orave až 24 osobitých obcí s vlastnou, goralskou kultúrou.⁸ Podľa krajinkej daňového súpisu z roku 1598 bolo na území Oravskej stolice koncom 16. storočia až 72 sídel, z ktorých tri boli vrchnostenskými mestami: Trstená, Tvrdošín a Veličná, ku ktorým v priebehu nasledujúceho storočia pribudol ešte Dolný Kubín. Ďalšia vlna oravskej kolonizácie prebehla na prelome 17. a 18. storočia po tom, ako bolo 27 tamojších obcí vypálených prechádzajúcim litovským vojskom. V roku 1720 už bolo na území Oravskej stolice 85 sídel.⁹

Vynikajúcim spravodajcom o situácii v Oravskej stolici v prvej polovici 18. storočia je polyhistor Matej Bel, ktorý na základe informácií od svojich korešpondentov

⁶ ŽUDEL. Cit. 2, s. 99-100.

⁷ Orava. Cit. 1, s. 208.

⁸ Detailne o podobe a premenách severooravskej (goralskej) stavebnej kultúry pozri: LANGER, Juraj. Ľudové staviteľstvo severnej časti Oravy. In: *Sborník slovenského národného múzea: Etnografia* 6. Editor Š. MRUŠKOVIČ. Martin: Slovenské národné múzeum, 1965, s. 23-87.

⁹ ŽUDEL. Cit. 2, s. 101-102.

zostavil a autorsky upravil niekoľkozväzkové vlastivedné dielo *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. O obyvateľoch Oravskej stolice píše: „Tunajší spôsob života je tvrdý a jednoduchý. Ušla sa im neúrodná pôda, ktorú treba veľmi namáhavo obrábať a ktorá nevráti ani toľko, čo sa do nej zasialo. Zriedka im vystačí chlieb, ktorý si napečú čisto z pšenice alebo z jačmeňa. Musia sa živiť aj ovseným chlebičkom. Z rovnakej múky pripravujú aj zvláštny druh jedla, ktoré nazývajú kuľaša.“¹⁰ Takto je nazývané husté cesto z ovsenej múky, varené do zmäknutia v širokom hrnci, ktoré sa po naložení na väčšiu drevenú misku a vychladnutí polievalo (neprevareným) buď kyslým, alebo sladkým mliekom. Spoločne s prosnými kašami, vareným paštrnákom, občas hovädzím mäsom a ovčím syrom tvorili vyššie uvedené potraviny základ oravskej stravy. Spravidla Oravčania pili iba čistú vodu, slávnostne však pivo či pálenku (čistú či sladenú medom). Preto bývali označovaní za mocných ľudí s pevným zdravím, pričom samotný Bel doplná, že na ich zdravotnej odolnosti mala podiel i namáhavá telesná práca s pravidelným pohybom, ktorú si vyžadovala drsnosť tohto kraja.¹¹ Podľa Bela by sa Oravčania mohli venovať záhradkárstvu, pretože ovocným stromom sa tu darí – predovšetkým jabloniam, hruškám a slivkám, no toto odvetvie býva podľa všetkého ohrozené rozmarmi tamojšieho chladného počasia. Zelenine sa však v takýchto podmienkach darilo lepšie, najmä repe, potočniku (cukrovému, *Sium sisarum*), reďkovkám, petržlenu, cesnaku, cibuli a obzvlášť obľúbený bol medzi Oravčanmi varený paštrnák.¹²

Neoceniteľný je Belov príspevok venovaný obci Vyšný Kubín: „Potok, ktorý preteká dedinou, ju rozdeľuje na dve časti. Preto jednu časť volajú horný a druhú dolný koniec. Takmer všetci obyvatelia patria do zemianskeho stavu a prislúchajú k piatim rodinám, resp. rodom. Obživu im zaisťuje obrábanie pôdy a výnimočná starostlivosť o domáce hospodárstvo. Tvrdia, že všetci pochádzajú z rovnakého pokolenia, z ktorého na počiatku vzišli traja bratia: Kubíni, Meško a Ivanovič. Oni potom dali život plodným výhonkom týchto jednotlivých rodín. Od nich odvodzujú pôvod aj tunajší Gazdovičovci a Orságovci, ktorí získali do držby aj časť dediny. O Orságovcoch sa všeobecne tvrdí, že sú potomstvom Michala, ktorého kráľ Žigmund povýšil do urodzeného stavu pre tú pamätihodnú udalosť v dejinách rodu, o ktorej sme sa zmienili na inom mieste. [...] Na dolnom konci dediny žije rodina Korodovcov a takisto sa musíme zmieniť o Okoličaniovcoch, ktorí tu získali významnú majetkovú účasť. Poloha dediny vynikajúco prospieva životu v nej a aj poľnohospodárstvu. Má totiž pôdu, akej sa žiadna iná v celej provincii nevyrovná. Urodí sa na nej každý druh obilia, ak sa zúrodní hnojením, ako si to vyžaduje ráz tohto kraja. Nad dedinou sa vypína vrch, ktorý sa volá Choč. Oplýva nielen pasienkami, ale aj drevom na ťažbu, ba vo vnútri aj rudonosnými žilami, ak sa nájdú takí, čo budú po nich s náležitou prípravou pátrať.“¹³

Relevantným poznatkom vyplývajúcim z citovaného textu je práve znalosť šľachtických rodov usadených vo Vyšnom Kubíne, ktorý bol v prvom rade ze-

¹⁰ BEL, Matej. *Oravská stolica*. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2015, s. 99. ISBN 978-80-89751-10-5.

¹¹ Tamže.

¹² Tamže, s. 79.

¹³ Tamže, s. 265 a 267.

Obr. 3. Zemianska kúria z Vyšného Kubína (usadlosť č. 69) *in situ*. Foto J. Boďa, 21. 3. 1964. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 023 548.

Fig. 3. Squire's manor house from Vyšný Kubín (farmstead no. 69) *in situ*. Photograph by J. Boďa, 21. 3. 1964. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 023 548.

mianskou dedinou, teda väčšina jeho obyvateľov bola privilegovanou vrstvou oravského obyvateľstva. Podľa Belovho opisu obývali Vyšný Kubín rody Kubínyi (Kubínsky), Meško, Ivanovic (Ivanovič), Gazda (Gazdovič), Országh (Orság), Koroda a Okolicsányi (Okoličáni, v inej literatúre aj Okoličniansky). V roku 1754, niekoľko rokov po vydaní príslušného zväzku Belových *Notícií*, sa uskutočnil súpis stoličnej šľachty, ktorý v rámci Vyšného Kubína uvádza rody Meško, Országh-Gazda, Ivanovic a Koroda.¹⁴ Ich životný štýl sa v priebehu storočí, dokonca ani po zániku poddanského systému v roku 1848, výrazne nezmenil, preto jeho spomienkový opis od Zuzany Bysterskej týkajúci sa omnoho mladšieho obdobia možno považovať za východisko poznania aj pre staršie obdobie: „K najznámejším rodom žijúcim v obci patrili Meškovci, Országhovci a Ivanovicovci. Boli to veľmi pyšní a hrdí ľudia. Tomu, kto nepatril k nim, dávali veľmi jasne najavo, kde je ich miesto a kto sú oni. Od sedliakov sa odlišovali oblečením, ale len vo sviatočných dňoch. V robotný deň nosili oblečenie primerané svojej práci, dalo by sa povedať, že také isté ako sedliaci. No počas nedeľ, keď išli do kostola alebo cez iné sviatky, sa vyobliekali do zemianskych krojov. Muži nosili úzke čierne alebo tmavomodré nohavice šité zo súkna, ktoré boli v prednej časti vyšívané, vysoké

¹⁴ KAVULJAK. Cit. 4, s. 138.

Obr. 4. Zemianska kúria z Vyšného Kubína (usadlosť č. 69) *in situ*. Foto P. Hanula, 25. 6. 1965.
Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 033 943.

Fig. 4. Squire's manor house from Vyšný Kubín (farmstead no. 69) *in situ*. Photograph by P. Hanula, 25. 6. 1965.
Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 033 943.

čierne úzke čižmy, mentieku – tmavý čiastočne vyšívaný kabát, ktorý nosili zväčša prehodený cez plecia, neraz bol lemovaný kožušinou buď z líšky alebo z kuny, súčasťou ich slávnostného odevu bola aj vesta so striebornými gombíkami a na hlave nsmela chýbať čierna čiapka tiež s kožušinou. Ženy, tie mladšie, nosievali cez leto hodvábné sukne a blúzky, staršie si obliekali sukne šité zo štofových látok. V zime nosili trištvrtové kabáty lemované kožušinou a ozdobnými gombíkami a na hlave mali čepiec. [...] Vo väčšine prípadov si zemaniam brali za manželky zemianky, to bolo skôr výnimkou, keď si zeman zobral za ženu sedliacku. Celý týždeň pred svadbou nosila rodina, ale aj susedia do domu svadobčanov maslo, tvaroh, vajíčka, kto čo mohol a to bolo všetko zdarma. Na svadbu sa zabilo prasa a veľké množstvo hydiny. Na sobáš išli zemaniam na kočoch do leštinského kostola. Cestou ponúkali

záskuskami všetkých zvedavcov, ktorí prišli pozrieť nevestu i ženícha. Aj v kostole mali svoje lavice a nesmel si do nich nikto iný sadnúť, lebo by ho boli z nej vyšikovali. Ešte aj dnes sa tieto zvyky dodržiavajú, že na svadbu nosia dary z celej dediny a v zemianskych laviciach sedávajú potomkovia bývalých zemanov.¹⁵

Charakteristiku Vyšného Kubína a jeho obyvateľov a obydlí pravdepodobne v prvej tretine 20. storočia priblížil vo svojich spomienkach Karol Izakovič: „Keď sme prišli z Pešte do Vyšného Kubína, našli sme ho rozčesnutý na dvoje. To pôvodné obyvateľstvo sa už od dávna delilo na zemänov a sedliakov. Vierovyznaním boli všetci evanjelici a len na dolnom i hornom konci dediny usadení privandrovalci z hornej Oravy boli katolíci. Boli to z väčšej časti bíreši na panských dvoroch oboch Kubínyovcov a hŕstka remeselníkov, mlynári. Zemianske rodiny sedmoslivkárov práve tak hrdlačili na zemičkách ako sedliaci. Len poniektorí boli z nich majetnejší, bohatší a hrdí na svoj zemiansky pôvod. Našli sa aj takí, ktorým ešte visel nad posteľou pri hlave rodinný erb pekne zarámovaný. [...] Zemänia a sedliaci mali svoje vlastné urbárske hory, pasienky, a preto v dedine osve vyhánali statok zemäni a osobitne sa páslu kravy sedliakov. Aj pastierov oviec mali osve, tak isto aj jahniat. Bohatší zemania pohrdali sedliakmi, nadávali im do niktošov. Aj muziky mávali v dedine dve, iba cmíter mali spoločný a kostol v Leštínách. Po smrti, pod drnom prestávalo to kastovníctvo – konečne si boli rovní. Dom mali ako ktorá rodina, hlavne drevenice, kde-tu aj výstavnějšíe a s rozsiahlejšími staviskami gazdovstva. Murovaných domov bolo poskromne.“¹⁶

Napriek faktu, že Vyšný Kubín bol pôvodne zemianskou dedinou, jeho obyvatelia sa zaoberali poľnohospodárstvom. Zemania ako majitelia pôdy dbali na chod svojich hospodárstiev, tí chudobnejší však boli nútení vykonávať takmer všetky fyzické práce sami a od nezemanov sa tak odlišovali najmä vedomím a symbolmi svojho šľachtického pôvodu (napr. armáles). V období medzivojnovovej Československej republiky sa v obci nachádzala píla a tri mlyny.¹⁷ Situáciu vo Vyšnom Kubíne v tom čase približujú napríklad spomienky Vyšnokubínčanky Zuzany Bysterskej: „Keď prišla jar a začalo sa s prvými poľnohospodárskymi prácami, nastalo perno aj pre ženy hofierov. Na poli robili od ôsmej rána do dvanástej a od poldruhej do devätnástej hodiny. Ak ráno nestihli uvariť jedlo, tak cez obed narychlo pripravili kašu. Po skončení prác na panskom robili na svojom. Každá žena mala vymierané, koľko potrebovala pre domácnosť na obživu. Priemerne 5-6 centov zemiakov, za to sa odrátalo 10 dní, od hrady merajúcej 4 áre – 15 dní, od domu museli odrobiť 100 dní. Na Všetšvätých sa robilo vyúčtovanie, ak sa stalo, že bolo odrobených viac dní, ako prináležalo, ženy dostali doplatok 4 koruny na deň a muži 8 korún, takto sa vyplácalo v rokoch 1924 až 1932. Ak by niekomu dni chybovali, musel rovnakú čiastku doplatiť. Počas zimných mesiacov muži mlátievali na humne cepami žito, keď sa trochu oteplilo, ženy robievali povriesla.“¹⁸ Počas komunistického režimu bolo v obci Vyšný Kubín k roku 1958 Jednotné roľnícke

¹⁵ HUBA, Peter (ed.). *Vyšný Kubín: rodisko P. O. Hviezdoslava*. Dolný Kubín: Peter Huba, 1998, s. 79. ISBN 80-88803-17-9. (Rozpráva Zuzana Bysterská, zapísala Zuzana Beranová, nedatované).

¹⁶ Tamže, s. 84-85 (zo zaznamenaných spomienok Karola Izakoviča).

¹⁷ Vyšný Kubín. Cit. 3, s. 325.

¹⁸ HUBA. Cit. 15, s. 79-80. (Rozpráva Zuzana Bysterská, zapísala Zuzana Beranová, nedatované).

Obr. 5. Dom zemianskej kúrie z Vyšného Kubína (usadlosť č. 69) *in situ*. Foto J. Boďa, 25. 6. 1965. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 030 267.

Fig. 5. House of the squire's manor house from Vyšný Kubín (farmstead no. 69) *in situ*. Photograph by J. Boďa, 25. 6. 1965. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 030 267.

družstvo, pričom časť miestneho obyvateľstva pracovala v priemyselných podnikoch v okresnom meste Dolný Kubín, v Istebnom a Mokradi.¹⁹

Vývoj majetkových pomerov vlastníkov usadlosti č. 69 v Múzeu slovenskej dediny

Výskumná správa kolektívu Jána Kantára z roku 1971 neuvádza iných majiteľov vyšnokubínskej zemianskej kúrie, než tých posledných, od ktorých bol objekt zakúpený – ako vtedajšieho majiteľa spomína Jozefa Országha, a ako pôvodný

¹⁹ Vyšný Kubín. Cit. 3, s. 325.

majiteľ je uvedený bezmenný „otec Jozefa Országha“.²⁰ Keďže objekt podľa všetkého nevznikol až v prvej polovici 20. storočia, bude logicky správnejšie chápať otca Jozefa Országha za pôvodného majiteľa iba vo vzťahu k jeho synovi ako následnému a fakticky poslednému majiteľovi. Historicky pôvodný majiteľ a pravdepodobný staviteľ skúmanej vyšnokubínskej zemianskej kúrie stále nie je známy. Publikované názory, že ním bol v roku 1748 zeman Ján Meško-Alberty z Vyšného Kubína zatiaľ nie sú pramenne potvrdené a iné odborné publikácie túto teóriu evidentne vyvracajú (resp. s ňou vôbec nepracujú). Napriek relatívne rozsiahlej odbornej literatúre venujúcej pozornosť tejto vyšnokubínskej usadlosti č. 69 jednotlivé publikácie si buď samy, alebo navzájom takmer v každom závere protirečia. Zároveň sa doterajšie znalosti o osobách majiteľov viažu iba na pomerne krátke časové obdobia (prípadne na časové body), a tak desaťročia vzniknutého informačného vákuua ešte nemožno uspokojivo preklenúť. Preto nasledujúca časť tejto štúdie predstaví iba jednu z možných línií vývoja majetkových pomerov skúmanej zemianskej kúrie, doplnenú o výsledky genealogickej analýzy, ktorá nám z dôkazového hľadiska umožňuje stáť na pevnejšej pôde.

Začnime Jánom Meškom-Albertym, ktorému je prisudzovaná výstavba objektu, ako to uvádzajú Peter Vítek a Soňa Maťugová: „Ján Meško Alberty (*1713, †1789) vybudoval zemiansku kúriu vo Vyšnom Kubíne v roku 1748, ktorá sa dnes nachádza v Múzeu ľudovej architektúry v Martine.“²¹ Odhliadnuc od v čase publikácie už nesprávneho názvu Múzea slovenskej dediny, táto informácia je podľa všetkého pravdivá iba v rámci spojitosti zemianskeho rodu Meškocov s vlastníctvom skúmanej zemianskej kúrie. Peter Andráš a Dušan Meško datujú dobu života Jána V. Meška z albertyovskej vetvy tohto rodu rokom narodenia 1711 a dátumom úmrtia 24. 9. 1786 vo Vyšnom Kubíne.²² Títo autori neuvádzajú žiadnu osobnú väzbu medzi Jánom Meškom-Albertym a usadlosťou č. 69 v Múzeu slovenskej dediny, hoci ju spájajú s jeho potomkami, k čomu sa ešte vrátim. Peter Vítek a Soňa Maťugová vo svojom texte pokračujú vymenovaním Jánových údajných priamych potomkov: „Jeho potomkom učaroval vojenský život. Syn Jonáš bol nadporučikom (1808 – 1813), Jozef (*1769, †1847) plukovníkom v Gratzí [sic], Jozef mladší (*1805, †1825) poručikom vo Viedni, Štefan (*1807, †1880) francúzskym generálom a Jonášov syn Albert Fridrich (*1890, †1915) nadporučikom uhorskej korunnej stráže.“²³ Spoliehajúc sa iba na tento zdroj, usadlosť č. 69 by tak bola postavená Jánom Meškom-Albertym a obývaná jeho štyrmi synmi (možno aj vnukom) prinajmenšom v čase ich mladosti pred začiatkom úspešných vojenských kariér. Pozornému čitateľovi však neunikne skutočnosť, že dvaja mladší synovia by sa narodili (podľa Víteka a Maťugovej) šesťnásť a osemnásť rokov po otcovej smrti, pričom i Jánov vnuk Albert Fridrich

²⁰ Archív Slovenského národného múzea, pobočka v SNM – Múzeách v Martine (ďalej Archív SNM, pobočka v Martine). KANTÁR, Ján. Ľudová architektúra a bývanie – Vyšný Kubín. Výskumný materiál, 1972. Fond SNM, VS č. 148, s. 1.

²¹ VÍTEK, Peter a Soňa MAŤUGOVÁ. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku. III., Oravská stolica: zemianske a šľachtické rody Oravy*. Bratislava: Hajko & Hajková, 2007, s. 85. ISBN 978-80-88700-69-2.

²² ANDRÁŠ, Peter a Dušan MEŠKO: *Dejiny rodu Meško 1190 – 2010*. Martin: Dušan Meško, 2011, s. 335 a 338-339. ISBN 978-80-970647-0-9.

²³ VÍTEK a MAŤUGOVÁ. Cit. 21, s. 85.

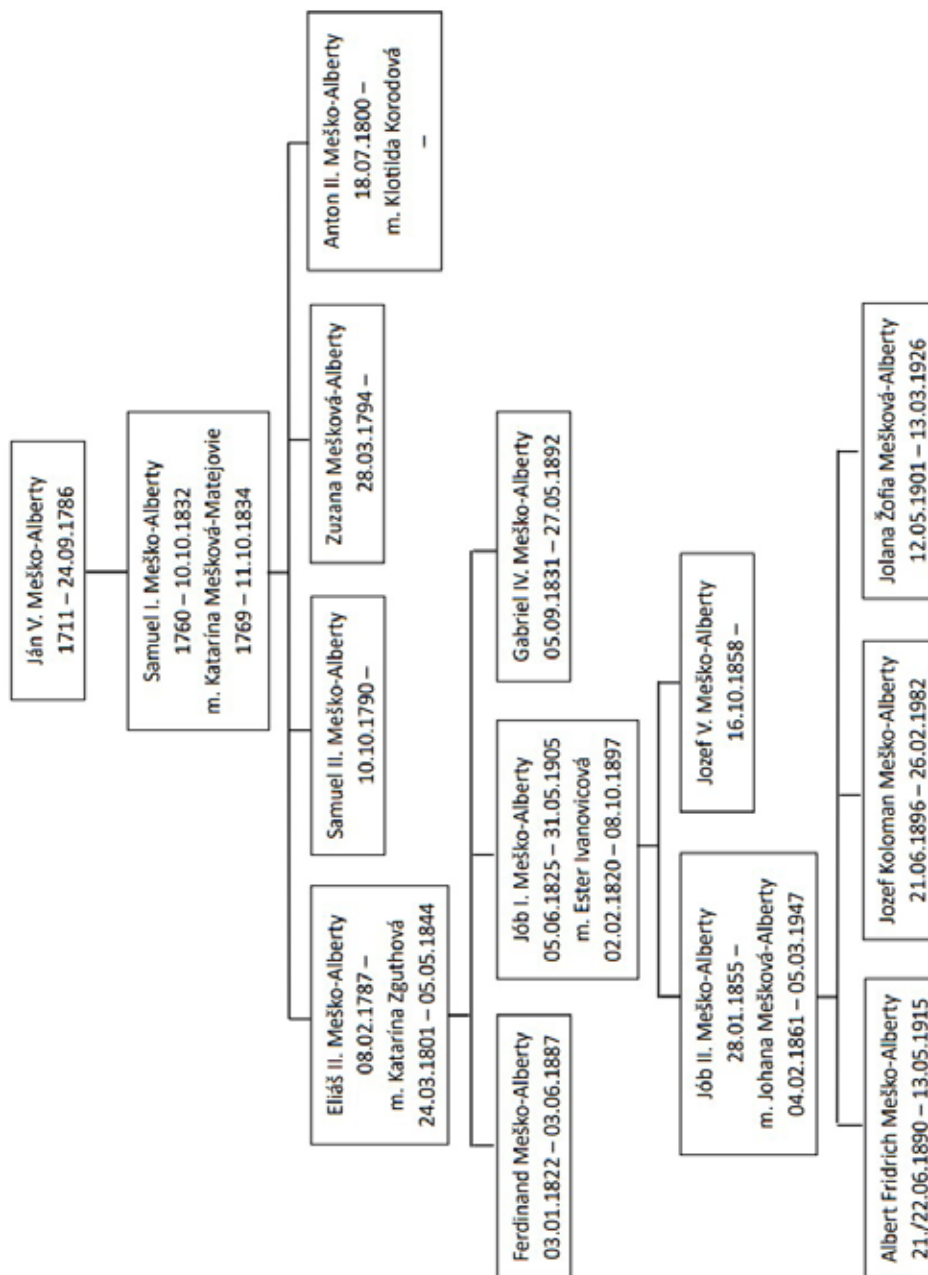

Schéma č. 1: Genealogická schéma relevantných členov rodiny donedávna predpokladaných majiteľov usadlosti č. 69 do začiatku 20. storočia (rodinná línia Jóba II. Meška-Albertyho).

Chart 1: Genealogy of relevant family members of the presumed owners of farmstead no. 69 up to the beginning of the 20th century (family line of Job II. Meško-Alberty).

by sa zrejme narodil až dlho po úmrtí svojho otca Jonáša, ktorý by mal v roku 1890 prinajmenšom úctyhodný vek 101 rokov. Považoval som za potrebné citovať horeuvedené informácie a poukázať na ich nelogickosť z dôvodu ich prípadného ďalšieho a nekritického preberania budúcimi bádateľmi.²⁴

V prípade genealogického vývoja zemianskeho rodu Meškovcov z Vyšného Kubína sú dôveryhodnejším zdrojom precízne spracované rodokmene s interpretáciami opatrenými poznámkovým aparátom od Petra Andráša a Dušana Meška. Títo uvádzajú, že Ján V. Meško-Alberty mal iba jediného syna, Samuela I. (1760 – 10. 10. 1832, Vyšný Kubín), ktorý bol manželom Kataríny Meškovej-Matejovíe (1769 – 11. 10. 1834, Vyšný Kubín). Sobáše medzi členmi rôznych vetiev meškovského rodu boli časté, na pomery vyšnokubínskeho zemianstva však pomerne neobvyklé. V polovici 18. storočia boli Meškovci najpočetnejším šľachtickým rodom v dedine, čo potvrdzujú i údaje zo súpisu tam usadenej šľachty ako vlastníkov pôdy z roku 1754 – oproti 37 rodinám Meškovcov (*Messko*) stálo vo výraznom nepomere sedem rodín Országhovcov-Gazdovcov, šesť rodín Ivanovicovcov a tri rodiny Korodovcov (*Koroda*). Väčšinový podiel meškovských rodín na vyšnokubínskom zemianstve pretrval až do prvej polovice 20. storočia, pričom ich takmer „habsburský typ“ vzájomného sobášenia jednotlivých vetiev potvrdzujú i zápisy v matrike evanjelického kostola v susedných Leštínach.

Samuel I. Meško-Alberty mal s Katarínou Meškovou-Matejovíe (podľa Andráša a Meška) troch synov a jednu dcéru: Eliáša II. (narodený 8. 2. 1787), Samuela II. (narodený 10. 10. 1790), Zuzanu (narodená 28. 3. 1794) a Antona II. (narodený 18. 7. 1800).²⁵ Podľa všetkého nebol žiadny z príslušníkov tejto generácie spojený s vlastníctvom usadlosti č. 69 vo Vyšnom Kubíne, získať ho sa podarilo až Eliášovým priamym potomkom. Eliáš II. Meško-Alberty sa 1. 2. 1820 oženil v leštinskom farskom kostole s Katarínou Zguthovou (24. 3. 1801 – 5. 5. 1844, Vyšný Kubín). Ženich Eliáš je v tamojšej matrike sobášených uvedený vo veku 32 rokov ako mladý šľachtic (*Nob. Iuv. = nobilis iuventis*) a syn Samuela a Kataríny Meškovcov, nevesta Katarína vo veku 19 rokov (správne iba 18 rokov) je zapísaná iba ako dievčina (*puella*) a dcéra Andreja Zgutha a Kataríny Jurákovíe.²⁶ Keďže Zguthovci a Jurákovci boli prinajmenšom v druhej polovici 18. storočia vyšnokubínskymi urbarialistami, pravdepodobne slobodníkmi, Katarína nebola zemianskeho pôvodu a v Eliášovom prípade tak išlo o morganatický sobáš. Ženíchovými svedkami boli Juraj Meško-Jánovíe (*linea Joannis*) s Esterou Meškovou-Jánovíe, nevestinými svedkami boli Juraj Meško-Alberty a Terézia Mešková-Jánovíe, pričom obaja zosobášení boli

²⁴ Dôkladný, ale neúplný rodokmeň Meškovcov a medzi inými aj jeho albertyvskej vetvy publikoval SZLUHA, Márton. *Árva – Trencsén – Zólyom: vármegye nemes családjai*. Budapest: Heraldika Kiadó, 2006, s. 100-101. ISBN 963-9204-45-5. Márton Szluha uvádza, že v albertyvskej vetve skutočne žili dvaja príbuzní rovesníci a menovci. Prvý Ján (*János*) Meško-Alberty (1713 – 22. 1. 1789) je tým, ktorého Vítek a Maťugová uvádzajú ako otca synov Jonáša a Jozefa, avšak podľa Szluhu to boli jeho jediní synovia. Druhý Ján Meško-Alberty (1711 – 24. 9. 1786) je tým, ktorého Andráš a Meško zamieňajú za jeho nevelmi vzdialeného príbuzného, a všetky nasledujúce generácie Meško-Albertyovcov v tomto texte pochádzajú práve z neho.

²⁵ ANDRÁŠ a MEŠKO. Cit. 22, s. 335 a 339-341.

²⁶ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej MV SR), Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, i. č. 446, evanjelická a. v. matrika Leštiny, p. 277r (dostupné na stránke digitálnej verzie tejto matriky na portáli Family Search, snímka č. 281).

evanjelikmi augsburského vyznania. Manželia bývali pravdepodobne v „starej albertyovskej kúrii pod Hrádkom“ (podľa Andráša a Meška), ktorá je snáď zhodná s renesančnou rodovou meškovskou kúriou na Hrádku z roku 1512 (murované jadro tzv. vežového paláca s drevenou obytnou prístavbou), na inom mieste však uvádzajú „starú patriarchálnu kúriu z roku 1748 na vyšnom konci obce, kde mala svoje obydlia miestna nobilita“.²⁷ Eliáš II. Meško-Alberty a Katarína, rodená Zguthová, sa stali rodičmi troch synov: Ferdinanda (3. 1. 1822 – 3. 6. 1887), Jóba I. (5. 6. 1825 – 31. 5. 1905) a Gabriela IV. (5. 9. 1831 – 27. 5. 1892).²⁸ Spomedzi nich nás bude najviac zaujímať ich prostredný syn Jób.

Jób I. Meško-Alberty bol pravdepodobne pokrstený v leštinskom farskom kostole, kde si 1. 2. 1853 (presných 33 rokov po sobáši jeho rodičov na tom istom mieste) vzal za manželku Esteru Ivanovicovú (2. 2. 1820 – 8. 10. 1897), dcéru vyšnokubínského zemana Jonáša Ivanovica. Obaja manželia boli evanjelikmi augsburského vyznania a išlo o ich prvý sobáš. Dvadsaťsedemročný Jób, podľa otca bytom Vyšný Kubín č. 125, a tridsaťtriročná Estera Ivanovicová, podľa otca bytom Vyšný Kubín č. 73, boli oddaní leštinským evanjelickým farárom Jurajom Lenčom (*Dord' Lenčo*, inokedy ako *Georgius Lencso*) v prítomnosti sobášnych svedkov zo zemianskeho stavu – Jozefa Meška-Matejovie a Gabriela Meška-Janovie.²⁹ Peter Andráš a Dušan Meško tvrdia, že sobášom s Esterou Ivanovicovou vyženil Jób I. Meško-Alberty aj poschodovú kúriu uprostred Vyšného Kubína, ktorá pôvodne patrila zemianskemu rodu Országhovcov, s poznámkou, že „kúriu v druhej polovici 20. storočia rozobrali a previezli do skanzenu slovenskej dediny v Martine“.³⁰ Podľa všetkého ide o usadlosť č. 69, ktorú Andráš a Meško opisujú nasledovne: „Úzke vysoké priečelie poschodovej kúrie hľadelo ponad potok na východ. Rozložitá šindľová strecha zacláňala pôvabnú drevenú pavlač, ktorá obopínala prednú časť poschodia. Čelnú stenu na prízemí prelamovali dve drobné okná so širokými drevenými ostentami. Otváral sa nimi výhľad na Skalky a smerom na Leštiny. Rovnaké okná zízali na dvor, uzavretý mohutnou bránou, ku ktorej viedol ponad potok mocný brvnový most. Oproti kúrii na druhej strane dvora stála poschodová sýpka štvorcového pôdorysu. Dva drobné vetráky pripomínali strieľne. Vstup do sýpky bol zo severnej strany zo dvora. Zo západnej strany uzatvárali dvor hospodárske stavania, za ktorými sa otváral rozsiahly sad so starými hruškami a lieskami. Západné ukončenie záhrady susedilo s parkom kaštieľa Árpáda Kubínyiho.“³¹ Momentálne nie je možné potvrdiť, či sa citovaný opis týka skutočného stavu v predmetnom období polovice 19. storočia, alebo ho autori prispôbili neskorším znalostiam (potenciálne i po prevezení objektu do Múzea slovenskej dediny).

Tomáš Janura a Michal Čajka predstavili iný názor ako sa usadlosť z Vyšného Kubína č. 69 dostala do meškovského (meško-albertyovského) vlastníctva. Podľa

²⁷ ANDRÁŠ a MEŠKO. Cit. 22, s. 341 a s. 51 (tam pohľad od juhozápadu a pôdorys kúrie z roku 1512) porovnaj so s. 356.

²⁸ Tamže, s. 335 a 342-343.

²⁹ MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, i. č. 446, evanjelická a. v. matrika Leštiny, p. 314r-315v (dostupné na stránke digitálnej verzie tejto matriky na portáli Family Search, snímka č. 318).

³⁰ ANDRÁŠ a MEŠKO. Cit. 22, s. 356 a s. 416, pozn. 119.

³¹ Tamže, s. 356.

Obr. 6. Sypáreň zemianskej kúrie z Vyšného Kubína (usadlosť č. 69) *in situ*. Foto J. Boďa, 25. 6. 1965. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 030 270.

Fig. 6. Granary of the squire's manor house from Vyšný Kubín (farmstead no. 69) *in situ*. Photograph by J. Boďa, 25. 6. 1965. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 030 270.

nich bola táto zemianska kúria postavená v roku 1748 jedným z členov vyšnokubínskeho zemianskeho rodu Korodovcov a jej pravdepodobným staviteľom by mohol byť na základe dovtedajších genealogických znalostí istý Ján Koroda.³² Janura a Čajka uvádzajú, že skúmaná kúria – predpokladáme, že korodovská – prešla pred rokom 1870 do vlastníctva zemana Jonáša Ivanovica, ktorý sa podľa autorov „oženiť s dcérou Jóba (II.) [sic] Meška. Medzi rokmi 1870 – 1874 Jób (II.) pravdepodobne odkú-

³² JANURA, Tomáš a Michal ČAJKA. *Vidiecke šľachtické sídla v Oravskej stolici*. Liptovský Mikuláš: Liptovská galéria P. M. Bohúňa, 2011, s. 94. ISBN 978-80-85706-51-2. Autori odkazujú na Archív pamiatkového úradu SR, fond Zbierka základných výskumov, Vyšný Kubín, signatúra Z 1150. K obdobiu rokov 1754/1755 uvádza Márton Szluha už vdovu Jána Korodu, takže možno celkom oprávnene predpokladať jeho úmrtie v medzičase – pozri rodokmeň v SZLUHA. Cit. 24, s. 54. Szluha za jeho vnuka považuje Gašpara (*Gáspár*) Korodu, ktorý bol údajne hlavným prokurátorom Oravskej stolice v roku 1839.

Obr. 7. Maštal' s humnom zemianskej kúrie z Vyšného Kubína (usadlosť č. 69) *in situ*. Foto J. Boďa, 25. 6. 1965. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 030 266.

Fig. 7. Stable with barn of the squire's manor house from Vyšný Kubín (farmstead no. 69) *in situ*. Photograph by J. Boďa, 25. 6. 1965. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 030 266.

pil od svojho zaťa starobylú šľachtickú rezidenciu.³³ Podľa autorov pochádzal spomínaný Jób II. Meško z albertyovskej vetvy a narodil sa v roku 1825. S ich tvrdením ohľadom pôvodného majiteľa usadlosti č. 69 predbežne možno súhlasiť – na rozdiel od Meškovcov, Korodovci neboli veľmi početným vyšnokubínskym zemianskym rodom (ako ukazuje aj súpis tam usadenej šľachty z roku 1754). Podľa všetkého pochádzali Korodovci z meškovského rodu, od ktorého sa ako neskôr samostatný rod oddelili ešte v prvej polovici 16. storočia.³⁴ Ani v mladšom období nebol počet ich príslušníkov rozsiahly, práve naopak – s priezviskom Koroda v prípade leštinských matričných záznamov, ale aj v prípade vyšnokubínskych sčítacích hárkov vyhotovených pre potreby československého súpisu obyvateľstva z roku 1930, sa stretávame iba zriedka (so sčítacími hárkami z uhorských súpisov obyvateľstva z poslednej tretiny 19. storočia a začiatku 20. storočia sa pre Vyšný Kubín vôbec nestretávame).³⁵ Spomedzi tu uvádzaných Meškovcov-Albertyovcov sa s príslušníčkou rodu

³³ Tamže. Autori odkazujú na MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, fond Krajský súd Ružomberok, inventárne číslo 1387, pozemková kniha Vyšného Kubína 1870.

³⁴ VÍTEK a MAŤUGOVÁ. Cit. 21, s. 63-64.

³⁵ So sčítacími hárkami z (rakúsko-)uhorských súpisov obyvateľstva z poslednej tretiny 19. storočia a začiatku 20. storočia sa pre Vyšný Kubín nestretávame, pretože sa podľa všetkého (i podľa slov zamestnancov Štátneho archívu Žilina so sídlom v Bytči) žiadne takéto sčítacie hárkky pre monarchistické obdobie nezachovali.

Korodovcov oženil Anton II. Meško-Alberty, syn Samuela I., najmladší brat Eliáša II. a strýc Jóba I., ktorý si vzal v máji 1835 v dolnokubínskom katolíckom kostole Klotildu, dcéru zemana Gašpara Korodu a Anny, rodenej Revickej.³⁶ Korodovci boli teda príslušníkmi rímskokatolíckej cirkvi, preto je v prípade správnosti Janurových a Čajkových názorov možné predpokladať, že zemianska kúria z Vyšného Kubína v Múzeu slovenskej dediny bola postavená na konci prvej polovice 18. storočia predstaviteľom vyšnokubínskeho zemianstva katolíckeho vyznania.

Ako sa dostala usadlosť č. 69 do rúk Országhovcov, ktorých Andráš s Meškom považujú za pôvodných, prinajmenšom však za predošlých majiteľov vo vzťahu k Meškovcom-Albertyovcom, momentálne nemožno preukázať. Viacerou verzou vývoja majetkových pomerov je tá, ktorú uvádzajú Janura s Čajkom, čím by pôvodne korodovskú kúriu získali – zatiaľ bližšie neurčeným spôsobom – Ivanovicovci.³⁷ Niektoré závery týchto autorov je však nutné uviesť na pravú mieru. Predovšetkým, v roku 1825 sa nenarodil Jób II. Meško-Alberty, ale jeho rovnomenný a už vyššie spomínaný otec Jób I., ktorý si vzal v leštínskom evanjelickom kostole za manželku Esteru Ivanovicovú 1. 2. 1853. Podľa všetkého sa manželom narodili iba dvaja synovia a žiadna dcéra; ich staršiemu synovi Jóbovi II. sa síce jedna dcéra narodila, avšak až v roku 1901.³⁸ Z tohto dôvodu sa Janura a Čajka mýlia v predpoklade, že korodovská kúria patrila Jonášovi Ivanovicovi, zaťovi nimi deklarovaného Jóba II. (v skutočnosti však Jóba I.) Meška-Albertyho, pred rokom 1870, ktorú Jonáš Ivanovic od svojho údajného svokra podľa nich odkúpil ešte pred rokom 1874. Leštínska evanjelická matrika jasne ukazuje, že uvedený rodinný vzťah bol celkom opačný. Vyšnokubínsky zeman Jonáš Ivanovic (zrejme narodený 22. 1. 1788) bol synom Gabriela Ivanovica a zatiaľ neznámej Márie, rodenej Meško-Albertyovej.³⁹ Jeho mladšia sestra Zuzana Ivanovicová (narodená 21. 9. 1797) bola zároveň i menovkyňou Jonášovej manželky a ich prvej dcéry (narodená 21. 11. 1814) – v jednej rodine sa tak súčasne stretli tri rôzne Zuzany Ivanovicové.⁴⁰ Jonáš a Zuzana Ivanovicovci však okrem dcéry Zuzany mali aj mladšiu Esteru – neskoršiu manželku Jóba I. Meška-Albertyho, v skutočnosti teda zaťa (nie svokra) Jonáša Ivanovica. Podľa Andráša a Meška získal Jób I. usadlosť č. 69 (podľa nich pôvodne országhovskú) ženbou, preto sa obe publikácie zhodujú

³⁶ ANDRÁŠ a MEŠKO. Cit. 22, s. 341. Márton Szluha však uvádza iný pôvod Antona (*Antal*) Meška-Albertyho – narodil sa 11. 4. 1802 vo Vyšnom Kubíne ako syn Jonáša (*Jónás*) Meška-Albertyho a vnuk Jána Meška Albertyho (1713 – 1789), ktorého uvádzajú aj Vitek s Maťugovou. Anton sa podľa Szluhu oženil skutočne s príslušníčkou korodovského rodu, ale Matildou. Pozri SZLUHA. Cit. 24, s. 100. Pri rodokmeni Korodovcov však Szluha uvádza ako dcéru Gašpara Korodu Klotildu, ktorá si za manžela vzala Antona Meška – pozri tamže, s. 54. V každom prípade nepovažuje Márton Szluha Antona Meška-Albertyho za syna Samuela I., pretože podľa ním spracovaných genealogických údajov išlo o dve rôzne línie albertyovskej vetvy.

³⁷ Na tomto mieste treba spomenúť, že odborná genealogická publikácia SZLUHA. Cit. 24 vôbec neuvádza rodokmeň Ivanovicovcov (*Ivanovics*), iba vybraných členov a členky tohto rodu v rámci rodokmeňov iných oravských zemianskych rodín, do ktorých sa priženili či privydali. Rovnako publikácia neuvádza bližšie informácie ani k zemianskemu rodu Országhovcov ani k žiadnej z jeho vetiev (Országh-Gazda, Országh-Ferancovie a ďalšie).

³⁸ Porovnaj s ANDRÁŠ a MEŠKO. Cit. 22, s. 335.

³⁹ MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, i. č. 446, evanjelická a. v. matrika Leštiny, p. 5r (dostupné na stránke digitálnej verzie tejto matriky na portáli Family Search, snímka č. 11).

⁴⁰ MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, i. č. 446, evanjelická a. v. matrika Leštiny, p. 60r (dostupné na stránke digitálnej verzie tejto matriky na portáli Family Search, snímka č. 68).

v dôležitom bode – že pred rokom 1853 (a celkom určite pred rokom 1870) patrila skúmaná zemianska kúria vyšnokubínskemu rodu Ivanovicovcov, hoci nevedno odkedy presne a či patrila už Jonášovým priamym predkom. V každom prípade, Jób I. Meško-Alberty nadobudol skúmaný objekt do vlastníctva až v tretej štvrtine 19. storočia a z hľadiska odbornej literatúry je jeho prvým preukázateľným majiteľom z tohto rodu. Keďže však Meškovci-Albertyovci obývali aj ďalšie zemianske kúrie v dedine (prinajmenšom usadlosti č. 1, č. 19, č. 103 a č. 112, ako ich podľa starých čísel uvádzajú Janura a Čajka) a rodiskom staršieho zo synov Jóba I. je v leštinskej cirkevnej matrike uvedená usadlosť č. 72,⁴¹ môžeme predpokladať, že usadlosť č. 69 nebola či nemusela byť pravidelne obývaná a využívaná. Podľa Andráša a Meška bola hlavným sídlom a bydliskom rodiny Jóba I. Meška-Albertyho usadlosť č. 121 (údajne postavená takisto v roku 1748), kúria „na tichom mieste pod svahom, ktorý sa označuje názvom *na Hrádku*“.⁴²

Jób I. Meško-Alberty a Ester, rodená Ivanovicová, mali spolu dvoch synov: Jóba II. (narodený 28. 1. 1855) a Jozefa V. (narodený 16. 10. 1858).⁴³ Jób II. Meško-Alberty bol pokrstený v leštinskom evanjelickom kostole 30. 1. 1855, v ktorom bol ako tridsaťtiročný zosobašený s údajne zámožnou Johanou Meškovou-Alberty (4. 2. 1861 – 5. 3. 1947, Vyšný Kubín) dňa 5. 6. 1888. Zhoda rodných priezvisk oboch manželov nie je náhodná, podľa Andráša a Meška bola Johana dcérou údajne bohatého vyšnokubínskeho zemana Gašpara Meška-Albertyho a Terézie, rodenej Meškovej-Albertyovej.⁴⁴ Zdá sa, že sobášenie príslušníkov albertyovskej vetvy zostávalo v Gašparovej línii bežnou praxou pre zachovanie majetku v rámci svojho rodu, hoci momentálne nemožno posúdiť, o ktorého príslušníka Meškovcov-Albertyovcov s týmto menom konkrétne ide. Podľa Andráša a Meška rozšíril sobáš Jóba II. a Johany ženíchov podiel na otcovskom majetku o „značné poľnosti, lúky a lesy“, avšak bližšie neurčeného rozsahu (údaje sú známe iba k lesom – Jób II. pôvodne vlastnil 1726 katastrálnych jednotiek, Johana priniesla do manželstva ďalších 890 katastrálnych jednotiek, pričom spoločne spravované podiely nimi vlastnených lesov Jóba II. a jeho brata Jozefa V. možno odhadnúť na približne 50 hektárov územia, čím sa stali zrejme najväčšími majiteľmi lesného fondu vo Vyšnom Kubíne).⁴⁵ Zeman Jób II. Meško-Alberty vykonával v rokoch 1909 – 1919 úrad vyšnokubínskeho dedinského richtára, čo vzhľadom na charakter Vyšného Kubína ako prevažne zemianskej dediny bola významná spoločenská funkcia upevňujúca jeho postavenie v miestnom šľachtickom spoločenstve. Manželia mali dvoch synov a jednu dcéru: Alberta Fridricha (21./22. 6. 1890, Vyšný Kubín –

⁴¹ MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, i. č. 446, evanjelická a. v. matrika Leštiny, p. 5r a 52r (dostupné na stránke digitálnej verzie tejto matriky na portáli Family Search, snímky č. 11 a 40).

⁴² ANDRÁŠ a MEŠKO. Cit. 22, s. 356-357.

⁴³ Naopak, SZLUHA. Cit. 24, s. 101 uvádza, že Jób (I.) Meško-Alberty (narodený 5. 6. 1825) mal iba jediného syna menom Frigyes (Fridrich) s Johannou Meškovou. Nič nenasvedčuje tomu, že by Szluha v tomto prípade uvádzal správne informácie, keďže Johanna bola manželkou jeho staršieho syna a o Frigyesovi Meškovi-Albertym sa ďalšia odborná literatúra v tomto ohľade nezmieňuje. Okrem toho, práve ním Márton Szluha ukončil túto genealogickú líniu a tak sa k preukázateľným potomkom Jóba I. Meška-Albertyho už nedostal.

⁴⁴ ANDRÁŠ a MEŠKO. Cit. 22, s. 358.

⁴⁵ Tamže, s. 358 a 363.

Obr. 8. Chlievy zemianskej kúrie z Vyšného Kubína (usadlosť č. 69) *in situ*. Foto J. Boďa, 25. 6. 1965. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 030 282.

Fig. 8. Pigsties of the squire's manor house from Vyšný Kubín (farmstead no. 69) *in situ*. Photograph by J. Boďa, 25. 6. 1965. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 030 282.

13. 5. 1915, Budapešť/Dolný Kubín?), Jozefa Kolomana (21. 6. 1896, Vyšný Kubín – 26. 2. 1982, Bratislava) a Jolanu Žofiu (12. 5. 1901, Vyšný Kubín – 13. 3. 1926, Vysoké Tatry).⁴⁶ Podľa všetkého ani jeden z nich neobýval usadlosť č. 69 a neviazala ich k nej žiadna hlbšia väzba, hoci Andráš a Meško predpokladajú vlastníctvo tejto zemianskej kúrie Meškovcami-Albertyovcami ešte v období bezprostredne po ukončení prvej svetovej vojny.

Kým skutočne bola obývaná, resp. ako bola využívaná skúmaná zemianska kúria – usadlosť č. 69, ktorá dnes stojí v Múzeu slovenskej dediny, nevieme presne. Rodina Jóba II. Meška-Albertyho (podľa Andráša a Meška) „bývala vo veľkom novom dome na vyšnom konci obce“, starú rodovú kúriu – usadlosť č. 121 – obýval Jóbov brat Jozef V. Meško-Alberty, no usadlosť č. 69 jej majiteľ Jób II. údajne spočiatku prenajímal. Andráš a Meško toto obdobie opisujú nasledovne na základe informácií získaných od Vyšnokubínčaniek Anny Bysterskej a Blanky Meškovej-Alberty (nateraz neidentifikovanej): „Začas ju obýval aj krajčír Ján Bysterský. Počas [prvej svetovej] vojny v nej úrady umiestnili ruských zajatcov – kozákov. Strážili ich tu rezervisti z Dolného Kubína. Neskôr začali zajatcov pri-

⁴⁶ Bližšie o životných osudoch súrodencov pozri tamže, s. 335, 359-371 a 418 (pozn. 192).

deľovať na výpomoc ženám, ktoré mali mužov na fronte. Po večeroch sa zajatci schádzali v starom dome a spievali clivé piesne.⁴⁷ Neprítomnosť zemianskych majiteľov v tejto kúrii počas jej vlastníctva rodinou Jóba II. Meška-Albertyho nepriamo dokazujú i záznamy leštinskej cirkevnej matriky. V období rokov 1854 – 1910 sa v usadlosti č. 69 podľa tohto prameňa preukázateľne narodilo iba jediné dieťa – Ilona, nemanželská dcéra Márie Vajzerovej, slúžky akéhosi Ďura Mihálovie.⁴⁸ Otec nie je v matrike uvedený a môžeme sa iba domnievať, že išlo o muža z pravidelnej blízkosti Márie Vajzerovej. Ilona Vajzerová sa narodila 1. 10. 1890, pokrstená bola 5. 10. toho istého roku v leštinskom evanjelickom kostole za prítomnosti krstného otca (bližšie neznámeho) Pázmána Meška a krstnej matky (evidentne príbuznej z matkinej strany) Žofie Vajzerovej. Obaja krstní rodičia boli rovnako ako Ilonina matka evanjelikmi augsburského vyznania. Ďalšie osudy dievčaťa zatiaľ nie sú známe.

Podľa Andráša a Meška, po skončení prvej svetovej vojny predali Jób II. Meško-Alberty a jeho syn Jozef Koloman za neznámu sumu usadlosť č. 69 Jozefovi Országhovi, synovi Juraja Országha a manželovi Žofie Meškovej, dcéry Gašpara Meška a Márie Országhovej-Gazdovej.⁴⁹ Toto je zároveň i posledná zmienka Andráša a Meška o tu skúmanej zemianskej kúrii, preto viac a bližších odpovedí o jej nových majiteľoch ponúkajú historické pramene. Vzhľadom na väčší počet a vyššiu spoľahlivosť zdrojov týkajúcich sa manželky Jozefa Országha, najprv venujme pozornosť jej. Žofia Meško-Kuchárovie sa narodila ako prvorodené dieťa 11. 5. 1892 vo Vyšnom Kubíne, pokrstená bola v leštinskom evanjelickom kostole 15. 5. 1892 (krstnými rodičmi boli hospodár Ján Országh-Gazdovie a Mária Országhová-Reguli). Jej rodiskom sa stala usadlosť č. 79, ktorá celkom pravdepodobne patrila jej rodičom – Gašparovi Meškovi-Kuchárovie a Márii Országhovej-Gazdovie.⁵⁰ O Žofiinej matke Márii vieme zatiaľ iba toľko, že sa narodila 19. 11. 1874 a umrela 19. 8. 1952 a spolu s manželom a rodinou svojej dcéry je pochovaná na vyšnokubínskome cintoríne v spoločnom trojhrobe. Gašpar Meško-Kuchárovie pochádzal z menej známej vetvy Meškovcov, ktorá sa vyvinula zo staršej rodovej línie Meško-Blažejovie. Narodil sa 4. 6. 1864 a pokrstený bol o štyri dni neskôr – 8. 6. 1864 – v evanjelickom farskom kostole v Leštínach.⁵¹ Umrel 25. 1. 1951 pravdepodobne vo Vyšnom Kubíne, vyše pol druhu roka pred svojou manželkou Máriou. Gašparovými rodičmi a Žofiinými starými rodičmi z otcovej strany boli zeman Matiaš Meško-Kuchárovie a zemianka Zuzana Bocková.

Matiaš Meško-Kuchárovie (v čase svojej mladosti ešte ako Matiaš Meško-Blažejovie – *Mesko Mátyás Balásógból*) sa narodil predpokladane pred 12. 8. 1829,

⁴⁷ Tamže, s. 363.

⁴⁸ MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, i. č. 447, evanjelická a. v. matrika Leštiny, p. 96 (dostupné na stránke digitálnej verzie tejto matriky na portáli Family Search, snímka č. 418).

⁴⁹ ANDRÁŠ a MEŠKO. Cit. 22, s. 363.

⁵⁰ MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, i. č. 447, evanjelická a. v. matrika Leštiny, p. 100 (dostupné na stránke digitálnej verzie tejto matriky na portáli Family Search, snímka č. 422).

⁵¹ MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, i. č. 447, evanjelická a. v. matrika Leštiny, p. 22 (dostupné na stránke digitálnej verzie tejto matriky na portáli Family Search, snímka č. 344).

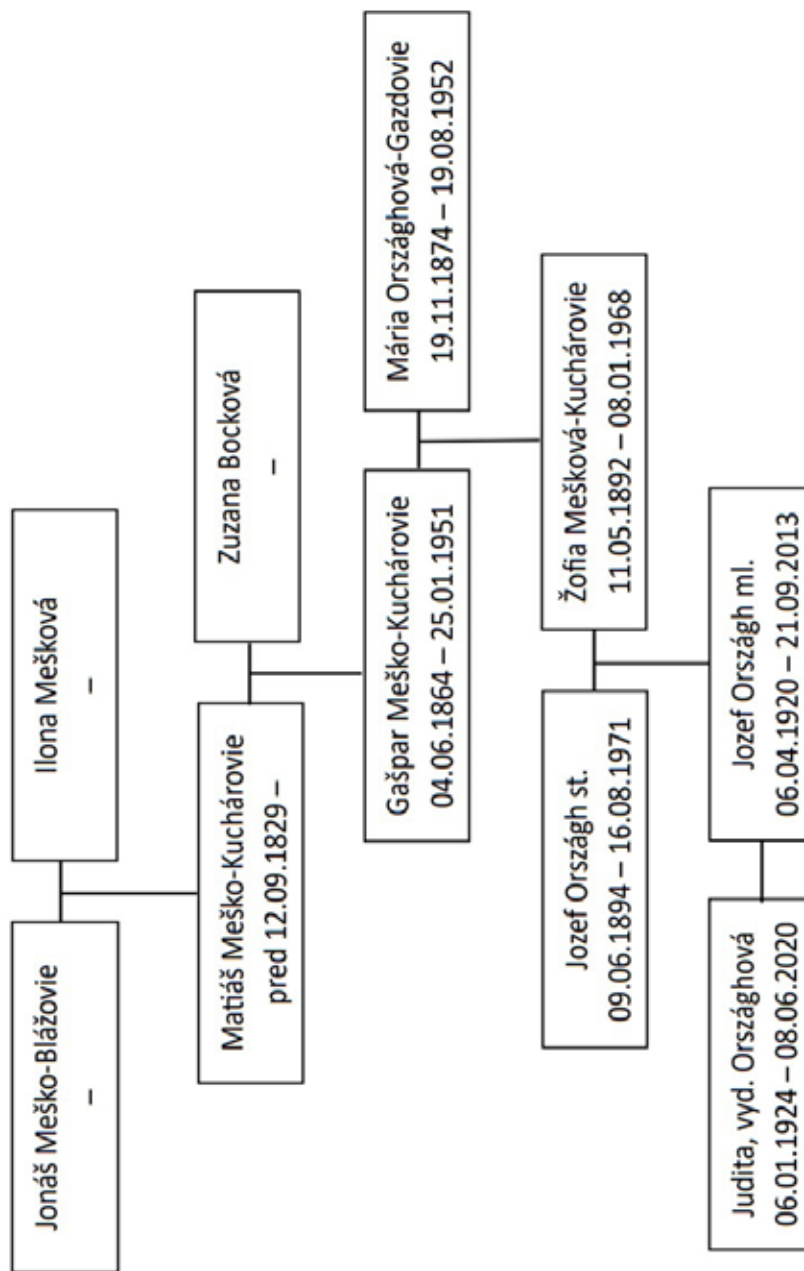

Schéma č. 2: Genealogická schéma momentálne známych členov rodiny posledných majiteľov usadlosti č. 69 od začiatku 20. storočia (vetva posledného majiteľa Jozefa Országha st. zatiaľ neznáma).

Scheme 2: Genealogy of the currently known family members of the latest owners of farmstead no. 69 since the beginning of the 20th century (the family line of the last owner, Jozef Országh Sr. is unknown).

pretože v deň svojho sobáša v roku 1848 v leštinskom evanjelickom kostole bol ešte stále devätnásťročným mládencom.⁵² Jeho otcom bol Jonáš Meško-Blažejov (Jónás Mesko Balás) a matkou bližšie neurčená Ilona Mešková (Illona Mesko). Matias si vzal za manželku rovnako starú, devätnásťročnú Zuzanu Bockovú (Susanna Boczko), ktorá bola dcérou Michala Bocka-Néhaiho (Néhai Boczkó Mihály) a rovnomennej matky Zuzany Bockovej (Boczko Susanna). Svedkami sobášeného páru boli zemania Absolón Meško-Petrovie (Mesko Absolon Petrovje) a Jonáš Meško-Janovie (Mesko Jónás Janovje). Ani Matias Meško-Kuchárovie, ani jeho rodinní príslušníci nie sú súčasťou meškovských rodokmeňov publikovaných Andrášom a Meškom.⁵³ Celkom oprávnene však o Matiasovi môžeme uvažovať ako o staviteľovi murovanej usadlosti č. 92, ktorá nahradila predošlú drevenú zemiansku kúriu stojacu na tejto parcele – Janura a Čajka v tejto funkcii uvádzajú istého „Mateja Meška Kuchárovie“. Vzhľadom na fakt, že Matias (maď. *Mátyás*, nem. *Matthias*) sa do slovenčiny prekladá aj ako Matej, túto hypotézu možno považovať za opodstatnenú.⁵⁴ V čase stavebných prác tesne po roku 1874 by mal Matias zrelých 45 rokov. Okrem toho, medzi ním a predchádzajúcimi vlastníkmi usadlosti č. 69 v tom období existuje zaujímavé priame spojenie – Matias Meško-Kuchárovie (ktorý používal predikát „z Hôrky“ alebo „Huorkai“) bol krstným otcom Jóba II. Meška-Albertyho.

Matiasova vnučka Žofia Mešková-Kuchárovie si vzala za manžela Jozefa Országha na sviatok Troch kráľov 6. 1. 1920. Podľa údajov zo sčítacieho hárku z československého sčítania ľudu v roku 1930 vyplýva, že Jozef Országh sa narodil 9. 6. 1894, takže v čase sobáša mal dvadsaťpäť rokov, kým jeho nevesta mala dvadsaťsedem rokov. Obaja manželia sa narodili vo Vyšnom Kubíne, boli slovenskej národnosti (prípadne slovenského materinského jazyka) a evanjelikmi augsburského vyznania, vedeli čítať i písať.⁵⁵ V roku 1930 bol Jozef Országh majiteľom usadlosti č. 69 už niekoľko rokov, pričom v sčítacom hárku je uvedený ako „rolník na vlastnom“. Je celkom pravdepodobné, že syn (dovtedy a zrejme i potom jediný dieťa manželov Országhovcov) sa narodil už do tohto domu – Jozef Országh mladší sa narodil 6. 4. 1920, presné tri mesiace po sobáši jeho rodičov, preto možno potvrdiť, že v čase vydaja vstúpila Žofia Mešková-Kuchárovie nielen do stavu manželského, ale aj do posledného trimestra tehotenstva. Počas sčítania obyvateľstva bol desaťročný Jozef Országh mladší, rovnako ako rodičia, slovenskej národnosti a evanjelik augsburského vyznania, vedel čítať i písať, vzhľadom na štatisticky zaznamenaný stav k noci z 1. na 2. 12. 1930 bol stále žiakom evanjelickej augsburského vyznania ľudovej školy vo Vyšnom Kubíne.⁵⁶

⁵² MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, i. č. 446, evanjelická a. v. matrika Leštiny, p. 308r-309v (dostupné na stránke digitálnej verzie tejto matriky na portáli Family Search, snímka č. 31).

⁵³ Vetvu Meško-Kuchárovie neuvádza ani Márton Szluha, a to ani medzi členmi vetvy Meško-Balázov resp. Meško-Blažejov – pozri SZLUHA. Cit. 24, s. 84-89.

⁵⁴ JANURA a ČAJKA. Cit. 32, s. 93. Používanie podoby mena Matias namiesto možnej varianty Matej v mojom texte vyplýva z dvoch vzájomne súvisiacich autorských rozhodnutí: a) priblížiť sa historickej autenticite v prameňoch uvádzanej mennej formy, b) predísť očakávanej a vysoko pravdepodobnej zámene s ďalšími členmi širokorozvetveného meškovského rodu nazývanými podobou mena Matej, a to vyzdvihnutím momentálnej ojedinelosti pramenného výskytu podoby mena Matias (*Mátyás*).

⁵⁵ Sčítací hárak 427/69, Vyšný Kubín (Dolný Kubín), dostupné na portáli Slovakia (www.slovakia.sk).

⁵⁶ Tamže.

Manželia Országhovci, jeho rodičia, sú pochovaní v spoločnom hrobe s Jozefovými starými rodičmi po matkinej strane – Gašparom Meškom-Kuchárovie (umrel 25. 1. 1951 vo veku 86 rokov) a Máriou, rodenou Országh-Gazdovie (umrela 19. 8. 1952 v údajnom veku 77 rokov.) Jozef Országh starší, majiteľ vyšnokubínskej usadlosti č. 69 v prvej polovici 20. storočia, umrel 16. 8. 1971 v údajnom veku 78 rokov.⁵⁷ Jeho manželka Žofia Országhová, rodená Mešková-Kuchárovie, umrela 8. 1. 1968 vo veku 75 rokov. V tom istom rodinnom hrobe, avšak s iným náhrobným kameňom, spočívajú i nadporučík Jozef Országh mladší (umrel 21. 9. 2013 vo veku 93 rokov) s manželkou Juditou Országhovou (narodená 6. 1. 1924, umrela 8. 6. 2020 vo veku 96 rokov) a Mikulášom Országhom (narodený 15. 9. 1900, umrel 27. 9. 1968 vo veku 68 rokov), o ktorom zatiaľ nie sú známe bližšie informácie. Všetci sú pochovaní na cintoríne rímskokatolíckeho kostola vo Vyšnom Kubíne v spoločnom hrobe B/63.⁵⁸

To nás privádza k úvodu tejto časti týkajúcej sa vývoja majetkových pomerov zemianskej kúrie z Vyšného Kubína v Múzeu slovenskej dediny. Z výskumnej správy Jána Kantára vyplýva, že posledným majiteľom usadlosti č. 69 bol Jozef Országh, predošlým majiteľom bol jeho otec. Keďže výskum (resp. vypracovanie výskumnej správy) prebiehal v roku 1971, posledným majiteľom musel byť Jozef Országh mladší (narodený 6. 4. 1920), predošlým (v Kantárovej správe pôvodným) majiteľom zas jeho otec Jozef Országh starší (narodený 9. 6. 1894 podľa sčítacieho hárku z roku 1930). Skúmaná zemianska kúria sa podľa dôveryhodných literárnych zdrojov, doplnených o genealogický výskum cirkevnej matriky farského kostola v Leštínach, stala majetkom vyšnokubínskeho rodu Meško-Alberty až v druhej polovici 19. storočia. Najskôr v roku 1853, celkom určite pred rokom 1874 ju od rodiny Ivanovicovcov (podľa všetkého sobášom s členkou tohto zemianskeho rodu) získal Jób II. Meško-Alberty. Vzhľadom na to, že jeho rodina prednostne obývala usadlosť č. 121, pričom Meškovci-Albertyovci vlastnili vo svojich jednotlivých rodinných líniách viacero vyšnokubínskych kúrií súčasne, stará drevená usadlosť č. 69 slúžila v druhej polovici 19. storočia až do obdobia bezprostredne po skončení prvej svetovej vojny na prenájom či ubytovanie vojnových zajatcov (podľa rozprávania na základe rodinnej pamäte). Čas jej postavenia možno podľa dostupných údajov skutočne stanoviť na rok 1748, no verzia, podľa ktorej bol jej pôvodným majiteľom a staviteľom Ján V. Meško Alberty (1713 – 1748) sa ukazuje ako menej pravdepodobná než to, že usadlosť bola postavená menej početným a evidentne chudobnejším zemianskym rodom Korodovcov (ako

⁵⁷ Toto je závažná nejasnosť, keďže sčítací hárku z roku 1930 uviedol, že Jozef Országh starší sa narodil 9. 6. 1894. Na náhrobku však stojí ako dátum jeho narodenia 12. 3. 1893. V ten deň sa skutočne istý Jozef Országh narodil v usadlosti č. 66 ako syn hospodára Juraja Országha-Ferancovie (predpoklad, lebo meno rodovej vetvy je ťažko čitateľné) a Zuzany Dukajovej. Obaja jeho rodičia boli evanjelikmi augsburského vyznania, preto aj ich synovia boli pokrstení v leštínskom evanjelickom kostole (Jozefov mladší brat Mikuláš sa narodil 6. 12. 1896, pokrstený bol 9. 12. a umrel o desať dní neskôr 19. 12. 1896). Pozri MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, i. č. 447, evanjelická a. v. matrika Leštíny, s. 102 a 110 (dostupné na stránke digitálnej verzie tejto matriky na portáli Family Search, snímky č. 424 a 432). K chybe v dátume Jozefovho narodenia došlo evidentne iba v prípade sčítacieho hárku z roku 1930. Biografické údaje na náhrobku Jozefovej manželky Žofie zodpovedajú zisteným skutočnostiam z cirkevnej matriky i sčítacieho hárku.

⁵⁸ Za ochotnú spoluprácu pri nafotení a zaslaní fotografií náhrobných kameňov i sprostredkovaní kontaktu na žijúcich príbuzných ďakujem pracovníčke Klientskeho centra Obecného úradu Vyšný Kubín pani Nine Rosinskej.

Obr. 9. Zemianska kúria z Vyšného Kubína (usadlosť č. 69) v Múzeu slovenskej dediny.
Foto J. Turzo, 15. 6. 1973. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 080 787-2.

Fig. 9. Squire's manor house from Vyšný Kubín (farmstead no. 69) in the Museum of the Slovak Village.
Photograph by J. Turzo, 15. 6. 1973. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 080 787-2.

nasvedčujú posledné výskumy Tomáša Januru a Michala Čajku).

V postupnosti vývoja majetkových pomerov skúmanej zemianskej kúrie možno teda s významnou mierou pravdepodobnosti určiť, že v polovici 18. storočia patrila usadlosť č. 69 vyšnokubínskemu zemianskemu rodu Korodovcov, potom v prvej polovici 19. storočia ďalšiemu miestnemu zemianskemu rodu Ivanovicovcov až do roku 1853 (resp. 1874), s potenciálom obdobia predchádzajúceho vlastníctva zemianskym rodom Országhovcov (ako pôvodne országhovskú označujú kúriu Peter András a Dušan Meško predtým, než sa stala ivanovicovskou). Po Jonášovi Ivanovicovi patrila skúmaná kúria od roku 1853 (či až od roku 1874) vyšnokubínskemu zemanovi Jóbovi II. Meškovi-Albertymu, ktorý objekt podľa všetkých indícií prenajímal (prinajmenšom krajčírovi Jánovi Bysterskému ako uvádzajú zaznamenané spomienky pamätníkov) a v období trvania prvej svetovej vojny budovy slúžili na ubytovanie ruských vojnových zajatcov. Tesne po skončení prvej svetovej vojny predal Jób II. Meško-Alberty usadlosť č. 69 Jozefovi Országhovi staršiemu, o ktorom možno predpokladať, že pochádzal z vyšnokubínskeho (tradične) zemianskeho rodu, no bez bližšie známej afiliácie k niektorej zo známych rodových vetiev. Ten ju podľa výskumnej správy Jána Kantára uloženej

v Archíve Slovenského národného múzea v Martine vlastnil až do svojej smrti v roku 1971, keď ju jeho syn Jozef Országh mladší predal Slovenskému národnému múzeu pre účel jej prevozu a expozičného sprístupnenia v Múzeu slovenskej dediny, kde stojí dodnes.

Táto jasne určená línia vlastníckych vzťahov k usadlosti č. 69, založená predovšetkým na už publikovaných informáciách, záznamoch cirkevnej matriky a sčítaniach hárkoch, nemôže byť definitívna. Dôkaz nutnosti jej budúceho prehodnotenia priniesol archívny výskum v Štátnom archíve v Žiline so sídlom v Bytči, ktorý aj napriek skromne zachovanému spektru relevantných prameňov ukázal, že majetkové pomery voči skúmanému objektu sa v priebehu druhej polovice 19. storočia mohli odvíjať celkom inak. Pozemková kniha z roku 1871 (hoci záznamy boli úradne potvrdené už k 30. 5. 1870) potvrdzuje vlastníctvo vyšnokubínskej usadlosti č. 121 Jóbom II. Meškom-Albertym (ako už bolo spomenuté vyššie, údajne išlo o rodovú kúriu Meškocov z tejto vetvy), no vlastníctvo usadlosti č. 69 prisudzuje Pavlovi Ivanovicovi (*Pál Ivanovitz*).⁵⁹ Tieto isté pomery potvrdzuje i bližšie nedatovaná pozemková kniha (zrejme z obdobia 70. rokov 19. storočia).⁶⁰ Hoci príslušnosť osôb k ich usadlostiam tzv. nová pozemková kniha (záznamy úradne potvrdené k 27. 7. 1881) neuvádza, na základe informácií, ktoré obsahuje, možno porovnať, že Jób II. Meško-Alberty (*Mesko Jób Alberty*) vlastnil vo vyšnokubínskom chotári 42 198 štvorcových siah pozemkov rôzneho charakteru a Pavol Ivanovic s Jozefou (*Ivánovicz Pál és Józsefa*) – pravdepodobne manželkou – vlastnili 8 049 štvorcových siah.⁶¹ Výskumná správa Jána Kantára uvádza, že „pôvodne však usadlosť patrila malému zemanovi, ktorý sa rozsahom svojej pôdy rovnal dolnooravskému bohatému sedliakovi“.⁶² Evidentne sa tým myslí majiteľ, čo predchádzal Jozefovi Országovi mladšiemu, zrejme i jeho otcovi. Podľa známych informácií bol predošlý majiteľom Jób II. Meško-Alberty. Keďže však tento (prinajmenšom v roku 1881) vlastnil päťnásobne rozsiahlejšie majetky ako Pavol Ivanovic, nemožno ho označiť za chudobnejšieho zemana.⁶³

Vzhľadom na pramenne preukázaný fakt, že v priebehu 70. a zrejme i začiatkom 80. rokov 19. storočia vlastnil usadlosť č. 69 Pavol Ivanovic, vzniká otázka, kedy a či vôbec prešlo vlastníctvo skúmanej zemianskej kúrie do rúk Jába II. Meška-Albertyho (resp. prostredníctvom jeho osoby do majetku rodu Meškocov všeobecne). Bližšie nedatovaná tzv. stará pozemková kniha uvádza, že majiteľom usadlosti č. 69 bol *Ivanovitz Pavol*, avšak majiteľom usadlosti č. 121 boli *Ivano-*

⁵⁹ MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, fond Krajský súd v Ružomberku 1876 – 1949, inv. č. 1383.

⁶⁰ MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, fond Krajský súd v Ružomberku 1876 – 1949, inv. č. 1389 a 1387.

⁶¹ MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, fond Krajský súd v Ružomberku 1876 – 1949, inv. č. 1385, p. 10r-11v a 41v-41r.

⁶² Archív SNM, pobočka v Martine. KANTÁR, Ján. Ludová architektúra a bývanie – Vyšný Kubín. Výskumný materiál, 1972. Fond SNM, VS č. 148, s. 1.

⁶³ Klasifikáciu „stredný chudobnejší zeman“ v prípade bližšie neurčených, ale predpokladaných majiteľov skúmanej zemianskej kúrie uviedli Eva Králiková a Hana Bílková (dnes Zelinová) v Technickom scenári objektu č. 69 Vyšný Kubín. Pozri Archív SNM, pobočka v Martine. KRÁLIKOVÁ, Eva a HANA BÍLKOVÁ. Technický scenár – objekt č. 69 Vyšný Kubín, okr. Dolný Kubín. Výskumný materiál. 1985. Fond SNM, VS č. 741, s. 1. Autorky scenára nešpecifikujú, ako rozumieť uvedenému slovnému spojeniu a existencia prípadného delenia zemanstva na základe výšky majetku jednotlivcov mi nie je známa.

vitz Jonáš, zat Job Meško [sic].⁶⁴ Zatiaľ nie je potvrdený príbuzenský vzťah medzi Pavlom a Jonášom Ivanovicovcami, avšak celkom jasne z toho vyplýva, že Jób II. Meško-Alberty pravdepodobne nevyženil usadlosť č. 69, ale údajnú rodovú usadlosť Meškovcov č. 121. Týmto vznikajú závažné pochybnosti nad vierohodnosťou publikovaných informácií. Autori Tomáš Janura a Michal Čajka správne vyhodnotili, že istú zemiansku kúriu (neskôr) získal Jób II. Meško-Alberty od Jonáša Ivanovica, podľa všetkého práve sobášom s jeho dcérou, avšak evidentne nešlo o usadlosť č. 69, ako uvádzajú. Na druhej strane, Peter Andráš a Dušan Meško sa z tohto dôvodu môžu mýliť v prisúdení usadlosti č. 121 Meškovcom-Albertyovcom ako ich rodovej kúrie. Nesporne prekvapujúca je skutočnosť, že žiadna z publikácií neuvádza ako jedného z niekdajších majiteľov tu skúmanej usadlosti č. 69 práve pramenne potvrdeného Pavla Ivanovica (v prospech určenia jeho genealogických väzieb doterajší výskum zatiaľ nepriniesol výsledky). Tieto zistenia však nič nemenia na fakte, že najneskôr v roku 1930 bol pramenne potvrdeným majiteľom objektu Jozef Országh starší, a že celkom pravdepodobne bola usadlosť najskôr po roku 1881 prenajímaná nájomníkom (zrejme nešľachtického pôvodu).

Stavebná a funkčná charakteristika objektov usadlosti č. 69 v Múzeu slovenskej dediny

Výskumná správa Jána Kantára z roku 1971 uvádza, že „usadlosť je postavená v hornej časti obce pri druhom esovitom zatočení cesty smerom na Leštiny, je po ľavej strane za potokom, ktorý preteká cez obec, od východu smerom na západ. Usadlosť svojím vstupom do dvora je orientovaná smerom severovýchodným.“⁶⁵ Pre upresnenie, usadlosť č. 69 stála priamo v strede obce, z vnútornej strany pravouhlého ohybu Leštinského potoka na sever od jeho premostenia hlavnou cestou vedúcou do Leštín a bránový vstup do usadlosti bol evidentne orientovaný na východ, kým lávka z guľatiny preklenujúca potok bola orientovaná na severovýchod. Pôvodnú lokalitu tu skúmanej zemianskej kúrie možno situovať na súčasnú parcelu č. 319/1 s adresou Vyšnokubínska 224/154, kde sídli spoločnosť s ručením obmedzeným špecializujúca sa na výrobu plastových okien a priemyselných náterov. Komparatívna analýza fotografických negatívov uložených vo fotoarchíve Slovenského národného múzea v Martine takúto lokalizáciu usadlosti *in situ* potvrdzujú.⁶⁶ Katastrálna mapa Vyšného Kubína z roku 1881 uvádza, že usadlosť stála na vtedajšej parcele č. 33 (archívny výskum potvrdzujúci vtedajších majiteľov pozemku – nie nutne zhodných s majiteľmi usadlosti – ešte prebehne; s jeho výsledkami bude verejnnosť oboznámená).⁶⁷

⁶⁴ MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, fond Krajský súd v Ružomberku 1876 – 1949, inv. č. 1387, p. 21v-21r a 24v-27v.

⁶⁵ Archív SNM, pobočka v Martine. KANTÁR, Ján. Ľudová architektúra a bývanie – Vyšný Kubín. Výskumný materiál, 1972. Fond SNM, VS č. 148, s. 2.

⁶⁶ Predovšetkým Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 099 947, fotografoval Jindřich Schenk. Pôvodným výskumným predpokladom niekdajšej lokality tejto usadlosti boli súčasné parcely č. 163 (Vyšnokubínska 67/110) a č. 152 (dnes nezastavaná).

⁶⁷ MV SR, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, fond Krajský súd v Ružomberku 1876 – 1949, inv. č. 1915. Porovnaj s katastrálnou mapou obce Vyšný Kubín z roku 1870, keď mala táto parcela číslo 217 – pozri Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, fond Krajský súd v Ružomberku 1876 – 1949, inv. č. 1914. Prvé známe prečíslovanie parcel nastalo teda medzi rokmi 1870 a 1881, či sa menili aj popisné čísla domov zatiaľ nemožno potvrdiť.

Obr. 10. Zemianska kúria z Vyšného Kubína (usadlosť č. 69) v Múzeu slovenskej dediny s usadlosťou z Veličnej v popredí. Foto J. Turzo, 15. 6. 1973. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 088 984-2.

Fig. 10. Squire's manor house from Vyšný Kubín (farmstead no. 69) in the Museum of the Slovak Village with the farmstead from Veličná in the foreground. Photograph by J. Turzo, 15. 6. 1973. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 088 984-2.

Zemianska kúria z Vyšného Kubína, dnes stojaca v Múzeu slovenskej dediny, je dvojpodlažným, trojdielnym a štvorpriestorovým zrubovým domom s kamennou podmurovkou. Okrem domu sú súčasťou usadlosti aj hospodárske stavby – sypáreň, maštal' s humnom a šopa s chlievmi. Justín Januš usadlosť č. 69 ešte v čase, keď stála vo Vyšnom Kubíne, opísal nasledovne: „Poľnohospodárska zrubová usadlosť s kamennou sýpkou, postavenou vo dvore. Obytný dom je orientovaný čelne pozdĺžnou osou kolmo na komunikáciu, situovaný v dvojradovej uličnej nepravidelnej zástavbe. Objekt je štvorpriestorový: izba, pitvor, kuchyňa, zadná izba; postavený na nízkej kamennej podmurovke. Zrub je obhádzaný hlinou. Nad izbou v podkroví sa nachádza zrubová komôrka so samostatným stropom. Pavlač s doskovým zábradlím je z čelnej a dvorovej strany prístupná z povalového priestoru. Strechu má polvalbovú s odkvapovou polvalbou v priečelí a malým doskovým štítom, výzorníkom s hálkou a strešným nástavcom. Strecha nad objektom je delená, a to: nad izbou má samostatnú konštrukciu, o niečo vyššia ako nad pitvorom a zadnou izbou, kde sa nachádza sedlová konštrukcia s doskovým štítom. V strede z dvorovej strany je umiestnený strešný otvor (dymník). Krytina je šindľová. Ostatné hospodárske objekty sú umiestnené za obytným objektom. Vo dvore oproti domu je murovaná poschodová

sýpka s valbovou strechou, pokrytou šindľom.⁶⁸ K tomu možno doplniť informácie z výskumnej správy Jána Kantára, že obytný dom a hospodárske stavby za ním vytvárali pomyselné písmeno L (hoci budovy boli od seba oddelené). Vzadu bol dvor uzatvorený humnom, vpredu sa medzi domom a sypárňou nachádzala brána – tá bola pôvodne hranatá, dvojkridlová z drevených dosiek a s dvojspádovou strieškou, vysoká približne 2,5 m. Pred domom sa nachádzala aj predzáhradka chránená plotom – kedysi latkovým s dvojspádovou strieškou, no v čase Kantárovho výskumu boli plot i brána z drôteného pletiva a evidentne novšieho pôvodu. Kým predzáhradka slúžila na pestovanie kvetín, záhrada vo dvore slúžila na pestovanie zeleniny a ovocných stromov (v období výskumu v nej stáli štyri jablone a dve hrušky, oddelená od dvorovej časti bola pozdĺžnym dreveným plotom zo žrd'oviny).⁶⁹ Ján Kantár považoval za najstaršiu hospodársku stavbu sypáreň (sypanec), v podstate datovanú do obdobia vzniku domu. Maštal a humno určil na základe spôsobu konštrukcie a opracovania materiálu ako mladšie hospodárske stavby.⁷⁰

Všetky stavby vyšnokubínskej usadlosti č. 69 boli rozobrané, presunuté a znovu postavené medzi rokom 1971 a 15. 6. 1973, čiže v období medzi terénnym výskumom Jána Kantára *in situ* a fotografiou čerstvo postavenej zemianskej kúrie z Vyšného Kubína už v Múzeu slovenskej dediny po tom, ako bolo rekonštruované príslušné záhradné oplotenie (spoločne s oplotením vedľa stojacej usadlosti z Veličnej).⁷¹ Eva Králiková a Hana Bílková (dnes Zelinová) vyhotovili v auguste 1985 technický scenár prevezennej usadlosti č. 69 z Vyšného Kubína riešiac predovšetkým zariadenie vnútornej dispozície resp. jednotlivých priestorov domu.⁷² Z dvora sa vstupuje priamo do pitvora, z ktorého vedú dvere do (prednej) izby vpravo, kuchyne oproti a komory vľavo (podľa Januša zadnej izby, autorky však uvádzajú, že zadná izba sa začiatkom 20. storočia zmenila funkčne na komoru). Po ľavej strane od vstupných dverí sa nachádza schodisko schodnicovej konštrukcie vedúce na povalu, teda na druhé podlažie s (druhou) komorou. Išlo o neobývaný, a tým aj nevykurovaný priestor.

Predná izba, autorkami scenára navrhnutá ako tzv. paradna izba typická pre zemianske obydlia, je zariadená ako reprezentatívna obytná miestnosť. Okrem dverí z pitvora do nej viedli aj dvere z kuchyne. V rohu stojí murovaná kamenná pec omazaná hlinou s čeľušťami ústiacimi do kuchyne. Slúžila ako hlavné vykurovacie teleso, jej dve obvodové strany zaberá drevená rohová lavica. K vybaveniu izby mali patriť aj kozúbok na svietenie vedľa pece, remeselnícky vyrábané a viac či menej zdobené kusy dreveného nábytku (príborník, čalúnená sofa-diván, dve postele, stôl so štyrmi stoličkami, kolíska, truhlička na čepce), visiaci retiazkový luster a zrkadlo. V súčasnosti sa už čalúnená sofa-diván v usadlosti nenachádza. Izba má drevenú palubovú podlahu a drevený trámový strop s vyrezávanou

⁶⁸ JANUŠ, Justín. Technický opis objektov oravskej skupiny v Múzeu ľudovej architektúry v Martine. In: *Zborník slovenského národného múzea: Etnografia* 10. Editor Š. MRUŠKOVIČ. Martin: Slovenské národné múzeum, 1969, s. 85.

⁶⁹ Archív SNM, pobočka v Martine. KANTÁR, Ján. Ľudová architektúra a bývanie – Vyšný Kubín. Výskumný materiál, 1972. Fond SNM, VS č. 148, s. 3.

⁷⁰ Tamže, s. 1.

⁷¹ Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 088 984 a 088 985.

⁷² Archív SNM, pobočka v Martine. KRÁLIKOVÁ, Eva a HANA BÍLKOVÁ. Technický scenár – objekt č. 69 Vyšný Kubín, o. Dolný Kubín. Výskumný materiál. 1985. Fond SNM, VS č. 741.

Obr. 11. Zemianska kúria z Vyšného Kubína (usadlosť č. 69) v Múzeu slovenskej dediny.
Foto M. Fabian, 1992. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 149 990.

Fig. 11. Squire's manor house from Vyšný Kubín (farmstead no. 69) in the Museum of the Slovak Village.
Photograph by M. Fabian, 1992. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 149 990.

mešternicou. Kuchyňa je zariadená jednoducho, s ohniskom v ústí pece a kochom z drevených dosiek omazaných hlinou na odvedenie dymu. V rohu stojí polica na odkladanie kuchynského riadu (tzv. štelážeň), lavica pod oknom, malý stolček na sedenie pri peci a lavica s nádobami na vodu stojaca hneď za dverami.

Zadná izba, resp. komora, má rovnako ako kuchyňa podlahu z ubitej hliny. Podľa Jozefa Országha mladšieho, syna predošlého majiteľa Jozefa Országha staršieho, slúžila v prvej polovici 20. storočia ako zadná izba.⁷³ Pôvodne však bola komorou, teda skladovacím priestorom pre šatstvo, nádoby a mierky, náradie či potraviny. Celkovo je usadlosť zariadená ako chudobnejšia zemianska domácnosť na prelome 19. a 20. storočia. Z vyššie uvedených informácií v predošlej časti o majetkových pomeroch však možno potvrdiť, že v tomto období bola usadlosť č. 69 prenajímaná a podľa všetkého nebola obývaná žiadnou zemianskou rodinou (čo ešte bude nutné potvrdiť). Správne je však uvažovanie, že išlo o roľnícku usadlosť, ako to napr. pre rok 1930 potvrdzuje i zamestnanie Jozefa Országha staršieho (so zemianskym pôvodom).

Posledným závažným bádateľským problémom je stanovenie dátumu postavenia obytného domu. Epigrafická pamiatka – vyrezávaný nápis na mešternici (stredovom stropnom tráme) v prednej izbe v znení *Aedificare, Deo Iuvante, et tempore, quo[bis?]*

⁷³ Archív SNM, pobočka v Martine. KRÁLIKOVÁ, Eva a HANA BÍLKOVÁ. Technický scenár – objekt č. 69 Vyšný Kubín, o. Dolný Kubín. Výskumný materiál. 1985. Fond SNM, VS č. 741, s. 17.

curavit pro se Ioanes Ivanovic 1748 sep. 7 (Postavené s pomocou Božou a v čase, keď sa o to postaral Ján Ivanovic, 7. septembra 1748). Vzhľadom na zachovalosť dreva bez stôp zanechaných takmer tromi storočiami možno jednoznačne predpokladať, že mešternica nie je pôvodná, ale ide pravdepodobne o repliku. Nápis na nej môže naznačovať, že originálna mešternica zachovávala pamiatku na prvotného staviteľa domu, pokiaľ sa skutočne nachádzala v pôvodnej prednej izbe usadlosti č. 69. Ak je to tak, potom v žiadnom prípade nemožno uvažovať nad stavitel'skou iniciatívou Meškovcov-Albertyovcov, ako to uvádza literatúra (zrejme aj na základe informačnej tabuľky nachádzajúcej sa v pitvore prevezenej usadlosti). Keďže túto zemiansku kúriu vlastnil Pavol Ivanovic ešte v 70. rokoch 19. storočia, možno sa domnievať, že usadlosť bola súčasťou ivanovicovského majetku i v období medzitým. Pochybnosti však môže vyvolávať výskumná správa Jána Kantára, ktorý sa domnieval, že nápis na mešternici datuje stavbu do roku 1789. Tento údaj sprevádza otáznik, preto je vhodné predpokladať, že v čase Kantárovej fyzickej návštevy objektu už nápis nebol veľmi dobre čitateľný, keďže vo výskumnej správe nie je uvedené ani meno potenciálneho staviteľa. Biografické a genealogické údaje vyššie uvedeného Jána Ivanovica a jeho prípadných potomkov sú predmetom ešte prebiehajúceho historického výskumu.

Záverom tejto historicko-etnografickej štúdie, venovanej zemianskej kúrii z Vyšného Kubína – usadlosť č. 69 – v Múzeu slovenskej dediny, možno usúdiť nasledovne: Zdanlivo komplikovaný vývoj vlastníckych vzťahov historických majiteľov skúmaného objektu možno zúžiť na ten najpravdepodobnejší variant. Na základe predstavených poznatkov je oprávnené predpokladať, že staviteľom tejto zemianskej kúrie bol podľa nápisu na mešternici bližšie neznámy vyšnokubínsky zeman Ján Ivanovic v roku 1748. Podľa údajov z evidenčných prameňov Štátneho archívu v Žiline so sídlom v Bytči patrila usadlosť č. 69 zemianskemu rodu Ivanovicovcov z Vyšného Kubína ešte na začiatku poslednej tretiny 19. storočia. Prípadné majetkové presuny tejto usadlosti medzi ďalšími miestnymi zemianskymi rodmi zatiaľ neboli pramenne potvrdené. Na konci 19. storočia bola skúmaná zemianska kúria celkom pravdepodobne prenajímaná osobám zrejme s nešťachtickým pôvodom, alebo ju aspoň takéto osoby obývali. Literárne zmienky o vlastníctve usadlosti č. 69 vyšnokubínskym zemanom Jóbom II. Meškom-Albertym v tomto období síce neboli potvrdené v písomných prameňoch, napriek tomu je nutné vziať ich do úvahy. Meškovci (a medzi nimi aj Meškovci-Albertyovci) boli bohatším a široko rozvetveným zemianskym rodom vlastníacim vo Vyšnom Kubíne niekoľko zemianskych kúrií. Fyzický stav objektu z neskoršieho obdobia nasvedčuje, že na ňom neboli robené žiadne architektonické či stavebné úpravy, čo iba potvrdzuje prípadnú domnienku, že do usadlosti č. 69 neboli vkladané významnejšie finančné prostriedky okrem takých, ktoré umožňovali jej dlhodobejšiu základnú údržbu. Zodpovedá to teda predpokladanej situácii, že Meškovci-Albertyovci nepotrebovali trvalo obývať ďalšiu, staršiu a zrejme i menej pohodlnú usadlosť (oproti tým, ktoré už vlastnili) a rozhodli sa ju prenajímať. Matričné zápisy evanjelického farského kostola v Leštínach potvrdzujú, že v skúmanej zemianskej kúrii sa narodilo v období rokov 1854 – 1910 iba jediné pokrstené dieťa – nemanželská dcéra slúžky bližšie neznámeho pána domu. Počas prvej svetovej vojny zas boli v usadlosti č. 69 ubytovaní, podľa všetkého, ruskí vojnoví zajatci využívaní na výpomoc tým vyšnokubínskym rodinám, ktorých mužskí príslušníci boli

v tom čase odvedení do vojenskej služby či odvelení na front. Dočasne tak nahrádzali chýbajúcu mužskú pracovnú silu. V bližšie neurčenom období po skončení prvej svetovej vojny roku 1918 bola usadlosť č. 69 predaná Jozefovi Országhovi staršiemu, ktorý ju spoločne s manželkou a synom obývali nielen v roku 1930 (ako potvrdzuje príslušný sčítací hárok československého obyvateľstva), ale aj v roku 1971. Rodina mala z oboch strán zemiansky pôvod buď v miestnom rode Országhovcov (evidentne vetva Gazda-Ferancovie), alebo v miestnom rode Meškovcov (evidentne vetva Balážovie-Kuchárovie), hoci vtedajší majiteľ už svoj šľachtický titul neužíval a v úradných štatistikách figuruje ako samostatne hospodáriaci roľník. V roku 1971 Jozef Országh starší umrel a jeho rovnomenný syn Jozef Országh mladší usadlosť č. 69 predal Slovenskému národnému múzeu v Martine.

Vnútorne zariadenie usadlosti č. 69 bude vhodné priblížiť k tomuto zistenému stavu. Usadlosť je momentálne zariadená ako obydlie typologicky adekvátne obydlia chudobnejšieho oravského zemianstva na prelome 19. a 20. storočia. Keďže podľa všetkého takáto situácia nezodpovedá pre dané obdobie a túto usadlosť zistenej pravde, navrhujem takto riešené vnútorné zariadenie buď čiastočne, alebo celkovo prehodnotiť. V prípade záujmu o zachovanie dobovej situácie z prelomu storočí považujem za vhodné nepoukazovať na charakter prednej izby ako tzv. parádnej (čiže reprezentatívnej) izby, ale priblížiť ju jej vnútorným zariadením obydlia vidieckeho remeselníka (napr. krajčira, ako uvádzajú spomienky pamätníkov), alebo obydlia nájomníka usadlosti bez šľachtického pôvodu. V takom prípade by umiestnenie rodovo zdobeného nábytku či poukazovanie na prítomnosť šľachtických insígnií nebolo adekvátne. Na druhej strane môže byť usadlosť zariadená ako usadlosť samostatne hospodáriaceho roľníka so zemianskym pôvodom (aj s prítomnosťou predmetov svedčiacich o šľachtickom stave majiteľa), avšak v takom prípade považujem za vhodné situovať vnútorné zariadenie usadlosti do medzivojnového obdobia 20. a 30. rokov 20. storočia, dokonca s možnosťou doplniť toto zariadenie o vybrané predmety z ešte mladšieho obdobia, keďže dom bol využívaný až do roku 1971 s predpokladom jeho pomalej a v niektorých aspektoch zrejme chýbajúcej modernizácie. Ozvláštnením môžu byť predmety (napr. drevené hračky) vyrobené vojnovými zajatcami počas prvej svetovej vojny.

ARCHÍVNE PRAMENE

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, inv. č. 446 a 447, evanjelická a. v. matrika Leštiny (dostupné na stránke digitálnej verzie tejto matriky na portáli Family Search).

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, fond Krajský súd v Ružomberku 1876 – 1949, inv. č. 1383, 1385, 1387, 1389, 1914, 1915.

Archív Slovenského národného múzea, pobočka v SNM – Múzeách v Martine.

KANTÁR, Ján. Ľudová architektúra a bývanie – Vyšný Kubín. Výskumný materiál, 1972. Fond SNM, VS č. 148.

KRÁLIKOVÁ, Eva a Hana BÍLKOVÁ. Technický scenár – objekt č. 69 Vyšný Kubín, o. Dolný Kubín. Výskumný materiál, 1985. Fond SNM, VS č. 741.

Fotoarchív Slovenského národného múzea v Martine, č. neg. 023 548, 088 984, 088 985, 099 947, 132 859.

LITERATÚRA

- ANDRÁŠ, Peter a Dušan MEŠKO. *Dejiny rodu Meško 1190 – 2010*. Martin: Dušan Meško, 2011. ISBN 978-80-970647-0-9.
- BEL, Matej. *Oravská stolica*. Čadca: Kysucké múzeum, 2015. ISBN 978-80-89751-10-5.
- Encyklopédia Slovenska N-Q, IV. zväzok*. Bratislava: Veda, 1980.
- GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (red.). *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok tretí R-Ž*. Bratislava: Obzor, 1969.
- HUBA, Peter (ed.). *Vyšný Kubín. Rodisko P. O. Hviezdoslava*. Dolný Kubín: Peter Huba, 1998. ISBN 80-88803-17-9.
- JANURA, Tomáš a Michal ČAJKA. *Vidiecke šľachtické sídla v Oravskej stolici*. Liptovský Mikuláš: Liptovská galéria P. M. Bohúňa, 2011. ISBN 978-80-85706-51-2.
- JANUŠ, Justín. Technický opis objektov oravskej skupiny v Múzeu ľudovej architektúry v Martine. In: *Zborník slovenského národného múzea: Etnografia 10*. Editor Š. MRUŠKOVIČ. Martin: Slovenské národné múzeum, 1969, s. 61-85.
- KAVULJAK, Andrej. *Historický miestopis Oravy*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1955.
- KRŠÁK, Pavol (ed.). *Ottov historický atlas Slovenska*. Praha: Ottovo nakladateľství, 2012. ISBN 978-80-7360-834-7.
- LANGER, Juraj. Ľudové staviteľstvo severnej časti Oravy. In: *Sborník slovenského národného múzea: Etnografia 6*. Editor Š. MRUŠKOVIČ. Martin: Slovenské národné múzeum, 1965, s. 23-87.
- ROWLAND, William. *Štatisticko-topografický opis Oravského komposesorátu so zvláštnym prihliadnutím na lesy*. Oravský Podzámok: Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava, 2018. ISBN 978-80-89564-23-1.
- SZLUHA, Márton. *Árva – Trencsén – Zólyom: vármegye nemes családjai*. Budapest: Heraldika Kiadó, 2006. ISBN 963-9204-45-5.
- VÍTEK, Peter a Soňa MAŤUGOVÁ. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku III., Oravská stolica: zemianske a šľachtické rody Oravy*. Bratislava: Hajko & Hajková, 2007. ISBN 978-80-88700-69-2.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku 3*. Bratislava: Veda, 1978.
- ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1984.

SQUIRE'S MANOR HOUSE FROM VYŠNÝ KUBÍN IN THE MUSEUM OF THE SLOVAK VILLAGE

Milan Georgievski

S u m m a r y

This historical-ethnographic study deals with the squire's manor house from Vyšný Kubín (farmstead no. 69) which has been standing in the Museum of the Slovak Village in Martin since the early 1970s. The furnishings of this farmstead are intended to characterise the typology of the dwelling of a not-so-wealthy Lower Orava squire's family at the turn of the 20th century. In addition to a two-storey, three-section and four-room house, the farmstead also includes a granary, a stable with a barn, and a shed with pigsties. Vyšný Kubín was originally a squire's village, and the construction of this squire's manor house is often ascribed to the local Meško family (specifically the Meško-Alberty branch of the family). More recent publications (Peter Andráš – Dušan Meško, 2011 and Tomáš Janura – Michal Čajka, 2011) argue that the construction of the building is probably linked to the Országh or Koroda families from Vyšný Kubín. Despite this fact, the inscription on the beam in the front room and the village land records deposited in the Žilina State Archives in Bytča indicate that this squire's manor-house was built in 1748, and even into the 1870s it was still owned by the Ivanovic family. As yet, there is an insufficient amount of biographic and genealogical information available on the two known members (and to all accounts the most relevant to this building) of this squire's family. By all accounts, farmstead no. 69 was rented out at the turn of the 20th century; during the First World War it possibly served as accommodation for captured Russian soldiers. Tales of its ownership by the Meško-Alberty squire's family are probably related exclusively to the period of the second half of the 19th century and the early 20th century, as long as further research does not provide specific evidence to the contrary. During the interwar Czechoslovak Republic, the building was owned by a descendant of the Vyšný Kubín Országh squire's family, Jozef Országh, whose son Jozef Országh junior enabled the Museum of the Slovak Village in Martin to transport the buildings of this farmstead to the open-air museum in Jahodnícke háje.

STRAVOVANIE NA SLOVENSKU PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE AŽ DO KONCA 60. ROKOV 20. STOROČIA

Zora Mintalová Zubercová, Vrútky;
e-mail: zora.mintalovaz@gmail.com

Abstract: *People need food in their life regardless of what period they are living in and what social changes are brought about by this period. This article about eating habits in Slovakia from the Second World War until the 1960s thus has a wider context. It deals with agriculture, the lack of basic foodstuff and foreign aid. It sketches out the political and economic orientation towards the Soviet Union, the construction of a people's democratic institution, food rationing, the collectivisation of agriculture and its impact on eating habits in the rural environment. It presents changes in eating habits, foodstuffs in households and in public catering.*

Keywords: *Slovakia, 1945 – 1969, eating habits, catering, changes in eating habits*

Slovensko po skončení druhej svetovej vojny

Každý človek potrebuje k životu jedlo bez ohľadu na to, v akej dobe žije a aké zmeny doba prináša. Problematiku stravovania a výživy obyvateľov Slovenska po druhej svetovej vojne až do 60. rokov 20. storočia nie je možné spoznať bez širších, veľmi dôležitých súvislostí. Druhá svetová vojna priniesla obrovské straty na životoch, zničila priemysel, infraštruktúru a poľnohospodárstvo krajín, spôsobila miliónom ľudí nepredstaviteľné utrpenie.¹ Keď bolo Slovensko v apríli 1945 oslobodené, krajina bola zničená, nakoľko prechod frontu a s ním spojené ťažké boje zmazali rozdiel medzi frontom a zázemím.² Zdravotný stav obyvateľstva bol zlý, deti podvyživené, ľudia umierali na následky vojny aj po jej skončení.³ Navyše vyčerpané poľnohospodárstvo nebolo schopné uspokojiť potreby obyvateľstva. Ako uvádza Jan Rychlík, oproti roku 1936 poklesli hlavne hektárové výnosy pšenice, jačmeňa a zemiakov, stavy ošípaných boli nižšie o 55 %, hovädzieho dobytku o 25 %, počet dobytku v oblastiach, ktorými prechádzal front, klesol až o 70 %. Hrubá produkcia živočíšnej výroby tvorila v roku 1945 iba 58 %, produkcia rastlinnej výroby 63 %; poľnohospodárska výroba dosahovala len 60 % predvojnovú úroveň.⁴ Chýbalo obilie, múka na chlieb, základné potraviny,

¹ *Kronika druhej svetovej vojny*. Praha: Fortuna Print, 2000. ISBN 80-86144-61-5.

² BAKA, Igor a František CSÉFALVAY. *Slovensko a Slováci vo víre druhej svetovej vojny*. Bratislava: Pro Militaria Historica, 2016. ISBN 978-8097-076-825.

³ MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. Sociálno-zdravotná situácia detí na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 61*. Editorka M. HALMOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 2020, s. 99. ISBN 978-80-8060-495-0.

⁴ RYCHLÍK, Jan. Pozemková reforma na Slovensku v r. 1946-1950. In: *Historický časopis*. 1993, č. 4, s. 394-413. ISSN 0018-2575.

Obr. 1. Na dedinách sa po skončení druhej svetovej vojny všade, kde to bolo možné, pestovali rôzne plodiny, na jeseň sa vykopávali zemiaky. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej.

Fig. 1. After the Second World War, in villages people grew various crops wherever they could; in autumn, they dug up potatoes. Photographic archives of Z. Mintalová Zubercová.

zásobovanie niektorých oblastí doslova kolabovalo. (Obr. 1.) Aj keď cez druhú svetovú vojnu nebol na Slovensku prídelový systém, po skončení vojny sa stal nevyhnutnosťou.⁵ V Československej republike bol preto prídelový systém zavedený 1. 11. 1945, ktorý bol zároveň dňom menovej reformy.⁶ Následky vojny sa mohli odstraňovať len postupne, ale poskytnúť obyvateľstvu základné potraviny bolo nutné čo najskôr. Vláda sa snažila riešiť neúnosnú situáciu rôznymi opatreniami, plánmi⁷, aj získaním pomoci zo zahraničia.⁸ Všestrannú pomoc poskytla hlavne medzinárodná organizácia UNRRA (United Nations Relief Rehabilitation Administration – Správa Spojených národov pre

⁵ Na Slovensku sa cez druhú svetovú vojnu zaviedlo *prísne obhospodarovanie niektorých plodín* (cukor, mlieko, mäso, tuky). Išlo o evidenciu nákupu v osobitnej knižke. V júli 1944 sa I. Karvašovi, guvernérovi Slovenskej národnej banky a šéfovi Najvyššieho úradu pre zásobovanie podarilo vytvoriť zásoby potravín priamo u obyvateľov tak, že v júli 1944 dostali trojmesačnú zásobu všetkých *prísne obhospodarovaných potravín*, ktorá však nebola na úkor bežného zásobovania.

⁶ Pri menovej reforme sa slovenská koruna zlúčila s „protektorátnou“ korunou, platnou počas trvania Protektorátu Čechy a Moravy do novej, česko-slovenskej koruny pre Slovensko v nevýhodnom kurze 1:1.

⁷ Pretože straty na hovädzom dobytku a ošipaných nebolo možné hneď nahradiť, mali sa podľa plánu na ploche vyše 60 000 ha pestovať olejnaté rastliny, hlavne mak, slnečnica, repka olejnatá a sója. Úroda mala naplniť asi 3 000 vagónov olejnatých semien, ktoré by predstavovali 15 kg rastlinných tukov na osobu.

⁸ Ako prvý ju poskytol Sovietsky zväz, ktorý hneď po prechode frontu poslal 8 800 ton obilia a 10 000 ton cukru.

hospodársku obnovu a pomoc), ktorá fungovala pod záštitou OSN.⁹ Svoje pobočky zriadila v jednotlivých krajinách; na Slovensku v Košiciach a Bratislave. Prvé zásielky z pomocnej akcie UNRRA dorazili na Slovensko ešte pred skončením vojny vo vlaku so štyridsiatimi vagónmi.¹⁰ Z potravín sa vo vagónoch nachádzalo sušené mlieko pre deti, sušené slivky, hrach, cukor, múka, obilie, konzervy so sušeným mäsom vrátane konského, výťažok z hovädzieho mäsa na prípravu umelého tuku, sušené vajcia, ovsené vločky, káva, aj arašidové maslo a kakao.¹¹ Potraviny z prvej pomoci UNRRA začali prideliť 28. 5. 1945. Na hornom Zemplíne a na Orave pomohli zahnať hroziviaci hladomor, v mnohých obciach zabránili akútnemu hladu. Československo ako jedna zo 16 vojnou spustošených krajín dostalo postupne z pomocných akcií UNRRA materiálnu pomoc vo výške 264 075 000 dolárov. Potraviny s hmotnosťou 1 619 627 ton z toho predstavovali sumu 117 916 000 dolárov (cca 150 miliárd povojnových Kčs).¹² Pre podvyživené a anemické deti boli napríklad určené balíky, ktoré obsahovali sušené plnotučné mlieko, konzervy s polievkou, guľášom, mletou šunkou, rybami, pečevnou paštétou, sardinkami, džemom, arašidovým maslom, sušenými slivkami a hrozičkami, čokoládou a cukríkmi. Každý balík s váhou 3,60 kg bol pre desať podvyživených detí umiestnených v ústavoch; z balíka dostávali raňajky a desiatu.¹³ Sirotky v sirotincoch dostali z dodávok UNRRA mäsové a rybacie konzervy, múku, ryžu, mak, orechy, zavaraniny. Pre obyvateľstvo však bolo nutné získať ďalšie potraviny z rôznych organizácií, fondov, inštitúcií, od národných spoločností Červeného kríža a Červeného polmesiaca (ČK a ČP) v Európe a vo svete.¹⁴ Poskytli sušené mlieko a rybi olej pre deti, sucháre, slaninu, údené a sušené mäso, syry, pomarančový pretlak, sušenú zeleninu atď. Mimoriadny význam mala mliečna akcia Amerického ČK pre deti, ktorým bolo v najviac postihnutých okresoch stredného Slovenska určených 300 ton mliečnych konzerv. Akcia trvala od marca do júna 1946.¹⁵

Po májových voľbách 1946 sa v Československu vytvorila vláda na čele s Klementom Gottwaldom, ktorý 8. 6. 1946 vystúpil pred poslancami v Ústavodarnom národnom zhromaždení s programom vlády na dva roky.¹⁶ Dvojročný program obnovy a výstavby sa na poprednom mieste zaoberal poľnohospodárskou výrobou, ktorá mala do roku 1948 pokryť väčšinu spotreby potravín, pretože sa počítalo so zvýšením hektárových výnosov všetkých rastlín. Prostriedkom malo byť „zmechanizovanie hospodárstva, elektrifikácia obcí a sceľovanie pozemkov, ktoré má

⁹ Medzinárodnú organizáciu UNRRA dňa 9. 11. 1943 vo Washingtone založilo a schválilo 44 vlád proti hitlerovskej koalícii vrátane Československa.

¹⁰ Vlak vypravili z rumunského prístavu Konstanca. Kvôli katastrofálnemu nedostatku potravín vlak strážili vojenské oddiely aj v staniach, kde sa tovar prekladal do nákladných áut.

¹¹ Podstatná časť potravín bola rozdelená priamo obyvateľstvu, značná časť smerovala v zmysle smerníc UNRRA do obchodov, kde sa predávala.

¹² HALLON, Eudovít, Miroslav SABOL a Anna FALISOVÁ. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944-1948*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, s. 149, 161. ISBN 978-80-89396-14-6. JANČURA, Vladimír. UNRRA: Na pomoc v najťažšej chvíli sa nezabúda. In: *Pravda, Neznáma história*. 2. 2. 2015. [Cit. 2022-07-29]. Dostupné na <https://zurnal.pravda.sk/neznama-historia/clanok/357028-unrra-na-pomoc-v-najtazsej-chvili-sa-nezabuda/>

¹³ MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ. Cit. 3, s. 110.

¹⁴ MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ. Cit. 3, s. 100.

¹⁵ MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ. Cit. 3, s. 102.

¹⁶ Dovtedy sa činnosť vlády riadila Košickým vládnym programom.

byť na základe nového zákona lacnejšie a jednoduchšie. Urýchlene sa má dokončiť konfiškácia pôdy a revízia prvej pozemkovej reformy u zbytkových statkov.“ Dvojročný program sa venoval aj distribúcii potravín, „ktorá má byť zlacnená tak, že sa obnoví priamy styk medzi výrobcom a maloobchodom... Budeme dovážať podľa potreby dôležité suroviny, polotovary, zvláštne výrobky a potraviny...“¹⁷ Vráťme sa ku konfiškácii pôdy a tzv. *zbytkovým* statkom – čiže „väčším hospodárstvami nad potrebnú mieru“. V zmysle nariadenia bolo možné „prideliť“ pozemkový majetok 1. deputátovi a poľnohospodárskemu robotníkovi najviac 8 ha ornej alebo 12 ha všetkej pôdy, najmenej však 5 ha ornej pôdy; 2. maloroľníkovi toľko, aby mal ornej zeme najviac 8 ha, všetkej zeme 12 ha; ak má početnú rodinu, možno mu prideliť o 2 ha ornej a o 3 ha všetkej pôdy viacej... 4. absolventom nižších hospodárskych škôl, keď chcú sami gazdovať, najviac 10 ha ornej alebo 15 ha všetkej pôdy... 6. záhrady a vinohrady môžu dostať len odborníci alebo žiaci príslušných odborných škôl a to najviac 2 ha alebo na doplnenie výmery do 12 ha.“¹⁸ Úroda z týchto polí, záhrad a viníc mala postupne doplniť a pokryť väčšinu chýbajúcich produktov.

Pretože v roku 1945 sa na Slovensku urodilo veľmi málo obilnín, hlavne pšenice a jačmeňa, žatvu v lete 1946 očakávali s veľkou netrpezlivosťou roľníci, robotníci, bežní občania i vládni predstavitelia. Spisovatelia opisovali vtedajšiu atmosféru nasledovne: „Sotvakedy v slovenskom živote čakala sa žatva a mlatba s takou nedočkavosťou ako tohto leta, keď všetky naše múčne truhly a všetky naše múčne vrecká vymietli sa do ostatného práška!... Nikdy ešte necítil národ toľko poézie ako tohto leta, keď sa na slovenskom vidieku dorábala nový chlieb.“¹⁹ Úroda obilnín bola dobrá, preto sa na jeseň 1946 mohli v časopisoch objaviť recepty na *tvarohové pirohy, lokše, kapustníčky*, pred Vianocami 1946 i na *perničky, makový koláč, medové piškóty, čajové zákusky, tvarohové tyčinky k čaju či vianočné pyšteký*; suroviny bolo možné kúpiť.²⁰ (Obr. 2.) Úradný vestník v zime 1946 uvádzal napríklad ceny mlynských výrobkov za 1 kg: pšeničná krupica Kčs 7,20; pšeničná múka hrubá Kčs 7,-; pšeničná múka hladká Kčs 5,80; pšeničná múka chlebová Kčs 5,10; pšeničná zadná Kčs 4,30; ražná chlebová Kčs 5,10; jačmenné krúpy hrubé Kčs 6.-; jačmenné krúpy malé Kčs 6,20; pšeno Kčs 7,50; pohánková krupica Kčs 7,50.²¹ Jedlé strukoviny sa od pestovateľov vykupovali za 100 kg v nasledovných cenách: hrach Viktória Kčs 643,-; zelený Kčs 675,-; drobnozrnný Viktória Kčs 559,-; drobnozrnný zelený Kčs 591,-; šošovica veľkozrnná Kčs 771,-; drobnozrnná Kčs 694,-; fazuľa jedlá Kčs 578,-.²² Počas štedrej večere sa tak mohli podávať vianočné polievky z hrachu, šošovice, fazule. Ak rodina vychovala ošípanú a chcela na Vianoce bravčové mäso a na zimu masť, musela sa riadiť vyhláškou o zakáľaní ošípaných, ktorú vydal poverenik pre výživu a zásobovanie.²³ Podľa nej

¹⁷ Predseda vlády predniesol úlohy, zásady a plán zahraničnej politiky, ktorá sa mala opierať o trvalé spojenectvo ČSR so Sovietskym zväzom, USA a Francúzskom.

¹⁸ Nariadenie SNR č. 64/1964.

¹⁹ HEČKO, František. Nový chlieb. In: *Matičné čítanie*. Martin: Matica slovenská, 1946, roč. I, číslo 4, s. 98.

²⁰ Priemerný mesačný plat úradníka (za mesiac marec – jún 1946) činil 3 549 Kčs, robotníka 2 365 Kčs.

²¹ Úradný vestník číslo 72/1946.

²² Úradný vestník číslo 64/1946.

²³ Vyhláška č. 1 521 (Ústavná vyhláška č. 60/1946). Ošípaná musela mať aspoň 90 kg živej váhy. Majiteľ

Obr. 2. V medzivojnovom období sa pri varení a pečení múčnikov používali prípravky Dr. Oetkera s ochrannou známkou. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej.

Fig. 2. In the interwar period, trademark products by Dr. Oetker were used to cook and bake cakes. Photographic archives of Z. Mintalová Zubercová.

mohla súkromná osoba zaklat' ošípanú iba vtedy, keď jej Miestny národný výbor (MNV) vydal zakáľací list. Na dvoch členov rodiny platil jeden, na štyroch dva zakáľacie listy.

Extrémne sucho na jar a v lete 1947 zapríčinilo, že vyschli studne, potoky, korytá riek boli polosuché; dôsledkom bola katastrofálna neúroda. Oproti roku 1946 sa urodilo podstatne menej obilnín, o dve tretiny menej zemiakov, o polovicu menej cukrovej repy. Navyše činnosť pomocných akcií UNRRA sa 30. 6. 1947 vo všetkých krajinách vrátane Slovenska skončila. Akútny nedostatok obilnín, múky a základných potravín, spolu s priekupníctvom a šmelinou, sa museli urýchlene riešiť. Odpoveďou bol Mars-

hallov plán, oficiálne *Plán európskej obnovy*, t. j. finančnej a materiálnej pomoci, ktorý vláda USA ponúkla v júni 1947 európskym štátom prostredníctvom ministra zahraničných vecí generála Georga Catletta Marshalla. Po oficiálnom schválení sa pomoc rozbehla v roku 1948, ale Československa sa už netýkala.²⁴ Podpísanie Dohody o obchodnej spolupráci medzi Československou republikou (ČSR) a Sovietskym zväzom totiž znamenalo odklon od ekonomickej spolupráce s USA a so Západnou Európou. Napriek pomoci a dodávkam obilia zo Sovietskeho zväzu sa situáciu s nedostatkom základných potravín v ČSR nepodarilo vyriešiť.²⁵ Ťažké životné podmienky, extrémne sucho a katastrofálna neúroda spôsobili, že väčšina ľudí bola odkázaná na prídel z verejného zásobovania. Najhoršia situácia bola na juhozápade Slovenska, suchom a nedostatkom vody však trpela celá Európa.

ošípanej musel odovzdať 3 kg slaniny z chrbtovej časti – najviac v dvoch kusoch.

²⁴ Najvyšší vládni predstavitelia ČSR síce v júli 1947 ponuku tzv. Marshallovho plánu prijali, ale následne, po oficiálnej návšteve Moskvy, ju museli odmietnuť. Ako náhrada im bola predložená dohoda o obchodnej spolupráci medzi ČSR a Sovietskym zväzom na päť rokov, ktorú hneď podpísali.

²⁵ J. V. Stalin sa K. Gottwaldovi zaviazal, že Sovietsky zväz dodá do Československa 400 000 ton chlebového a 200 000 ton kŕmneho obilia, ktoré ČSR postupne splácala hutníckymi a strojárskymi výrobkami.

Stravovanie a výživa obyvateľov v období budovania ľudovodemokratického štátu

Ako sa stravovali obyvatelia Slovenska na konci 40. rokov a na začiatku druhej polovice 20. storočia, keď v zásobovaní stále doznievalo dedičstvo druhej svetovej vojny, extrémne sucha i neúroda z roku 1947? Mohla ich stravu a výživu ovplyvniť a ako ju ovplyvnila politická a spoločenská situácia koncom 40. rokov 20. storočia? Rastislavu Stoličnú-Mikolajovú, zaoberajúcu sa zmenami vo výžive a stravovaní obyvateľstva počas budovania socializmu na Slovensku²⁶, inšpirovala práca Marion Nestlé *Food Politics*²⁷, ktorá napísala, že štúdium výživy ľudí je vhodné na analyzovanie každej spoločenskej zmeny.²⁸ Nakoľko každý, kto chce prežiť, musí jesť, rôzne udalosti, procesy a zmeny v spoločnosti, v ktorej jedinec žije, možno uchopiť cez stravu a s ňou spojené praktiky a skúsenosti každodenného života. Jedlo tak mení abstraktné politické koncepty na osobné, veľmi konkrétne reflexie týchto zmien.²⁹ Vráťme sa teda do obdobia, keď v Československu po politickej kríze v roku 1947 nastal vo februári 1948 politický prevrat a moc uchopila Komunistická strana Československa (KSČ).³⁰ Ústava Československej republiky z roku 1948 definovala republiku ako ľudovodemokratický štát.³¹ Nasledovala ďalšia etapa znárodnenia, aj pozemková reforma.³² Prvá etapa pozemkovej reformy realizovaná do februára 1948 drobných roľníkov a bezzemkov neuspokojila, lebo bolo skonfiškovaných len cca 80 000 ha poľnohospodárskej pôdy a dekréty na pôdu dostalo iba 7 049 roľníkov. Druhá a tretia etapa sa uskutočnila počas marca a apríla 1948, keď vlastnícky dekrét na pôdu dostalo 55 455 drobných roľníkov a bezzemkov.³³ Politické rozhodnutia po februári 1948 tak mali zásadný vplyv na spoločensko-ekonomické zmeny aj sociálnu štruktúru vidieka, kde sa v podstate zrušila vrstva najbohatších roľníkov, drobných roľníkov i bezzemkov. No zatiaľ čo storočia mali nehnuteľný majetok v súkromných rukách bohatí vlastníci, po konfiškácii pôdy prešiel postupne do vlastníctva spoločnosti, čiže bývalých želiarov, bezzemkov aj robotníkov na veľkostatkoch. Síce získali majetok, ale s jeho obhospodarovaním, vrátane slobodného rozhodovania, nemali skúsenosti ani prax.

Po dvojročnom Programe obnovy a výstavby nasledoval päťročný plán. Vedenie KSČ v ňom jednoznačne vytýčilo smery a úlohy poľnohospodárskej politiky. Na vidieku išlo o podporu združstevňovania, vznik jednotných roľníckych družstiev (JRD), strojno-traktorových staníc (STS) a strojových družstiev, obmedzenie a potlačenie kapitalistických elementov. Zaviedlo sa diferencované zásobovanie a rozpis

²⁶ STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ, Rastislava. *Socializmus na tanieri*. Bratislava: VEDA, 2015. ISBN 978-80-224-1467-8.

²⁷ NESTLÉ, Marion. *Food Politics: How the Food Industry Influences Nutrition and Health*. Berkeley, California, USA: University of California Press, revised edition 2007. ISBN 978-0520-275-966.

²⁸ STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ. Cit. 26, s. 9.

²⁹ STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ. Cit. 26, s. 9.

³⁰ Vyše štyri desaťročia sa februárový politický prevrat označoval a oslavoval ako Víťazný február.

³¹ Ústavný zákon č. 150/1948 Zb. zo dňa 9. mája 1948. Ústava Československej republiky.

³² Na Slovensku bol kľúčový priemysel znárodnený v roku 1945.

³³ HLAVOVÁ, Viera. Február 1948 a roľnícky stav. In: *Február 1948 a Slovensko: zborník z vedeckej konferencie 14.-15. február 2008*. Editor O. POLONEC. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 559.

dodávkových povinností roľníkov.³⁴ Obdobie charakterizovala kolektivizácia, administratívno-direktívne riadenie hospodárstva a spoločnosti a plánované poľnohospodárstvo. Aký to malo dopad na zásobovanie a stravovanie obyvateľstva? Začiatkom roku 1949 vláda ČSR schválila nový systém zabezpečenia výrobného a dodávkového plánu v poľnohospodárstve vrátane zmlúv o výrobe a dodávkach potravín medzi roľníkom a štátom.³⁵ Na jednej strane tak boli plány a zmluvy, na druhej strane však pretrvávajúce dôsledky vojny, nová spoločensko-hospodárska situácia a z nej plynúce vážne problémy so zásobovaním. Tvorila ho totiž kombinácia viazaného hospodárstva formou pridelového listkového systému, voľného trhu a čierneho obchodu. Príčinou katastrofálnej situácie, keď hospodárska produkcia nestačila zásobovať obyvateľstvo základnými potravinami, bola neúspešná kolektivizácia poľnohospodárstva. Pretože sa ju nepodarilo presadiť podľa plánov, nastúpila cesta násilných metód zakladania JRD. Súčasťou tlaku na vstup do družstiev boli neúmerne vysoké kontingenty, ktoré museli súkromne hospodáriaci roľníci odovzdávať štátu. Aby ich mohli splniť, potajme skupovali v širšom okolí plodiny, obilie, kukuricu, zemiaky, ich manželky sa snažili kúpiť vajcia, mlieko, maslo. Ešte horšia situácia bola s odovzdávaním predpísaného hovädzieho a bravčového mäsa a hydiny, lebo ich nebolo čím chovať. Keď súkromne hospodáriaci roľníci nespĺnili dodávky, potrestali ich odobratím osiva, krmiva, dobytky, hospodárskeho zariadenia, dostali pokuty, vylúčili im deti zo škôl, uväznili ich.³⁶ Kvôli tomu, aby bol presný prehľad o každom súkromnom hospodárstve, boli z radov komunistov vymenovaní mlatobní komisári. Pri mlátení obilia kontrolovali plnenie povinných dodávok, pričom prednosť mali dodávky štátu.³⁷ V dedinách a mestečkách sa robil súpis hospodárskych zvierat i hydiny. Gazdom, ktorí najviac prosperovali alebo mali na ostatných vplyv ako bývalí richtári či najbohatší roľníci, ale odmietli vstúpiť do JRD, predpísali dávky vysoko prekračujúce ich možnosti. Predpísané kontingenty boli tak vysoké, že rodinám gazdov by neostalo na vlastnú potrebu, preto schovávali obilie, kukuricu, zemiaky, na čierno zakáľali, zažívali neustály strach a perzekúciu.³⁸ Veľkou chybou pri agitácii do JRD totiž bolo, že agitátori vysvetľovali iba výhody a práva členov družstiev, ale nie ich povinnosti. Aj to malo za následok, že sa viaceré družstvá rozpadli. Preto KŠČ vo februári 1951 prijala násilnejšie metódy združstevňovania. Napriek opatreniam bolo v rokoch 1949-1958 len málo prosperujúcich JRD, preto sa museli nájsť vinníci. Za brzdu úspešnej kolektivizácie a prosperujúcich družstiev boli určení gazdovia, ktorých označili za „kulakov“; nálepka postihla aj ich rodiny. V mestách sa vo výkladoch obchodov vystavoval majetok zhabaný kulackým rodinám: látky, obuv,

³⁴ STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ. Cit. 26, s. 13.

³⁵ HLAVOVÁ, Viera. Rok 1948 – rok zlomu v agrárnej politike štátu. In: PEŠEK, Jan a kol. *Kapitolami najnovších slovenských dejín: k 70. narodeninám PhDr. Michala Barnovského, DrSc.*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2006, s. 131-143. ISBN 80-969623-6-1.

³⁶ DANGLOVÁ, Oľga. *Slovenský vidiek: bariéry a perspektívy rozvoja*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2006, s. 56-57. ISBN 808-8997-305.

³⁷ V podstate išlo o určité prevzatie systému kontroly, ktorý bol u nás platný počas druhej svetovej vojny.

³⁸ Keď prosperujúci roľník a bývalý richtár, označený za kulaka nedokázal splniť neúmerne vysoké kontingenty, zobrali mu jednu mláťačku, potom samoviazač, „rajtáre“ na obilie, neskôr druhú mláťačku, nakoniec ho zavreli a jeho deti nemohli študovať ani na strednej škole.

prstene, hodinky, mäsové a rybacie konzervy, cukor, múka, čokoláda a pod. Proti kulakom sa viedli súdne procesy, v prvej polovici roku 1953 viaceré „kulacké“ rodiny násilne vystaňovali z obcí. V tom istom roku sa kolektivizácia poľnohospodárstva dostala do krízy a členovia JRD začali z nich vystupovať vo veľkom počte. Najskôr sa tak stalo v Prešovskom kraji, kde situácia prerástla do masových nepokojov.³⁹

Pretože s kolektivizáciou došlo k zoštatneniu potravinárskych podnikov: mlynov, pekární, mliekarní, cukrovarov, pivovarov a pod., nastal v zásobovaní potravinami chaos. Vyústením bolo zavedenie prídelového lístkového systému v rokoch 1950-1953. Napriek limitovaným prídelom potravín, ktoré sa rozdeľovali podľa veku i povolania, sa zásobovanie nezlepšilo. Na jednej strane totiž poskytovalo privilegovaným vrstvám (baníci, hutníci, polícia, komunistické kádre) nárok na zvýšené dávky, ale vylúčilo iné kategórie.⁴⁰ Mnohým to spôsobilo existenčné problémy, pretože kým v roku 1952 bola cena 1 kg chleba na viazanom trhu (prídelový lístok) 8.- Kčs, 1 kg hovädzieho zadného mäsa 48.- Kčs, masla 80.- Kčs, ryže 40 Kčs, 1 kg kockového cukru 15,70 Kčs, na voľnom trhu stálo 1 kg chleba 16.- Kčs, 1 kg hovädzieho zadného 200.- Kčs, masla 450.- Kčs, ryže 300.- Kčs, kockového cukru 140.- Kčs. Prídelový lístkový systém zanikol 31. 5. 1953, deň pred peňažnou výmenou (1. 6. 1953), keď sa „staré“ peniaze do výšky 300 Kčs menili v pomere 5:1, vyššie sumy a vklady v pomere 50:1; viazané vklady prepadli štátu. Dôsledkom bolo nešťastie a zúfalstvo ľudí, ktorí prišli o celoživotné úspory; navyše zdraželi potraviny.⁴¹ Aby štát nemal neustále problémy s roľníkmi odmietajúcimi vstúpiť do JRD, muselo v zmysle uznesenia vlády č. 50/1955 niekoľko tisíc roľníkov odovzdať pôdu do užívania miestnych JRD bez náhrady. Ako uvádza Zuzana Búriková, charakteristickým znakom obdobia vtedajšieho režimu bolo, že sa snažil formovať „nového“ človeka v každej, aj tej najintímnejšej zložke jeho života. Jedným z cieľov osobitne nasmerovaných na Slovensko malo byť pretvorenie vrstvy „zaostalého“ vidieckeho obyvateľstva na modernú uvedomelú robotnícku triedu.⁴² Preto v dôsledku zásadných spoločensko-ekonomických skutočností došlo na slovenskom vidieku k zmene jeho sociálnej štruktúry. Mnohí bývalí súkromne hospodáriaci roľníci a ich dospelí synovia začali postupne pracovať v továrňach; časom sa zamestnali aj ich dcéry i manželky. Ich pôvodný životný štýl vychádzajúci z roľníckeho vidieckeho prostredia sa tak zmenil na istú zmiešanú formu, väčšinou s rodičovským zázemím na vidieku a väzbami na robotnícku kultúru. To sa odrazilo aj v zmenách, ktoré nastali v spôsoboch ich stravovania.⁴³ Spoločnú modlitbu pred jedlom nahradil v mnohých prípadoch krížik na čelo, no čo bolo z hľadiska postavenia žien veľmi dôležité, že počas jedla už sedávali za stolom spolu s mužmi.

³⁹ Situáciou v Prešovskom kraji sa na zasadnutí UV KSČ v septembri 1953 zaoberal aj Antonín Zápotocký.

⁴⁰ STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ. Cit. 26, s. 15. Vylúčení boli vyšší úradníci, dôstojníci polície a armády z prvej ČSR, živnostníci, obchodníci. Roľníci, ktorí nespĺnili povinné dodávky mäsa, mlieka, vajec, obilia, nedostali lístky na cukor, mydlo a pod.

⁴¹ Podľa štatistiky z roku 1958 sa pred menovou reformou z priemernej výplaty kúpilo na viazanom trhu napr. 656 kg chleba či 136 kg ryže, po menovej reforme iba 328 kg chleba a 17,5 kg ryže. Aby sa táto skutočnosť prekryla, došlo k zlacneniu určitých, dovtedy nedostupných druhov spotrebného tovaru, ktorými sa tesne pred menovou reformou naplnili obchody.

⁴² BÚRIKOVÁ, Zuzana. Spotreba a výskum reálne existujúceho socializmu. In: *Etnologické rozpravy*. 2006, roč. 13, č. 2, s. 83. ISSN 1335-5074.

⁴³ STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ. Cit. 26, s. 17.

Výživa obyvateľov v ľudovodemokratickom štáte

Zmena politického systému v Československu sa prejavila v jeho začlenení do Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP), ktorej úlohou bolo zabezpečiť aj výmenný obchod v socialistických krajinách. V roku 1950 Československo prerušilo svoje členstvo vo FAO (Food and Agriculture Organization, organizácia OSN pre Výživu a poľnohospodárstvo so sídlom v Ríme, založená v roku 1945) a začalo organizovať politiku výživy obyvateľstva podľa socialistických princípov.⁴⁴ Z novej politickej a hospodárskej situácie tak vyplynula nová koncepcia výživy, ktorá sa mala uplatniť v stravovaní ľudí v masovom meradle. Preto *Päťročný plán poľnohospodársky*, ktorý vypracovalo *Ministerstvo zemédelství* v Prahe, počítal i so zmenou *jedálneho listka československého občana*. (Obr. 3.) Plánoval odklon od veľkej spotreby múčnych jedál a predpokladal väčšiu spotrebu mäsa, mlieka, mliečnych výrobkov, zeleniny, ovocia, piva i vína. Podľa plánu mal občan za rok priemerne spotrebovať 44 ½ kg mäsa, 23 ½ kg masla a masti, 200 l mlieka, 365 vajec, 69 ½ kg múky, 49 kg chleba

a pečiva, 93 kg zemiakov, 73 kg zeleniny, 91 kg ovocia, 36 ½ kg cukru a 60 l piva. Na Slovensku sa mala zvýšiť spotreba zeleniny aj ovocia; na pestovanie zeleniny sa určilo takmer 64 000 ha na Záhori a Žitnom ostrove. Problémom bolo plánované pestovanie ovocia, ktoré počítalo s plochou 320 000 ha, čo znamenalo vysadiť v priebehu desiatich rokov 20 miliónov ovocných stromov a 4 milióny ovocných krikov (ríbezle, egreše, maliny, černice, brusnice).⁴⁵

V roku 1951 vznikol v Prahe Ústav pre výskum výživy ľudu a roku 1953 rovnaký ústav v Bratislave, ktorý začal po vzore Sovietskeho zväzu venovať zvýšenú pozornosť výžive obyva-

Obr. 3. Firma Dr. Oetkera v Brne vydávala v medzivojnovom období aj brožované kuchárske publikácie, ktoré sa používali ešte v 50. rokoch 20. storočia. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej.

Fig. 3. The Dr. Oetker company in Brno also published paperback cookery books in the inter-war period which were still used in the 1950s. Photographic archives of Z. Mintalová Zubercová.

⁴⁴ STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ. Cit. 26, s. 18.

⁴⁵ Napriek tomu, že Slovensko malo veľmi priaznivé podmienky na pestovanie ovocia, nebolo v ňom sebestačné. Preto sa v roku 1951 počítalo s dovozom až 21 000 vagónov ovocia zo zahraničia.

teľstva.⁴⁶ Výživová koncepcia štátu smerujúceho k socializmu a jej ciele sa začali definovať už ako politická úloha.⁴⁷ V auguste 1953 politický sekretariát KSC po prvýkrát uprednostnil zvyšovanie životnej úrovne a spokojnosť širokej verejnosti pred militarizáciou. Vládne uznesenie preto kládlo veľký dôraz na zásobovanie vnútorného trhu. Ešte v roku 1953 mal byť do obchodov dodaný nielen chýbajúci spotrebný tovar, ale „zcela nevídaným krokom bylo rozhodnutí zásobovat trh dodávkami jižního ovoce, jakostní kávy a rýže, jakostních vin atd.“⁴⁸ Osobitou úlohou v štáte spejúcom k socializmu mala byť výživa ľudu a spoločné stravovanie. Štát prikrčil k „plánovanému a racionálnemu budovaniu siete závodných kuchýň, kde si pracujúci môže za lacný peniaz kúpiť teplé, biologicky a kaloricky vyhovujúce jedlo a zjesť ho vo vhodnom prostredí. Zavádzaním spoločného stravovania oslobodzuje sa žena od domácich prác, stavia sa do radu rovnoprávných budovateľov, získava sebadôveru a prikladá ruku k dielu tam, kde najviac treba. Pracujúce ženy nemajú viac starosti o to, kto sa bude starať o najmenších počas pracovnej doby, lebo im stojí k dispozícii celý rad vzorne vystrojených jasieľ aj so stravovaním. Je postarané aj o stravovanie detí v materských školách a družinách mládeže. Spoločné stravovanie mládeže nie je viac problémom rodičov. Nemocničné stravovanie sa tiež zmenilo a bol vypracovaný nový diétny systém.“⁴⁹

Pre odborníkov, ktorí mali ovplyvniť stravovanie širokých mäs obyvateľstva išlo o úlohu, s akou sa ešte nestretli. Výživou sa začali zaoberať lekári, mikrobiológovia, chemici, fyzici v ústavoch výživy ľudu, odborníci na rastlinnú a živočíšnu výrobu, ekonómovia a sociológovia v potravinárskych i poľnohospodárskych výskumných ústavoch, na ministerstvách výživy, zdravotníctva a vnútorného obchodu.⁵⁰ V lete 1956 začal na Slovensku vychádzať mesačník Slovenskej spoločnosti pre výživu *Výživa a zdravie: časopis pre výživu a zdravý životný štýl*. V jeho prvom úvodníku sa v duchu doby oslavne písalo: „V roku 1953 definitívne sme skoncovali s prídellovým hospodárstvom a ďalšie opatrenia našej strany a vlády, najmä menová reforma, rozmach poľnohospodárskej výroby, potravinárskeho priemyslu a celého národného hospodárstva, nám umožňuje stále bohatšie zásobovať našich obyvateľov. Do popredia našej pozornosti čoraz nástojčivejšie vstupuje otázka ďalšieho zvyšovania akosti potravín, ich nutričnej hodnoty a trvanlivosti, otázka zabezpečenia racionálnej výživy obyvateľstva... Vedecky je stanovené, čo, koľko a kedy má človek jesť, aby si udržal zdravie a silu.“⁵¹ Približne od polovice 50. rokov 20. storočia sa tak začala kampaň venovaná zmenám vo výživovej politike. Zdôrazňovala prínos nových technológií a s tým súvisiacu zmenu stravovacích návykov. Ženy v domácnosti, ktoré

⁴⁶ V roku 1953 po smrti J. V. Stalina a nástupe N. S. Chruščova do vedenia nastal v Sovietskom zväze väčší záujem o výživu obyvateľov, ktorý sa premietol do celého sovietskeho bloku, t.j. jeho spojencov v strednej a východnej Európe.

⁴⁷ STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ. Cit. 26, s. 18.

⁴⁸ PERNES, Jiří. Rok 1953 v Československu. In: *Paměť a dějiny*. 2013, roč. VII, č. 3, s. 30. ISSN 1802-8241.

⁴⁹ BUČKO, [P]. Dnešný stav, vývoj a vyhliadky našej výživy. In: *Výživa a zdravie, časopis pre výživu a zdravý životný štýl*. 1956, roč. 1, č. 1, s. 2-3.

⁵⁰ FRANC, Martin. *Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*. Praha: Scriptorium, 2003, s. 20-29. ISBN 80-86197-46-8.

⁵¹ MARCELLY, [J]. Na cestu. In: *Výživa a zdravie, časopis pre výživu a zdravý životný štýl*. 1956, roč. 1, s. 1.

Obr. 4. Ženy a dievčatá pracovali aj na začiatku 60. rokov v záhradách a na záhumienkach, kde pestovali zeleninu, strukoviny, okopávali zemiaky, kvaku. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej.

Fig. 4. Women and girls worked even in the early 1960s in gardens and fields where vegetables and pulses were grown, and dug up potatoes and turnips. Photographic archives of Z. Mintalová Zubercová.

dovtedy pripravovali stravu tradičným domáckym spôsobom, vynakladali tiež veľa času i na pestovanie zeleniny a chov hydiny. (Obr. 4.) Preto bolo žiaduce ušetriť ich čas, aby ho mohli venovať vzdelávaniu v kurzoch a následne sa zamestnať. Do popredia záujmu sa preto dostali polotovary,

rôzne spracované a konzervované potraviny. Rozvoj zaznamenal mraziarský priemysel. Nové technológie mali ozdraviť výživu obyvateľstva, ušetriť ženám čas, aj odstrániť jeden zásadný problém tradičnej kuchyne, ktorým bol sezónny pokles vitamínu C a A tak, aby sa v zime a na jar nemuselo dovážať väčšie množstvo južných plodov. Veľká pozornosť sa venovala hotovým jedlám, mrazenej zelenine, ovociu, sušeniu mlieka a vajec. Solenie a údenie mäsa ako domáci spôsob konzervovania sa ako prežitok minulých dôb sa začalo zavrhať.

Vo všeobecnosti si ľudia v 50. rokoch 20. storočia dávali pozor, aby sa im nevytkli prežitky či malomeštiacke spôsoby vrátane stravovania a stolovania. V mestách aj preto viaceré ženy, ktoré predtým nepracovali, chodili do obchodov so šatkami na hlavách ako robotníčky a kupovali hotové mrazené výrobky: hovädzie a držkové polievky, bravčovú pečenku so zeleninou, plnenú papriku, slivkové knedličky či plnené buchty. Vo väčších mestách postupne vznikali špecializované predajne, v ktorých predávali obalované rezne, fašírky, plnené mäsové rolády a závitky, mäsové krokety, *čevabčiči*. Pracujúce ženy k nim doma uvarili zemiaky, ryžu, prípadne kúpili parené alebo varené knedle. V predajniach polotovarov bolo možné kúpiť linecké a lístkové cesto, tortové korpusy i piškótové rolády. Na vidieku však nastal s predajom polotovarov problém. Dôvodom, prečo sa ich predaj nerozšíril, bola nielen distribúcia a cena polotovarov, ale hlavne pretrvávajúce

stravovacie návyky.⁵² Častým problémom priemyselne spracovaných produktov bola aj ich viac-menej rovnaká chuť. Kritizoval sa pokles biologických hodnôt, hlavne vitamínu C, pri iných potravinách zasa pridávanie látok, ktoré neobsahovali dôležité prirodzené prvky. Napriek tomu sa však v Československu priemyselne spracované potraviny radili k potravinám tých štátov, ktoré mali malý počet povolených prídavných látok do potravín.⁵³ Sporadicky sa objavila i kritika vysokých cien mäsa, južného ovocia a masla. Odborníci na výživu sa preto snažili ovplyvniť verejnú mienku a propagovali cenovo výhodné potraviny. Keď sa málo konzumovalo mlieko a mliečne produkty, poukazovali na nízku cenu tohto vysokého zdroja živočíšnych bielkovín. Ak išlo o využitie vajec v strave, názory odborníkov ovplyvňoval ich sezónny nedostatok, zloženie vajec a vplyv na zdravie. Na jednej strane teda o nich uvádzali, že sú najdokonalejšia bielkovina a v čase nedostatku mäsa jeho vhodná a plnohodnotná náhrada. V prípade ich nedostatku na trhu zasa zdôrazňovali nežiaduci vysoký podiel cholesterolu.⁵⁴

Hlavným a najlepším spôsobom ako pozitívne ovplyvniť stravu širokých vrstiev bolo verejné stravovanie, ktoré sa zároveň používalo ako argument emancipácie žien.⁵⁵ Spoločné stravovanie dospelých v závodných jedálňach, študentov a žiakov v školských jedálňach či malých detí v jasliach a škôlkach, malo cez pracovné dni oslobodiť ženu od práce v kuchyni a zabezpečiť výživu rodiny zdravou a kaloricky vyváženou stravou. Na ústup od spoločných domácich nedeľných obedov sa tiež našlo riešenie. Rodinám v mestách sa odporúčalo, aby išli na nedeľný obed do reštaurácie. Ponúkali v nich tradičné mäsové vývary s rezancami alebo pečeňovými knedličkami a široký sortiment hlavných jedál počnúc bravčovým rezňom so zemiakmi či zemiakovým šalátom, sviečkovou na smotane, pečenou bravčovinou, dusenou kapustou a knedľou až po kuracie stehná s ryžou; k tomu slivkové, čerešňové či hruškové kompóty, uhorkové a paradajkové šaláty s cibuľou. Otec si objednal pivo⁵⁶, pre manželku a deti malinovku zo sirupu a sódočky, neskôr *krachelku* – žltú alebo červenú malinovku. Ak dospelí členovia rodiny mali chuť na čiernu kávu a zákusok, zašli do cukrárne a spolu s deťmi si pochutili na krémešoch, venčekoch, *šamroliach*, indiánkach, dobošových či punčových rezoch. Zákusky neboli drahé, lebo štát dotoval ich výrobu, no keď sa spokojné rodiny v nedeľný podvečer vrátili domov, nastal problém s večerou. Matky obvykle pripravili „suchú studenú“ večeru s údeninami: šunkovou salámou, *parízerom*, točenou salámou, s vajíčkami, chlebom a čajom. Mužom často takéto večere nestačili, deťom zase chýbal koláčik na zahryznutie, preto ženy od nedeľných obedov v reštauráciách upustili, doma uvarili kompletný nedeľný obed, z ktorého ostalo na nedeľnú večeru, prípadne aj na pondelok. Pri pečení nedeľných múčnikov sa často inšpirovali knihou Ľudmily Dullovej *Múčniky*, ktorú bežne

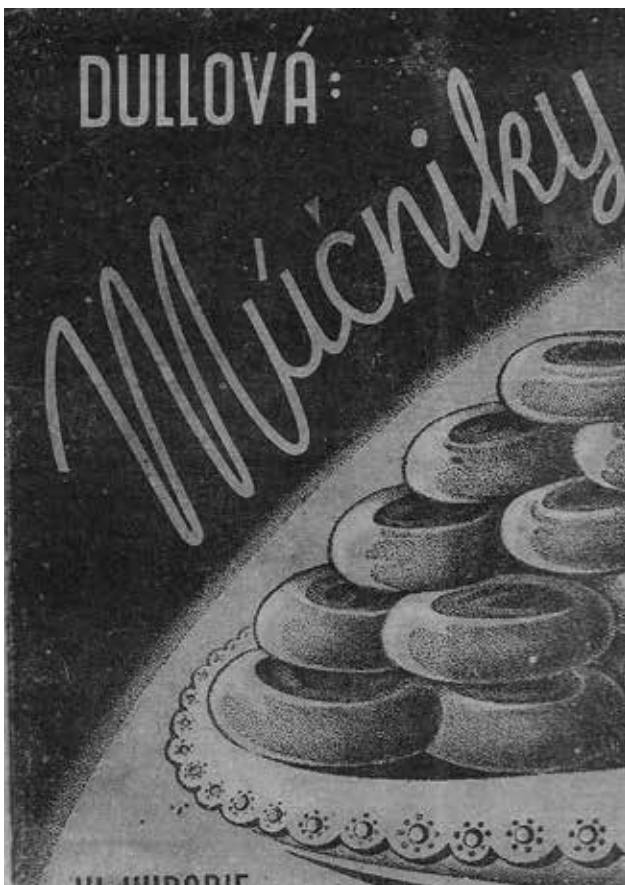
⁵² HRUBÁ, [M]. Polotovary v naší kuchyni. In: *Výživa lidu*. 1964, roč. 19, č. 8, s. 121.

⁵³ FRANC. Cit. 50, s. 144-145, 153.

⁵⁴ GAŽO, [M]. Vajcia, zdroj cenných živín. In: *Výživa a zdravie*. 1958, roč. 3, č. 5., s. 86.

⁵⁵ FRANC. Cit. 50, s. 30, 169-183.

⁵⁶ Po nástupe komunistov štát znárodnil 12 existujúcich pivovarov: medzi nimi bratislavský Stein, trnavský Horden, Nitriansky Corgoň, martinský Martiner, popradský Pilsberg, aj podnik vo Vyhniciach. Neskôr vznikol pivovar Topvar v Topoľčanoch, Gemer v Rimavskej Sobotě, Šariš vo Veľkom Šariši a Zlatý bažant v Hurbanove.

Obr. 5. Ludmila Dullová, odborná učiteľka Vyššej dievčenskej školy pre ženské povolania v Turčianskom Sv. Martine, vydala v roku 1941 kuchársku knihu „Múčniky“, druhé vydanie vyšlo v roku 1946, tretie v roku 1948. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej.

Fig. 5. Eudmila Dullová, a specialised subject teacher at the Higher Girls' School for women's professions in Turčiansky Sv. Martin published in 1941 a cookery book entitled "Cakes"; the second edition was published in 1946, the third in 1948. Photographic archives of Z. Mintalová Zubercová.

používali ešte v 50. rokoch 20. storočia.⁵⁷ (Obr. 5.) Kniha bola spočiatku inšpiráciou i pri zostavovaní jedálnych lístkov pre školské jedálne a kuchyne v školách. Išlo hlavne o predpisy z kapitoly *Múčniky kysnuté*, ako napr. *buchtičky dukátové s krémom*, *buchty parené*, *buchtičky s ovocím*, *dolky*,

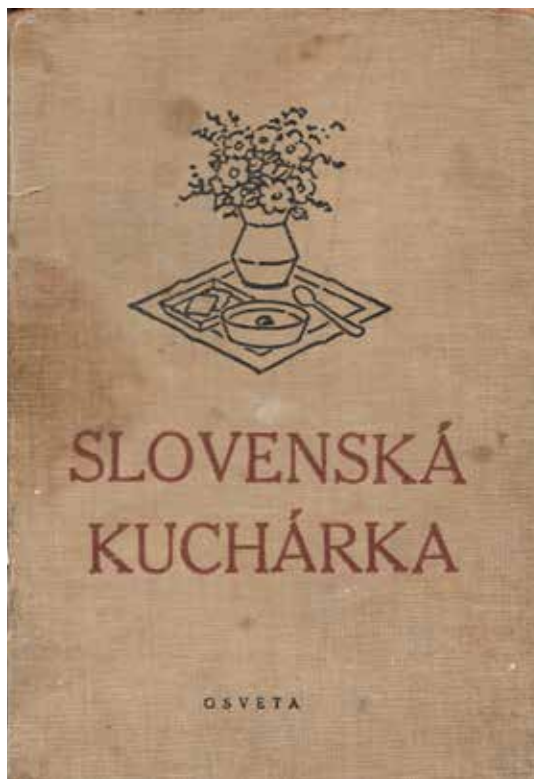
hniezda osie, *kapustníčky*, *tvarožníčky*. Z varených múčnikov boli obľúbené *gulky so slivkami*, *gulky tvarohové s krupicou*, *halušky bryndzové*, *pirohy tvarohové*, *púčky makové*, *rezance makové*, *rezance tvarohové*, *šišky z tvarohového cesta*, *šúľky tvarohové*. Múčne jedlá sa v závodných jedálňach pripravovali v piatok (niekde i v stredu), čo bol *vraj určite prežitok minulých dôb* (kresťanské pôstne dni), no keďže bol v jedálňach po nich dopyt, naďalej sa podávali. Podobne pretrvali aj *pampúšky* a *šišky na Škaredú*, *Popolcovú stredu*.

Pretože už v prvom *päťročnom pláne* išlo o zníženie spotreby múčnych pokrmov, bolo dôležité ovplyvniť v duchu socialistickej výživovej politiky stravovacie návyky občanov. Ciele v racionalizácii výživy socialistického človeka sa mali dosiahnuť osvetovou činnosťou. Zapojili sa do nej lekári i zdravotníci pra-

⁵⁷ DULLOVÁ, Ludmila: *Múčniky*. Bratislava: Vlastným nákladom. 1948. Prvé vydanie knihy vyšlo v roku 1941, druhé v roku 1946 a tretie v 1948. V úvode k tretiemu vydaniu E. Dullová napísala: *Ešte vždy nemáme prebytky potravných článkov, pokusy robiť nemôžeme, preto musíme mať dobrý recept, celkom spoľahlivý* (str. 8). Kniha obsahovala vyše 400 vyskúšaných receptov, rozdelených na múčniky kysnuté, múčniky varené, múčniky vyprážené, koláče a rezy, cukrovinky, krémy a zmrzlina, a pečivo slané.

Obr. 6. V roku 1955 vyšla „Slovenská kuchárka“, v ktorej boli využité poznatky a skúsenosti pracovníkov Ústavu pre výskum výživy ľudu. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej.

Fig. 6. In 1955, the book “Slovak Cookery Book” was published, using the knowledge and experience of staff at the Institute for Nutritional Research in People. Photographic archives of Z. Mintalová Zubercová.

covníci v Československom Červenom kríži (ČSČK) prednáškami, letákmi či reláciami v rozhlase – najmä v *rozhlase po drôte*, ktorý bol kvôli informovanosti Civilnej obrany a propagande v každej domácnosti. Odborníkom Ústavu pre výskum výživy ľudu v Bratislave

išlo o dosiahnutie výživy „odbúraním toho čo bolo nezdravé“ a propagovaním zdravej výživy. Aj preto sa v kuchárskych knihách vždy jedna kapitola venovala zásadám zdravej výživy a racionálnemu stravovaniu. Tak ako v roku 1955 napísal v predhovore kuchárskej knihy *Slovenská kuchárka* riaditeľ Ústavu pre výskum výživy ľudu v Bratislave MUDr. Andrej Bučko: „Výživa ako jeden z najdôležitejších vplyvov prostredia má zásadný význam pre uchovanie zdravia a pracovnej výkonnosti človeka.“⁵⁸ (Obr. 6) Kniha *Slovenská kuchárka* obsahovala recepty vyskúšané v *pokusnej a diétnej kuchyni ústavu*, ktoré boli rozdelené do nasledovných kapitol: *polievky, závarky a vložky do polievok, predjedlá a nátierky, mäsa, iné mäsité a bezmäsité jedlá, typické slovenské jedlá, ďalej omáčky, prílohy, prídavky a šaláty, múčniky a bežné zaváranie ovocia a zeleniny*. Kuchárske knihy sa kupovali v mestách, boli darčekom pri rôznych príležitostiach, postupne sa rozšírili v rodinách mladšej generácie aj na vidieku, kde sa po vzore miest začali usporadúvať kurzy varenia a pečenia, prípravy studených mäs a pod.

⁵⁸ *Slovenská kuchárka*. Martin: Osveta, 1955. Časť *Zásady správnej výživy* (s. 7-35) obsahovala *Bielkoviny, Tuky, Uhl'ovodany, Voda, Minerálne soli, Vitamíny, Pochutiny, Kalorická potreba človeka, Spôsob stravovania*. Nasledujúca časť bola venovaná *Technológii varenia*, za ktorou nasledovali vzorové výberové jedálne lístky a časť venovaná *Stolovaniu*. Kniha *Slovenská kuchárka* sa neskôr, už s iným autorským kolektívom, stala vlajkovou loďou vydavateľstva OSVETA a dočkala sa mnohých vydaní.

Racionalizácia výživy v období budovania socializmu

V rámci päťročných štátnych plánov sa všetko plánovalo vrátane spotreby mäsa, ktorého spotreba bola jedným z dôležitých ukazovateľov vyššej kvality života. Päťročné plány sa rozpracovali na jednotlivé roky, následne na polroky a pravidelne sa vyhodnocovali.⁵⁹ Zvýšenie životnej úrovne všetkých pracujúcich uvádzala aj Ústava Československej socialistickej republiky z júla 1960.⁶⁰ Napriek tomu bol ešte i v 60. rokoch 20. storočia nedostatok mäsa, hlavne kvalitnejšieho hovädzieho a teľacieho, ktoré sa „strácalo“ hneď na bitúnkoch. Ďalšie straty spôsobili praktiky mäsiarov špecializovaných predajní, ktorí zvlášť obslúžili svojich protekčných zákazníkov; boli medzi nimi hlavne miestni a okresní funkcionári strany, lekári, riaditelia podnikov, inštitúcií, škôl, automechanici, pumpári, vedúci predajní a pod. V spleti rôznych známostí tak bežný občan nemal šancu na kvalitnejšie mäso či klobásy a pred výročnými sviatkami musel stáť v rade. Lepšie boli na tom obyvatelia miest, ktorí mali zázemie na dedine, kde ich príbuzní chovali hospodárske zvieratá a raz či dvakrát do roka robili domácu zakáľačku. Vtedy každá „mestská“ návšteva odchádzala domov s kvalitnou bravčovinou, šunkou, klobásami, slaninou a masťou; a práve posledné dve boli zdrojom problémov. Výsledky výskumov odborníkov na racionalizáciu výživy totiž ukázali, že je nutné odbúrať živočíšne nasýtené tuky. Zosobňoval ich bravčový tuk, ktorý mali nahradiť rastlinné oleje. V uvedenom období sa masť dokonca považovala za určitý prežitok tradičnej stravy na dedine. Aj v časti kuchárskej knihy *Slovenská kuchárka* autori uvádzali, „že u nás sa vo výžive používajú najviac živočíšne tuky ako masť a maslo“. Maslo síce bolo nevhodným živočíšnym tukom, no paradoxne aj dôležitou súčasťou plánovaného zvýšenia konzumácie mlieka a mliečnych výrobkov. V 50. rokoch 20. storočia sa odporúčala aj vyššia spotreba rybieho tuku ako dôsledok starostlivosti o zdravie detí, chorých a podvyživených ľudí po druhej

Obr. 7. Absolventky
Gazdinskej školy Živeny
v Turčianskom Sv. Martine
sa aj v 50. rokoch pridžali
receptov a tabuľkových
prehľadov správnej výživy.
Fotoarchív Z. Mintalovej
Zubercovej.

Fig. 7. Even in the 1950s,
graduates of the Živena
School for Housewives
in Turčiansky Sv. Martin
kept to the regulations and
tables of correct nutrition.
Photographic archives of
Z. Mintalová Zubercová.

⁵⁹ Plánovaniu a vyhodnocovaniu všetkých oblastí (aj spotreby mäsa) sa pravidelne venovali zjazdy KSČ.

⁶⁰ Ústavný zákon č. 100/1960 Zb. zo dňa 11. júla 1960. Ústava Československej socialistickej republiky.

svetovej vojne.⁶¹ V súvislosti so znížením tukov v strave súvisela snaha o náhradu bravčového mäsa inými druhmi; ovčím, králičím i zverinou. Napriek tomu, že bol nedostatok teľacieho mäsa, medzivojnové „meštianske“ gazdinky najradšej pripravovali *perkeltik a paprikášik z teľaciny na masle s domácimi múčnymi haluškami*. (Obr. 7.) Podobne boli naučené *chystať* na masle i prírodné teľacie rezne. V polovici 50. rokov sa však odporúčalo zvýšiť konzumáciu vnútorností, hlavne pečene, čo sa odrazilo aj v kuchárskych knihách, v ktorých boli napríklad recepty na *držkové karbonátky, dusenú pečeň s obličkami, dusený brzlík, dusený mozog s obličkami, pečeňový paprikáš, plúcka na kyslo, srdce na smotane, teľaciu pečeň na zelenine, varený jazyk s omáčkou, vyprázanú pečeň, vyprázané teľacie obličky, vyprázané vemenó, vyprázaný brzlík i mozoček*. Dobrá situácia bola v konzumácii hydiny, ktorá sa mohla na Slovensku v polovici 60. rokov 20. storočia porovnať s priemernou úrovňou vyspelých krajín. V obchodoch sa predávali čerstvé aj zmrazené veľkokapacitne chované kurence. Na nedeľný obed sa varievala polievka z hovädziny, zo sliepky alebo z kohúta, aby mala na vrchu *mastné oko cez celý hrniec*. Kurence sa na polievku nepoužívali, piekli sa alebo vyprážali v „trojobale“. Prílohou boli zemiaky alebo ryža, v lete paradajkovo-cibuľový či uhorkový šalát, prípadne čerstvý ochutený zelený šalát. Oblíbený bol kurací paprikáš alebo *kura na smotane* s domácimi múčnymi haluškami. Postupne sa ako príloha k mäsitému pokrmu podávali kupované cestoviny. Čoraz častejšie sa pripravovali aj vtedy, ak bolo na obed alebo večeru zohriate mäso z konzervy.

Dlhodobé problémy sa prejavovali v nízkej spotrebe mlieka a mliečnych produktov; maslo sa napríklad dovážalo najmä z Dánska. Problémy s mliekom a maslom v 50. až prvej polovici 60. rokov 20. storočia súviseli s chorobnosťou dojníc, s kvalitou mlieka, jeho distribúciou aj s nehygienickým spôsobom predaja. Mlieko sa v ťažkých kovových kanvách prepravovalo do špecializovaných predajní – *mliekarní s pultovým predajom*. V nich sa kupujúcim naberalo do kanvičiek plechovými naberačkami s odmerkou ½ alebo ¼ litra. Mlieko sa doma hneď prevárilo, aby neskyslo.⁶² Ak sa nechalo dlhšie v chladnej miestnosti, zrazilo sa na kyslé mlieko, z ktorého sa dal podomácky vyrobiť tvaroh na múčne jedlá; bol rýchlou alternatívou na rezance s tvarohom na sladko, pre mužov skôr na slano. Zvýšeniu spotreby mlieka mali pomôcť mliečne desiate pre deti. Skúsenosti s nimi mal na Slovensku už v roku 1946 hlavne ČSČK.⁶³ Vo väčších mestách bolo možné v 60. rokoch 20. storočia objednať si donášku mlieka vo fľašiach do domu. V nových „panelákových“ bytovkách na to slúžili špeciálne poštové schránky. Ich predná časť bola na listy a noviny, hlbšia zadná skrinka na fľaše s mliekom. Mlieko v polyetylénových jednolitrových vreckách sa v Československu začalo dodávať do obchodov v roku 1969. Predaj mlieka sa zjednodušil, ale bol nehygienický, lebo vrecká pri manipulácii praskali, mlieko sa rozlievalo, vyliate skyslo a zapáchalo.

Keď sa v 50. rokoch 20. storočia postupne znížil príjem rybieho oleja pre deti, školákov a študentov, odborníci na výživu odporúčali konzumáciu rýb ako dôle-

⁶¹ MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ. Cit. 3, s. 100, 109, 111.

⁶² Neskôr sa mlieko predávalo v litrových a pollitrových sklenených fľašiach a prevárilo v tzv. „pískacích“ hrncoch. Smotana, šľahačka a jogurty sa predávali v malých štvrtlitrových sklenených fľaškách.

⁶³ MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ. Cit. 3, s. 102.

Obr. 8. Na družstevných poliach sa pestoval mak, ktorého zrelé makovice zrezávali v rámci socialistickej pomoci aj na začiatku 60. rokov i brigádnicky z rôznych inštitúcií. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej.

Fig. 8. Poppies were grown in the cooperative farm's fields; their ripe poppy heads were cut by helpers from various institutions in the early 1960s as part of socialist aid. Photographic archives of Z. Mintalová Zubercová.

žitého zdroja živočíšnych bielkovín. Na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia však bolo u nás rozšírené konzumovanie sladkovodných rýb. Preto aj kuchárske knihy z polovice 50. rokov stále obsahovali recepty na *pečeného pstruha na masle*, *vypráženého kapra*, *kapra na modro*, *kapra v aspiku*, *rybací paprikáš*, *rybací perkelt*, *rybacie karbonátky* či *zaprávanú rybu so zeleninou*. Keďže v stredoeurópskej strave bol vo všeobecnosti nedostatok jódu a vitamínu D, negatívne sa to objavilo už pri povinných preventívnych lekárskech prehliadkach žiakov a študentov, z ktorých mnohí mali problémy so štítnou žľazou. Od polovice 50. rokov sa preto zdôrazňovala zvýšená konzumácia morských rýb s dostatočným obsahom jódu aj vitamínu D, lebo *morské ryby obsahujú jód, potrebný pre činnosť štítnej žľazy*. Zvýšenie počtu rýb v strave podporovali články v tlači aj dobová reklama. Ryby na náš domáci trh sa dovážali hlavne zo Sovietskeho zväzu, išlo najmä o mrazené rybie filé z tresky a rybie konzervy. Kvalitné boli sardinky, východonemecké údené šproty; v malom balení bol aj kaviár. V roku 1954 v Štátnom podniku Ryba Žilina vyrobili *Tresku v majonéze* – rybí šalát, ktorý sa spolu s bielym pečivom, hlavne s rožkom, stal všadeprítomným, takmer ikonickým pokrmom.⁶⁴ Koncom 60. rokov 20. storočia však

⁶⁴ Originálna treska sa v podniku Ryba v Žiline (vznikol ako súkromný podnik v roku 1924) vyrábala z uvarenej aljašskej tresky, kvaky, cibule, mrkvy a špeciálne pripravenej uhorky, ochutená bola majonézou a

Obr. 9. V medzivojnovom období vyrábala Maizenu Účastníarska spoločnosť pre spracovanie kukurice v Bratislave; vydávala i brožované publikácie. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej.

Fig. 9. During the interwar period, the Shareholders' Company for Processing Corn in Bratislava produced Maizena; it also published paperback books. Photographic archives of Z. Mintalová Zubercová.

dovoz morských rýb na československý trh poklesol a cena rýb narastala.⁶⁵

Priam charakteristickým znakom boja proti nezdravej a začiatkom 50. rokov 20. storočia dokonca aj ideologicky nevhodnej strave bol biely chlieb a biele pečivo.⁶⁶ Odborníci na výživu uprednostňovali tmavý chlieb, ktorý sa predával v malých obchodoch spolu s inými pekárskymi výrobkami (žemle, lúpačky, karlovarské rožky, pletenky, lekvárniky, makovníky) alebo v obchodoch s potravinami. (Obr.

8.) Predával sa nebalený, dvojkilový okrúhly alebo obdĺžnikový chlieb, ktorý vozili ešte teplý zavčas rána z pekárni. Predavačky chleby poukladali do políc, časť z nich prekrojili na polovicu alebo štvrtku. Najčastejšie predávali dva druhy chleba: svetlý a tmavší, tzv. vyrážkový. Lepšie chleby i pečivo bolo dostať v menších pekárňach, v ktorých už len ako zamestnanec – pekár pracoval bývalý majiteľ pekárne, dodržiavajúci staré receptúry. V mestách sa chlieb podomácky nepiekol a ani kuchárske knihy neuvádzali recepty na chlieb. Domáce pečenie chleba sa postupne vytratilo aj z vidieka. Nahradil ho pekársky chlieb, ktorý si ľudia objednali v obchode deň vopred, obľúbili si aj rožky. Aj keď sa všade apelovalo na zdravotné výhody tmavého chleba, ľudia ho považovali za *príliš obyčajný, taký chudobný* a dávali prednosť bielemu chlebu. Možno aj preto, napriek všetkým výzvam, došlo v 50. a 60. rokoch 20. storočia k poklesu produkcie a spotreby raže ako hlavnej chlebovej obilniny na výrobu tmavého chleba a pečiva.⁶⁷ Ďalším veľkým problémom bola vysoká spotreba cukru, ktorý si dopriali ľudia v mestách i na dedinách, kde ešte v medzivojnovom období cukrom šetrili a uprednostňovali med. Cez pracovné dni vzrástla obľuba sladkých múčnych jedál. Cuk-

octom. Pôvodne navrhovaný názov Treska v *remuláde* sa neujal. V Štátnom podniku Ryba Košice kvaku do tresky nepridávali.

⁶⁵ FRANC. Cit. 50, s. 80-84.

⁶⁶ STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ. Cit. 26, s. 43. V uvedenom období išlo doslova o ideologicky nevhodnú stravu, ktorá podľa niektorých názorov priamo ohrozovala československý ľudovodemokratický štát, pretože musel za drahé ceny nakupovať obilie v cudzine.

⁶⁷ STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ. Cit. 26, s. 43.

rom sa sladilo mlieko, káva, čaj, v obchodoch a polotovarochoch sa predávali keksy, cukríky, cukrovinky, čokoláda, bombóny, korpusy na torty, v cukrárnach zákusky. Na vidieku tradičný svadobný koláč nahradili torty, tradičné koláčiky ustúpili zákuskom. Ešte v roku 1948 štát znárodnil všetky potravinárske závody vrátane podnikov vyrábajúcich čokoládu, sladkosti a cukrovinky. (Obr. 9.) Zo štyridsiatich ich v Československu ostalo len osem, a tak pre deti boli veľkým lákadlom tvrdé aj čokoládové cukríky, štolverky a cukrovinky, zemiakový cukor v tabuľkách, pelendrek, sójové tyčinky, turecký med, lízanky. Pred vianočnými sviatkami išli na odbyt fondánové salónky a čokoládové kolekcie, pred Veľkou nocou čokoládové vajička, aj drahé a veľké čokoládové vajcia plnené čokoládovým dražé. Napriek tomu, že odborníci na výživu požadovali zníženie výroby cukru, nepodarilo sa im to. Štát mal totiž záujem, aby sa rozsiahle plochy s cukrovou repou nezmenšovali a neklesol ani počet cukrovarov. Zvyšovala sa teda spotreba cukru, nie však medu, ktorého nízku produkciu spôsobila záhuba včelstiev v dôsledku postrekovania medonosných rastlín jedovatým insekticídom DDT.⁶⁸

Ani plány so zvýšením spotreby ovocia a zeleniny ako najdôležitejšieho zdroja vitamínu C sa nepodarilo plniť. Zlepšenie malo nastať vďaka nárastu ovocinárskej a zeleninárskej veľkovýroby, ktorá počítala s pestovaním zeleniny hlavne na Záhorí a Žitnom ostrove a s masívnou výsadbou ovocných stromov a kríkov. Produkciu mali následne spracovávať konzervárne a v rámci spoločného stravovania spotrebúvať závodné a školské jedálne. Na pulty Zelovocov – špecializovaných obchodov so zeleninou a ovocím sa dostávala hlavne domáca produkcia, aj keď pri ovoci v nedostatočnom množstve aj sortimente. Predávali sa čerešne, marhule, broskyne, jablká, hrušky, slivky. Ovocie síce nebolo triedené, ale jedlo sa vo veľkom, nosili si ho aj školáci na desiatu. Ovocie z domácich záhrad a sádov sa zavárilo, vyrábali sa z neho džemy, lekváre, sirupy, na vidieku sa sušili slivky a jablká. Podľa sezóny sa pripravovali ovocné náplne do múčnych jedál, koláčov. Drobné ovocie sa v Zelovococh nedalo kúpiť. Zber lesných jahôd, malín, brusníc, čučoriedok bol skôr obľúbenou činnosťou rodín cez celozávodné dovolenky v továrňach a podnikoch. Výsledkom boli desiatky fliaš s kvalitnými zaváraninami, sirupmi či džemami v komorách.

Dlhšiu dobu boli značné problémy so zásobovaním zemiakmi. Už od roku 1946 ohrozoval zemiaky v Belgicku, vo Francúzsku, v Holandsku, Nemecku, Švajčiarsku, Rakúsku chrobák – pásavka zemiaková, nazývaný *mandelinka zemiaková*. Keď sa pásavka v 50. rokoch 20. storočia rozšírila aj na naše polia so zemiakmi, povinne ju zbierala hlavne tzv. pracujúca inteligencia.⁶⁹ Zemiaky na zimné mesiace sa objednávali v Zelovococh, alebo ich dostali pracujúci inštitúcií a podnikov za brigádnický zber zemiakov na družstvách, s ktorými mali podpísané dohody. Žiaci vyšších ročníkov a študenti, ktorí na jeseň tiež zbierali zemiaky, dostali pár symbolických korún.⁷⁰ Rodiny v mestách, ktorých príbuzní pracovali v JRD, alebo mali záhumienky, si vozili vrecia zemiakov od nich. V obchodoch a na trhoch sa kupovala sezónna zelenina, na jeseň bol veľký dopyt po kapuste, ktorá sa podomácky nakladala do sudov.

⁶⁸ FRANC. Cit. 50, s. 95-99.

⁶⁹ Pásavka zemiaková bola kalamitou pre celú Európu, u nás ju však považovali za záškodnícku zbraň Západu a dostala prezývku „imperialistický“ chrobák.

⁷⁰ Napriek tomu sa žiaci a študenti na začiatku školského roku tešili, že sa dva-tri týždne „ulejú“ z vyučovania a ani dozor pedagógov, ktorí zemiaky nezberali, ani rýchlo idúce traktory s vyorávačmi na tom nič nezmenili.

Jedlá a nápoje

Aké jedlá sa pripravovali v domácnostiach, školských a závodných jedálňach? Ak členovia rodiny nemohli využívať verejné stravovanie, čo na dedinách nebolo takmer vôbec možné, rodina sa stravovala doma. Zamestnané ženy večer navarili obed na druhý deň, gazdiné, ktoré nepracovali, varili doobeda. Peňazí nebolo navyš a ani surovín spočiatku nebol dostatok, tak sa inšpirovali „halierovou kuchárkou“, ktorá sa osvedčila cez druhú svetovú vojnu a po jej skončení hlavne v starších domácnostiach. (Obr. 10.) V komore a pivnici vždy *bolo čosik* na polievku i bezmäsité hlavné jedlo. Dôležité boli zemiaky, kapusta, cibuľa, cesnak, strukoviny, múka, krúpy, domáci slivkový lekvár, vajcia. Základom musela byť polievka. V zime boli obľúbené polievky zo strukovín, hlavne fazuľová a šošovicová, ďalej zemiaková, hŕstková, rascová, cesnaková a cibuľová, polievka z kvaky, kapusty, z krúpov s klobásou alebo údeninou, kapustnica, zabíjačková i zimná polievka. V lete a na jeseň ženy varievali zeleninové polievky: fazuľkové, hráškové, hubové, kapustové, karfiolové, kelové, mrkvové, petržlenové, pórové, rajčiakové, špenátové, šalátové, ale aj polievky z ovocia: egrešové, ríbezľové, višňové. Obľubo-

Obr. 10. Zariadenie kuchyne z Jakubova (Malacky) zo 60. rokov, s murovaným sporákom, kuchynským riadom a náčiním. Fotoarchív Z. Míntalovej Zubercovej.

Fig. 10 The equipment of a kitchen from Jakubov (Malacky) in the 1960s, with a built-in hob and oven, pots and pans and utensils. Photographic archives of Z. Míntalová Zubercová.

vali ich v meštianskych domácnostiach, kde ich jedli *za studena*. Muži mali radi hustejšie držkové a gulášové polievky s chlebom, ženy skôr jemné krémové, deti hlavne paradajkové. V nedeľu sa varila hovädzia či slepačia polievka, aj polievka z hovädzích kostí so špikom a zeleninou. V kuchárskych knihách z 50. rokov 20. storočia bolo až okolo 80 receptov na polievky.

Cez pracovné dni boli v domácnostiach, kde sa varilo, zväčša múčne jedlá: halušky s vajcom (cez sezónu v podhorských oblastiach s bryndzou), rezance so slivkovým lekvárom, domácim tvarohom, opraženou strúhankou, fliačky s kapustou, *grenadírmarš*, palacinky či dolky s lekvárom, pirohy, parené buchty, žemľovka, knedličky plnené slivkami a pod.⁷¹ Počas týždňov sa jedlá opakovali. Kuchárske knihy medzi *typickými slovenskými jedlami* uvádzali bryndzové tašky, *džatky*, *džgance*, fučku, halušky s bryndzou, haruľu – zemiakovú babu, kapustné lokše, krúpkovú kašu, *obárance – lámance*, slepé ryby, *úhrabky*, zemiakové lokše, zemiakový *šterc*. V roku 1967 ako dôvod uvádzali, že v „Roku medzinárodného cestovného ruchu“ bolo potrebné nielen hovoriť, ale aj písať o slovenskej kuchyni, o slovenských jedlách ako o našich špecialitách. Vývoj v gastronómii a rastúca obľuba slovenských jedál iba potvrdili správnosť myšlienky zostaviť kuchársku knihu, ktorá by okrem tradičných predpisov na prípravu mäsitých i bezmäsitých jedál, prívarkov, múčnikov, nápojov a pod. obsahovala v širšom meradle aj typické slovenské jedlá... Aby sme tieto naše krajové i národné špeciality mohli smelo zaradiť aj na jedálne lístky výberových reštaurácií, bolo ich potrebné upraviť...“⁷² Aj preto sa halušky s bryndzou, *naše najrázovitejšie i najobľúbenejšie ľudové jedlo*, objavili v jedálnych lístkoch reštaurácií, kde ich dokonca mylne prezentovali ako slovenské národné jedlo. V školských a závodných jedálňach sa z múčnych jedál podávali na obed knedličky s tvarohom, dukátové buchtičky s krémom, halušky s kyslou kapustou, s bryndzou, kapustné fliačky, lievance, knedličky plnené marhuľami alebo slivkami, dolky s džemom, ovocná alebo tvarohová žemľovka, parené i pečené buchty s makom či lekvárom, rezance s makom, orechami alebo tvarohom, pirohy plnené lekvárom alebo tvarohom. Matky pripravovali deťom na večeru krupicovú kašu, krupicový alebo ryžový nákyp s ovocnou šťavou, dusenú ryžu so slivkami, palacinky, dolky, krupicový trhanec, rezance s lekvárom, tvarohom, opraženou strúhankou, rezancový nákyp. Mužom chutil *grenadírmarš*,

⁷¹ Autorka príspevku sa vyše tridsať rokov venovala výskumu a štúdiu stravovania na Slovenku, bola kurátorkou zbierkového súboru stravy/kuchyne. Po odchode zo Slovenského národného múzea v roku 2002 sa tiež zaoberala štúdiom výživy na Slovensku v druhej polovici 20. storočia v širších súvislostiach aj vzhľadom k činnosti Múzea Slovenského Červeného kríža v Martine. Čiastočne spracované materiály z regiónov Turiec, Liptov, Orava, Spiš, Hont, Tekov, Bratislavsko-trnavského, Nitrianskeho, Trenčianskeho, Zvolensko-bystrického, Abovsko-košického a Zemplínskeho regiónu sú uložené v súkromnom archíve autorky. Viaceré výsledky výskumu boli publikované, napr.: MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Z turčianskej kuchyne: pamiatky a pozoruhodnosti, tradície a ľudové obyčaje, najlepšie recepty*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2007. ISBN 978-80-89208-64-7. MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Všetko okolo stola I*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2008. ISBN 978-80-89208-94-4. MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Všetko okolo stola II, alebo sladké zbrane žien*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2010. ISBN 978-80-8115-013-5. MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Vianoce na Slovensku: recepty, tradície a zvyklosti*. Bratislava: Slovart, 2012. ISBN 978-80-556-0444-2. MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Pečieme na Vianoce*. Bratislava: Slovart, 2013. ISBN 978-80-556-1061-0.

⁷² Úprava sa týkala technologických postupov a dávkovania. ŠPANKO, Vojtech a kol. *Slovenská kuchárka*. Martin: Obzor, 1968, s. 5.

halušky alebo rezance s vajcom a slaninkou, krúpy s hríbmami, kukuričná kaša s cibuľkou, rizoto s hubami, omeleta s hubami, zemiakové šúľance s makom. V zime bol obľúbený zemiakový, šošovicový a fazuľový prívarok, v lete podľa sezóny šalátový, špenátový či prívarok zo zelenej fazuľky, z miešanej zeleniny, k tomu vajíčko, chlieb. Jedávali sa kelové karbonátky, paprikáš s hubami, plnená paprika, kapusta i rajčiaky či kaleráb, praženica so zelenou fazuľkou, rybacie rizoto, srbské lečo, syrové karbonátky, vaječná omeleta so zeleninou, zapekané zemiaky, fazuľka i miešaná zelenina, zeleninové rizoto. V zime sa konzumovali hlavne jedlá zo zemiakov: zemiaky nakyslo, placky, zemiaková baba, šúľance s makom, zemiakový nákyp a pod. Kuchárske knihy odporúčali sezónne jedlá: vyprážené hríby, vyprážený baklažán, kel, pór alebo zeler, zapekanú fazuľku, karfiol a kel, plnené paradajky; no plnený kaleráb a kel nebol obľúbený. Medzi bezmäsitými jedlami bol vyprážený syr, ktorého „slávne“ obdobie študentských jedál a lacných obedov počas služobných ciest nastalo hlavne v polovici 60. rokov 20. storočia.

V domácnostiach, v ktorých sa pravidelne varilo, mali mäsité jedlo hlavne v nedeľu na obed. V mestách sa obvykle kúpilo 1 kg hovädziny⁷³, z neho bola polievka s koreňovou zeleninou. Uvarené rozkrájané mäso sa ako hlavné jedlo podávalo so zemiakmi, s domácou knedľou a kôprovou, chrenovou alebo paradajkovou omáčkou. Keď sa kúpila bravčovina, ženy pripravili perkelt alebo paprikáš s haluškami, robievali i vnútornosti s omáčkou, obľúbené bolo pečené bravčové s kapustou a knedľou, ale porcie mäsa neboli veľké. Na dedinách, kde chovali sliepky, husi, kačky a pred Vianocami zakáľali prasa, mali väčšiu možnosť sýtych mäsitých nedeľných obedov. Obľúbený bol *masnejší* paprikáš a perkelt, pečené bravčové mäso, klobásy, na rodinné a výročné sviatky pečené husi a kačky (plnky sa nerobili), údené mäso, klobásy, guláš. Sortiment mäsitých jedál v jedálňach verejného stravovania a reštauráciách bol oveľa pestrejší; mal byť dôkazom vyššej životnej úrovne. Zaujímavé je preto porovnanie počtu mäsitých jedál v kuchárskych knihách. Kým receptov na bravčové mäso bolo okolo 22 – 25, vrátane predpisu na guláš, huspeninu, *ovarové* kolienko, bravčové dusené na cibuli, hubách, zelenine, smotane, na paprike či obľúbený vyprážený bravčový rezeň, predpisov na teľacie mäso bolo viac a boli pestrejšie. Okrem už spomínaného teľacieho perkeltu, paprikášu a prírodného teľacieho rezňa na masle sa uvádzali predpisy na frankfurtské pečené, krokety, *klopsy* na smotane, nákyp z teľacieho mäsa, parížsky rezeň, pražský teľací rezeň, plnenú teľaciu hrud', talianske pečené, kotletu na hríbkoch, teľací puding, roládu, ragú, rolované pliecko, viedenský rezeň či zaprávané teľacie s karfiolom. Svedčí to o mimoriadnej obľube teľacieho mäsa ešte v medzivojnovom období, na ktoré mali mnohé bývalé domáce panie stále odložené recepty a ani autori kuchárskej knihy z polovice 50. rokov sa ich nevzdali. Za zmienku stoja aj omáčky, v kuchárskych knihách sa ich počet pohyboval okolo 20 – 25. Medzi nimi bola omáčka broskyňová, egrešová, malinová, marhuľová, ríbezl'ová, aj poľská omáčka s perníkom; jedli ich v mestách v rodinách pracujúcej inteligencie, na dedinách sa nevarili. K bežným patrila cesnaková, cibuľová, horčicová a hubová omáčka i omáčka zo sušených sliviek. K hovädziemu mäsu s knedľou sa jedla

⁷³ Hovädzie mäso sa dovážalo hlavne zo Sovietskeho zväzu.

paradajková, kôprová alebo chrenová omáčka, menej pažitková a uhorková, ako príloha k mäsu tatárska či žltková omáčka.

Pokiaľ ide o nápoje, tak po druhej svetovej vojne sa konskými povozmi v hrubostenných fľašiach rozvážala sódová voda a ešte v polovici 60. rokov boli problémy so zásobovaním nealkoholickými nápojmi. Napriek tomu, že sa na Slovensku nachádzalo veľa prírodných minerálnych prameňov, trh nebol nasýtený. V obchodoch sa vo vratných sklenených fľašiach predávali minerálne vody Baldovská, Korytnica, Salvator, Santovka, zo zdravotného hľadiska bola prospešná hlavne Fatra a Cigelka. Keďže sa blízko mnohých obcí a miest nachádzali pramene minerálnych vôd a kyseliek, ľudia si ich chodili podvečer na bicykli alebo v nedeľu v rámci rodinného výletu nabrat' do fliaš alebo demižónov. Minerálna voda vo fľašiach sa v ľahkých konských povozoch rozvážala aj do nemocníc, neskôr sa podomácky vyrábala v špeciálnych fľašiach s bombičkami naplnenými oxidom uhličitým; po použití sa vymieňali v obchode. Zo sódočky sa s pridaním kúpených alebo domácich ovocných sirupov (jahodový, malinový, ríbezl'ový, višňový) robili limonády. Podobné limonády sa ešte začiatkom 60. rokov predávali aj na kúpaliskách. Časom bolo možné kúpiť v sklenenej fľaši s porcelánovým uzáverom žltú alebo červenú *krachelku*, síce sladkú, ale príliš nasýtenú kysličníkom. Dospelí aj deti si obľúbili šumienky – ovocný koncentrát rozpustný vo vode.⁷⁴ Muži si po obede dopriali pivo, na posedeniach sa pilo biele a červené víno domácej výroby, kupovaný alebo v dedinských páleniciach vypálený alkohol, na oslavách i značkový alkohol a doslova hitom sa stala Kofola. Na československom trhu mala byť alternatívnou verziou „západnej“ Coca-Coly, ale vyrobená z domácich surovín alebo zo surovín „spriatel'ených krajín“.⁷⁵

V druhej polovici 60. rokov boli zmeny v stravovaní badateľné aj v rozšírení jedál na obed i večeru. Vyšli nové kuchárske knihy, recepty sa objavovali v časopisoch i v Príručke časopisu Slovenka.⁷⁶ Prinášala „rýchle, lacné, praktické, ale aj nezvyčajné, náročnejšie, zahraničné i menej známe alebo zabudnuté slovenské jedlá...“, medzi nimi napríklad *zemiakový závin so slivkovým lekvárom, zemiakové rezne s hubami*, ponúkala rozmanité využitie vajec, ale tiež mäsa a rýb na grile, minútky, *všeličo z cestovín* vrátane makarónov, kolienok a špagiet, netradičné šaláty, pestré využitie syrov od polievky až po zapekané sendviče, pikantné omáčky, kombinácie s ryžou vrátane *šalátu z ryže, ryže dusenej s rybou, ryžových smažienok*. Okrem slávnostných múčnikov a múčnikov na horúce dni v nej boli i maškrtky pre detské jazýčky. Medzi *zapekanými tajomstvami* sa nachádzali recepty na rajčiny s vajcami, plnené rajčiny, zapekaný kaleráb, gratinovaný karfiol, kel zapečený s paradajkami, aj recept na *zapekanú špargľu*. Popri nátierkach na večeru či pestrého využitia droždia obsahovali už aj recepty *inonárodných kuchýň*, napríklad *anglický curried chicken, taliansku pastu ascutia, karbonátky na francúzsky spôsob, bulharskú sarmu* či *arabské tadžin amar*. Na prípravu jedál sa začali viac využívať rôzne kombinácie surovín, kupované cestoviny, viaceré druhy syrov, nové príchute a ochucovadlá.

⁷⁴ Deti radšej ako nápoj zo šumienok obľizovali tvrdú bielu a ružovú „tabletku“ šumienky.

⁷⁵ Prvá fľaša Kofoly zo 14 bylinných a ovocných látok doplnených o kofeín vyrobili v roku 1960. Najväčší odbyt dosiahla v 70. rokoch s ročnou produkciou 180 miliónov litrov.

⁷⁶ Od roku 1968 vychádzali Príručky Slovenky pod novým názvom DORKA Dobré rady každému.

Záver

Na konci druhej svetovej vojny malo Slovensko hlavne v oblastiach, ktorými prechádzal front, zničený priemysel, infraštruktúru, vyčerpané poľnohospodárstvo. Deti a dospelí trpeli podvýživou, chýbali základné potraviny, obilie, múka. Najväčšie dodávky potravín poskytla UNRRA (United Nation Relief Rehabilitation Administration). Pôvodne očakávaná pomoc z Plánu európskej obnovy finančnej a materiálnej pomoci bola odmietnutá, nakoľko Československo sa politicky a hospodársky orientovalo na Sovietsky zväz. Kvôli nedostatku základných potravín bol v prvej polovici 50. rokov 20. storočia zavedený pridelový systém. V etape budovania ľudovodemokratického štátu preto išlo hlavne o zabezpečenie dostatku potravín, ktoré mala vyriešiť kolektivizácia poľnohospodárstva a plánovanie, s podporou propagandy. Kolektivizácia však nepriaznivo zasiahla tradičný spôsob života roľníckych rodín. Narušilo sa po stáročia existujúce súkromné hospodárenie roľníkov vrátane samozásobovania potravinami. Industrializácia umožnila mnohým bývalým súkromným roľníkom nové zamestnanie. Život rodín aj systém ich hodnôt sa zmenil, podobne aj stravovacie návyky, k veľmi dôležitým napríklad už patrilo spoločné sedenie mužov a žien pri stole počas jedla.

Keď sa štát po zabezpečení relatívneho dostatku potravín zamerlal na ich kvalitu, pozornosť upriamil na nové technológie, na mrazenie potravín a polotovary. Postupne sa zaviedlo spoločné stravovanie, ktoré malo zmeniť zaužívané práce žien v kuchyni, ušetriť im čas a pripraviť ich na budúce zamestnanie. Z vidieckej stravy sa však postupne vytratil tmavý chlieb, jednoduché a obradové koláče, hlavne svadobné, kaše aj viaceré tradičné jedlá, zmenili sa stravovacie návyky aj zariadenie kuchýň. V mestách aj na vidieku sa zvýšila spotreba bieleho chleba, pečiva, múčnych jedál a hlavne cukru, proti čomu márne bojovali odborníci na výživu. Školské jedálne zabezpečovali stravu školákom v mestách, ale len čiastočne na vidieku. Závodné jedálne ponúkali desiatové polievky, kompletné obedy aj pitný režim. Ich ďalšie rozširovanie malo členom rodín zabezpečiť zdravú a kaloricky vyváženú stravu. Problémom naďalej ostala vysoká konzumácia cukru a cukrárenských výrobkov, bieleho chleba a pečiva, masti, nedostatok kvalitného hovädzieho a teľacieho mäsa, masla, slabé zásobovanie ovocím a zeleninou, opakujúce sa výpadky viacerých druhov potravín, ktoré sa štát snažil riešiť dovozom. Plány sa v každej oblasti nepodarilo plniť a to aj napriek silnej propagande. Na kvalitnejšiu stravu a racionalizáciu výživy obyvateľstva sa po roku 1960 ešte viac zamerala potravinová politika socialistického štátu, ktorá v rámci päťročnic plánovala svoju činnosť doma, aj v rámci Rady vzájomnej hospodárskej pomoci a plnenie pravidelne kontrolovala. K pozitívnym zmenám postupne došlo od 70. rokov 20. storočia.

LITERATÚRA

- BAKA, Igor a František CSÉFALVAY. *Slovensko a Slováci vo víre druhej svetovej vojny*. Bratislava: Pro Militaria Historica, 2016. ISBN 978-8097-076-825.
- BUČKO, [P]. Dnešný stav, vývoj a vyhliadky našej výživy. In: *Výživa a zdravie, časopis pre výživu a zdravý životný štýl*. 1956, roč. 1, č. 1, s. 2-3.
- BÚRIKOVÁ, Zuzana. Spotreba a výskum reálne existujúceho socializmu. In: *Etnologické rozpravy*. 2006, roč. 13, č. 2, s. 81-91. ISSN 1335-5074.
- Čo a ako v domácnosti: 25 + 150 nápadov a receptov keď neviete čo variť a piecť.*

- Príručka Slovenky č. 6/1967. Editorka M. MARTIŠOVÁ. Bratislava: Slovenský výbor Čs. sväzu žien, 1967.
- DANGLOVÁ, Oľga. *Slovenský vidiek: bariéry a perspektívy rozvoja*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2006. ISBN 808-8997-305.
- DULLOVÁ, Ľudmila. *Múčniky*. Bratislava: Vlastným nákladom, 1948.
- FRANC, Martin. *Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*. Praha: Scriptorium, 2003. ISBN 80-86197-46-8.
- GAŽO, [M]. Vajcia, zdroj cenných živín. In: *Výživa a zdravie, časopis pre výživu a zdravý životný štýl*. 1958, roč. 3, č. 5, s. 86.
- HALLON, Ľudovít, Miroslav SABOL a Anna FALISOVÁ. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944-1948*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011. ISBN 978-80-89396-14-6.
- HEČKO, František. Nový chlieb. In: *Matičné čítanie*. Martin: Matica slovenská, 1946, roč. I, č. 4, s. 98.
- HLAVOVÁ, Viera. Február 1948 a roľnícky stav. In: *Február 1948 a Slovensko: zborník z vedeckej konferencie 14.-15. február 2008*. Editor O. POLONEC. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 557-570. ISBN 978-80-89335-07-7.
- HLAVOVÁ, Viera. Rok 1948 – rok zlomu v agrárnej politike štátu. In: PEŠEK, Jan a kol. *Kapitolami najnovších slovenských dejín: k 70. narodeninám PhDr. Michala Barnovského, Dr.Sc.* Bratislava: Historický ústav SAV, 2006, s. 131-143. ISBN 80-969623-6-1.
- HRUBÁ, [M]. Polotovary v našej kuchyni. In: *Výživa lidu*. 1964, roč. 19, č. 8, s. 121.
- JANCURA, Vladimír. UNRRA: Na pomoc v najťažšej chvíli sa nezabúda. In: *Denník Pravda, Neznáma história*. 2. 2. 2015. [Cit. 2022-07-29]. Dostupné na <https://zurnal.pravda.sk/neznama-historia/clanok/357028-unrra-na-pomoc-v-najtazsej-chvili-sa-nezabuda/>
- Kronika druhej svetovej války*. Praha: Fortuna Print, 2000. ISBN 80-86144-61-5.
- MARCELLY, [J]. Na cestu. In: *Výživa a zdravie, časopis pre výživu a zdravý životný štýl*. 1956, roč. I., s. 1.
- MINTALOVÁ, Zora. Zbierkový súbor stravy v Slovenskom národnom múzeu v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 38. Editorka E. KRÁLIKOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 1997, s. 84-102. ISBN 80-85753-99-5.
- MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Z turčianskej kuchyne: pamiatky a pozoruhodnosti, tradície a ľudové obyčaje, najlepšie recepty*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2007. ISBN 978-80-89208-64-7.
- MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Všetko okolo stola I*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2008. ISBN 978-80-89208-94-4.
- MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Všetko okolo stola II, alebo sladké zbrane žien*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2010. ISBN 978-80-8115-013-5.
- MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Vianoce na Slovensku: recepty, tradície a zvyklosti*. Bratislava: Slovart, 2012. ISBN 978-80-556-0444-2.
- MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. *Pečieme na Vianoce*. Bratislava: Slovart, 2013. ISBN 978-80-556-1061-0.

- MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. Sociálno-zdravotná situácia detí na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 61*. Editorka M. HALMOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 2020, s. 93-122. ISBN 978-80-8060-495-0.
- Nariadenie SNR č. 64/1964.
- NESTLÉ, Marion. *Food Politics: How the Food Industry Influences Nutrition and Health*. Berkeley, California, USA: University of California Press, revised edition 2007. ISBN 978-0520-275-966.
- PERNES, Jiří. Rok 1953 v Československu. In: *Paměť a dejiny*. 2013, roč. VII, č. 3, s. 15-31. ISSN 1802-8241.
- RYCHLÍK, Jan. Pozemková reforma na Slovensku v r. 1945-1950. In: *Historický časopis*. 1993, roč. 41, č. 4, s. 394-413. ISSN 0018-2575.
- Slovenská kuchárka*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1955.
- STOLICNÁ-MIKOLAJOVÁ, Rastislava. *Socializmus na tanieri*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015. ISBN 978-80-224-1467-8.
- ŠPANKO, Vojtech a kolektív. *Slovenská kuchárka*. Martin: Obzor, 1968.
- Úradný vestník číslo 64 a 72/1946.
- Ústavný zákon č. 150/1948 Zb. zo dňa 9. mája 1948. ÚSTAVA ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY.
- Ústavný zákon č. 100/1960 Zb. zo dňa 11. júla 1960. ÚSTAVA ČESKOSLOVENSKEJ SOCIALISTICKEJ REPUBLIKY.
- Vyhláška č. 1521 (Ústavná vyhláška č. 60/1946).

EATING HABITS IN SLOVAKIA FROM THE SECOND WORLD WAR UNTIL THE 1960s

Zora Mintalová Zuberová

S u m m a r y

People need food in their life regardless of what period they are living in and what social changes are brought about by this period. For this reason, studying people's nutrition can be used to analyse every social change. After the Second World War, Slovakia, too, underwent fundamental changes, with its destroyed industry, infrastructure and agriculture resulting from the passage of the war front. Children and adults were suffering from malnutrition, diseases; there was a lack of basic foodstuffs, flour, bread. The largest supplies of missing basic foodstuffs were provided by the UNRRA (United Nations Relief Rehabilitation Administration). The originally expected aid from the European Recovery Plan of Financial and Material Aid was refused because Czechoslovakia was already turning towards the Soviet Union politically and economically. Due to the lack of basic foodstuff, a rationing system was introduced in the first half of the 1950s. At this time of the construction of the people's democratic state, the main purpose was ensuring sufficient food for the population, which the collectivisation of agriculture and planned was supposed to resolve with support from propaganda. However, collectivisation had a detrimental effect on the traditional way of life of farming families. It broke up the private farming habits of farmers which had existed for centuries, including their self-sufficiency for foodstuffs. Industrialisation offered many former private farmers new employment. The life of families in the countryside changed, as did the system of values and eating habits. Men and women sitting together at the table to eat was an important change. When the state started to look at the quality of foodstuffs once it had ensured their relative plentifulness, it focused on new technologies, freezing food and ready meals. Gradually, factory catering was introduced, which was supposed to change the traditional work of women in the kitchen, saving them time and allowing them to prepare for their future profession. However, dark bread, ceremonial and simple cakes, porridges and some traditional dishes gradually disappeared from the rural menu; eating habits and kitchen equipment also changed. In towns and in the countryside, the consumption of white bread, rolls and above all sugar increased, which nutritional experts fought against in vain. School canteens provided food for schoolchildren in towns, but only partially in rural areas. Factory canteens provided soups, main meals and drinks. Their further expansion was supposed to ensure that family members had a healthy and balanced diet. The problem remained the high consumption of sugar and sweet products, white bread and rolls, lard, the lack of high-quality beef and veal, butter, the low supply of fruit and vegetables and repeated breakdowns in the supply of several types of food, which the state tried to remedy through imports. Plans failed to be met in every area, despite strong

propaganda. The food policy of the socialist state after 1960 focused even more on better quality food and rationalising the population's nutrition; as part of its five-year plan, the state planned its activities in Slovakia, and also as part of the Council for Mutual Economic Assistance, and regularly checked that they were being met. Positive changes gradually came about from the 1970s.

MÚZEUM MARTINA BENKU PO KOMPLETNEJ REKONŠTRUKCII

Monika Váleková, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: monika.valekova@snm.sk

Karol Ďurian, Krajský pamiatkový úrad Žilina, pracovisko Martin;
e-mail: karol.durian@pamiatky.gov.sk

Abstract: Following its complete reconstruction, the Martin Benka Museum – one of the six branches of the Slovak National Museum in Martin – was opened in a ceremony on June 28th 2023. Just as it was before its reconstruction and after it, the exterior and the interior of the building has remained visually almost identical to the form it was in when inhabited by the fine – art painter of Slovak modernism Martin Benka (1888, Kostolište – 1971, Malacky). We held the reopening of the museum of this important artist, who was not only a painter but also a drawer, illustrator and designer, in the year in which we commemorate the 135th anniversary of his birth. The museum is housed in the functionalist villa in which this multifaceted artist – one of the most important and best-known Slovak painters – lived and worked for more than a decade: from early 1959 until his death in 1971. This article is devoted to the building, the interior and the museum's exhibitions. It deals primarily with the architectural features of this building built in 1958 and its reconstruction.

Keywords: Martin Benka Museum, reconstruction, renovation, authentic interior, designer furniture

Životné míľniky Martina Benku

Po komplexnej rekonštrukcii bolo 28. 6. 2023 slávnostne otvorené Múzeum Martina Benku – jedna zo šiestich zložiek Slovenského národného múzea v Martine. Tak, ako to bolo pred rekonštrukciou, i po nej zostali exteriér i interiér budovy vizuálne takmer identické s podobou, akú mali, keď bol dom obývaný maliarom slovenskej výtvarnej moderny, Martinom Benkom (1888, Kostolište – 1971, Malacky). Znovuotvorenie múzea tohto významného umelca, nielen maliara, ale aj kresliara, ilustrátora i dizajnéra sme realizovali v roku, v ktorom si pripomíname polokruhly 135. výročie jeho narodenia. Múzeum sídli vo funkcionalistickej vilke, v ktorej tento všestranný umelec patriaci k najvýznamnejším a najznámejším slovenským maliarom žil a tvoril viac ako jedno desaťročie – od začiatku roka 1959 až do svojej smrti v roku 1971.

Martin Benka svojou všestrannou tvorbou položil základné piliere modernej slovenskej výtvarnej kultúry. Je známe, že ako prvý maliar zachytil nám blízke, navonok skryté črty našej krajiny vnímané viac pocitmi ako zmyslami. Hoci Mar-

Obr. 1. Múzeum Martina Benku. Foto M. Kiripolská, 2023.

Fig. 1. Martin Benka Museum. Photograph by M. Kiripolská, 2023.

tin Benka sústredil svoj maliarsky záujem takmer výlučne na Slovensko, od vzniku Československa v roku 1918 až do jesene 1939 mal ateliér v Prahe. Jeho usadeniu sa na Slovensku predchádzalo viacero neuskutočnených plánov. Jedným z nich bol na začiatku 30. rokov 20. storočia Benkov záujem o bývanie v Piešťanoch, kam ho pritiahol maliar Janko Alexy, ktorý v prvej polovici 30. rokov 20. storočia vynaložil nemalé úsilie na to, aby tu vznikla umelecká kolónia maliarov slovenskej výtvarnej moderny žijúca v menších rodinných domoch s ateliérmi. S Alexyho plánom sa na istý čas Benka stotožnil a v obci Banka pri Piešťanoch si kúpil pozemok na stavbu domu, ktorý tam však napokon nepostavil.¹

Po násilnom rozdelení Československa v roku 1939 sa Martin Benka definitívne rozhodol presťahovať na Slovensko. S prosbou o pomoc pri hľadaní nového pôsobiska sa obrátil aj na Maticu slovenskú v Martine, s ktorou už predtým viac ako desať rokov spolupracoval. Martin korešpondoval s umelcovou predstavou žiť v tichšom, pokojnejšom mestečku, odkiaľ bolo relatívne blízko do prírody i do regiónov Slovenska, ktoré rád navštevoval a maľoval – s Turcom susedil jemu blízky Liptov, neďaleko bola Orava. V jeho textoch okrem vyznania rodnému Záhoriu nájdeme aj vyznanie mestu, v ktorom prežil viac ako tri desaťročia: „Mesto Martin som si vybral z mnohých. Páčilo sa mi tým, že ho jeho dávni zakladatelia uložili do kotliny medzi fialovkasté kopce hôr. Na jednej strane sa vypína Malá Fatra, na druhej Veľká Fatra a ďalej potom Nízke Tatry.“ Po príchode z Prahy do Martina v jeseni 1939 sa na-

¹ VÁLEKOVÁ, Monika. Múzeum Martina Benku a jeho interiér. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 58*. Editorka D. FERKLOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 2017, s. 106-108. ISBN 978-80-8060-421-9.

Obr. 2. Martin Benka v ateliéri, po roku 1960. Foto neznámy autor. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. NG-146 226.

Fig. 2. Martin Benka in his studio, after 1960. Photograph by an unknown artist. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. NG-146 226.

sťahoval do ateliéru situovaného v podkroví jedného z troch bytových domov, takzvaných Tatrdomov, postavených v rokoch 1920 – 1922, kde určitý čas žili Benkovi kolegovia i priatelia – napríklad Janko Alexy či Miloš Alexander Bazovský.² Prvé dve desaťročia žil v tomto prenajatom ateliéri, odkiaľ sa začiatkom roku 1959 presťahoval vlastne len na druhú stranu tej istej ulice, do dnešného Múzea Martina Benku.

Benkov dom s ateliérom

Benkova štvrtstoročie trvajúca snaha o vlastný dom s ateliérom začala nadobúdať reálnu podobu v roku 1955, keď v apríli kúpil pozemok s výmerou 876 m² od manželov Hrdličkovcov: Jozefa – lekára a Elly, na Mudroňovej ulici v Martine.³ Projekty domu pripravil staviteľ Ivan Klein, ktorý intenzívne konzultoval s Martinom Benkom a akceptoval jeho požiadavky. Napríklad presklenie veľkej časti steny a strechy v ateliéri, umiestnenie príručného skladu pri ateliéri či samostatný bočný vstup do domovníckeho bytu na prízemí určeného pre rodinu, ktorá sa o Benku starala. Po dvoch rokoch od zakúpenia pozemku bol vydaný súhlas so stavbou domu s ateliérom. Súhlas vydal 1. 6. 1957 Odbor pre výstavbu Okresného národného výboru v Martine.⁴ V auguste 1957 bola stavba zahájená, realizoval ju Stavebný kombinát Martin. Kolaudácia, odovzdanie a prevzatie stavby sa konali na prelome rokov – začali sa 30. 12. 1958 a skončili sa 4. 1. 1959. Do novostavby sa umelec nasťahoval v prvých mesiacoch roku 1959.

² Múzeum Martina Benku. In: SZERDOVÁ-VELASOVÁ, L. a V. KAPIŠINSKÁ. *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Martin*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2012, ISBN 978-80-556-0784-9, s. 147.

³ Archív Slovenského národného múzea, pobočka v SNM – Múzeách v Martine (ďalej len Archív SNM, pobočka v Martine). Osobný fond Martina Benku. Kúpno-predajná zmluva medzi Martinom Benkom a Jozefom a Ellou Hrdličkovcami, datovaná 4. 4. 1955.

⁴ Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. Úradný list Odboru pre výstavbu MNV v Martine, datovaný 1. 6. 1957.

Obr. 3. Pracovňa Martina Benku s dizajnovými svetidlami. Foto M. Fabian, 2023.

Fig. 3. Martin Benka's study with designer lights. Photograph by M. Fabian, 2023.

Nový nábytok a výstavný mobiliár do Benkovho domu bol doplnený a vyrobený na objednávku Slovenského národného múzea v Martine v prvej polovici 60. rokov 20. storočia. Expozičnú časť domu, navštevovanú už počas umelcovho života jeden deň v týždni širšou verejnosťou – vestibul a galériu riešil architekt Vojtech Vilhan (1926, Vrútky – 1988, Bratislava). Do galérie navrhol panelové predelové steny na vešanie obrazov a vitrínu na menšie diela i rampy so svetidlami, ktoré osvetľovali okrem galérie aj vestibul. Navrhol tiež predelové panely oddelujúce neestetický priestor pod schodiskom vo vestibule. Nábytkový dizajnér Ján Šimo-Svrček (1922, Spišská Nová Ves – 2006, Nové Zámky) je autorom pracovného stola a výtvarne čistého, geometrického montisektorového skrinkového nábytku v umelcových súkromných priestoroch – ateliéri a pracovni. V Benkovom interiéri je zaradený tiež sedací nábytok v pracovni a ateliéri od Viktora Holešťa-Holubára (1926, Spišská Nová Ves – 1989, Bratislava). Vďaka zariadeniu expozičných častí a nábytkovým zostavám v súkromných priestoroch umelca od spomínaných troch osobností sa za takmer šesť desaťročí, ktoré uplynuli od maliarovej smrti, stal interiér múzea zaujímavou ukážkou dobovej bytovej kultúry, ako aj kvalitnej slovenskej nábytkárskej produkcie i interiérovej architektúry zo začiatku 60. rokov 20. storočia.

Dom s obrazárňou a ateliérom umelcovi postavil a sčasti zariadil štát, umelec štátu daroval svoj majetok. Je známe, že približne rok po prevzatí domu – 10. 3. 1960 Martin Benka daroval štátu okolo 5 200 diel, medzi nimi najvýznamnejšie olejo-

Obr. 4. Ateliér. Foto M. Fabian, 2023.

Fig. 4. Studio. Photograph by M. Fabian, 2023.

malby a početnú kolekciu kresieb. Ostatnú časť tvorby, majetku i finančnú hotovosť odkázal štátu v roku 1969 – Testamentom. Do neho zakotvil želanie, že svoje dielo a majetok daruje „... s podmienkou, aby zostalo v celosti zachované v dome, ktorý obývam a ktorý sa stane pamätným múzeom mojej celoživotnej a inej práce, na poliach štúdia a môjho snaženia. Mojou vôľou je, aby sa táto podmienka plne rešpektovala aj po mojej smrti.“⁵ Umelcov dar i dom dostalo do správy Slovenské národné múzeum v Martine v roku 1960 od vtedajšieho Povereníctva školstva a kultúry, aby zabezpečilo ich správu a ochranu. Po umelcovej smrti, po skončení pozostalostného právneho konania a nevyhnutých maliarskych úpravách interiéru v roku 1972 bolo v dome zriadené múzeum nesúce Benkovo meno. SNM v Martine v súlade s umelcovým želaním zachováva interiér Múzea Martina Benku v pôvodnej podobe.

Práve táto umelcova požiadavka dáva objektu múzea silný náboj originality a autenticity. Najmä priestory, ktoré Martin Benka obýval – pracovňa, ateliér a spálňa – vypovedajú o zaujímavom „renesančnom“ človeku so všestrannými umeleckými záujmami: výtvarnými i menej známymi hudobnými či literárnymi. Dominantným prvkom v múzeu sú samozrejme umelcove diela, najmä olejomalby z rôznych období. Priestory múzea sú zariadené starožitným i moderným, na mieru zhotoveným nábytkom, v ktorom je uložená bohatá knižnica, zbierka keramiky a iných predmetov z vidieckeho prostredia, ktoré Benka získal počas maliarskych potuliek. V expozícii zaujmú osobné predmety či hudobné nástroje umelca, na kto-

⁵ Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. Testament Martina Benku z 1. 9. 1969.

rých hrával, i husle, ktoré vytvoril a upravil. Vystavené sú tiež Benkove maliarske pomôcky, osobné fotografie a odev. V umelcovom ateliéri a pracovni sú aj diela iných umelcov – Benkových priateľov, rovesníkov, študentov či nasledovníkov. Ide o diela európskych umelcov, s početnou prevahou slovenských a českých, ktoré dostal ako dar, niektoré si zakúpil či vymenil so svojimi kolegami – maliarmi.

K osobitej atmosfére objektu prispieva architektonické riešenie budovy Múzea Martina Benku – svojim vnútorným usporiadaním, začlenením jednotlivých miestností z hľadiska ich funkčnosti (atelier s príručným odkladacím priestorom či domovnícky byt na prízemí v zadnom trakte) i vonkajšou tektonikou stavby je veľmi zaujímavé a výnimočné. Ide o funkcionalistickú stavbu, pôvodne situovanú v zástavbe mestských rodinných domov. Rytmickým členením fasády, vystupujúcou strednou vstupnou časťou budovy a uspoobením interiérov je obohatením a spretrením martinskej mestskej architektúry (mesto je podľa Zákona č. 241/1994 NR SR Centrom národnej kultúry Slovákov práve aj vďaka prítomnosti takýchto pamiatok). Táto pamätná vila je súčasťou voľnej zástavby východnej strany Kuzmányho ulice v severozápadnej časti pamiatkovej zóny mesta Martin.⁶ Bola postavená na obdĺžnikovom pôdoryse so západne, kolmo na ulicu orientovaným priečelím, s výrazným odstupom od uličnej čiary. Objekt pozostávajúci zo súkromného bytu, ateliéru a galérie maliara je dvojpodlažný, nepodpivničený, s neobytným podstreším. Dispozícia blokovej stavby vychádza z kombinovaného stenového nosného konštrukčného systému vymedzujúceho tri trakty s dominantným stredným traktom, ktorý v druhom nadzemnom podlaží tvorí severne orientovaný ateliér a oproti situovaná galéria s južnou orientáciou. Oba kľúčové priestory domu sa prejavujú aj na fasádach akcentovaním v podobe arkiera a špecifického presvetlenia galérie radom okien. Na ateliér nadväzuje zo strany ulice pracovňa umelca s osobnou knižnicou a s prístupom na terasu nad hlavným vstupom do objektu. Z opačnej strany je do záhrady orientovaná spáľňa s kúpeľnou a toaletou. Tieto sú autenticky vybavené primárnymi hygienickými predmetmi (vaňa, umývadlo, boiler, ako aj toaletná misa so splachovacou nádobou). Západný uličný trakt prvého nadzemného podlažia vyplňa veľkorysý priestor vstupného vestibulu s trojramenným, pravouhlo zalomeným schodiskom sprístupňujúcim pracovňu, ateliér a galériu. Schodisko smerujúce z vestibulu na prvé poschodie je vytvorené z umelého kameňa imitujúceho svetlosivú žulu. Vedľajšie schodisko vedúce až do podstrešia, ktoré prepája bytovú časť budovy v zadnom východnom trakte domu, je naviazané na bočný vstup z južnej fasády. Stredný trakt na prízemí tvorila pôvodne garáž, kotolňa a pomocné priestory k bytu. Počas rekonštrukcie bola garáž prestavaná na doteraz chýbajúce návštevnícke zázemie. Tým pribudol šatňový odkladací priestor a toalety.

S výnimkou prevýšeného stropu v ateliéri s čiastočným strešným presvetlením sú všetky stropy v objekte rovné. Fasády s typicky svetlohnedou škrabanou omietkou členia jednoduché pravouhlé okenné a dverné otvory. Symetrické trojosové priečelie je na strednej osi akcentované predstúpenou hmotou vstupu vysunutého na spôsob portika, ktorý je ukončený malou terasou druhého nadzemného podlažia. Drevená dvojkridlová dverná výplň vstupu osadená do steny zo sklobetónových

⁶ SZERDOVÁ-VELASOVÁ a KAPIŠINSKÁ. Cit. 2, s. 72-73, s. 146-147.

tvárníc je perforovaná šiestimi presklenými kruhovými terčmi, ktoré sú z exteriéru prekrížené výtvarne riešenou mrežou. Fasády horizontálne člení sokel z lomového kameňa, jednoduchá kordónová rímsa a odsadená, výrazne vykonzolovaná podstrešná rímsa. Pôvodne plánované obloženie fasád do úrovne prvého nadzemného podlažia kamenným obkladom nebolo nakoniec realizované. Okrem sokla bol lomový kameň použitý iba pri povrchovej úprave predsunutej hmoty hlavného vstupu. Južná osemosová fasáda s asymetricky umiestneným bočným vstupom vo východnej časti je riešená podobne ako priečelie s ústredným zdôraznením priestoru galérie radom okien prepojených priebežnou podokennou rímsou. Rovnaký motív je zopakovaný aj na prízemí. Zadná východná fasáda je symetricky komponovaná s vystupujúcou hmotou arkiera na druhom nadzemnom podlaží. Severnú fasádu s garážovým vstupom ozvlášťuje centrálné umiestnený mohutný arkier s presklenou stenou ateliéru. Presklenie čiastočne prechádza aj do strechy, prispôsobujúc sa šikmej strešnej rovine. Tak ako všetky okenné otvory objektu bolo aj presklenie ateliéru po adaptácii na múzeum dodatočne zabezpečené mrežami. Podstrešné priestory presvetľuje vikier v tvare volského oka, osovo umiestnený na západnej a južnej strane valbovej strechy nanovo pokrytej keramikou škridlou – bobrovkou typ Rillenbiber.

Ako už bolo spomenuté, poslednou vôľou umelca bolo zachovať v autentickej podobe priestory jeho domu, najmä súkromný trakt, ktorý obýval – pracovňu, ateliér a spálňu. Tomuto želaniu umelca sa pri rekonštrukcii prispôbili aj všetky zainteresované strany. Objekt múzea neprešiel od svojho vzniku výraznejšou rekonštrukciou okrem výmeny pôvodnej keramickej krytiny v 80. rokoch 20. storočia za medenú plechovú, strihanú do pásov a falcovanú. Rovnako predmetom čiastočnej rekonštrukcie v 70. rokoch 20. storočia bola adaptácia časti priestorov prízemí pre potreby múzea. Dlhodobo pretrvávajúci nevyhovujúci stavebno-technický stav mal za následok pomerne výrazné poškodenie novej medenej strešnej krytiny, nefunkčnej a zastaranej infraštruktúry (elektroinštalácia, vykurovanie, zdravotníctvo), ako aj protipožiarneho a bezpečnostného systému. V múzeu chýbalo akékoľvek moderné zázemie pre návštevníkov, ako aj moderný a bezpečný depozit. Tento stav Krajský pamiatkový úrad Žilina konštatoval vo svojej zápisnici v roku 2009 a opakovane v roku 2013: „Samotný pamätný dom Martina Benku má zvetrané a poškodené okenné a dverné otvory. Podlahové krytiny v rámci objektu sú taktiež opotrebované v niektorých miestnostiach s nevhodnou prezentáciou ako muzeálnej budovy. Vykurovací systém a elektroinštalácia je zastaraná. Väznicový krov s laterálnymi stolicami je čiastočne napadnutý plesňami a hubami. Oplotenie pri objekte je taktiež zvetrané a pri kovových prvkoch hrdzavejúce. Prezentácia úpravy parcely s chodníkmi z asfaltových pásov nie je vhodná z hľadiska zachovania urbanisticko-architektonických hodnôt pamiatkového územia. V rámci objektu absentuje plnohodnotné sociálne zariadenie pre návštevníkov s osobitným oddelením pre mužov, ženy a invalidov. Objekt s veľmi bohatým a umelecko-historicky hodnotným fondom neobsahuje depozitárne priestory v zmysle súčasných noriem a predpisov. Fasády objektu sú taktiež čiastočne zašpinené, spolu so zvetraným ochranným vrchným svetlohnedým náterom.“⁷

⁷ Zápisnice Krajského pamiatkového úradu, pracovisko Martin: číslo ZA-09-1171-02-DUN zo dňa 14. 10.

Obr. 5. Vestibul. Foto M. Fabian, 2023.

Fig. 5t. Vestibule. Photograph by M. Fabian, 2023.

Obnova exteriéru a interiéru MMB

O zámere obnoviť múzeum Krajský pamiatkový úrad Žilina rozhodol už v roku 2013. Následne v pomerne krátkom čase bola spracovaná aj projektová dokumentácia „Rekonštrukcia budovy SNM – Múzea Martina Benku“, ktorú spracovali Ing. Zsolt Papp a Ing. arch. Krisztián Szabó (Proart, ateliér s. r. o., Sládkovičova 2, Levice) v septembri 2013. Financie z Ministerstva kultúry SR boli pre obnovu tohto vzácného sídla umenia uvoľnené v roku 2019. V rovnakom čase bola aj aktualizovaná projektová dokumentácia. Na začiatku aj médiami proklamovaná neveľmi zložitá renovácia bola neprijemným prekvapením. Remeslá, ktoré bežne ovládali naši starí otcovia pri výrobe okien, dverí, podláh, omietok boli pomerne náročne opätovne aplikované pri rekonštrukcii omietok exteriérových fasád, pri rekonštrukcii veľkého ateliérového okna, pri výrobe replík okien, ako aj pri repasáciách dverí. Už počas obnovy sa oproti schválenému projektu objavilo aj pri takto mladom objekte niekoľko nových poznatkov, ako sú napríklad zmena farebnosti pôvodných bytových a ateliérových priestorov umelca potvrdených aj samotnými grafickými návrhmi Martina Benku. Rovnako zaujímavým nálezom bola farebná výmalba dvoch subtílnych ník (renovovaná Mgr. art. Alexandrou a Tomá-

2009 a číslo ZA-13/0390-02/DUN zo dňa 14. 2. 2013.

šom Ovsiankovcami) v predsieni hlavného vchodu do múzea, kde sú umiestnené umelcove menšie sochárske diela – reliéfne drevorezby, erby so symbolikou jemu blízkych umení – maliarstva, literatúry a hudby.

Závažné poškodenie pomerne mladej, avšak zle položenej medenej pásovej falcovanej krytiny bolo eliminované osadením analogickej repliky pôvodnej keramickej krytiny (pozostatky pôvodnej krytiny boli pri rekonštrukcii nájdené v podstreší za pomúrnicou). Taktiež pôvodná škrabaná omietková úprava fasád ošetrovaná svetlohnedým náterom v 70. rokoch 20. storočia bola na viacerých miestach pomerne náročne ošetrovaná po novodobých cementových vysprávkach a ošetrovaná svetlohnedým priedušným náterom na minerálnej báze. Nemenej náročnou úlohou bolo aj vytvorenie replík okien a dverí spĺňajúcich náročné normy z hľadiska vizuálneho (vytvorenie verných kópií), tepelno-technického, bezpečnostného, ako aj z hľadiska prevádzky múzea. Konceptne pripravenou obnovou sa výrazne zhodnotil jeden z modernejších expozičných priestorov Slovenského národného múzea v Martine.

Môžeme konštatovať, že kompletná rekonštrukcia, ktorá sa začala v apríli 2020 (realizovala ju firma Ferrmont a stavebný dozor vykonával Ing. Michal Chladnůch), nielen zachovala existujúce vizuálne kvality pamiatkového objektu, ale v mnohých ohľadoch prinavrátila budove jej pôvodný vzhľad. V exteriéri k tomu prispelo odstránenie plechovej strechy a jej nahradenie pôvodnou škridlovou krytinou, domurovaním komína a prelomením strechy polkruhovým arkierom smerujúcim do ulice. Tiež sprístupnila prízemie múzea pre imobilných návštevníkov – k novým bezpečnostným vstupným dverám, identickým s pôvodnými, vedie upravený bezbariérový vstup s rampou. Renovovaný bol náter celej fasády a okenných mreží, rekonštruovaný bol balkón, odkvapové systémy a všetky kovové prvky na fasáde. Zrekonštruované boli chodníky v areáli múzea, revitalizáciou prešla existujúca zeleň a vysadené boli nové stromy a kry (okolo chodníka s lavičkami a klimatických jednotiek vzadu). Vzhľad murovanej časti plotu z travertínu lemujúceho prednú časť pozemku zjemnila citlivá renovácia, ktorá odstránila príliš veľké a esteticky rušivé betónové výplne. Obnovený bol aj základný kameň plánovanej prístavby galérie, položený vľavo od budovy v roku 1988.

Najväčšie, no nevyhnutné dispozično-stavebné úpravy boli realizované v interiéri na prízemí múzea, avšak mimo expozičných priestorov. Veľmi citlivou úpravou priestorov garáže pribudlo dôstojné návštevnícke zázemie, ktoré doteraz absentovalo. Pribudli bezpečné, priestorovo veľkorysejšie depozitárne priestory s kvalitným mobiliárom a možnosťou regulovať klimatické podmienky. Expozície sú vybavené rekuperáciou tak, aby zabezpečili ochranu a vhodnejšie klimatické podmienky pre zbierkové predmety. Veľmi náročnou, ale vizuálne citlivou repasáciou prešiel veľký oblok v ateliéri – dôležitý a zaujímavý prvok a architektonická jedinečnosť múzea. Nebol zmenený jeho vzhľad, pričom tak, ako už bolo spomenuté, jeho funkčnosť zodpovedá súčasným tepelno-izolačným požiadavkám. V interiéri sme sa umelcovmu vkusu priblížili nielen zvolením farebnosti stien v jednotlivých miestnostiach podľa nájdených pôvodných fragmentov, ale symbolicky sme sa vrátili v čase aj prostredníctvom „retro“ vypínačov či radiátorov. Neónové svetlá zo 70. rokov 20. storočia nahradili pôvodné, umelcom používané dizajnové i vtedy bežne používané svietidlá zo 60. rokov 20. storočia. K nim vo vestibule,

ateliéri, pracovni a galérii pre lepšie osvetlenie diel pribudli kvalitnejšie svetelné systémy zohľadňujúce ochranu olejomalieb i kresieb. Vo vestibule okrem nového svetelného systému zostala zachovaná aj svetelná rampa z kovu a dreva navrhnutá architektom Vojtechom Vilhanom. Na nej boli druhotne nainštalované neónové svietidlá nahradené reflektorovými, podobnými pôvodným.

K zhodnoteniu expozícií múzea výraznou mierou prispelo aj odborné ošetrovanie zbierkových predmetov. Z účelových finančných prostriedkov Slovenského národného múzea boli ošetrené nielen bytové textilie a fragmenty z ľudového odevu zozbierané Martinom Benkom, ale aj jeho pracovný plášť či prikrývka na cimbal vyšíť podľa umelcovho návrhu (realizovali Viera Súkeniková, Andrea Kohútová). Novší nábytok zo 60. rokov 20. storočia konzervoval Jozef Karlík. Reštaurátor Tibor Kováč prinavrátil pôvodný vzhľad viacerým kusom starožitného nábytku (napríklad intarzovanej truhlici s vročením 1807, vzácnej štvorzásuvkovej empírovej komode, presklenej skrini, vyrezávaným sedliackym stoličkám) a hudobných nástrojov (cimbalu, fujare, zbierke huslí, na ktorých Martin Benka hrával, i tých, ktoré vytvoril či upravil). Fond výtvarných umení v Bratislave, do ktorého spadá Správa pozostalosti Martina Benku, financoval reštaurovanie obrazu z raného obdobia umelcovej tvorby – Štúdie smrekového lesa, ktorý je inštalovaný na prízemí vo vestibule múzea (reštaurovala Mgr. art. Erika Benická).

Aby sme prehliadku múzea pre návštevníkov urobili pestrejšou a zaujímavejšou, rozhodli sme sa čiastočne inovovať priestor vestibulu na prízemí. Vizuálne nerušivo sme ho doplnili kvalitným a na mieru zhotoveným nábytkom – stoličkami a stolmi. Jeden z nich je doplnený intarzovanou šachovnicou, pri ktorej si návštevníci budú môcť zahrať šach kópiou šachových figúrok zhotovených M. Benkom. Prezentácie Benkových diel z jednotlivých tvorivých období pre návštevníkov dostupné na tabletoch a dotykovej obrazovke nahrádzajú absentujúci výstavný priestor. Chceme nimi v čo najväčšej miere sprístupniť pestrosť a atraktivitu umelcovej tvorby a predstaviť Benku ako človeka, ktorý život zasvätil umeniu v jeho rozmanitých podobách. Obohatením prehliadky múzea je príhovor návštevníkom múzea napísaný Martinom Benkom, ktorý nahovoril martinský herec Ján Kožuch.

Dlhoročné úsilie Slovenského národného múzea v Martine zlepšiť nevyhovujúci technický stav Múzea Martina Benku sa teda v roku 2019 úspešne začalo schválením prioritného projektu komplexnej rekonštrukcie a pridelením účelovej finančnej dotácie z Ministerstva kultúry SR. Po dokončení rekonštrukcie v roku 2022 bolo úsilie obnovy završené sťahovaním diel do nových depozitárnych priestorov, a predovšetkým zariadením interiérov – podľa historických fotografií a archívnych prameňov boli opätovne zariadené priestory múzea dobovým nábytkom, umeleckými dielami a prinavrátili tak objektu jeho *genius loci*. Aby múzeum aj naďalej „dýchalo“ tvorivou čínorodosťou Benkovej osobnosti, premietnutou okrem maliarskeho diela napríklad aj do dizajnu kníh a užitkových predmetov či lásky k hudbe a prezentovalo umelcov vkus a záluby, ale tiež naznačilo jeho sny, túžby i nezrealizované plány.

ARCHÍVNE PRAMENE

Archív Slovenského národného múzea, pobočka v SNM – Múzeách v Martine.
Osobný fond Martina Benku.
Zápisnice Krajského pamiatkového úradu, pracovisko Martin: číslo ZA-09-1171-02-DUN zo dňa 14. 10. 2009 a číslo ZA-13/0390-02/DUN zo dňa 14. 2. 2013.

LITERATÚRA

Múzeum Martina Benku. In: SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľ. a V. KAPIŠINSKÁ.
Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Martin. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2012, s. 147. ISBN 978-80-556-0784-9.

VÁLEKOVÁ, Monika. Múzeum Martina Benku a jeho interiér. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 58*. Editorka D. FERKLOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 2017, s. 97-130. ISBN 978-80-8060-421-9.

THE MARTIN BENKA MUSEUM FOLLOWING ITS COMPLETE RECONSTRUCTION

Monika Váleková – Karol Ďurian

S u m m a r y

Martin Benka's 25-year-long attempt to find his own house with a studio began to come to fruition in April 1955, when he bought a plot of land in Martin. The builder Ivan Klein prepared the plans for the house, consulting intensively with Martin Benka and accepting his demands, for example concerning the glazing of a large part of the wall and the roof in the studio, the placement of a handy storage space by the studio or a separate side entrance to the caretaker's flat on the ground floor. In August 1957 construction began, and was carried out by Stavebný kombinát Martin. The reception, hand-over and take-over of the construction site took place on January 4th 1959. The artist moved into this new building in the first months of 1959. The new furniture and exhibition furnishing for Benka's house was added and produced to order for the Slovak National Museum in Martin in the first half of the 1960s.

The artist's last will was to preserve the premises of his house in an authentic form, in particular the private wing in which he lived: his study, studio and bedroom. This wish by the artist was fully respected during the preparation of the permanent exhibitions as well as during the reconstruction. The latter began in April 2020, and in many respects gave the building back its original appearance. For the exterior, this was achieved by removing the sheet metal roof and replacing it with original roof tiles. The new security entrance door, identical to the original ones, are accessed along a disabled access entrance with a ramp. The paint on the whole façade and window bars was renovated; the balcony, gutters and all the metal elements on the facades were reconstructed. The pavement in the grounds of the museum was rebuilt, the existing greenery was revitalised and new trees and bushes were planted (around the pavement with the benches and air-conditioning units at the back). The biggest but unavoidable modifications in terms of layout and construction were carried out inside on the museum's ground floor, but outside the exhibition premises. The careful modification of the garage provided a proper visitor's centre. Larger depositories with high-quality furniture were added. Inside the artist's private rooms, we tried to recreate his tastes, not only by choosing wall colours in each room based on the original fragments found, but also using "retro" light fittings and radiators.

SPRÁVY

Z ČINNOSTI SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE V ROKU 2022

*Radovan Sýkora, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: radovan.sykora@snm.sk*

V ostatných rokoch sa v úvode výročnej správy o činnosti múzea venujeme priebehu rekonštrukcie Múzea Martina Benku. Obnova objektu, v ktorom jeden z najvýznamnejších slovenských umelcov prežil poslednú dekádu svojho života,¹ patrí medzi najdôležitejšie úlohy Slovenského národného múzea v Martine (ďalej len SNM v Martine) už od 16. 2. 2019, keď bolo múzeum pre širokú návštevnícku verejnosť zatvorené a začalo sa s vecnou prípravou jeho rekonštrukcie. V súvis-

Obr. 1. Zrekonštruované priestory v Múzeu Martina Benku. Pohľad do ateliéru. Foto M. Kiripolská, 2022.

Fig. 1. Renovated premises of the Martin Benka Museum. View of the studio.
Photograph by M. Kiripolská, 2022.

¹ Od začiatku roka 1959 do konca júna 1971.

Obr. 2. Zrekonštruované priestory v Múzeu Martina Benku. Pohľad do spálne. Foto M. Kiripolská, 2022.

Fig. 2. Renovated premises of the Martin Benka Museum. View of the bedroom.
Photograph by M. Kiripolská, 2022.

losti s náročným procesom verejného obstarávania dodávateľa stavebných prác a vypuknutím pandémie ochorenia COVID-19 bola stavba odovzdaná víťaznému uchádzačovi až 20. 4. 2020 s plánovaným ukončením prác v prvej polovici roka 2022. V zmysle zmluvy o dielo sa časový harmonogram úloh podarilo splniť a stavebné práce boli ukončené 31. 5. 2022. Vzhľadom na vysoký počet chýb a nedorobkov zistených na preberacom konaní, ktoré čiastočne súviseli aj s meškaním dodávok kvôli nepriaznivej situácii na stavebnom trhu, bola stavba vrátane kompletnej stavebnej dokumentácie prevzatá od dodávateľa až v decembri 2022.

Celkové náklady na realizáciu rekonštrukcie boli vo výške 1 014 158 EUR, z toho 964 708,73 EUR tvorili náklady na stavebné práce. V roku 2022 boli hradené výdavky v celkovej výške 301 994 EUR. Po kolaudácii objektu prebiehalo od januára 2023 sťahovanie zbierkových predmetov a ostatného vybavenia späť do zrekonštruovaných priestorov múzea a súčasne sa inštaluje aj expozícia s jej plánovaným otvorením pre širokú návštevnícku verejnosť v termíne ku koncu prvej polovice roka 2023.

Žiaľ, o osude nášho už bývalého Múzea Karola Plicku nemôžeme informovať v podobne pozitívnom duchu. Prónayovská kúria v obci Blatnica, v ktorej bola od 13. 8. 1988 do 1. 7. 2015 prístupná expozícia tohto významného československého fotografa, režiséra, kameramana, folkloristu a hudobného vedca, majstra Karola Plicku, definitívne prešla pod správu obce Blatnica. Objekt bol z dôvodu zlého technického stavu uzavretý a neskôr vyhlásený ako prebytočný majetok štátu.² Od marca 2020

² Návštevnosť múzea tvorili predovšetkým turisti smerujúci do priľahlých dolín Veľkej Fatry. Ročne sa pohybovala v rozpätí približne 1 000 – 2 000 osôb (r. 2011: 1 807 osôb, 2012: 1 503 osôb, 2013: 881 osôb, 2014: 1 013 osôb, 2015: 149 osôb do konca júna uvedeného roku).

Obr. 3. Prónayovská kúria v Blatnici, v ktorej sa v rokoch 1988 – 2015 nachádzalo Múzeum Karola Plicku.
Foto M. Kiripolská, 2014.

Fig. 3. Prónay manor-house in Blatnica which housed the Karol Plicka Museum from 1988 to 2015.
Photograph by M. Kiripolská, 2014.

bola kúria zmluvne zapožičaná obci Blatnica na obdobie päť rokov, no už v roku 2022 obec prejavila záujem o jej kúpu. Vzhľadom na to, že Slovenské národné múzeum nevie uvedený majetok v stave, v akom sa nachádza, využiť na plnenie svojich úloh a nepodarilo sa mu získať finančné prostriedky na jeho rekonštrukciu, prevod tohto majetku bol zo strany múzea odsúhlasený. V druhej polovici roku 2022 bola podpísaná kúpna zmluva a podaný návrh na vklad vlastníckeho práva do katastra nehnuteľností. Napriek tomu, že v súčasnosti sa nám môže javiť tento krok ako zlé rozhodnutie, pevne veríme, že z dlhodobého hľadiska bude obyvateľmi a návštevníkmi regiónu Turiec vnímaný pozitívne. Cieľom obce je po celkovej rekonštrukcii v objekte založiť miestne múzeum tematický späté s domácim regiónom Turiec. Pre SNM v Martine bude veľkou výzvou zabezpečiť, aby bolo dielo Karola Plicku pravidelne prezentované prostredníctvom domácich i zahraničných výstav až do vybudovania novej expozície o majstrovom živote a tvorbe v budove Etnografického múzea.

Medzi najzávažnejšie problémy SNM v Martine už dlhodobo patrí nepriaznivý, v niektorých prípadoch až havarijný, stav spravovaného majetku štátu, najmä budov Etnografického múzea vrátane príľahlej muzeálnej záhrady, Múzea kultúry Čechov na Slovensku, depozitára vo Vrútkach, či prevádzkových a expozičných objektov v areáli Múzea slovenskej dediny, ktorých stav považujeme za najkritickejší. S cieľom identifikácie všetkých problémov Múzea slovenskej dediny a vytvorenia systematického plánu na ich odstránenie bol pracovníkmi múzea v roku 2020 vypra-

Obr. 4. Vizualizácia architektonického návrhu nového vstupného objektu do Múzea slovenskej dediny. Pohľad na priečelie objektu. Autorka architektonickej štúdie E. Turanská, 2022. Autor vizualizácie K. Kunderák, 2022.

Fig. 4. Visualisation of the architect's design for a new entrance building for the Museum of the Slovak Village. View of the front of the building. Author of the architectonic study: E. Turanská, 2022. Author of the visualisation: K. Kunderák, 2022.

covaný „Projekt záchrany, obnovy a rozvoja Múzea slovenskej dediny na roky 2021 – 2030“³. Základ tohto materiálu tvoria návrhy riešení na realizáciu najnevyhnutnejších úloh smerujúcich k záchrane už postavených objektov ľudového staviteľstva v areáli múzea, odstráneniu závažných problémov spojených s ochranou zbierkových predmetov a zachovaniu konštrukčných prvkov prenesených a zatiaľ stavebne nerealizovaných expozičných objektov. Zakomponované sú tu aj úlohy spojené so skvalitnením služieb pre návštevníkov a tiež rozvojové aktivity, ktorých výsledkom bude dokončenie expozičného regiónu Turiec a tým kompletizácia celého severozápadného kultúrno-územného celku vrátane rekonštrukcie historického sídelného prostredia s realizáciou vodného toku ako zásadného krajnotvorného prvku. Hoci tento projekt zatiaľ nezískal dôveru zriaďovateľa, v roku 2022 sa vďaka finančnej podpore generálneho riaditeľa Slovenského národného múzea začalo s prípravou a čiastočnou realizáciou dvoch nižšie uvedených projektových úloh.

Na základe aktualizovanej projektovej dokumentácie z roku 2021 sa v septembri 2022 začalo s výstavbou jedného z dvoch plánovaných prístreškov, ktoré skvalitnia uloženie konštrukčných prvkov objektov ľudového staviteľstva, prevezených do Múzea slovenskej dediny v 60. – 80. rokoch 20. storočia, a nahradia pôvodné provízorne prístrešky. V priebehu sledovaného obdobia boli zrealizované terénne

³ Registratúra Slovenského národného múzea, pobočka v SNM v Martine, rok 2020, č. spisu SNM-7696/2020-MT/7633, č. listu SNM-MT/618/2020. Projekt záchrany, obnovy a rozvoja Múzea slovenskej dediny na roky 2021 – 2030.

úpravy a základová doska. Dokončenie stavby sa predpokladá na rok 2023.⁴

V roku 2022 sa začali práce aj na architektonickom návrhu a projektovej dokumentácii vstupného areálu do Múzea slovenskej dediny, ktorých cieľom je vybudovanie nového vstupného objektu a úprava celkového riešenia vstupu do areálu múzea. Revitalizácia blízkeho okolia objektu pozostáva najmä z obnovy vstupnej brány, oplotenia a vytvorenia oddychovej zóny pre návštevníkov. Projektová dokumentácia pre stavebné povolenie bola odovzdaná koncom roku 2022. Termín odovzdania realizačného projektu a začiatok stavebného konania je plánovaný na prvý polrok 2023. Vzhľadom na havarijný stav súčasných objektov pokladne a zázemia pre lektorov ohrozujúci plynulú prevádzku múzea je po získaní realizačného projektu a zabezpečení stavebného povolenia nevyhnutné začať s bezodkladnou realizáciou tohto projektu.⁵

Medzi časovo a personálne najnáročnejšie úlohy pracoviska patrí každoročná odborná revízia zbierkového fondu múzea. V roku 2022 ju v zmysle harmonogra-

⁴ Záchrane, transferu a výstavbe objektov ľudového staviteľstva – vybratých, prenesených a postavených – v Múzeu slovenskej dediny sa venovala od začiatku mimoriadne veľká pozornosť. Bola vypracovaná ich podrobná písomná, fotografická a kresbová dokumentácia. Objekty boli rozoberané pod odborným dozorom skúsených a na túto činnosť vyškolených remeselníkov. Po prevezení do múzea boli objekty fyzicky a chemicky ošetrované a uložené do desiatich prístreškov. Väčšia časť týchto prístreškov (šesť objektov) sa neskôr nachádzala v oplotenom areáli Múzea slovenskej dediny, v bezprostrednej blízkosti návštevníckej trasy cez región Kysuce-Podjavorníky. Druhá časť (štyri objekty) je situovaná na pozemku v správe Slovenského národného múzea v Martine a je vo vzdialenosti cca 200 m od hranice terajšieho areálu Múzea slovenskej dediny. Nakoľko sa vtedy rávalo s rýchlou stavebnou realizáciou prenesených objektov, prístrešky boli vybudované ako provizórne. SNM v Martine sa situáciu ohľadom nevhodného uloženia konštrukčných prvkov transferovaných objektov v Múzeu slovenskej dediny snažilo vyriešiť v roku 2007 podaním prioritného projektu na Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, ktorý predpokladal okrem iného aj vybudovanie piatich nových a sanáciu všetkých pôvodných prístreškov. Vzhľadom na nedostatočnú finančnú podporu uvedeného projektu sa v rokoch 2008 – 2009 podarilo vybudovať len dva nové prístrešky, do ktorých boli (nie v plnom rozsahu) presunuté konštrukčné prvky transferovaných objektov a veľkorozmerné zbierkové predmety z pôvodných prístreškov nachádzajúcich sa v oplotenom areáli Múzea slovenskej dediny. K realizácii druhej etapy tohto projektu, ktorá počítala s presunom konštrukčných prvkov objektov uložených mimo oploteného areálu múzea, sa z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov až dodnes nepristúpilo. Pozri viac Registratúra Slovenského národného múzea, pobočka v SNM v Martine, rok 2020, č. spisu SNM-7696/2020-MT/7633, č. listu SNM-MT/618/2020. Projekt záchranu, obnovy a rozvoja Múzea slovenskej dediny na roky 2021 – 2030, s. 44-46.

⁵ Riešenie terajšieho vstupu do Múzea slovenskej dediny bolo chápané ako nutné provizórium v čase zahájenia jeho pravidelnej prevádzky v roku 1991, pokým nebude vybudovaný už projekčne pripravený vstupný areál, ktorého súčasťou mala byť aj kópia kaštieľa zo Šišova. Ten mal pôvodne zabezpečiť komplexné služby pre návštevníkov s pokladňami, zázemie pre lektorov s príslušným sociálnym vybavením, sídlo správy múzea s odbornými a prevádzkovými pracovňami, reštauráciu a obchod so suvenírmi. Vzhľadom na finančnú náročnosť a lokalizovanie mimo terajšieho vymedzeného areálu projekt nebol realizovaný. V súčasnosti sa pri vstupe do Múzea slovenskej dediny nachádza pokladňa a zázemie pre lektorov, umiestnené v tzv. unimobunkách, ktoré sú v havarijnom stave, po uplynutí doby svojej životnosti. Postavené sú ako dva samostatné objekty, bez napojenia na inžinierske siete, len s elektrickou prípojkou vedenou na drevených stĺpoch. V roku 2018 boli spracované požiadavky na vybudovanie nového vstupného objektu, ktorý by obsahoval samostatnú pokladňu a samostatnú miestnosť pre lektorov, bol by napojený na elektrinu, vodu a kanalizáciu, s vnútorným zateplením a elektrickým vykurovaním. Súčasťou jeho dispozície by boli aj dve kabíny s WC so samostatnými vchodmi zvonka. Svojím vonkajším vzhľadom mal tento prevádzkový objekt korešpondovať s expozíciou tradičného staviteľstva severozápadného Slovenska. Na základe týchto požiadaviek a priebežných konzultácií spracovalo projekčné oddelenie Slovenského národného múzea v Bratislave šesť variantov možných hmotových štúdií a dispozičných návrhov. Ďalšie práce na príprave projektového riešenia objektu sa až do tohto roku z finančných dôvodov nerealizovali. Pozri viac Registratúra Slovenského národného múzea, pobočka v SNM v Martine, rok 2020, č. spisu SNM-7696/2020-MT/7633, č. listu SNM-MT/618/2020. Projekt záchranu, obnovy a rozvoja Múzea slovenskej dediny na roky 2021 – 2030, s. 47-48.

mu vykonávalo 18 čiastkových revíznych komisií,⁶ pričom revíziou prešlo celkovo 239 520 kusov zbierkových predmetov. Ústrednej revíznej komisii bolo odovzdaných 16 záverečných a päť priebežných správ v skupinách, u ktorých revízia pokračuje v roku 2023. Fyzická revízia bola ukončená v zbierkach z oblasti remesiel I a III, interiérových prvkov, kože, odevu, nábytku v Etnografickom múzeu, národopisnej fotografie a filmu, kultúrnej histórie v Múzeu Andreja Kmeťa, entomológie a pozostalosti M. R. Štefánika. Kompletne boli zrevidované aj zbierkové predmety v oboch expozíciách Múzea Andreja Kmeťa (Príroda Turca a Kmetianum), v depozitári vo Vrútkach a v Múzeu kultúry Rómov na Slovensku. V roku 2023 bude z predchádzajúceho roku pokračovať revízia zbierkových predmetov v celkoch: textil, remeslá II, kultúrna história v Etnografickom múzeu, geológia a zoológia. Vzhľadom na objem zbierkového fondu múzea⁷ a množstvo menovaných čiastkových revíznych komisií považujeme priebeh revízie za uspokojivý, nakoľko v uplynulom období prešli revíziou najväčšie a časovo i prácou najnáročnejšie skupiny a depozitáre.

V rámci akvizičnej činnosti bol zbierkový fond SNM v Martine v roku 2022 obohatený o 451 kusov zbierkových predmetov. Väčšina z týchto akvizícií, až 374 kusov zbierkových predmetov, bola nadobudnutá formou kúpy.

Spoločenskovedné zbierky múzea boli rozšírené o súbor predmetov z vybavenia roľníckej usadlosti v Blatnici z prvej tretiny 20. storočia, ktoré budú využité na zariadenie plánovanej expozičnej usadlosti z tejto obce v Múzeu slovenskej dediny. História mestského odevu v druhej polovici 20. storočia dokumentuje súbor ženského odevu známej martinskej keramikárky Jitky Petrikovičovej a dva kožuchy vyrobené v Trutnove. Zbierka ľudového odevu bola doplnená o súčasti ženského sviatočného tradičného odevného kompletu z lokality Očová zo začiatku 20. storočia. Dokladom kultúry každodennosti z obdobia socializmu sú úžitkové sklenené, porcelánové a keramické výrobky predstavujúce zároveň súdobý dizajn sériovej výroby v Československu, na ktorý sa SNM v Martine vo svojej akvizičnej koncepcii zameriava.

V oblasti prírodných vied bol do geologickej zbierky Múzea Andreja Kmeťa získaný súbor minerálov obsahujúci vzorky významných zaniknutých a zanikajúcich mineralogických slovenských a svetových lokalít (napr. monohydrokalcit zo Španej Doliny, modrý zeiringit z Dobšinej, leštené vzorky ametystu z Vyhní a zlata z Hodruše-Hámrov). Do zbierky botaniky pribudol Malý školský herbár *Kis Növénygyűjtő* vytvorený žiačkou základnej školy v Kralovanoch na začiatku 20. storočia. Nachádzajú sa v ňom aj niektoré dnes už vzácne druhy rastlín, ako napr. črievičník papučkový (*Cypripedium calceolus*) alebo tučnica obyčajná (*Pinguicula vulgaris*).

Múzeum kultúry Čechov na Slovensku pokračovalo v dopĺňaní zbierkového fondu predmetmi dokumentujúcimi spôsob života českej menšiny a voľnočasové aktivity na Slovensku – pracovné predmety do domácnosti z obdobia prvej a druhej polovice 20. storočia a tiež predmety viažuce sa k telovýchovnému spolku Sokol a skautskému hnutiu. Pre Múzeum kultúry Rómov na Slovensku boli získané výtvarné diela rómskej neprofesionálnej výtvarníčky Šarloty Bottovej a predmety predstavujúce tradičný spôsob obživy a kulinársku kultúru Rómov druhej polovice

⁶ Komisie sú spravidla troj- až štvorčlenné.

⁷ K 31. 12. 2022 ho tvorilo 818 271 kusov zbierkových predmetov.

Obr. 5. Kabátik Jitky Petrikovičovej nadobudnutý do zbierok Slovenského národného múzea v Martine formou kúpy. Foto M. Kiripolská, 2022.

Fig. 5. Jacket of Jitka Petrikovičová acquired for the collections of the Slovak National Museum in Martin by purchase. Photograph by M. Kiripolská, 2022.

20. storočia – cigánske tkanice a úžitkové predmety z rómskej domácnosti.

V rámci ochrany zbierkového fondu bola v priebehu roka 2022 zabezpečená dezinfekcia depozitárnych priestorov múzea prostredníctvom zariadenia Halofogger na aerosólovú aplikáciu dezinfekčných prostriedkov Sanosil. V priebehu roka bolo dodávateľsky odborne ošetrovaných 178 kusov zbierkových predmetov. Išlo najmä o zbierky z expozície Múzea Martina Benku s cieľom ich prípravy na opätovnú inštaláciu v múzeu po jeho celkovej rekonštrukcii. Vlastnými prostriedkami a silami múzeum ošetrilo 439 kusov zbierkových predmetov. Dôraz bol kladený najmä na konzervovanie kožených zbierkových predmetov (čizmy, kapsy a i.), ale vykonávaná bola aj základná údržba v zbierke ľudového odevu (mužské košeľe, šatky, čepce, rukávce a i.).

Odborným zamestnancom kvôli plneniu množstva časovo náročných pracovných úloh (najmä revízia zbierkového fondu a správa zbierok) a dlhodobému personálnemu poddimenzovaniu pracoviska ostáva veľmi obmedzený čas na riešenie vedeckovýskumných úloh, no aj napriek tomu múzeum k tejto činnosti pristupuje zodpovedne a práca riešiteľov každoročne prináša zaujímavé výsledky.

SNM v Martine je zodpovedné za činnosť Vedeckej rady Slovenského národného múzea pre etnológiu, ktorá posudzuje plnenie vedeckovýskumných úloh v odbore etnológia riešených v rámci celej inštitúcie. V roku 2022 sa zasadnutie tejto odborovej vedeckej rady konalo 7. decembra, pričom jej zloženie bolo čiastočne pozmenené. Najdôležitejšia zmena sa týkala predsedu vedeckej rady, Juraja Zajonca, ktorý po uplynutí svojho funkčného obdobia požiadal o uvoľnenie z tejto funkcie, v ktorej ho nahradil Martin Priečko. Na decembrové rokovanie vedeckej

rady boli predložené záverečné správy vedeckovýskumných úloh „Procesy zmien v spôsobe stravovania vybraných skupín Rómov na Slovensku v druhej polovici 20. storočia“ (A. Daneková) a „Odievanie detí v Turci do polovice 20. storočia“ (E. Dudková). Hoci bola záverečná správa z výskumu zameraného na kulinárnu kultúru Rómov odovzdaná riadne a v stanovenom termíne, hodnotená bude až na budúcoročnom rokovaní vedeckej rady po dodaní oponentských posudkov. Vedeckovýskumná úloha E. Dudkovej z objektívnych príčin (najmä nemožnosť realizovať výskum počas pandémie ochorenia COVID-19) nesplnila stanovené ciele a aj preto členovia vedeckej rady odporučili riešiteľke pokračovať vo výskume, prehodnotiť výskumné techniky a zároveň zväziť možnosť využitia potenciálu školských kroník a výskum dobových fotografií.

V rámci druhej etapy plnenia dlhodobej vedeckovýskumnej úlohy „Slovensko a jeho identita“ (od roku 2021 vedúci riešiteľ R. Sýkora), zameranej na tvorbu novej národopisnej expozície Etnografického múzea, publikoval vedúci riešiteľ doterajšie výsledky k svojej čiastkovej úlohe „II. Triptych tradície, 1. Práca – a/ Poľnohospodárstvo/Agrikultúra“ v sprievodcovi k výstave „Roľník a jeho svet“⁸. V procese riešenia časti tretej etapy čiastkovej úlohy „I. Kto sme“ (L. Segľová) sa uskutočnilo niekoľko pracovných stretnutí. Vedecká rada prijala žiadosť o prerušenie tretej etapy čiastkovej vedeckovýskumnej úlohy „III. Inšpirácie“ (koordinátorka E. Dudková) z dôvodu odchodu koordinátorky na materskú dovolenku. Druhá dlhodobá vedeckovýskumná úloha SNM v Martine „Historicko-etnografické štúdie expozičných skupín, usadlostí a objektov v Múzeu slovenskej dediny“ (vedúca riešiteľka A. Kiripolská) pokračovala v tomto roku plnením dvoch čiastkových úloh: „Výber rómskych obydľí z Turca“ (L. Segľová) a „Usadlosť z Hruština č. 21“ (A. Kiripolská). Odovzdaním výstupu pre tento zborník bola ukončená čiastková úloha „Usadlosť z Jasenovej“ (A. Kiripolská). Čiastková úloha „Usadlosť z Novote“ (T. Kadlecová) bola prerušená z dôvodu odchodu riešiteľky na materskú a rodičovskú dovolenku a čiastková úloha „Usadlosť z Veličnej č. 152“ bola pozastavená z dôvodu ukončenia pracovného pomeru riešiteľky.

Riešiteľ vedeckovýskumnej úlohy „Archeologický výskum okresu Martin a príľahlých oblastí Malej Fatry“ (M. Both) realizoval v prvom polroku niekoľko terénnych prieskumov so spracovaním nálezových správ.

V oblasti dejín umenia je vedeckovýskumná úloha „Martin Benka – známy maliar, neznámy zberateľ“ (M. Váleková) prerušená do ukončenia rekonštrukcie objektu a jeho opätovného sprístupnenia; kurátorka múzea napriek tejto zložitej situácii priebežne publikuje čiastkové výstupy úlohy. Riešiteľka vedeckovýskumnej úlohy „Automatizovaná výroba nápojového a úžitkového skla druhej polovice 20. storočia v lednickorovnianskych sklárňach“ (B. Wágnerová) sumarizovala výsledky úlohy v rovnomennom odbornom príspevku v Zborníku Slovenského národného múzea v Martine – Etnografia 63⁹ a zároveň predložila Vedeckej rade Sloven-

⁸ SÝKORA, Radovan. Roľník a jeho práca/The Farmer and His Work. In: *Roľník a jeho svet: Sprievodca výstavou*. Martin: Slovenské národné múzeum v Martine, 2022, s. 96-153. ISBN 978-80-8060-521-6.

⁹ WÁGNEROVÁ, Barbora. Automatizovaná výroba nápojového a úžitkového skla druhej polovice 20. storočia v lednickorovnianskych sklárňach (RONA a. s., Lednické Rovne). In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 63*. Editorka L. SEGĽOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum v Martine, 2022, s.

ského národného múzea pre dejiny výtvarného umenia priebežnú správu.

V rámci prírodných vied riešiteľ vedeckovýskumnej úlohy „Flóra nelesnej vegetácie Lúčanskej M. Fatry, Žiaru a ostatných osobitne nechránených území Turca – 3. etapa“ (S. Očka) uskutočnil 14 terénnych prieskumov so spracovaním zberov a časti terénnych záznamov v PC, mapovým spracovaním a fotodokumentáciou z terénu. Riešiteľ vedeckovýskumnej úlohy „Význam rozptýlenej a líniovej zelene pre faunu poľnohospodárskej krajiny severnej časti Turčianskej kotliny – 2. etapa“ (B. Astaloš) realizoval 11 terénnych výskumov. Vedeckovýskumná úloha „Bentická entomofauna prítokov Turca a vplyv mikrohabitatu a krajiny na distribúciu vybraných skupín makrozoobentosu – 3. etapa“ (M. Žiak) napredovala realizovaním analýzy dát s priebežným publikovaním výsledkov na domácich i zahraničných vedeckých konferenciách a seminároch. Riešenie vedeckovýskumnej úlohy „Monitoring abiotických zložiek prírody stredného Slovenska s prihliadnutím na oblasť regiónu Turiec – 2. etapa“ (A. Bendík) prebiehalo prostredníctvom 32 terénnych výskumov v rôznych lokalitách hlavne Turca, Liptova a Oravy.

Múzeum v roku 2022 pokračovalo v oblasti vydávania titulov v nastolenom trende z minulého roka. Pozitívne hodnotíme realizáciu Zborníkov Slovenského národného múzea v Martine – Etnografia, ktorý každoročne vychádza bez výraznejších omeškaní koncom príslušného, prípadne začiatkom nasledujúceho kalendárneho roka. V pripravenom šesťdesiatom treťom čísle tohto edičného titulu nájdú čitatelia zaujímavý príspevok k nevytlačenej časti rukopisu Andreja Kmeťa (1841 – 1908) z jeho prvého literárno-náučného diela „Hospodár na Slovensku“, ktorý je uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine.¹⁰ Pri príležitosti 130. výročia narodenia Jána Geryka (1892 – 1978) bol publikovaný príspevok archivárky múzea o dotazníkových výskumoch tradičného odevu na Slovensku v SNM v Martine.¹¹ Nemenej hodnotné sú aj čiastkové výstupy vedeckovýskumných prác kurátoriek Múzea kultúry Rómov na Slovensku. Prvý z nich na základe údajov zo sčítania obyvateľstva z roku 1930 popisuje rómsku komunitu v Turci.¹² Ďalší príspevok sa venuje múčnym jedlám v prostredí Rómov na Slovensku v druhej polovici 20. storočia.¹³ V polovici roka bol v spolupráci so Zväzom múzeí na Slovensku vydaný zborník „Osobnosti národopisného múzejníctva na Slovensku“¹⁴, ktorý je súborom príspevkov z 25. konferencie

92-125. ISBN 978-80-8060-536-0.

¹⁰ ŠKOVIROVÁ, Katarína a Zuzana BUKOVENOVÁ. Andrej Kmeť: Hospodár na Slovensku (nevytlačená časť rukopisu). In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 63*. Editorka L. SEGLOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum v Martine, 2022, s. 9-29. ISBN 978-80-8060-536-0.

¹¹ SEDLÁČKOVÁ, Michala. Dotazníkové výskumy tradičného odevu na Slovensku v SNM v Martine v rokoch 1929 – 1957. Venované 130. výročiu narodenia Jána Geryka (1892 – 1978). In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 63*. Editorka L. SEGLOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum v Martine, 2022, s. 30-80. ISBN 978-80-8060-536-0.

¹² SEGLOVÁ, Lucia. Rómovia v Turci – demografická charakteristika podľa sčítania obyvateľstva z roku 1930. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 63*. Editorka L. SEGLOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum v Martine, 2022, s. 126-157. ISBN 978-80-8060-536-0.

¹³ DANEKOVÁ, Adriana. Múčne jedlá v prostredí Rómov z hľadiska názvov jedál a spôsobov prípravy s dôrazom na druhú polovicu 20. storočia. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 63*. Editorka L. SEGLOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum v Martine, 2022, s. 158-174. ISBN 978-80-8060-536-0.

¹⁴ *Osobnosti národopisného múzejníctva na Slovensku: zborník príspevkov z konferencie. XXV. ročník Etnológ*

Obr. 6. Sprievodca výstavou „Roľník a jeho svet“. Foto M. Kiripolská, 2022.

Fig. 6. Guide to the exhibition “The Farmer and His World”. Photograph by M. Kiripolská, 2022.

Etnológ a múzeum. V priebehu druhého polroka múzeum realizovalo už spomínaného sprievodcu výstavou „Roľník a jeho svet“¹⁵ v slovensko-anglickej verzii. V závere roka vyšla publikácia o Štefanovi Mruškovičovi¹⁶, ktorou múzeum po osemnástich rokoch týmto pätnástym dielom oživilo edíciu Medailóny.

Úplné uvoľnenie opatrení spojených s pandémiou ochorenia COVID-19 umožnilo múzeu po dvoch rokoch v sledovanom období zabezpečovať prezentačnú činnosť bez obmedzení. Najväčší výstavný priestor v Etnografickom múzeu bol celoročne obsadený výstavou „Roľník a jeho svet“, ktorá pokračovala z roku 2021 a prechádza aj do roku 2023. Z novootvorených projektov bola v apríli sprístupnená výstava „Pavel Hajko – inšitný maliar z Kovačice“ (komisárka D. Ferklová), ktorú SNM v Martine pripravilo v spolupráci s Galériou Babka v Kovačici pod záštitou honorárneho konzula Srbskej republiky so sídlom v Martine pri príležitosti 70. výročia narodenia umelca. Hlavným motívom diel P. Hajka, dominujúcim aj na autorovej prierezovej výstave v Etnografickom múzeu, je kohút, ktorý je pre maliara symbolom dobra, slnka, odvahy a rozkoše.

Výtvarné umenie dostalo priestor aj vo výstavnej činnosti Múzea kultúry Rómov na Slovensku, ktoré v apríli na výstave „Zrkadlo duše – výber z tvorby Šarloty Bottovej“ (komisárka A. Daneková) predstavilo pri príležitosti Svetového dňa

a múzeum. Editorka D. FERKLOVÁ. Martin: Zväz múzeí na Slovensku, Slovenské národné múzeum v Martine, 2022. ISBN 978-80-8060-520-9.

¹⁵ FERKLOVÁ, Daša, KIRIPOLSKÁ, Anna, SLAVKOVSKÝ, Peter, SÝKORA, Radovan a Barbora WÁGNEROVÁ. *Roľník a jeho svet: Sprievodca výstavou*. Martin: Slovenské národné múzeum v Martine, 2022. ISBN 978-80-8060-521-6.

¹⁶ HALMOVÁ, Mária. *Štefan Mruškovič*. Martin: Slovenské národné múzeum v Martine, 2022. ISBN 978-80-8060-531-5.

Obr. 7. Výstava „Bionika – Príroda na to prišla prvá“ v Múzeu Andreja Kmeťa. Foto M. Kiripolská, 2022.

Fig. 7. Exhibition “Bionics – Nature discovered it first” in the Andrej Kmeť Museum. Photograph by M. Kiripolská, 2022.

Rómov tvorbu mladej rómskej neprofesionálnej výtvarníčky. V našom druhom menšinovom múzeu – Múzeu kultúry Čechov na Slovensku – bola od 11. 3. do 28. 10. inštalovaná výstava „T. G. Masaryk na sieti“ (komisárka H. Zelinová) prevzatá zo zahraničia, ktorá predstavila rôzne formy komunikácie prvého československého prezidenta. Jednotlivé panely priblížili, ako Masaryk v rôznych časových obdobiach pracoval s informáciami – konšpiračnými teóriami, manipuláciou s verejnou mienkou, lobingom alebo propagandou. Všetky tieto témy transformovali autori výstavy do prostredia dnešných sociálnych sietí, pričom návštevníka priam vyzývali k porovnaniu so súčasnou situáciou.

Múzeum Andreja Kmeťa v spolupráci so Slovenským múzeom ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši a Stredoslovenským múzeom v Banskej Bystrici pripravilo vo februári výstavu „Bionika – Príroda na to prišla prvá“ (spoluautor S. Očka), ktorá – ako už názov napovedá – sa venovala vednému oboru využívajúcemu znalosti z biologického sveta na riešenie problémov v technike. Prírodou sa inšpirovali mnohí vizionári, vedci či obyčajní ľudia, ktorí poznatky zo stavby a funkcie živých organizmov uplatnili pri vývoji nových technológií. Jedným z nich bol aj zakladateľ tzv. biotechniky, dnes označovanej ako bionika, Raul Francé, ktorý sa v roku 1919 pri výrobe soľničky inšpiroval pozorovaním tobolky, z ktorej sa rovnomerne vysievajú semiačka maku. V druhom polroku 2022 (od 29. 6. do 30. 10.) nahradila bioniku geológia. Na výstave „Skameneliny – Kamenná kronika Zeme“ (A. Bendík) sa návštevníci mohli dozvedieť viac o vzniku fosílií, ich zachovaní, spôsoboch výskumu či o vývoji života na Zemi. Hlavnou časťou výstavy bola prezentácia skamenelých rastlín a živočíchov v rôznom stupni ich zachovania tak, ako ich zberateľ alebo odborník môže nájsť v prírode.

SNM v Martine sa svojou výstavnou činnosťou neprezentovalo len na martinskej domácej pôde. Pre tohtoročný Etnofilm v Čadci pripravilo výstavu „Očami Milana Ras-

Obr. 8. Zuby, kly a model mamuta srstnatého na výstave „Skameneliny – Kamenná kronika Zeme“ v Múzeu Andreja Kmeťa.
Foto M. Kiripolská, 2022.

Fig. 8. Teeth, tusks and model of a woolly mammoth at the exhibition “Fossils – a stone chronicle of the Earth” in the Andrej Kmet’ Museum. Photograph by M. Kiripolská, 2022.

tišlava Štefánika“ (B. Wágnerová), v Slovenskom národnom múzeu – Múzeu Slovenských národných rád v Myjave sprístupnilo výstavu „Košieľočka dorúbaná“ (E. Dudková) s trvaním od 15. 6. do 19. 9. 2022 a v Slovenskom národnom múzeu – Múzeu bábkarských kultúr a hračiek v Modrom Kameni bola od 1. 7. do 30. 9. 2022 reprízovaná výstava „Krása pre ženu stvorená“ (E. Dudková).

Po dvoch rokoch mohlo múzeum v oblasti prezentačnej činnosti naplno realizovať aj množstvo rôznych podujatí, prednášok, besied či programov pre školské skupiny a detských návštevníkov, z ktorých spomenieme len niekoľko. V Múzeu slovenskej dediny bolo v rámci XXXIII. ročníka Národopisného roka pripravených 14 podujatí zameraných najmä na kalendárny a rodinný obyčajový cyklus, folklór, remeslá a rôzne ukážky tradičných pracovných postupov, na ktorých sa zúčastnilo 12 930 návštevníkov. Zaujímavý program bol pripravený aj v Etnografickom múzeu pri príležitosti „Európskych dní archeológie“, do ktorých sa SNM v Martine zapojilo 18. 6. predovšetkým interaktívnymi ukázkami pravekých techník v podaní občianskeho združenia STARTECH – Staré technológie, výstavou archeologických nálezov od najstaršej doby kamennej až po dobu bronzovú a prednáškou archeológa M. Botha o živote v Turci v dobe kamennej. V rámci podujatia „Víkend otvorených parkov a záhrad“ múzeum pre návštevníkov v muzeálnej záhrade pripravilo 4. 6. rôznorodé aktivity. Realizované boli komentované prehliadky záhrady, výmena rastlín, detské animačné programy, výstavy mäsožravých rastlín, orchideí, kaktusov, hmyzu, motýľov či fosílií. Muzeálna záhrada sa každoročne stáva dejiskom aj ďalších podujatí. V sledovanom období sa v nej konal napríklad aj akustický koncert Juraja Hnilicu (22. 7.) a divadelné predstavenie Slovenského komorného divadla „Sen noci svätajánskej“ (24. 6.) v rámci festivalu Dotyky a spojenia. Múzeum kultúry Čechov na Slovensku sa opäť v spolupráci so Združením turčianskych muzikantov a občianskym združením Pivnica podieľalo

Obr. 9. Interaktívne ukážky pravekých techník v podaní občianskeho združenia STARTECH – Staré technológie počas Európskych dní archeológie v Etnografickom múzeu. Foto T. Paučinová, 2022.

Fig. 9. Interactive demonstrations of prehistoric techniques as shown by the STARTECH citizens' association – Old technologies during the European Days of Archaeology in the Ethnography Museum. Photograph by T. Paučinová, 2022.

na organizácii koncertov klasickej hudby v rámci druhého a tretieho cyklu projektu „Odkazy“. Tento úspešný projekt má za úlohu upriamiť pozornosť na stopy českej kultúry na Slovensku a česko-slovenskej kultúrnej vzájomnosti. V roku 2022 boli celkovo usporiadané štyri koncerty, ktoré boli venované Bohušovi Šippichovi, Františkovi a Ive Šmakalovcom, Vítovi Hejnému a Alici Masarykovej.

V závere správy sa budeme v krátkosti venovať návštevnosti SNM v Martine v roku 2022, ktorú je potrebné porovnávať nielen s predchádzajúcim rokom, ale najmä s rokom 2019, neovplyvneným pandémiou ochorenia COVID-19. Pozitívne je, že naše obavy z pozvoľného návratu návštevníkov do kultúrnych inštitúcií po uvoľnení všetkých protipandemických opatrení sa v úplnosti nepotvrdili, hoci celková návštevnosť múzea nedosiahla úroveň z roku 2019. V roku 2022 navštívilo SNM v Martine 55 326 osôb, čo tvorí oproti roku 2021 výrazný nárast o 25 321 návštevníkov, ale pokles oproti roku 2019 o 9 106 osôb. Dobrou správou je, že návštevnosť Etnografického múzea (r. 2022: 7 993 osôb, 2021: 3 407 osôb, 2019: 7 614 osôb), Múzea Andreja Kmeťa (r. 2022: 11 885 osôb, 2021: 4 281 osôb, 2019: 11 182 osôb) a Múzea kultúry Čechov na Slovensku (r. 2022: 1 015 osôb, 2021: 447 osôb, 2019: 940 osôb) bola dokonca mierne vyššia ako v roku 2019. Dobrú návštevnosť, s miernym poklesom oproti roku 2019, si v roku 2022 udržalo aj Múzeum kultúry Rómov na Slovensku (r. 2022: 2 847 osôb, 2021: 1 075 osôb, 2019: 3 354 osôb). Najvýraznejší pokles návštevnosti zaznamenalo

Obr. 10. Koncert Juraja Hnilicu v Muzeálnej záhrade Slovenského národného múzea v Martine.
Foto Matej Blaho, 2022.
Fig. 10. Concert by Juraj Hnilica in the Museum Garden of the Slovak National Museum in Martin.
Photograph by Matej Blaho, 2022.

v roku 2022 Múzeum slovenskej dediny (r. 2022: 33 930 osôb, 2021: 21 870 osôb, 2019: 44 090 osôb), ktoré je každoročne našim najnavštevovanejším múzeom. Pokles návštevnosti sme zaznamenali počas bežných návštevnických dní (r. 2022: 21 000 osôb, 2021: 18 361 osôb, 2019: 24 763 osôb) a oproti roku 2019 bola nepriaznivá aj návštevnosť prezentačných podujatí Národopisného roka (r. 2022: 12 930 osôb, 2021: 3 509 osôb, 2019: 19 327 osôb), ktorá každoročne tvorí takmer polovicu celkovej návštevnosti múzea v prírode. Predpokladáme, že zníženie návštevnosti Múzea slovenskej dediny v roku 2022 oproti roku 2019 o 10 160 osôb spôsobili rôzne faktory, pričom za najvýraznejšie z nich považujeme každoročne sa zhoršujúci technický stav expozičných objektov múzea z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov, zatvorenie krčmy z Oravskej Polhory ako jediného stravovacieho zariadenia múzea z dôvodu komplikácií pri ponukovom konaní na dlhodobý prenájom objektu a zlé poveternostné podmienky, ktoré podujatiam v roku 2022 nepriali.

Pevne veríme, že plánované sprístupnenie Múzea Martina Benku v roku 2023 pozitívne ovplyvní v budúcich rokoch celkovú návštevnosť SNM v Martine a v konečnom dôsledku aj zvýši záujem širokej návštevníckej verejnosti o naše ostatné múzeá.

Máj 2023

ON THE ACTIVITIES OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN IN 2022

*Radovan Sýkora, Slovak National Museum in Martin;
e-mail: radovan.sykora@snm.sk*

In recent years, we have been devoting the introduction to the annual report on the museum's activity to a progress report on the reconstruction of the Martin Benka Museum. The renovation of this building in which one of Slovakia's most important artists spent the final decade of his life,¹ has been one of the Slovak National Museum in Martin's (hereafter "SNM in Martin") most important tasks since February 16th 2019, when the museum was closed to the general public and its reconstruction became the object of preparatory work. Owing to the complicated process of public procurement for a contractor for the building work and the outbreak of the COVID-19 pandemic, the building was only handed over to the winning company on April 20th 2020 with the completion of the work planned for the first half of 2022. According to the Works Contract, the timetable of tasks was successfully met and the building work was completed on May 31st 2022. As a result of the large number of faults and incomplete work discovered at the reception proceedings, which were partially due to the delay in supplies caused by the unfavourable situation in the construction market, the construction site, including the complete building documentation, was only received from the contractor in December 2022.

The total cost of the reconstruction amounted to 1,014,158 €, of which 964,708.73 € were costs for the construction work. In 2022, expenses of a total amount of 301,994 € were settled. After the official reception of the building in January 2023, the collection items and other furnishing began to be moved back into the reconstructed premises of the museum, while the permanent exhibition was being installed, with its planned opening date for the general public set for the end of the first half of 2023.

Unfortunately, we cannot report on the fate of our now former Karol Plicka Museum in a similarly positive spirit. The Prónay manor house in the village of Blatnica, in which a permanent exhibition of the important Czechoslovak photographer, director, cameraman, folklorist and musicologist Karol Plicka was housed from August 13th 1988 until July 1st 2015, definitively came under the administrative responsibility of the village of Blatnica. Due to its poor technical state, the building was closed and then declared an excess property asset of the state.² From

¹ From the beginning of 1959 until the end of June 1971.

² The visitors to the museum mainly consisted of hikers heading into the adjacent valleys of the Veľká Fatra mountains. Annually their numbers ranged from 1,000 to 2,000 people (2011: 1 807 vis., 2012: 1 503 vis., 2013: 881

March 2020, the manor house was leased to the village of Blatnica for a period of five years, but already in 2022 the village expressed an interest in purchasing it. Since the Slovak National Museum cannot use this property in its current state to perform its tasks and was unable to obtain the financial means for its reconstruction, the transfer of this property was approved by the museum. In the second half of 2022, a purchase contract was signed and the property deeds were entered into the land registry. Despite the fact that at present this step might appear to us to be a bad decision, we are confident that from a long-term perspective it will be seen in a positive light by the inhabitants and visitors of the Turiec region. After its complete reconstruction the village aims to establish a local museum inside it, topically linked to the local Turiec region. For the SNM in Martin, it will be a great challenge to ensure that Karol Plicka's works are presented regularly at Slovak and foreign exhibitions until the construction of a new permanent exhibition on the master's life and work in the building of the Ethnographic Museum.

The unfavourable state, and in some cases even the disrepair, of property administered by the state, have long been some of the most serious problems of the SNM in Martin, in particular the buildings of the Ethnographic Museum including its extensive gardens, the Museum of the Culture of the Czechs in Slovakia, the depository in Vrútky and the administrative and exhibition buildings in the grounds of the Museum of the Slovak Village, where their state is the most critical. With the aim of identifying all the problems of the Museum of the Slovak Village and drawing up a systematic plan for resolving them, the museum's employees prepared in 2020 the "Project for the rescue, renovation and development of the Museum of the Slovak Village for 2021-2030"³. The basis for this material consisted of suggested solutions for carrying out the most essential tasks for rescuing the folk architecture buildings already built in the museum grounds, resolving the serious issues associated with protecting collection items and preserving the structural elements of exhibition buildings which have been transported but not yet rebuilt. Tasks related to improving the quality of services for visitors and development activities are also included, which should result in the completion of the Turiec region exhibition, thus completing the whole north-western cultural and territorial unit, including the reconstruction of the historical headquarters with the realisation of a waterway as an essential landscaping element. Although this project has not yet gained the approval of its founder, in 2022 the preparation and partial realisation of the two projects mentioned below began thanks to the financial support of the general director of the Slovak National Museum.

Based on the updated project documentation from 2021, the construction of one of two shelters began in September 2022, which will improve the quality of storage for structural elements of folk architecture buildings transferred to the Museum of the Slovak Village in the 1960s to 1980s and replace the original provisional shelters. During the period in question, earthworks were carried out and the

vis., 2014: 1 013 vis., 2015: 149 vis. until the end of June of that year).

³ Registration Office of the Slovak National Museum, branch in the SNM in Martin, year 2020, file number SNM-7696/2020-MT/7633, doc. no. SNM-MT/618/2020. Project for the rescue, renovation and development of the Museum of the Slovak Village for 2021-2030.

foundation slab laid. The construction should be completed in 2023.⁴

In 2022, work began on an architectural design and project documentation for the entrance grounds to the Museum of the Slovak Village, which aims to create a new entrance building and modify the overall entrance to the museum grounds. The revitalisation of the immediate surroundings of the building consists mainly of the renovation of the entrance gate, the fence and creating a rest zone for visitors. The project documentation for planning permission was submitted at the end of 2022. The deadline for submitting the project and beginning construction work is planned for the first half of 2023. Considering the state of disrepair of the current buildings of the ticket desk and the premises for guides which pose a threat to the smooth operation of the museum, once the project is received and planning permission granted, it is essential to begin immediately the realisation of this project.⁵

⁴ An exceptionally great attention has been devoted from the very beginning to the rescue, transfer and construction of buildings of folk architecture – selected, transported and built – in the Museum of the Slovak Village. A detailed written, photographic and drawing document was drawn up. The buildings were taken apart under the expert supervision of experienced craftsmen trained for this activity. After their transfer to the museum, the buildings were treated physically and chemically and stored in ten shelters. The larger part of these shelters (six buildings) was later located in the fenced grounds of the Museum of the Slovak Village, immediately adjacent to the visitor route through the Kysuce-Podjavorňiky region. The second part (four buildings) are situated on a plot of land administered by the Slovak National Museum in Martin and is around 200m from the border of today's grounds of the Museum of the Slovak Village. Since at that time, the rapid construction of the transferred buildings was expected, the shelters were built as a provisional measure. The SNM in Martin tried to resolve the situation concerning the unsuitable storage of structural elements of transferred buildings in the Museum of the Slovak Village in 2007 by submitting a priority project to the Ministry of Culture of the Slovak Republic which assumed, among other things, the construction of five new shelters and the decontamination of all the original shelters. Due to the lack of financial support for this project, in 2008-2009 only two new shelters were able to be built, into which the structural elements of transferred building and oversize collection items from the original shelters within the fenced grounds of the Museum of the Slovak Village were moved (not fully). Until now, the second stage of the project which counted on the transfer of structural elements of buildings situated outside the fenced grounds of the museum has not yet been embarked upon. For further details, see the Registration Office of the Slovak National Museum, branch in the SNM in Martin, year 2020, file no. SNM-7696/2020-MT/7633, doc. no. SNM-MT/618/2020. Project for the rescue, renovation and development of the Museum of the Slovak Village for 2021-2030.

⁵ The solution of the current entrance to the Museum of the Slovak Village was seen as a forced provisional measure at the time when its regular operation began in 1991, until the entrance premises which were to include a copy of the manor-house from Šišov and had already been designed were built. Originally, this was supposed to ensure complete services for visitors with ticket offices, a space for guides with facilities, the headquarters for the museum's administration with specialised and operational workshops, a restaurant and a souvenir shop. Considering the financial demands and localisation outside the current limits of the grounds, the project was not implemented. Today, a ticket office and space for guides is located at the entrance to the Slovak National Museum in two modular containers which are in a state of disrepair and have exceeded their lifespan. They are built as two separate buildings with no infrastructure, with only an electricity connection supported on wooden poles. In 2018, demands for the construction of a new entrance building were processed, which would contained a separate ticket office and a separate room for guides, connected to electricity, water and sewage, with internal insulation and electrical heating. Its layout would also include two separate WC cabins, accessible by separate entrances from outside the building. The external appearance of this administrative building would match the exhibition of traditional architecture of north-western Slovakia. Based on these requirements and ongoing consultations, the planning department of the Slovak National Museum in Bratislava prepared six different studies and layout designs. Further work on the preparation of the planning for this building has not been performed until this year for financial reasons. For further information, see the Registration Office of the Slovak National Museum, branch in the SNM in Martin, year 2020, file no. SNM-7696/2020-MT/7633, doc. no. SNM-MT/618/2020. Project for the rescue, renovation and development of the Museum of the Slovak Village for 2021-2030 pp. 47-48.

One of the workplace's most demanding tasks in terms of time and staff is the annual expert review of the museum's collection. In 2022, following the timetable, 18 partial review committees carried it out⁶, with a total of 239,520 collection items checked. The central review committee was given 16 conclusion reports and five ongoing reports in groups for which the review will continue in 2023. The physical review was completed in the collections from the area of crafts I and III, interior elements, leather, clothing, furniture in the Ethnographic Museum, ethnographic photography and film, cultural history in the Andrej Kmeť Museum, entomology and the legacy of M. R. Štefánik. Collection items in both permanent exhibitions of the Andrej Kmeť Museum were completely reviewed (Nature in the Turiec Region and Kmetanium), in the depository in Vrútky and in the Museum of the Culture of the Roma in Slovakia. In 2023 the review of collection items will continue from the previous year in the following sections: textile, crafts II, cultural history in the Ethnographic Museum, geology and zoology. Considering the volume of the museum's collections⁷ and the number of nominated partial review committees, we consider the course of the review to be satisfactory, since during the previous period, the largest groups and depositories, the most demanding in terms of time and energy, were reviewed.

As part of its acquisition activity, the collections of the SNM in Martin in 2022 were added to with 451 collection items. The majority of these acquisitions, namely 374 collection items, were acquired by purchase.

The museum's social science collections were added to with a set of items from the furnishings of a farmstead from Blatnica from the first third of the 20th century which will be used to furnish the planned exhibition farmstead from this village in the Museum of the Slovak Village. The history of urban clothing in the second half of the 20th century is documented by a set of women's clothing by the well-known Martin ceramic artist Jitka Petrikovičová and two fur coats made in Trutnov. The collection of folk clothing was added to with parts of a women's traditional festive outfit from the site of Očová dating from the early 20th century. Practical glass, porcelain and ceramic products are evidence of everyday culture from the socialist period, also representing period design in mass production in Czechoslovakia, on which the SNM in Martin focuses in its acquisition policy.

In the sphere of the natural sciences, the geology collection of the Andrej Kmeť Museum obtained a set of minerals containing samples of important Slovak and worldwide mineralogical sites which no longer exist or are disappearing (for example monohydrocalcite from Špania dolina, blue zeiringite from Dobšiná, polished samples of amethyst from Vyhne and gold from Hodruša-Hámre). The botany collection gained a "*Kis Növénygyűjtő*" [small school herbarium] made by a primary school pupil in Kľačany at the beginning of the 20th century. It contains what are now rare plant species such as Lady's slipper (*Cypripedium calceolus*) or common butterwort (*Pinguicula vulgaris*).

⁶ The committees are usually composed of three to four members.

⁷ As of 31. 12. 2022 it consisted of 818,271 collection items.

The Museum of the Culture of Czechs in Slovakia continued to add to its collection with objects that document the way of life of the Czech minority and leisure activities in Slovakia: work tools for the household from the first and second half of the 20th century, as well as items related to the Sokol physical education association and the scouting movement.

For the Museum of the Culture of Roma in Slovakia, works of art by the amateur Roma artist Šarloty Bottová were obtained, and items representing the traditional way of subsistence and the culinary culture of Roma in the second half of the 20th century: gypsy weavings and practical items from a Roma household.

As part of the protection of the collections, the depository premises of the museum were disinfected in the course of 2022 using Halofogger equipment with the aerosol application of Sanosil disinfection products. In the course of the year, 178 collection items were outsourced for professional care. This concerned mainly items from the Martin Benka Museum, with the aim of preparing them to be reinstalled in the museum following its complete reconstruction. Using its own means and workforce, the museum cared for 439 collection items. Emphasis was placed in particular on the conservation of leather collection items (boots, shoes etc.), but basic maintenance was also performed in the folk clothing collection (men's shirts, scarves, bonnets, blouses etc.).

Due to the amount of time-consuming work tasks (in particular the revision of the collection and administration of collections) and the long-standing shortage of staff in the workplace, specialised staff had very limited time to deal with research tasks, but the museum approaches this activity responsibly and every year researchers provide interesting output from their work.

The SNM in Martin is responsible for the activity of the Academic Council of the Slovak National Museum for ethnology which assesses the fulfilment of research tasks in the field of ethnology for the whole institution. In 2022, the board meeting of this specialised academic council was held on December 7th, with its membership slightly altered. The most important change concerned the president of the academic council, Juraj Zajonc, who asked to be released from this role following the end of his period of office, and was replaced by Martin Priečko. At the December meeting of the academic council, the final reports of the research tasks "Processes of change in the food habits of selected groups of Roma in Slovakia in the second half of the 20th century" (A. Daneková) and "Children's clothing in the Turiec region until the mid-20th century" (E. Dudková) were presented. Although the final report from the research focusing on the culinary culture of Roma was submitted in due form and by the set deadline, it will only be evaluated at next year's meeting of the academic council following the receipt of peer reviews. For objective reasons (in particular the impossibility of performing the research during the COVID-19 pandemic), the research task by E. Dudková did not meet the set goals and partially for this reason the members of the academic council recommended that the researcher continue her research, re-evaluating her research techniques while also considering the possibility of using the potential of school chronicles and research into period photographs.

As part of the second stage of the long-term research task "Slovakia and its identity" (from 2021 head researcher R. Sýkora), focusing on the creation of a new ethnographic permanent exhibition for the Ethnographic Museum, the head researcher

published the results to date of his partial task II “Triptych of traditions, 1: Work – a agriculture” in the accompanying guide to the catalogue for the exhibition “The Farmer and His World”⁸. During the process of researching the third stage of the partial task I. “Who we are” (L. Segľová), several work meetings were held. The academic council accepted the request to interrupt the third stage of the partial research task III. Inspirations (coordinator E. Dudková) due to the coordinator’s departure on maternity leave. The second long-term research task of the SNM in Martin “Historical and ethnographic studies of exhibition groups, farmsteads and buildings in the Museum of the Slovak Village” (head researcher A. Kiripolská) continued during the year with two partial tasks: “Selection of Roma dwellings from the Turiec region” (L. Segľová) and “Farmstead from Hruštín no. 21” (A. Kiripolská). The submissions of the output for this anthology marked the end of the partial task “Farmstead from Jasenová” (A. Kiripolská). The partial task “Farmstead from Novot” (T. Kadlecová) was interrupted due to the researcher’s departure on maternity leave and the partial task “Farmstead from Veličná no. 152” was stopped due to the researcher’s end of employment.

The researcher of the research task “Archaeological excavation of the Martin district and adjacent areas of the Malá Fatra mountains” (M. Both) carried out in the first half-year several field surveys and processed reports from his finds.

In the area of the history of art, the research task “Martin Benka – well-known painter, unknown collector” (M. Váleková) was interrupted until the end of the reconstruction of the building and its re-opening; despite this complicated situation, the museum curator is gradually publishing the partial output of this task. The researcher of the research task “Automatised production of beverage and practical glassware from the second half of the 20th century in the Lednice Rovné glassworks” (B. Wágnerová) summarised the results of the task in an academic article of the same name published in the Anthology of the Slovak National Museum in Martin – Ethnography 63⁹ and also submitted to the Academic Council of the Slovak National Museum for the History of Art an ongoing report.

In the field of the natural sciences, the researcher of the research task “Flora of the non-forest vegetation of the Lúčanská M. Fatra, Žiar and other territories of the Turiec region with no special protection – stage 3” (S. Očka) carried out 14 field surveys, processing the collected items and parts of the field records on a PC, producing a map and photographic documentation from the field. The researcher of the research task “Importance of dispersed and linear greenery for the fauna of the agricultural landscape of the northern part of the Turiec basin – stage 2” (B. Astaloš) carried out 11 field surveys.

⁸ SÝKORA, Radovan. Roľník a jeho práca [The Farmer and His Work]. In: FERKLOVÁ, Daša, KIRIPOLSKÁ, Anna, SLAVKOVSKÝ, Peter, SÝKORA, Radovan and Barbora WÁGNEROVÁ. *Roľník a jeho svet: sprievodca výstavou [The Farmer and His World: guide to the exhibition]*. Martin: Slovak National Museum in Martin, 2022, pp. 96-153. ISBN 978-80-8060-521-6.

⁹ WÁGNEROVÁ, Barbora. Automatizovaná výroba nápojového a úžitkového skla druhej polovice 20. storočia v lednickorovnianskych sklárňach (RONA a. s., Lednické Rovne) [Automatised production of beverage and practical glassware from the second half of the 20th century in the Lednice Rovné glassworks (RONA a. s., Lednické Rovne)]. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 63 [Anthology of the Slovak National Museum in Martin: Ethnography 63]*. Editor L. SEGĽOVÁ. Martin: Slovak National Museum in Martin, 2022, pp. 92-125. ISBN 978-80-8060-536-0.

The research task “Benthic entomofauna of the tributaries of the Turiec river and the impact of microhabitat and landscape on the distribution of selected groups of macrozoobenthos – stage 3” (M. Žiak) advanced by performing data analysis with the ongoing publication of results at local and foreign academic conferences and seminars. The research task “Monitoring abiotic elements in the nature of central Slovakia, with particular reference to the Turiec region – stage 2” (A. Bendík) took place in the form of 32 field surveys in various sites, mainly in the Turiec, Liptov and Orava regions.

In 2022, the museum continued to publish books following the trend started in the previous year. We evaluate positively the preparation of the Anthologies of the Slovak National Museum in Martin – Ethnography which are issued every year without significant delay in the year in question, or at the beginning of the following calendar year. In the prepared 63rd volume of this book, readers can find an interesting article on the unpublished part of the manuscript of Andrej Kmeť (1841 – 1908) from his first literary-educational work “The Farmer in Slovakia”, which is housed in the Literary Archives of the Slovak National Library in Martin.¹⁰ On the occasion of the 130th anniversary of the birth of Ján Geryk (1892 – 1978), an article by the museum archivist was published on questionnaire surveys about traditional clothing in Slovakia in the SNM in Martin.¹¹ Of no less importance is the partial output of the research work by the curators of the Museum of the Culture of Roma in Slovakia. Based on data from the population census of 1930, the first piece of research describes the Roma community in the Turiec region.¹² The next article deals with flour-based dishes in the environment of Roma in Slovakia in the second half of the 20th century.¹³ In the middle of the year, in cooperation with the Association of Museums in Slovakia, the anthology “Figures in ethnographic museology in Slovakia”¹⁴ was published, which is a set of papers from the 25th con-

¹⁰ ŠKOVIROVÁ, Katarína and Zuzana BUKOVENOVÁ. Andrej Kmeť: Hospodár na Slovensku (nevytlačená časť rukopisu) [Andrej Kmeť: Farmer in Slovakia (unpublished part of the manuscript)]. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 63 [Anthology of the Slovak National Museum in Martin: Ethnography 63]*. Editor L. SEGĽOVÁ. Martin: Slovak National Museum in Martin, 2022, pp. 9-29. ISBN 978-80-8060-536-0.

¹¹ SEDLÁČKOVÁ, Michala. Dotazníkové výskumy tradičného odevu na Slovensku v SNM v Martine v rokoch 1929 – 1957. Venované 130. výročiu narodenia Jána Geryka (1892 – 1978) [Questionnaire surveys of traditional clothing in Slovakia in the SNM in Martin from 1929 to 1957. Dedicated to the 130th anniversary of the birth of Ján Geryk (1892 – 1978)]. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 63 [Anthology of the Slovak National Museum in Martin: Ethnography 63]*. Editor L. SEGĽOVÁ. Martin: Slovak National Museum in Martin, 2022, pp. 30-80. ISBN 978-80-8060-536-0.

¹² SEGĽOVÁ, Lucia. Rómovia v Turci – demografická charakteristika podľa sčítania obyvateľstva z roku 1930 [Roma in the Turiec region – demographic characteristics according to the population census of 1930]. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 63 [Anthology of the Slovak National Museum in Martin: Ethnography 63]*. Editor L. SEGĽOVÁ. Martin: Slovak National Museum in Martin, 2022, pp. 126-157. ISBN 978-80-8060-536-0.

¹³ DANEKOVÁ, Adriana. Múčne jedlá v prostredí Rómov z hľadiska názvov jedál a spôsobov prípravy s dôrazom na druhú polovicu 20. storočia [Flour-based dishes in the Roma environment from the perspective of food names and methods of preparation, focusing on the second half of the 20th century.]. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 63 [Anthology of the Slovak National Museum in Martin: Ethnography 63]*. Editor L. SEGĽOVÁ. Martin: Slovak National Museum in Martin, 2022, pp. 158-174. ISBN 978-80-8060-536-0.

¹⁴ *Osobnosti národopisného múzejníctva na Slovensku: zborník príspevkov z konferencie. XXV. ročník Etnológ a múzeum [Figures in ethnographic museology in Slovakia: anthology of papers from the conference. 25th conference*

ference “The Ethnologist and the Museum”. In the course of the second half-year, the museum produced the above-mentioned guide to the exhibition “The Farmer and His World”¹⁵ in a Slovak-English version. At the end of the year, a book about Štefan Mruškovič¹⁶ was published, with which the museum renewed its “Medallions” series after eighteen years with this fifteenth volume.

The complete relaxation of measures linked to the COVID-19 pandemic enabled the museum after two years to perform its presentation activities without any restrictions. The largest exhibition space in the Ethnographic Museum was occupied all year by the exhibition “The Farmer and His World” which continued from 2021 and also into 2023. Of the newly-opened projects, the exhibition “Pavel Hajko – naive painter from Kovačica” (curated by D. Ferklová) was opened in April, which the SNM in Martin prepared in cooperation with the Babka Gallery in Kovačica under the patronage of the honorary consul of the Republic of Serbia with his seat in Martin on the occasion of the 70th anniversary of the artist’s birth. The main motif of P. Hajko’s work, which also dominates the artist’s cross-sectional exhibition, is the cockerel, which for this artist is a symbol of good, the sun, courage and delight.

Fine art was also given its place in the exhibition activity of the Museum of the Culture of Roma in Slovakia, which in the April exhibition “Mirror of the soul – a selection of work by Šarlota Bottová” (curated by A. Daneková) introduced on the occasion of World Roma Day the work of this young Roma amateur artist. In our second minority museum – the Museum of the Culture of the Czechs in Slovakia – the exhibition “T. G. Masaryk on the network” (curated by H. Zelinová) was installed from March 11th until October 28th; it was transferred from abroad and described the different forms of communication of the first Czechoslovak president. Each panel presented how Masaryk worked with information at different periods in time: conspiracy theories, manipulation of public opinion, lobbying and propaganda. All these topics were transposed by the exhibition authors into the environment of today’s social networks, directly challenging visitors to compare them with the situation today.

In cooperation with the Slovak Museum of Natural Protection and Caving in Liptovský Mikuláš and the Central Slovak Museum in Banská Bystrica, the Andrej Kmeť Museum prepared in February the exhibition “Bionics – Nature discovered it first” (co-author S. Očka), which – as the title suggests – deals with the scientific discipline using knowledge from the biological world to resolve problems in technology. Many visionaries, scientists and ordinary people were inspired by nature, using their knowledge of the construction and function of living organisms to develop new technologies. One of these people was the founder of what was known as biotechnics, now called bionics, Raoul Francé, who was inspired in 1919 when

“*The Ethnologist and the Museum*”]. Editor D. FERKLOVÁ. Martin: Association of Museums in Slovakia, Slovak National Museum in Martin, 2022. ISBN 978-80-8060-520-9.

¹⁵ FERKLOVÁ, Daša, KIRIPOLSKÁ, Anna, SLAVKOVSKÝ, Peter, SÝKORA, Radovan and Barbora WÁGNEROVÁ. *Rolník a jeho svet: sprievodca výstavou [The Farmer and His World: guide to the exhibition]* Martin: Slovak National Museum in Martin, 2022. ISBN 978-80-8060-521-6.

¹⁶ HALMOVÁ, Mária. *Štefan Mruškovič*. Martin: Slovak National Museum in Martin, 2022. ISBN 978-80-8060-531-5.

making a salt cellar by observing a pod out of which poppy seeds are uniformly distributed. In the second half of 2022 (from June 29th to October 30th) geology replaced bionics. At the exhibition “Fossils – a stone chronicle of the Earth” (A. Bendík), visitors could find out more about the creation of fossils, their preservation, methods of studying them and about the evolution of life on Earth. The main part of the exhibition was a presentation of fossilised plants and animals in various states of preservation just as a collector or expert can find them in nature.

The SNM in Martin did not present itself through its exhibitions only on its home ground in Martin; for this year’s Ethnofilm in Čadca, it prepared the exhibition “Through the eyes of Milan Rastislav Štefánik” (B. Wágnerová). In the Slovak National Museum – Museum of Slovak National Councils in Myjava, it opened the exhibition “Little torn shirt” (E. Dudková) lasting from June 15th to September 19th 2022; in the Slovak National Museum – Museum of Puppetry and Toys in Modrý Kameň there was a repeat of the exhibition “Beauty made for women” (E. Dudková).

After two years, the museum was able to fully launch many different events, lectures, talks and programmes for school groups and children in person, of which we will only mention a few. As part of the 33rd Ethnographic Year, 13 events were prepared in the Museum of the Slovak Village, focusing mainly on the cycle of calendar and family customs, folklore, crafts and various demonstrations of traditional work processes, in which 12,930 visitors took place.

An interesting programme was also prepared in the Ethnographic Museum on the occasion of “European Days of Archaeology” in which the SNM in Martin participated on June 18th, mainly through interactive demonstrations of prehistoric techniques as shown by the citizens’ association STARTECH – Old Technologies, an exhibition of archaeological finds from the early Stone Age to the Bronze Age and a lecture by the archaeologist M. Both on life in the Turiec region in the Stone Age. On June 4th, as part of the “Open Parks and Gardens Weekend”, the museum prepared various activities for visitors in the museum garden. Guided tours of the garden, a plant swap, programmes for children, exhibitions of carnivorous plants, orchids, cactuses, insects, butterflies and fossils were on offer. During the period in question, an acoustic concert by Juraj Hnilica (July 22nd) was also held and a theatre performance by the Slovak Chamber Theatre “Midsummer Night’s Dream” (June 24th) as part of the “Dotyky a spojenia” theatre festival.

In cooperation with the Association of Turiec Musicians and the Pivnica citizens’ association, the Museum of the Culture of Czechs in Slovakia participated in the organisation of classical music concerts as part of the second and third cycle of the “Odkazy” [Legacy] project. This successful project tries to focus attention on the traces of Czech culture in Slovakia and Czecho-Slovak cultural reciprocity. In 2022, a total of four concerts were held, devoted to Bohuš Šippich, František and Iva Šmakal, Vít Hejný and Alica Masaryk.

At the end of this report, we will briefly mention the visitor rates of the SNM in Martin in 2022, which must be compared not only to the previous year, but mainly with 2019, which was not impacted by the COVID-19 pandemic. It is a positive fact that our fears concerning the gradual return of visitors to cultural institutions after the relaxation of all pandemic measures did not completely materialise, al-

though the overall visitor rate of the museum did not reach the level of 2019.

In 2022, the SNM in Martin was visited by 55,326 people, which is a significant increase of 25,321 visitors compared to 2021, but a drop of 9,106 people compared to 2019. Good news is that the visitor rate of the Ethnographic Museum (2022: 7 993 vis., 2021: 3 407 vis., 2019: 7 614 vis.), Andrej Kmet' Museum (2022: 11 885 vis., 2021: 4 281 vis., 2019: 11 182 vis.) and the Museum of the Culture of Czech in Slovakia (2022: 1 015 vis., 2021: 447 vis., 2019: 940 vis.) was even slightly higher than in 2019. A good visitor rate, with a slight fall compared to 2019, was maintained in 2022 by the Museum of the Culture of Roma in Slovakia (2022: 2 847 vis., 2021: 1 075 vis., 2019: 3 354 vis.). The biggest fall in visitor rates was recorded in 2022 by the Museum of the Slovak Village (2022: 33 930 vis., 2021: 21 870 vis., 2019: 44 090 vis.), which is our most visited museum every year. We noted a fall in visitors during normal visiting days (2022: 21 000 vis., 2021: 18 361 vis., 2019: 24 763 vis.) and the number of visitors attending the presentation events of the Ethnographic Year was also unfavourable compared to 2019 (2022: 12 930 vis., 2021: 3 509 vis., 2019: 19 327 vis.), events which make up every year almost one half of the overall number of visitors of the open-air museum.

We presume that the fall in visitor numbers of the Museum of the Slovak Village in 2022 compared to 2019 by 10,160 was caused by various factors, of which we consider the most significant to be the annual deterioration in the technical condition of the museum's exhibition buildings due to a lack of finance, the closure of the pub from Oravská Polhora, as the only establishment in the museum serving food and drink due to complications in the procurement for the long-term rental of the building, and the poor weather conditions which were not good for the events in 2022.

We are confident that the planned opening of the Martin Benka Museum in 2023 will have a positive impact on the overall visitor numbers of the SNM in Martin in the following years, and at the end of day will increase the wider public's interest in our other museums.

May 2023

VÝSTAVNÁ ČINNOSŤ SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE V ROKOCH 2006 – 2020

*Mária Halmová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: maria.halmova@snm.sk*

K dobrým tradíciám nášho zborníka patrí viac-menej pravidelné publikovanie stručných prehľadov o činnosti v jednotlivých oblastiach pôsobenia múzea. Okrem každoročnej správy o celkovej činnosti múzea ide napr. o informácie z činnosti knižnice a archívu, ktoré majú dvojročnú periodicitu, alebo správy o prezentačných podujatiach v Múzeu slovenskej dediny, ktoré sú v zborníku zaradované v desaťročných cykloch. Pravidelnosť sa nedarí dodržiavať v správach o prezentačnej činnosti ďalších zložiek múzea, ostatná správa mapovala až dvadsaťpäťročné obdobie za roky 1980 – 2005.¹ V predloženom príspevku nadväzujeme na toto obdobie spracovaním výstavnej činnosti SNM v Martine za pätnásťročné obdobie od roku 2006 do roku 2020 (vrátane), pričom východiskovým prameňom boli výročné správy múzea.² V prehľade je zahrnutá výstavná činnosť jednotlivých organizačných zložiek SNM v Martine vrátane Múzea Andreja Kmeťa, aj keď výstavy tohto múzea sú mapované priebežne v jednotlivých ročníkoch Zborníka SNM v Martine – Kmetianum,³ ale kvôli vytvoreniu celkového obrazu sa jej tiež stručne venujeme. V príspevku sa nezaobráme inými prezentačnými či kultúrno-výchovnými aktivitami múzea, ktoré by mali byť zhrnuté v samostatnom článku. Za ideálne považujeme spracovávanie a publikovanie správ o týchto významných úsekoch činnosti múzea v maximálne desaťročných intervaloch.

Celkovo za uvedené obdobie SNM v Martine pripravilo autorsky (uvádzame aj výstavy, premiérovu sprístupnené v iných zložkách SNM) alebo v spolupráci,

¹ ZELINOVÁ, H. a E. ZAHRADNÍKOVÁ. Prezentačné aktivity Slovenského národného múzea v Martine v rokoch 1980 – 2005. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografica 48*. Editorka M. HALMOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 2007 s. 78-95. ISBN 978-80-8060-213-0.

² Výročné správy sú dostupné v záložke *Dokumenty* na internetovej stránke Slovenského národného múzea (www.snm.sk).

³ BENDÍK, A. Z činnosti SNM v Martine – Múzea Andreja Kmeťa v rokoch 2017 – 2019. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Kmetianum 15*. Editori M. BOTH a A. BENDÍK. Martin: Slovenské národné múzeum, 2020, s. 369-381. ISBN 978-80-8060-498-1; BENDÍK, A. Z činnosti SNM v Martine – Múzea Andreja Kmeťa v rokoch 2014 – 2016. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Kmetianum 14*. Editori A. BENDÍK a M. BOTH. Martin: Slovenské národné múzeum, 2017, s. 209-218. ISBN 978-80-8060-413-4; BENDÍK, A. Z činnosti SNM v Martine – Múzea Andreja Kmeťa v rokoch 2011 – 2013. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Kmetianum 13*. Editori A. BENDÍK a M. BOTH. Martin: Slovenské národné múzeum, 2014, s. 285-293. ISBN 978-80-8060-333-5; BENDÍK, A. Z činnosti SNM v Martine – Múzea Andreja Kmeťa v rokoch 2008 – 2010. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Kmetianum 12*. Editor A. BENDÍK. Martin: Slovenské národné múzeum, 2011, s. 207-216. ISBN 978-80-8060-270-3.

reprízovalo, prevzalo od domácich inštitúcií, doviezlo zo zahraničia alebo naopak vyviezlo do zahraničia spolu 321 výstav.

Tab. č. 1. Výstavné podujatia SNM v Martine v rokoch 2006 – 2020.
Table 1: Exhibition events at the SNM in Martin in 2006 – 2020.

Rok	počet výstav	z toho:						
		vlastné	reprízy doma	reprízy v zahraničí	premiéry v zahraničí	realizované v spolupráci	prevzaté od domácich partnerov	dovozené zo zahraničia
2006	38	14	4	2	3	-	14	1
2007	28	8	9	2	2	-	6	1
2008	32	12	5	1	3	-	11	-
2009	36	14	9	4	1	-	7	1
2010	22	5	6	5	1	-	5	-
2011	17	1	7	1	2	1	3	2
2012	25	3	10	-	3	5	2	2
2013	13	2	3	-	3	1	4	-
2014	17	8	1	-	-	2	4	2
2015	15	7	1	1	-	2	2	2
2016	18	6	-	3	1	3	5	-
2017	18	6	-	3	1	3	5	-
2018	16	9	2	1	-	1	2	1
2019	17	6	1	1	1	4	4	-
2020	9	3	1	1	-	2	2	-
Spolu	321	104	59	25	21	24	76	12

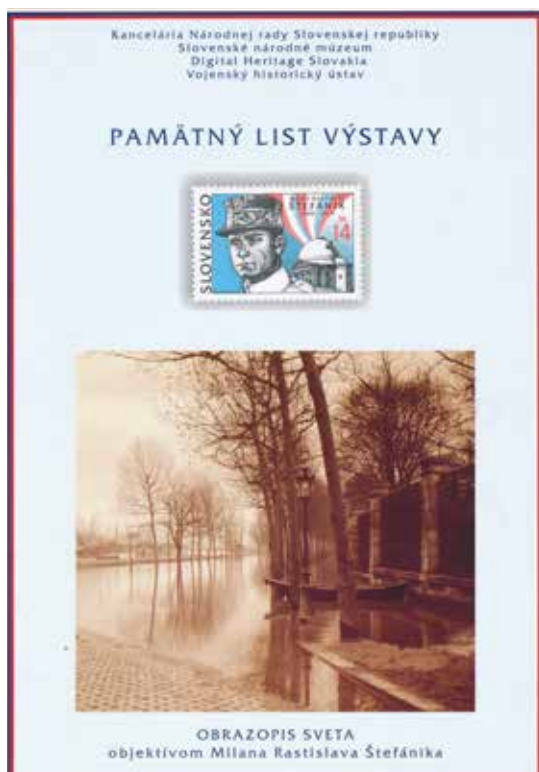
Pri tomto výpočte je potrebné brať na zreteľ úplné uzatvorenie Múzea Andreja Kmeťa (2010 – 2017) a tiež úplné uzatvorenie Múzea Martina Benku (od februára 2019) pre návštevnícku verejnosť z dôvodu rekonštrukcie týchto objektov. V uvedených rokoch tieto zložky SNM v Martine až na výnimky z logických dôvodov nerealizovali prakticky žiadne výstavné projekty. Kvôli prehľadnosti sme sumár výstav v jednotlivých rokoch usporiadali v tabuľke podľa autorstva, pričom pri vlastných výstavách uvádzame aj ich reprízy, ktoré sú spravidla tiež náročné z hľadiska organizácie, prepravy, inštalácie a pod. Záujem iných inštitúcií o ich uvedenie svedčí o atraktivnosti danej témy a jej kvalitnom spracovaní.

Ak berieme do úvahy vyššie uvedené skutočnosti, týkajúce sa rekonštrukcií dvoch objektov a tiež protipandemických obmedzení, ktoré znamenali zatvorenie všetkých múzeí počas takmer celého roka 2020, možno uviesť, že v danom 15-ročnom období múzeum usporiadalo štandardný počet výstav. Pri tomto konštatovaní vychádzame z porovnania s predchádzajúcim obdobím: v rokoch 1980 – 2005, teda počas 25-ročného obdobia múzeum realizovalo 354 výstav.⁴ Počet výstav pripravených v priebehu jedného roka má mierne klesajúcu tendenciu na celkový počet 9 až 20, čo považujeme za dobré a žiaduce, za optimálne považujeme usporiadanie maximálne 10 – 15 výstav ročne. Vyšší počet výstav nadmerne zaťažuje finančný rozpočet múzea, ale zaťažuje predovšetkým samotných kurátorov múzea do takej miery, ktorá už citelne obmedzuje ich ostatnú činnosť. Z celkového počtu usporiadaných výstav je takmer jedna tretina vlastných, pripravených samostatne kurátormi múzea, čo je veľmi dobrý výsledok, poukazujúci na ich schopnosť pracovať so zbierkovým fondom múzea prakticky „na kolene“ – v ostatných desaťročiach za veľmi nelichotivých, značne limitujúcich finančných podmienok. Za nepriaznivý ukazovateľ považujeme klesajúci počet repríz vlastných výstav múzea v rámci Slovenska, čo však do určitej miery vyplýva tiež z vyššie uvedeného spôsobu realizácie výstav. Mierne klesajúce prezentácie v zahraničí sú mimo dosahu a vplyvu múzea, nakoľko závisia výlučne od zriaďovateľa. Jeho trvalým záujmom by malo byť priebežné predstavovanie (nielen) tradičnej ľudovej kultúry Slovenska v zahraničí a zabezpečovanie finančnej podpory na realizáciu takýchto prezentácií pre usporiadateľskú inštitúciu.

V stručnom slovnom komentári neuvádzame všetky výstavy; vzhľadom na ich počet to nie je možné a ani potrebné. Zameriavame sa predovšetkým na vlastné, autorské výstavy a ich reprízy doma a v zahraničí, ďalej na výstavy pripravované cielene pre zahraničie a tiež na výstavy prevzaté zo zahraničia, pričom v záujme prehľadnosti ich delíme podľa jednotlivých zložiek múzea.

V prvých rokoch sledovaného obdobia ešte „dobiehali“ doma i v zahraničí výstavy, premiérovu sprístupnené pred rokom 2006. Týka sa to napr. výstavy „Svetom, moje, svetom...“ (autorky Eva Pančuhová, Daša Ferklová), ktorá patrila k „stáliciam“ v ponuke múzea takmer dve desaťročia. Premiérovu bola uvedená v roku 2004 v slovinskej Ľubľane s cieľom predstaviť fenomén drotárstva na Slovensku a jeho súčasné paralely. Vzhľadom na variabilnosť druhej časti výstavy predstavujúcej tvorbu súčasných drotárov, osobitne šperkárov, bola výstava dlhodobo veľmi žiadanou doma i v zahraničí. Reprízy na Slovensku (SNM – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, 2006; Kysucké múzeum v Čadci, 2009; SNM – Múzeum SNR v Myjave, 2012) sa striedali s reprízami v Českej republike (Moravské zemské múzeum v Brne, 2007; Galéria Domu kultúry v Uherskom Brode, 2011; Slovácke múzeum v Uherskom Hradišti, 2015; Vlastivedné múzeum v Šumperku, 2016), v Izraeli (House of Quality v Jeruzaleme, 2009), v Taliansku (Slovenský inštitút v Ríme, 2010), v Srbsku (Slovenské vojvodinské divadlo v Báčskom Petrovci, 2010) a v Poľsku (Archeologické múzeum v Krakove, 2018). K najčastejšie reprízovaným výstavám múzea nepochybne patril aj „Obrazopis

⁴ ZELINOVÁ a ZAHRADNÍKOVÁ. Cit. 1, s. 87.

Obr. 1. Pamätný list výstavy „Obrazopis sveta objektívom Milana Rastislava Štefánika“. 2005.

Fig. 1. Commemorative document for the exhibition “Journey around the world through the lens of Milan Rastislav Štefánik”. 2005.

sveta objektívom Milana Rastislava Štefánika“ (autorka Eva Králiková, 2005) čerpajúci z pozostalosti M. R. Štefánika, spravovanej SNM v Martine. Popri putovaní výstavy slovenskými múzeami (SNM – Historické múzeum v Bratislave, 2005; Technické múzeum v Košiciach, 2007; SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2008; SNM – Múzeum SNR v Myjave, 2009; Mestský úrad v Nitre, 2009) sa konali jej reprízy v Českej republike (po uvedení v pražskom Klementíne v roku 2005 bola výstava prezentovaná v nasledovných múzeách: Múzeum juhovýchodnej Moravy v Zlíne, 2006; Moravské zemské múzeum v Brne, 2007; Masarykovo múzeum v Hodoníne, 2009), a tiež vo Francúzsku (Galéria Le Pont Neuf v Paríži, 2006) a v Taliansku (Slovenský inštitút v Ríme, 2010).

Pri autorských výstavách za roky 2006 – 2020, pripravených kurátormi **Etnografického múzea** pre prezentáciu vo vlastných priestoroch alebo na požiadavku partnerov v iných múzeách a inštitúciách Slovenska, uvádzame osobitne výstavy týkajúce sa dejín múzea, jeho zbierkového fondu, tradičnej ľudovej kultúry a jej vplyvov na súdobú umeleckú tvorbu, a tiež výstavy realizované ako súčasť dlhodobých projektov, výsledky spolupráce múzea s rôznymi partnermi a reprízy týchto výstav doma i v zahraničí.

K 100. výročiu úmrtia Andreja Kmeťa múzeum pripravilo výstavu „Andrej Kmeť – obdivuhodný to bol človek“ (autorka E. Králiková, 2008), ktorej slávnost-

Obr. 2. E. Králiková sprevádza výstavou o A. Kmeťovi banskobystrického biskupa R. Baláža a primátora mesta Martin A. Hrnčiara. Foto M. Pišný, 2008. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 164142/001.

Fig. 2. E. Králiková guides the bishop of Banská Bystrica, R. Baláž, and the mayor of Martin A. Hrnčiara through an exhibition about A. Kmeť. Photograph by M. Pišný, 2008. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 164142/001.

né otvorenie bolo spojené s inými podujatiami venovanými pamiatke A. Kmeťa, osobitne s predstavením pamätnej medaily vydanej Národnou bankou SR. Životné jubileum dlhoročného riaditeľa múzea Štefana Mruškoviča si múzeum pripomenulo zaujímavým výberom (autorka Anna Oláhová, 2007) z kresbového archívu SNM v Martine, ktorého bol zakladateľom. K 100. výročiu vzniku Českosloven-

Obr. 3. Š. Mruškovič, P. Maráky a L. Mlynka na otvorení výstavy „Národopisná kresba“. Foto M. Pišný, 2007. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 163801/002.

Fig. 3. Š. Mruškovič, P. Maráky and L. Mlynka at the opening of the exhibition “Ethnographic Drawing”. Photograph by M. Pišný, 2007. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 163801/002.

Obr. 4. „... čo sme dali Slovenskému národnému múzeu, dali sme národu slovenskému...“. Skladačka k výstave. Grafické spracovanie P. Klaudíny, 2018.

Fig. 4. „... what we gave the Slovak National Museum, we gave to the Slovak nation...“ Brochure for the exhibition. Graphic design by P. Klaudíny, 2018.

skej republiky a 90. výročiu začatia výstavby II. účelovej budovy SNM bola širším autorským kolektívom pripravená rozsiahla výstava „... čo sme dali Slovenskému národnému múzeu, dali sme národu slovenskému...“ venovaná histórii a okolnostiam výstavby tejto budovy (autori Nadja Nováková, Barbora Wágnerová-Pekáriková a kol., 2018). K 90. výročiu úmrtia Milana Rastislava Štefánika sme pripravili výstavu „Štefánik – človek a legenda“ (autorka E. Králiková, premiéra v SNM v Bratislave, 2009; repríza v tom istom roku v Etnografickom múzeu).

Zrejme k najžiadanejším a návštevnícky najobľúbenejším doma i v zahraničí patria výstavy venované tradičnému ľudovému odevu a textilu. V sledovanom období ich múzeum pripravilo niekoľko: „Paličkovaná čipka“ (autorka Alžbeta Gazdíková, 2009) a výstava „Ľudový odev na palete“ (autorka za SNM v Martine A. Gazdíková, Ľubomír Podušel), ktorá bola premiérovu sprístupnená v SNM v Bratislave (2012) s následnou reprízou v Etnografickom múzeu (2013). Na ukážky zmien svadobného odevu v dedinskom i mestskom prostredí od začiatku 20. storočia bola zameraná výstava „Krásna nevesta“ (autorky Eva Dudková, A. Gazdíková, Hana Zelinová, 2016), bohatstvo a rozmanitosť ženských čepcov predstavila výstava „Krása pre ženu stvorená“ (autorka E. Dudková, 2018) s vyžiadanou reprízou v Českej republike (Múzeum hlavného mesta Prahy, 2019). Nateraz ostatnou v tejto oblasti bola prezentácia tradičného pracovného a sviatočného odevu Turca pod názvom „Na piatok i na sviatok“ (autorka E. Dudková, 2020).

Pre zahraničie bola so zameraním na svadobný odev pripravená (autorky A. Gazdíková, E. Pančuhová) výstava „Svadba na Slovensku“ (Państwowe Muzeum Etnograficzne vo Varšave, 2009) a širší výber (autorka A. Gazdíková) „Z ľudového odevu na Slovensku“ (Slovenský inštitút vo Viedni, 2012). Osobitnú zmienku si zasluhuje výstava „Ľudové umenie Slovenska. Tradícia a súčasnosť“, ktorú na vyžiadanie Ministerstva kultúry SR múzeum pripravilo (autorky A. Gazdíková, D.

Obr. 5. Panna Mária – Matička naša. Pozvánka na otvorenie výstavy. Grafické spracovanie M. Kiripolská, 2017.

Fig. 5. Virgin Mary – our Mother. Invitation to the opening of the exhibition. Graphic design by M. Kiripolská, 2017.

Ferklová, Marta Pastieriková) pre uvedenie vo Francúzsku (La Maison de l'artisanat et des Métiers d'art, Marseille, 2013). Bola zameraná predovšetkým na tradičný ľudový odev a súčasné módné návrhy inšpirované ľudovým odevom, ale jej súčasťou boli tiež ukážky drotárstva či malieb na skle. V danom roku boli nositeľmi titulu Európske hlavné mesto kultúry mestá Marseille a Košice, takže predmetná výstava bola dôležitým príspevkom Slovenska do cyklu kultúrnych podujatí, ktoré v Marseille počas celého roka prebiehali.

Zo zbierok ľudového umenia sme vo vlastných priestoroch prezentovali iba tradičnú ľudovú plastiku výstavou „Panna Mária – Matička naša“ (autorka N. Nováková, 2017), repríзованou v SNM – Spišskom múzeu v Levoči (2018) a výročné zvykoslovie výstavou „Za hviezdou – Od Kataríny do Troch kráľov“ (autorka Elena Bercíková-Zahradníková, 2013).

Obr. 6. Výstava „Tá pravá šálka kávy“. Foto M. Pišný, 2008. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. 164269/014.

Fig. 6. Exhibition “The true cup of coffee”. Photograph by M. Pišný, 2008. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 164269/014.

Obr. 7. Ladislav Fapšo – Príbeh drotára.
Plagát k výstave. Grafické spracovanie
M. Kiripolská, 2017.

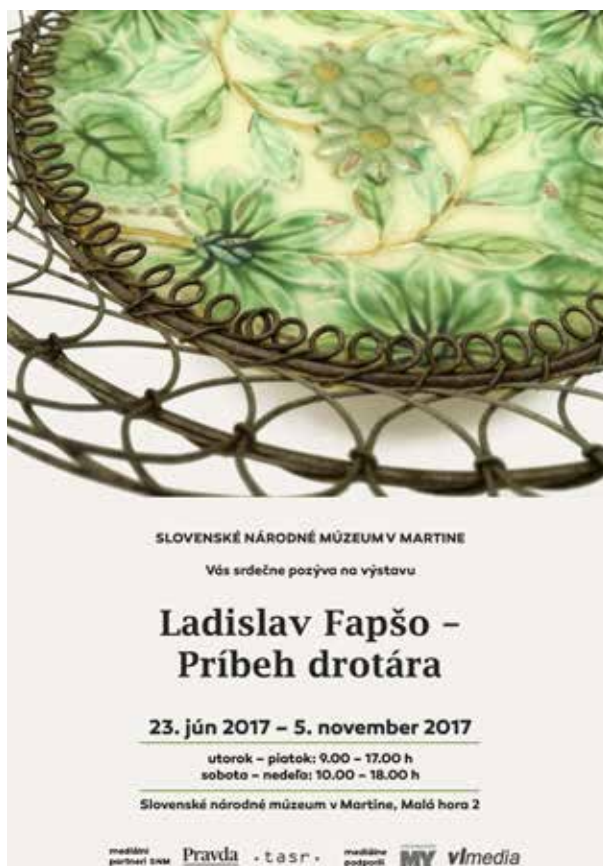
Fig. 7. Ladislav Fapšo – Story of a
Tinker. Exhibition poster. Graphic
design by M. Kiripolská, 2017.

Častejšie boli uvedenia v zahraničí, ako bola napr. výstava betlehemov (autorka E. Pančuhová) v Poľsku (Państwowe Muzeum Etnograficzne vo Varšave, 2006). V Chorvátsku (Záhreb, 2007) sa konala repríza výstavy „Sláva Bohu“ (autorky E. Pančuhová, M. Pastieriková) premiérovu sprístupnenej v talianskom Cittá di Castello (2005). Výstava „Looking for Roots and House Celebrations“ (autorky D. Ferklová, H. Zelinová) bola pripravená pre izraelského partnera (House of Quality v Jeruzaleme, 2012) v rámci dlhodobejšej vzájomnej spolupráce.

K úspešným podujatiam patrila výstava „Tá pravá šálka kávy“ (autori H. Zelinová, Stanislav Očka, 2008) o vzniku a rozšírení tohto mimoriadne obľúbeného nápoja, ktorá bola po premiére v Etnografickom múzeu reprízovaná vo viacerých múzeách (SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2008; SNM v Bratislave, 2009; Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici, 2010 a SNM – Múzeum Betliar, 2010).

Nezabúdali sme ani na prezentácie tvorby našich významných ľudových umelcov, výtvarníkov či fotografov. K životnému jubileu reprezentanta strednej generácie drotárskych majstrov Ladislava Fapša sme pripravili výber z jeho tvorby (autorka D. Ferklová, 2017), rezbárske umenie Juraja Mertuša sme predstavili výstavou „Modlitba v dreve ukrytá“ (2012), známu martinskú keramikárku Jitku Petrikovičovou pripomenul rozsiahly výber z jej diela v rámci výstavy „Od zrnitosti hlíny k farbám majoliky“ (autorka B. Wágnerová-Pekáriková, 2017). Z fotografických výstav pripomíname predstavenie tvorby Igora Grossmanna (autorka D. Ferklová, 2009), Martina Martinčeka (autorka D. Ferklová, 2013) a Jána Déreera (autorka D. Ferklová, 2018).

V Českej republike (Národní muzeum v Prahe, 2008) sa konala výstava „Kouzlo slovenské keramiky“ zameraná na tvorbu Ignáca Bizmayera a osobitne

boli ukážky z jeho tvorby predstavené aj v našom inštitúte (Slovenský inštitút v Prahe, 2008). Obe výstavy pripravila autorsky M. Pastieriková, rovnako ako pre Rakúsko prierez tvorbou Michala Škrovina pod názvom „Krajina môjho detstva“ (Slovenský inštitút vo Viedni, 2006).

Rovnako úspešne bola doma a ešte viac v zahraničí prezentovaná fotografická tvorba Karola Plicku. V sledovanom období pripravilo múzeum celkovo 15 výstav, rôzne tematicky zameraných podľa požiadaviek jednotlivých inštitúcií (všetky v autorstve D. Ferklovej), ktoré mali možnosť vidieť návštevníci na Slovensku (SNM – Múzeum Ľ. Štúra v Modre, 2006; Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, 2006; Poľnohospodárske múzeum v Nitre, 2006; Vlastivedné múzeum v Trebišove, 2012; Mestské divadlo Levoča, 2014; Obecný úrad Raslavice, 2015; Obecný úrad Heľpa, 2015) i v zahraničí. Zo zahraničia to bola prirodzene najčastejšie Česká republika (Múzeum juhovýchodnej Moravy v Zlíne, 2007; Mestské múzeum Nového Města nad Metují, 2011; Galéria Domu kultúry v Uherskom Brode, 2012), ale tiež Srbsko (Galéria Z. Medvedovej v Báčskom Petrovci, 2011) a o dva roky neskôr Veľká Británia (Veľvyslanectvo SR v Londýne, 2013). Ostatnou bola veľká reprezentatívna výstava o živote a tvorbe K. Plicku pripravená pre SNM v Bratislave v roku 2018, reprízovaná o rok neskôr vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach.

Nielen knižnú tvorbu známeho ilustrátora Jaroslava Vodrážku priblížila výstava „Čiročistý romantik – Jaroslav Vodrážka“ (autorky H. Zelinová, Monika Váleková, 2014) reprízovaná v rámci Slovenska (Knižnica pre deti a mládež v Košiciach, 2015) i v Českej republike (Dom národnostných menšín v Prahe, 2016; Múzeum v Bruntále, 2016).

K rozsiahlym projektom, pripraveným v spolupráci, patrila výstava približujúca roľnícku kultúru – spôsob života roľníckej rodiny a jeho determinanty pod názvom „Svet na odchode“. Na výstave participoval dnešný Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV (za ÚESA SAV bol autorom P. Slavkovský, autorkami za SNM v Martine D. Ferklová, B. Wágnerová-Pekáriková, 2009), jej repríza

Obr. 8. Slováci v Rumunsku. Pozvánka na otvorenie výstavy. Grafické spracovanie M. Kiripolská, 2016.

Fig. 8. Slovaks in Romania. Invitation to the opening of the exhibition. Graphic design by M. Kiripolská, 2016.

Obr. 9. Výstava „Hra a hračka“, realizovaná v rámci projektu „Dotyky s ľudovou kultúrou“. Foto M. Kiripolská, 2012.

Fig. 9. Exhibition “Games and toys” held as part of the “Encounters with Folk Culture” project. Photograph by M. Kiripolská, 2012.

sa uskutočnila v SNM – Múzeu SNR v Myjave (2011). V spolupráci s Katedrou manažmentu kultúry a turizmu Filozofickej fakulty UKF v Nitre, Demokratickým zväzom Slovákov a Čechov v Rumunsku a Kultúrnou a vedeckou spoločnosťou Ivana Krasku v Nadlaku bola realizovaná výstava „Slováci v Rumunsku“ (za Katedru manažmentu kultúry a turizmu FF UKF bol autorom Jaroslav Čukan, autorkou za SNM v Martine H. Zelinová, 2016). V spolupráci so Slovenskou národnou knižnicou bola pripravená výstava „Pavol Socháš – lyrik národopisnej fotografie“ čerpajúca predovšetkým z bohatého fotoarchívu múzea (za SNK bola autorkou D. Lacková, autorkami za SNM v Martine D. Ferklová, Eva Blahová, M. Pastieriková, A. Gazdíková, Michala Sedláčková, 2012).

Dlhodobá spolupráca SNM v Martine s dvomi strednými školami, a to Školou úžitkového výtvarníctva v Ružomberku a Strednou umeleckou školou v Trenčíne,

Obr. 10. Módná prehliadka na vernisáži výstavy „Symbol a ornament“ realizovanej v rámci projektu „Dotyky s ľudovou kultúrou“. Foto M. Kiripolská, 2015.

Fig. 10. Fashion show for the opening of the exhibition “Symbol and Ornament” held as part of the “Encounters with Folk Culture” project. Photograph by M. Kiripolská, 2015.

prináša svoje ovocie v podobe projektu „Dotyky s ľudovou kultúrou“ (autorky za SNM v Martine: A. Gazdíková, E. Bercíková-Zahradníková). Vďaka projektu majú študenti možnosť bližšie sa zoznámiť nielen s prácou v múzeu, ale aj s jeho rozsiahlym zbierkovým fondom, inšpirovať sa ním vo vlastných prácach (s vopred zadanými témami, ktorými boli hra a hračka, symbol a ornament, vlákno) a predstaviť ich na spoločných výstavách, ktoré sa spravidla konajú v trojročnom cykle (2009, 2012, 2015, 2019) vo výstavných priestoroch Etnografického múzea.⁵

SNM v Martine odborne a organizačne zabezpečovalo dva ročníky projektu „Múzeá a etniká“, na ktorom sa podieľajú všetky menšinové pracoviská SNM. Piaty ročník, zameraný na kulinárske tradície a charakter kulinárskej kultúry jednotlivých etníc na Slovensku, bol predstavený v SNM v Martine konferenciou a výstavou pod názvom „Chute a vône Slovenska“ (autorka a organizátorka za SNM v Martine: H. Zelinová, 2007) s následnými reprízami výstavy v SNM v Bratislave (2008) a Vihorlatskom múzeu v Humennom (2009). Šiesty ročník, zameraný na prvú etapu života človeka – detstvo, obdobie od narodenia až po dosiahnutie dospelosti, sa konal tiež v SNM v Martine, kde bola usporiadaná konferencia a výstava „Ohýbaj ma mamko“ (autorka a organizátorka za SNM v Martine: H. Zelinová, 2010) s následnými reprízami výstavy v SNM v Bratislave (2011) a SNM – Spišskom múzeu v Levoči (2012).

V spolupráci troch múzeí (Podunajské múzeum v Komárne, SNM v Martine, Tribečské múzeum v Topoľčanoch) vznikla unikátna archeologická výstava „Avari a Slovania na sever od Dunaja“ (autor za SNM v Martine: Marek Both), ktorá bola po viacerých reprízach na Slovensku (Podunajské múzeum v Komárne, 2015; SNM v Martine, 2016; Tribečské múzeum v Topoľčanoch, 2016; Múzeum J. Thaina v Nových Zámkoch, 2017; Novohradské múzeum a galéria v Lučenci, 2017; Západoslovenské múzeum v Trnave, 2018; Vlastivedné múzeum v Galante, 2018) predstavená aj v Chorvátsku (Arheološki muzej v Záhrebe, 2019; Muzej grada Koprivnica, 2020).

Pri prevzatých výstavách zmiňujeme podrobnejšie výstavy dovezené zo zahraničia, výstavy prevzaté od domácich partnerov zmiňujeme skutočne iba okrajovo uvedením niekoľkých veľmi zaujímavých projektov, ako boli napr. reprízy výstav SNM – Hudobného múzea „Desatoro o fujare“ (2006) a „Desatoro o gajdách“ (2016), výstavy SNM – Prírodovedného múzea „Mamuty na Slovensku“ (2007), výstavy SNM – Spišského múzea v Levoči „Mytologické a kresťanské príbehy v umení 19. storočia zo zbierok Slovenského národného múzea“ (2008) či výstavy „Etnofolk“ prevzatej z Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV (2014).

Najmenej početnú položku v našom prehľade tvoria výstavy dovezené zo zahraničia, pričom osobitne zmiňujeme tie, ktoré vychádzali zo vzájomnej dlhoročnej spolupráce Etnografického múzea s konkrétnymi zahraničnými i domácimi partnermi.

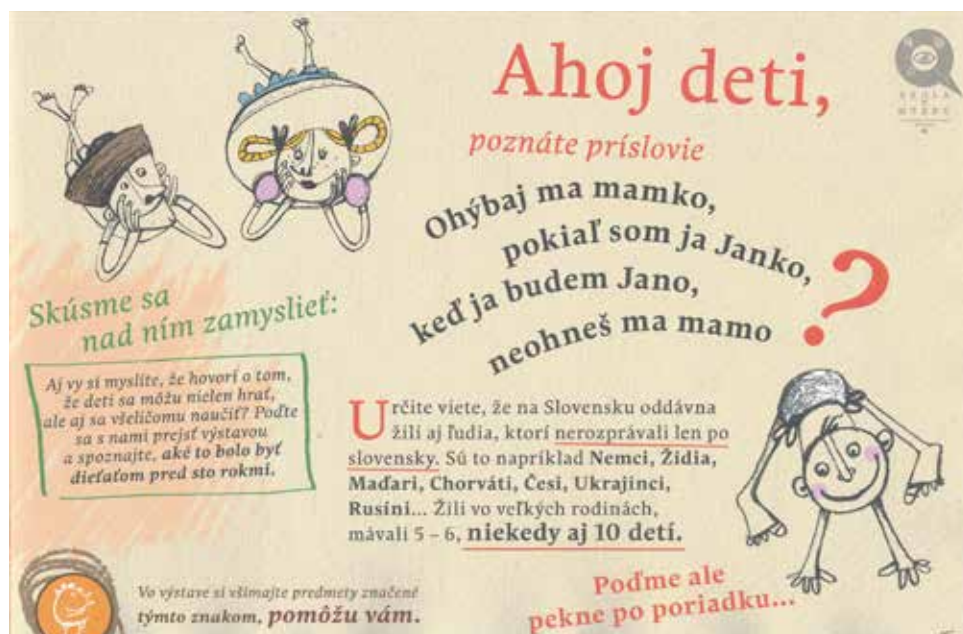
K dôležitým úlohám v prezentačnej činnosti múzea nepochybne patrí priblíženie histórie a kultúry Slovákov žijúcich v zahraničí. V spolupráci s Demokratickým zväzom Slovákov a Čechov v Rumunsku a Katedrou manažmentu kultúry

⁵ Bližšie k projektu a výstavám: HALMOVÁ, M. – ZELINOVÁ H. Dva prezentačné projekty Slovenského národného múzea. In: *Expozičná, výstavná a prezentačná činnosť po roku 1989: zborník príspevkov z odbornej konferencie. Zväz múzeí na Slovensku – Novohradské múzeum a galéria v Lučenci – Fond na podporu umenia: 2019*, s. 203-213. ISBN 978-80-971748-8-0.

Obr. 11. Výstava „Chute a vône Slovenska“. Foto M. Pišný, 2007. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 164207.

Fig. 11. Exhibition “Tastes and aromas of Slovakia”. Photograph by M. Pišný, 2007. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 164207.

Obr. 12. *Ohýbaj ma mamko*. Sprievodný materiál k výstave. Grafické spracovanie L. Kuruc-Marček, 2010.

Fig. 12. *Shape me, mummy*. Guide to the exhibition. Graphic design by L. Kuruc-Marček, 2010.

Obr. 13. Naša budúcnosť v našej minulosti. Tirážny panel k výstave. Grafické spracovanie M. Kiripolská, 2014.

Fig. 13. Our future in our past. Information panel on the exhibition. Graphic design by M. Kiripolská, 2014.

a turizmu Filozofickej fakulty UKF v Nitre múzeum sprístupnilo výstavu „Kultúrne tradície dolnozemskej Slovákov“ (2013) a na základe spolupráce s Galériou Babka v Kovačici mali návštevníci múzea možnosť zoznámiť sa s rozsiahlym výberom z tvorby slovenských inšitných maliarov žijúcich v srbskej Vojvodine (2014). Výstavu o Slovákoch v Maďarsku „Naša budúcnosť v našej minulosti“ pripravila Celoštátna slovenská samospráva v Maďarsku a nezisková verejnoprospešná s. r. o. Legatum v Budapešti. Súčasťou jej otvorenia (2014) bolo vystúpenie folklórneho súboru zo Sarvaša a na

základe podpory Mesta Martin sa v rámci podujatia „Noc v múzeu“ v priestoroch výstavy konali aj prednášky o ľudovom odevu Slovákov v Maďarsku a vystúpenia folklórnej skupiny z Čemera. O tri roky neskôr (2017) sme verejnosti predstavili výstavu s veľmi výstižným a výpovedným názvom „Za horami, za dolami. Tri storočia Slovákov vo Vojvodine“ pripravenú autorským kolektívom Múzea Vojvodiny v Novom Sade spolu so sprievodným katalógom (repríza v sídelnej budove SNM v Bratislave, 2018).

K výsledkom vzájomnej spolupráce s múzeom Bulharskej akadémie vied v Sofii patrila výstava bulharského ľudového umenia „Kresťanské symboly a obrazy v tradičnom bulharskom ľudovom umení“ (2006) a náš dlhoročný partner Państwowe Muzeum Etnograficzne vo Varšave zas predstavilo „Ľudový odev v Poľsku“ (2007). Ďalej to bola výstava „Mágia jantáru“ prevzatá z Múzea Zeme Poľskej akadémie vied vo Varšave (2011) a v rámci spolupráce s Art Association for Israel a galériou House of Quality v Jeruzaleme mali návštevníci múzea možnosť poznať históriu a osobitosti kultúry Drúzov, nábožensko-etnickej komunity v Izraeli, prostredníctvom výstavy „Poznaním iných spoznávaš seba – drúzske čriepky v kultúrnej mozaike Izraela“ (2012). K návštevnícky veľmi prítiahlivým patrila výstava o dámskych i pánskych pokrývkach hlavy „Dámy a páni, držte si klobúky“, ktorú u nás reprízovalo Múzeum Novojičína v Novom Jičine (2015).

Obr. 14. Príroda Turca vo fotografii. Plagát k výstave. Grafické spracovanie M. Kiripolská, 2016.

Fig. 14. Nature in the Turiec region in photographs. Exhibition poster. Graphic design by M. Kiripolská, 2016.

Múzeum Andreja Kmeťa bolo od roku 2010 pre návštevnícku verejnosť zatvorené, zbierky boli zbalené a dočasne vystáňované z objektu. Z tohto dôvodu nebolo možné od uvedeného roku pripravovať vlastné výstavy vychádzajúce zo zbierkového fondu múzea. Samotná rekonštrukcia I. účelovej budovy SNM, sídla Múzea A. Kmeťa, prebiehala v rokoch 2012 – 2013, zdĺhavejšia (problém financovania) bola príprava nových expozícií, ktorých realizácia prebiehala v dvoch etapách. V období po ukončení I. etapy mali návštevníci možnosť pri krátkodobom sprístupnení objektu spoznať históriu a okolnosti rekonštrukcie objektu

priblížených zaujímavou výstavou, pripravenou širším kolektívom, s jednoznačným názvom „Prvá budova Slovenského národného múzea“ (autori Andrej Bendík, M. Sedláčková, B. Wágnerová-Pekáriková, 2014). Výstava bola sprístupnená zároveň s fotografickou prezentáciou publikácie „Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Martin“, ktorú pripravil Krajský pamiatkový úrad v Žiline. Zaujímavý projekt „Ako sa tvorí expozícia“ zas poskytol príležitosť oboznámiť sa s procesmi prípravy a realizácie expozícií (autori Boris Astaloš, A. Bendík, Stanislav Očka, Matej Žiak, 2015). V nasledujúcom roku bola časť budovy prístupná na prehliadku výstavy „Príroda Turca vo fotografii“ (autor M. Žiak, 2016). Celý objekt s novými expozíciami bol návštevníckej verejnosti sprístupnený 3. 4. 2017. V rozpätí rokov 2006 – 2010 pripravili kurátori Múzea A. Kmeťa viacero podnetných a návštevnícky príťažlivých výstav z oblasti prírodných vied, akými boli „Čarokrásny svet minerálov“ (autor A. Bendík, 2006), „Po zemi a na lane“ (autor A. Bendík, 2007), „Za krásou dreva“ (autor S. Očka, 2008), „Kamenný herbár“ (autor A. Bendík, 2009) a po otvorení budovy to bola napr. výstava „Kremeň – kráľ minerálov“ (autor A. Bendík, 2019). V súlade so svojím zameraním však Múzeum A. Kmeťa venuje patričný priestor v prezentácii aj spoločenským vedám, na čom participujú kurátori ostatných zložiek SNM v Martine. Boli to napr. výstavy o Štefanovi Janšákovi (autorka M. Halmová, 2006), turčianskych Révaiovcov (autorka B. Wágnerová-Pekáriková, 2008), „Najkrajšie praveké nálezy

Obr. 15. Výstava „Kamenný herbár“. Foto A. Bendík, 2009.

Fig. 15. Exhibition “Stone herbarium”. Photograph by A. Bendík, 2009.

Obr. 16. Výstava „Najkrajšie praveké nálezy z Turca“. Foto A. Bendík, 2018.

Fig. 16. Exhibition “The most beautiful prehistoric finds from the Turiec region.” Photograph by A. Bendík, 2018.

Obr. 17. „Tradičná stavebná kultúra Javorníkov a Beskyd“ – A. Kiripolská sprevádza výstavou.
Foto M. Kiripolská, 2019.

Fig. 17. “Traditional building culture in the Javorníky and Beskydy regions” – A. Kiripolská giving a guided tour of the exhibition. Photograph by M. Kiripolská, 2019.

z Turca“ (autor M. Both, 2018) alebo výstava „Zveľaďujme!“ (autorka H. Zelinová, 2019) venovaná histórii a činnosti Štátneho ústavu pre zveľaďovanie živností v Martine, osobitne pôsobeniu výtvarníka Bohuša Šippicha.

Možno až príliš často siahajú kurátori Múzea Andreja Kmeťa (aj keď je potrebné uviesť, že tu hlavnú úlohu zohráva nedostatok financií) po prevzatých výstavách, resp. výstavách, ktoré možno uviesť ako realizované v spolupráci – doplnené o ukážky prírodovedných zbierok múzea. K takýmto patrili napr. výstavy „Kaktusy a sukulentý“ (2006), „Vedecká hračka II. – Kaleidoskop“ (2006), „Tajomstvá našich chrobákov“ (2007), „Izabela Textorisová – prvá slovenská botanička“ (2016), „Dajte sa vypchať!“ (ako sa živočích stal preparátom) (2018), „Trópy v Turci“ (2019), „Rastlinná ríša – tajuplná šperkovnica“ (2019) alebo „V lese“ (2020) či „TRITRI“ (2020). K stálym partnerom múzea v tomto procese patria napr. Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši a SNM – Prírodovedné múzeum v Bratislave.

Múzeum slovenskej dediny sa vo svojej prezentačnej činnosti zameriava predovšetkým na realizáciu programových podujatí s ukázkami zvykoslovia, folklóru a tradičnej ľudovej umeleckej výroby, ktoré sa konajú nepretržite od roku 1991 v rozsahu cca 15 podujatí ročne.⁶ Niekedy sú ich súčasťou aj krátkodobé výstavy inštalované na poschodí

⁶ Bližšie k podujatiam: KIRIPOLSKÁ, A. Prezentačné podujatia v Múzeu slovenskej dediny v rokoch 1997 – 2007. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 49*. Editorka M. HALMOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 2008, s. 117-126. ISBN 978-80-8060-225-3; ĎURDÍKOVÁ, J. Prezentačné podujatia v Múzeu slovenskej dediny v rokoch 2008 – 2017. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia*

vozárne z Moškovca alebo v objekte z Nepál, inokedy sú výstavy pripravené ako súčasť inej akcie (konferencie a pod.) či ako obohatenie ponuky celej letnej sezóny. K zaujímavým prezentáciám patrili napr. „Kresťanská Veľká noc“ (autorka M. Pastieriková, 2008) a výstava zemianskych pamiatok zo zbierok SNM v Martine (autori B. Wágnerová-Pekáriková, Tomáš Peťko, M. Sedláčková, 2009). Ďalej to boli výstavy o ľudovom rybárstve na Slovensku (autor Stanislav Horváth, 2009) a 90. rokoch rybárstva v Turci (autor S. Horváth, 2009). K zaujímavým patrili aj výstavy „Technické pamiatky na vodný pohon“ (autorky D. Ferklová, Katarína Očková, 2014), „Dary lásky“ (autorka Tatiana Kadlecová, 2015), „Hračky a hry detí“ (autori T. Kadlecová, Slávka Straková, Radovan Sýkora, 2015), „Muzika the खेलъben/Hudba a tanec“ (autorka Adriana Daneková, 2018) a „Turčianska harmonika vo fotografii“ (autorka T. Kadlecová, 2018). Od roku 2019 je v Múzeu slovenskej dediny sprístupnená výstava „Tradičná stavebná kultúra Javorníkov a Beskýd“ (autorka Anna Kiripolská), ktorá je jedným z výstupov cezhraničného projektu realizovaného v rámci programu Interreg V-A Slovenská republika – Česká republika.⁷

Múzeum Martina Benku dlhodobo úspešne predstavuje verejnosti tvorbu tohto umelca v celej jej šírke rôzne zameranými výstavami. Vo vlastných priestoroch SNM v Martine pripravilo dve prezentácie, a to „Martin Benka – málo známa tvorba“ (autorka A. Oláhová, 2008) a osobitne pre Martinčanov a Turčanov príťažlivú výstavu „Martin Benka v Turci“ (autorka M. Váleková, 2019). Rozsiahla výstava diel M. Benku bola v Galérii mesta Bratislava (autorka A. Oláhová, 2006) a v tom istom roku bola predstavená aj jeho knižná tvorba v Slovenskej národnej knižnici v Martine (autorka A. Oláhová, 2006) a užší výber z tvorby v Šarišskej galérii v Prešove (autorka A. Oláhová, 2006). Ďalšie výstavy z tvorby M. Benku usporiadalo múzeum opakovane pre Liptovskú galériu P. M. Bohúňa v Liptovskom Mikuláši (autorka A. Oláhová, 2011; autorka M. Váleková, 2017) a pre Galériu umenia v Terchovej pod názvom „Vrchy a ľudia. Terchovské inšpirácie v tvorbe Martina Benku“ (autorka M. Váleková, 2018). Veľmi dôstojne si múzeum pripomenulo 130. výročie narodenia umelca reprezentatívnou výstavou „Martin Benka“ (vrátane rovnomenného katalógu) na Bratislavskom hrade (autorka M. Váleková, 2018). Priebežne múzeum prezentuje tvorbu M. Benku aj v zahraničí, v sledovanom období bolo vystavované dvakrát, čo je podstatne menej ako v predchádzajúcom desaťročí. V Českej republike v Galérii výtvarného umenia v Hodoníne bola uvedená výstava obrazov M. Benku (autorka A. Oláhová, 2013) a výber z krojových akvarelov M. Benku a Jaroslava Augustu (autorky M. Váleková, B. Wágnerová-Pekáriková) sme v rámci spolupráce s Art Association for Israel predstavili v Izraeli (House of Quality v Jeruzaleme, 2017). Vo februári 2019 bolo Múzeum M. Benku pre návštevnícku verejnosť zatvorené, celý zbierkový fond bol zbalený a vystáňovaný kvôli pripravovanej rekonštrukcii objektu. Z tohto dôvodu nebolo možné od daného obdobia realizovať ďalšie výstavné projekty.

59. Editorka M. HALMOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 2018, s. 161-174. ISBN 978-80-8060-441-7.

⁷ Bližšie k projektu a zameraniu výstavy: SÝKORA, R. Realizácia projektu „Kultúrne dedičstvo Javorníkov a Beskýd“ v Múzeu slovenskej dediny. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 61*. Editorka M. HALMOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 2020, s. 142-153. ISBN 978-80-8060-495-0; KIRIPOLSKÁ, A. – BRYOL, R. *Tradičná stavebná kultúra Javorníkov a Beskýd*. Skladačka k výstave. Martin: Slovenské národné múzeum, 2019.

Obr. 18. Výstava „Martin Benka“. Foto S. Okkel, 2018.

Fig. 18. Exhibition “Martin Benka”. Photograph by S. Okkel, 2018.

Z autorských výstav menšinových pracovísk SNM v Martine uvádzame za **Múzeum kultúry Čechov na Slovensku** výstavy o Jozefovi Gašparikovi Leštinskom „Z milosti Boží jsem co jsem“ (autorka E. Králiková, 2006), „Krásno patří večnosti“ o tvorbe knižnej grafičky Ľudmily Mlichovej (autorka E. Králiková, 2007), o zobrazeniach T. G. Masaryka v medailárskej tvorbe „Za ideálom a pravdou“ (autorka H. Zelinová, 2007) a o plagátoch k udalostiam roku 1918 „Neznáme dokumenty známych dejín“ (autorka H. Zelinová, 2008). Ďalej to boli výstavy „Martin Benka a Československá obec sokolská“ (autorka A. Oláhová, 2010), „Karol Plicka: Praha kráľovská“ (autorka D. Ferklová, 2014), „České stopy v Turci“ (autorka H. Zelinová, 2015, 2018) a výstava predstavujúca zbierkový fond múzea pod názvom „Index DC“. Dvadsať rokov akvizičnej činnosti Múzea kultúry Čechov na Slovensku (autorka H. Zelinová, 2019). Múzeum kultúry Čechov na Slovensku pristupuje k častej spolupráci s českými partnermi. Spolupráca sa týka viacerých regionálnych či špecializovaných múzeí, ktoré ponúkajú výstavné spracovania tém zaujímavých aj z nášho pohľadu. Ide napr. o výstavu „Veľkí Česi malými očami“ prevzatú (2011) z Českého centra v Bratislave, ďalšími boli výstavy „Jan Hus 1415 a o šesťsto rokov neskôr“, ktorú nám poskytlo (2014) Husitské múzeum v Táboře, „Život a doba spisovateľa Karla Čapka“ z Památníka Karla Čapka v Starej Huti pri Dobříši (2017) a „T. G. Masaryk vo fotografii“ z Múzea T. G. Masaryka v Lánoch (2018). Podrobnejšie informácie o výstavnej činnosti Múzea

Obr. 19. České stopy v Turci. Pozvánka na výstavu. Grafické spracovanie M. Kiripolská, 2015.

Fig. 19. Czech traces in the Turiec region. Invitation to the opening of the exhibition. Graphic design by M. Kiripolská, 2015.

kultúry Čechov na Slovensku sú uvedené v správe k jubileu múzea.⁸

Múzeum kultúry Rómov na Slovensku sa rovnako priebežne predstavuje návštevníckej verejnosti vlastnými výstavami, z ktorých pripomíname napr. výber z tvorby rómskych výtvarníkov „V dreve a kameni“ (autorky A. Daneková,

Lucia Segľová, 2013), „Zrkadlenie duše“ (autorka A. Daneková, 2014), „Miro jílo“ (autorka za SNM v Martine A. Daneková, Bohumír Bachratý, 2016). K ostatným projektom Múzea kultúry Rómov na Slovensku patria výstavy „Romane buti/Rómske profesie“ (autorka A. Daneková, 2017), „Lolí rokľa hin man/Červenú sukňu mám“ (autorka A. Daneková, 2018), výber z diela rómskych rezbárov „Spomienky v nás“ (autorka A. Daneková, 2019) a výstava „Rómovia a druhá svetová vojna“ (autorka A. Daneková, 2020). Za zásadné v činnosti tohto pracoviska však považujeme dve výstavy, ktoré svojím obsahom oslovujú širšie publikum a sú tiež veľmi flexibilné a teda bez väčších problémov reprízoateľné v rôznych priestoroch. Výstavou koncipovanou viac-menej ako putovná je „Príbeh detí vetra“, ktorá v zrozumiteľnej skratke mapuje históriu a kultúru Rómov na Slovensku (autorky H. Zelinová, Gabriela Čižmáriková, A. Daneková). Po domácej premiére v roku 2006 bola viackrát reprízoovaná doma (napr. SNM Bratislava, 2006; SNM

⁸ ZELINOVÁ, H. Dvadsať rokov Múzea kultúry Čechov na Slovensku. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 61*. Editorka M. HALMOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 2020, s. 182-191. ISBN 978-80-8060-495-0.

Obr. 20. Zrkadlenie duše. Tirážny panel k výstave. Grafické spracovanie M. Kiripolská, 2014.

Fig. 20. Reflection of the soul. Information panel on the exhibition. Graphic design by M. Kiripolská, 2014.

– Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku v Chorvátskom Grobe, 2006; Ministerstvo kultúry SR, 2006; Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobotě, 2007; Detvianske múzeum v Detve, 2007; Žilinský samosprávny kraj v Žiline, 2009; Liptovské múzeum v Liptovskom Hrádku, 2010; Kultúrne centrum Čelovce, 2010; Kultúrny dom Myjava, 2010; Vlastivedné múzeum v Humennom, 2011; Katolícka univerzita v Ružomberku, 2012; Mestský úrad Žilina, 2014; SNM – Múzeum SNR Myjava, 2016) i v zahraničí: v Poľsku (Muzeum Okręgowe Tarnów, 2008), Českej republike (Dom národnostných menšín v Prahe, 2009; Mestské múzeum Bruntál, 2010) a v Maďarsku (Slovenský inštitút v Budapešti, 2009). Podobne úspešná a žiadaná je aj výstava „Galéria rómskych osobností“. Premiérovou bola sprístupnená v roku 2011 (autorka H. Zelinová), úspešne reprízovaná v rámci Slovenska (ZŠ Ružomberok, 2011; eMKLub Kremnica, 2012; Kultúrne centrum v Detve, 2012; Zemplínska knižnica v Trebišove, 2013) a po rozšírení o portréty ďalších štyroch osobností (autorka A. Daneková) opakovane inštalovaná v Etnografickom múzeu (2019).

Celkovo možno záverom uviesť, že SNM v Martine sa darí prezentovať vlastný zbierkový fond v primeranej miere doma i v zahraničí. Za veľké pozitívum v posledných rokoch považujeme intenzívnu spoluprácu a zapájanie Archívu SNM, pobočky v Martine a Knižnice Etnografického múzea do procesu autorských príprav výstav. Výstavy pripravované pre zahraničie sú realizované výlučne na základe osobitných finančných príspevkov zriaďovateľa. Možno konštatovať, že tieto príspev-

ky spravidla pokrývajú všetky náklady spojené s prípravou, prevozom a inštaláciou výstav, prípadne aj tlačou sprievodného katalógu. Rovnako je aj dovoz výstav zo zahraničia častokrát podmienený osobitným finančným príspevkom od zriaďovateľa, pokrývajúcim minimálne náklady na prevoz. Na domáce výstavy získalo SNM v Martine finančné krytie od zriaďovateľa iba na projekt „Múzeá a etniká“ a ďalej na výstavy: „Štefánik – človek a legenda“, „Andrej Kmeť – obdivuhodný to bol človek“, „Tá pravá šálka kávy“, „Svet na odchode“ a výstavu „... čo sme dali Slovenskému národnému múzeu, dali sme národu slovenskému...“ Osobitný rozpočet v rámci projektu financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja mala výstava o tradičnej stavebnej kultúre Javorníkov a Beskyd. Všetky ostatné výstavy múzeom pripravovalo iba s minimálnymi finančnými prostriedkami, nakoľko rozpočet múzea pokrýva – a aj to nie v plnej výške – iba jeho základné prevádzkové náklady. Táto skutočnosť sa prirodzene odráža aj na kvalite výstav, čo sa týka ich architektonického a výtvarného riešenia alebo možnosti obmeny rôznych inštaláčnych prvkov. Dlhodobou je veľkým nedostatkom v súvislosti s výstavňou činnosťou múzea absencia sprievodných propagačných materiálov a katalógov. Tie sa múzeu podarilo zabezpečiť iba v tých prípadoch, keď bola konkrétna výstava financovaná z mimorozpočtových zdrojov (okrem menšinových múzeí), v ostatných prípadoch vzhľadom na vyššie uvedený finančný deficit múzeom nedokáže uvoľniť žiadne finančné prostriedky na realizáciu drobných propagačných materiálov a sprievodných katalógov, ktoré by mali tvoriť neoddeliteľnú súčasť výstav.⁹

Napriek uvedeným obmedzeniam by však múzeom malo ďalej pokračovať v prezentácii svojho bohatého a rozmanitého zbierkového fondu a siahť aj po doteraz málo prezentovaných zbierkových súboroch napr. z oblasti tradičného ľudového umenia (plastika, sklomalby), keramiky či remesiel. Pokiaľ bola v ostatných rokoch mimoriadne úspešná výstavňá činnosť vychádzajúca z rozsiahlej a rôznorodej archeologickej zbierky, takmer úplne absentovali prezentácie z tiež rozsiahlej, rôznorodej a zaujímavej zbierky kultúrnej histórie. A prirodzene, ani v nasledujúcom období by sme vo výstavnej činnosti nemali zabúdať na históriu našej inštitúcie a na osobnosti, ktoré sa zaslúžili o jej rozvoj.

⁹ Okrem pozvánok (v ostatných rokoch najčastejšie elektronických) a plagátov určených na výlepné miesta (MHD v Martine a i.) múzeom v sledovanom období vydalo na základe účelových dotácií nasledovné katalógy, brožúry a drobné tlače: *Kresťanské symboly a obrázky v tradičnom bulharskom ľudovom umení* (skladačka, 2006), *Malý receptár* (drobná tlač k výstave „Chute a vône Slovenska“, 2007), *Ludmila Mlichová – Krásno patri večnosti* (brožúra, 2007), *Martin Benka – Jar na horách* (drobná tlač, 2007), *Mytologické a kresťanské príbehy v umení 19. storočia zo zbierok Slovenského národného múzea* (katalóg, 2008), *Ahoj, som kávové zrnko* (drobná tlač k výstave „Tá pravá šálka kávy“, 2008), *Ahoj deti* (drobná tlač k výstave „Ohýbaj ma mamko“, 2010), *Inspiration from Folk Jewelry* (brožúra k výstave „Svetom, moje, svetom...“, 2010), *Looking for Roots and Home Celebrations* (brožúra, 2012), *La Culture populaire de la Slovaquie. Tradition et Modernité* (katalóg, 2013), *Slovakia Through the Eyes of Karol Plicka* (skladačka, 2013), „... čo sme dali Slovenskému národnému múzeu, dali sme národu slovenskému...“ (skladačka, 2018), *Tradičná stavebná kultúra Javorníkov a Beskyd* (brožúra, 2019), *České stopy v Turci* (brožúra, 2020). Pozn: katalóg = tlač v rozsahu nad 40 s.

AKVIZIČNÁ ČINNOSŤ SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE V ROKOCH 2017 – 2021

Barbora Wágnerová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: barbora.wagnerova@snm.sk

Uplynulé hodnotené obdobie (2017 – 2021) bolo pomerne zložité vo viacerých smeroch. Počas piatich rokov vyvíjali kurátori akvizičnú činnosť s väčším alebo menším úspechom v súlade s prebiehajúcimi vedeckovýskumnými úlohami alebo na základe akvizičnej koncepcie dopĺňaním zbierok o materiál, ktorý nie je, alebo je nedostatočne zastúpený.

V správe neuvádzame finančné čiastky vynaložené na nákup zbierkových predmetov, ani nadobúdaciú hodnotu zbierkových predmetov získaných darom či výskumom. Kvôli prehľadnosti o akvizíciách uvádzame nárast zbierkového fondu Slovenského národného múzea v Martine (ďalej SNM v Martine) podľa jednotlivých odborov, vrátane menšinových múzeí, ktoré majú z celkovej sumy samostatne vyčlenený rozpočet.

Rok	Schválená suma
2017	16 783,50 €
2018	16 434,00 €
2019	9 860,00 €
2020	3 828,00 €
2021	1 683,00 €

Tab. č. 1.

Finančné prostriedky na nákup zbierkových predmetov pridelené Akvizičnou komisiou SNM pre SNM v Martine v rokoch 2017 – 2021 vrátane menšinových múzeí.

Table no. 1.

Financial means for the purchase of collection items allocated by the Acquisition Committee of the SNM for the SNM in Martin from 2017 to 2021 including ethnic minorities.

SNM v Martine vrátane menšinových múzeí naplňalo akvizičnú činnosť v prírodovedných a spoločenskovedných odboroch. Spoločenskovedné zbierky zahŕňajú etnografický, kultúrohistorický, výtvarný, archeologický materiál a materiál archívnej povahy, pričom zbierky sú ďalej rozdelené podľa jednotlivých zložiek SMM v Martine – Múzea slovenskej dediny, Etnografického múzea, Múzea Martina Benku, Múzea kultúry Čechov na Slovensku, Múzea kultúry Rómov na Slovensku. Prírodovedné zbierky sú súčasťou zbierkového fondu Múzea Andreja Kmeťa.

rok	index E, K		index KH		index A			MMB			spolu
	kúpa	dar	kúpa	dar	dar	výskum	prevod	kúpa	dar	výskum	
2017	74	215	203	118	0	145	0	0	10	150	915
2018	102	194	196	100	0	55	7	0	0	158	812
2019	131	25	124	52	0	107	0	0	2	4	445
2020	20	0	28	0	0	299	0	0	0	0	347
2021	0	70	0	14	0	0	0	0	0	0	84
spolu	327	504	551	284	0	606	7	0	12	312	2603

Tab. č. 2.

Celkový počet zbierkových predmetov etnografickej, archeologickej a kultúrnohistorickej zbierky v SNM v Martine nadobudnutých v rokoch 2017 – 2021.

Table no. 2.

Total number of collection items of the ethnology, archaeology and cultural history collections in the SNM in Martin acquired between 2017 and 2021.

rok	MKČnS		MKRnS		spolu
	kúpa	dar	kúpa	dar	
2017	133	26	38	13	210
2018	31	95	41	0	167
2019	25	65	30	0	120
2020	34	89	5	0	128
2021	90	70	0	7	167
spolu	313	345	114	20	895

Tab. č. 3.

Celkový počet zbierkových predmetov minoritných múzeí SNM v Martine nadobudnutých v rokoch 2017 – 2021.

Table no. 3.

Total number of collection items of the minority museums of the SNM in Martin acquired between 2017 and 2021.

Prírodovedné zbierky				
rok	kúpa	dar	výskum	Spolu
2017	0	545	147	692
2018	70	700	411	1181
2019	0	107	0	107
2020	0	0	0	0
2021	0	0	233	233
spolu	70	1352	791	2213

Tab. č. 4.

Celkový počet prírodovedných zbierok SNM v Martine nadobudnutých v rokoch 2017 – 2021.

Table no 4.

Total number of natural history collections of the SNM in Martin acquired between 2017 and 2021.

Etnografické zbierky sa v rokoch 2017 – 2021 rozrástli o 831 kusov zbierkových predmetov primárne z oblasti hmotnej, ale i duchovnej kultúry.

Obr. 1. Kredenc kuchynský,
Neded (okr. Šafa), 50. roky 20.
storočia, ev. č. E-59504. Foto
K. Očková, 2017.

Fig. 1. Kitchen cupboard,
Neded (Šafa district), 1950s,
rec. no. E-59504. Photograph
by K. Očková, 2017.

V súvislosti so zariaďovaním expozičných objektov v Múzeu slovenskej dediny (ďalej MSD) v rámci dlhodobu riešenej vedeckovýskumnej úlohy „Historicko-etnografické štúdie expozičných skupín, usadlostí a objektov v MSD“ bolo v roku 2017 pre zariadenie objektu dvojdomu z Hubovej získaných darom 23 zbierkových predmetov (kredenc, stôl, stoličky, interiérové doplnky a úžitkové predmety – ev. č. E-59504 – E-59517). Okrem jednotlivín je to hlavne súbor kuchynského nábytku z druhej polovice 20. storočia, ktorého nadobudnutie sledovala kurátorka z viacerých hľadísk. Ide o sériovo vyrábaný kompaktný súbor pochádzajúci z jednej domácnosti, používaný v dedinskom prostredí slovenských reemigrantov z oblasti južného Slovenska a okrem historicko-geografických súvislostí nie je typ takéhoto kuchynského nábytku v zbierke zastúpený. Do zbierky poľnohospodárstva pribudol jeden predmet – rajtár (ev. č. E-59503), ktorý predstavuje vývojovo starší typ a v súčasnosti je čoraz väčší problém ho získať. Rajtár po druhej svetovej vojne kúpil starý otec pôvodného majiteľa a bol používaný na viatie vymláteného obilia do 50. – 60. rokov 20. storočia. Jeho výpovedná hodnota je o to väčšia, že je označený výrobcom.

V rámci čiastkovej vedeckovýskumnej úlohy ukončenej v roku 2018 (riešiteľ Radvan Sýkora) bol realizovaný terénny výskum v Zázrivej s cieľom vypracovať ideový zámer expozície a štúdie o zvonkárskej dielni v Zázrivej. Na základe výskumu bol do zbierok v tom roku predložený súbor zvonkárskych výrobkov (49 kusov) výrobcu Stanislava Otrubu, v súčasnosti posledného aktívneho výrobcu plechových zvoncov v Zázrivej. Predmety dokumentujú technologický postup výroby dvoch typov plechových zvoncov a ich jednotlivých komponentov (ev. č. E-59648 – E-59650; E-59735 – E-59780).

V rámci dokumentácie kultúry každodennosti pribudli do zbierky skla sklenené výrobky slúžiace na podávanie nápojov, ako i obalový sortiment z obdobia druhej

polovice 20. storočia – hrubostenné poháre vyrobené sklárskym podnikom SIMAX, Československo (ev. č. E-59487 – E-59495), ktoré boli bežne používané skoro v každej domácnosti, súprava pohárikov ako súčasť darčekového balenia alkoholu značky Demänovka, Slovensko (ev. č. E-59502/001- E-59502/006) alebo fľaša od Coca-Coly z 90. rokov 20. storočia (ev. č. E-59492). Typická sklenená fľaša od nápoja Coca-Cola vznikla v roku 1915 a s istými obmenami pretrvala doteraz. Československo sa stalo štvrtou socialistickou krajinou, v ktorej sa nápoj Coca-Cola vyrábala a prvá fľaša bola vyrobená v roku 1971.¹ Fľaša od Coca-Coly sa stala doslova ikonickým predmetom a mala dopad i na americkú a svetovú kultúru.

Akvizície – či už darom alebo kúpou – zamerané na ľudový odev, odevné súčiastky a textil sú pravidelne predkladané na posúdenie akvizičnej komisii, a tvoria výrazný podiel z celkového počtu zbierkových predmetov. Do istej miery je to podmienené vzťahom majiteľov k ľudovému odevu a textilu, ktorý sa často odovzdáva z generácie na generáciu, a teda sa uchováva, na strane druhej pravidelnosť získavania predmetov kurátorkou je dokladom jej aktívnej akvizičnej činnosti v teréne. Zbierka ľudového odevu a textilu je budovaná vo viacerých rovinách – primárnu skupinu tvorí dopĺňanie tradičného ľudového odevu a odevných súčiastok v rámci ich kompletizácie, mestského odevu, ako i súčasných profesionálnych a neprofesionálnych tvorcov čerpajúcich inšpiráciu v ľudovej kultúre. V sledovanom období bolo do zbierky nadobudnutých 515 zbierkových predmetov, z ktorých uvádzame najzaujímavejšie prírastky. V roku 2017 bola získaná rozsiahla akvizícia od Boženy Záhumenskej časovo vymedzená rokmi 1900 – 1940 z lokalít Zvolenská Slatina, Dačov Lom a Martin. Kolekcia odevu a textilu bola kompletizovaná v tradičnom ľudovom odevu – mužských a ženských odevných súčiastkach z Dačovho Lomu (ev. č. K-38701 – K-38709) a v mestskom odevu používanom v Martine (ev. č. K-38710 – K-38723; K-38810 – K-38835). Z martinského prostredia pochádza niekoľko odevných súčiastok zo známej martinskej rodiny ľudovej liečiteľky Ľudmily Thurzovej (ev. č. K-38810 – K-38818; K-38710 – K-38714) vyrobených v spolku Lipa, ktorý zabezpečoval prácu pre ľudové vyšivačky a predaj ich výrobkov. Časť súboru tvoria predmety používané v domácnosti evanjelického farára zo Zvolenskej Slatiny (ev. č. K-38623 – K-38653; K-38724 – K-38730) a Dačovho Lomu (ev. č. K-38612 – K-38621). Väčšinou ide o textil – uteráky, posteľné obliečky, dečky, záclony. K výnimočným predmetom patrí napríklad kútnica zo Zvolenskej Slatiny z konca 19. storočia (ev. č. K-38724). Na kútnici je prišíty lístok s nápisom „Drahotína Kardossová“. Či ide o predmet, ktorý vlastnila alebo dokonca sama vyšila D. Kardošová-Križková, významná propagátorka slovenskej výšivky, nie je momentálne známe.

Ďalšou rovinou dopĺňania zbierky odevu je dokumentácia odevu a textilu druhej polovice 20. storočia používaného tak vo vidieckom, ako i mestskom prostredí. V tomto prípade ide o odev a textil zhotovovaný doma alebo už prevažne priemyselne vyrábaný odev a textil. V prípade identifikácie výrobcu (malých odevných firiem a neskôr odevných závodov) rozširuje odev možnosti dokumentácie a mapovania histórie odevného priemyslu v bývalom Československu. Akvizície z druhej polovice 20. storočia prevažne pochádzajú od bývalých, prípadne súčasných kolegyň

¹ <https://cz.coca-colahellenic.com/sk/media/novinky/corporate/2021/coca-cola-oslavuje-50-rokov-vyroby-v-cesku-a-na-slovensku>

Obr. 2. Kožúšok detský, Ostrava, 2001 – 2010,
ev. č. K-39078. Foto B. Wágnerová, 2023.

Fig. 2. Children's fur coat, Ostrava, 2001 – 2010,
rec. no. K-39078. Photograph
by B. Wágnerová, 2023.

SNM v Martine – Evy Králikovej,
Evy Blahovej, Moniky Barabášovej,
Hany Zelinovej. V roku 2018
bola schválená vedeckovýskumná
úloha „Odievanie detí v Turci do
polovice 20. storočia“ (riešiteľka
Eva Dudková), ktorá bola ukonče-
ná v roku 2020. Vedeckovýskumná
úloha nepriniesla očakávaný výsle-

Obr. 3. Šaty svadobné, syntetický materiál, Ústav bytovej
a odevnej kultúry, Praha, 1985, ev. č. K-38865. Foto B.
Wágnerová, 2023.

Fig. 3. Wedding dress, synthetic material, Institute of Housing
and Clothing Culture, Prague, 1985, rec. no. K-38865.
Photograph by B. Wágnerová, 2023.

Obr. 4. Detail výstrihu s paličkovanou čipkou.
Ústav bytovej a odevnej kultúry, Praha, 1985,
ev. č. K-38865. Foto B. Wágnerová, 2023.

Fig. 4. Detail of a neckline with bobbin lace.
Institute of Housing and Clothing Culture,
Prague, 1985, rec. no. K-38865.
Photograph by B. Wágnerová, 2023.

dok v podobe plánovaných akvizičných prírastkov. Detský odev patril k prvým, do ktorého prenikali nové prvky dokonca i v dedinskom prostredí a rýchlo sa prispôboval novým priemyselným tkaninám. Tým, že sa generačne dedil a deťom sa často šilo z obnosených šiat dospelých, nosením sa ničil.² Preto je veľmi ťažké takýto odev dohľadať v teréne. Napriek zintenzívneniu zberateľskej činnosti za posledné obdobie je z rozsiahlej zbierky odevu najmenej zastúpený práve detský. V rokoch 2017 – 2021 pribudlo len 16 odevných súčiastok (ev. č. K-38654 – K- 38658; K-38663 – K-38664; K-38669 – K-38700; K-38994 – K-38996; K-39078 – K-39079), z toho najviac v roku 2017. V rokoch 2018 – 2021 priebežne pokračovalo získavanie jednotlivín z tradičného ľudového a mestského odevu z prvej polovice 20. storočia vo vybraných lokalitách – Ďanová, Host'ová, Prievidza, Breznica, Šurany, Čičmany, Kunešov, Turiec, Piešťany, Mechenice, Výčapy-Opatovce, Polomka. K najviac zastúpenému súboru odevných súčiastok patrí reprezentatívna kolekcia mužských košiel s charakteristickými vyšívanými náprsenkami typickými pre turčiansky región z Ďanovej (ev. č. K-38876 – K-38783) a ženské lajblíky, kabátiky a sukne z Kunešova (ev. č. K-38925 – K-38968; K-39008 – K-39014). Samostatne profilovanú skupinu odevu a odevných súčiastok tvorí svadobný odev. Okrem jednotlivín prijatých do zbierok v minulosti bol ťažiskovým rok 2017. Viacero získaných predmetov v tom roku bolo výsledkom výskumu realizovaného autorkami výstavy „Krásna nevesta“ usporiadanej v SNM v Martine (2016). V rámci možností bolo hlavným cieľom zostaviť základnú typologickú škálu strihov a použitých materiálov v jednotlivých dekádach druhej polovice 20. storočia, a predstaviť spôsob ich výroby. Zo svadobných, na mieru šitých kompletov, často v rézii domácej výroby, sa ojedinele vyskytli šaty zakúpené v obchodoch. K výnimočným patria šaty zakúpené prostredníctvom Ústavu bytovej a odevnej kultúry (ďalej ÚBOK), ktoré do zbierok darovala zamestnankyňa SNM v Martine Anna Kiripolská (ev. č. K-38865). Majiteľka si šaty vybrala na základe ponukového katalógu a vsadená čipka jej bola na mieru upravená. ÚBOK,

Obr. 5. Autička plastové, model auta Škoda 120 LS, model auta Tatra 613, IGRA, Praha, 80. roky 20. storočia, ev. č. E-59609, ev. č. E-59610. Foto B. Wágnerová, 2023.

Fig. 5. Plastic cars, model of the Škoda 120 LS car, model of the Tatra 613 car, IGRA, Prague, 1980s, rec. no. E-59609, rec. no. E-59610. Photograph by B. Wágnerová, 2023.

² DUDKOVÁ, Eva. Zbierka ľudového odevu Slovenského národného múzea v Martine s akcentom na detský odev. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 61*. Editorka M. HALMOVÁ. Martin: Slovenské národné múzeum, 2020, s. 163. ISBN 978-80-8060-495-0.

Obr. 6. Kolekcia detského nábytku, ručná výroba, Martin, okolo polovice 20. storočia, ev. č. E-59657, E-59658, E-59663, E-59667, E-59668. Foto B. Wágnerová, 2023.

Fig. 6. Collection of children's furniture, hand-made, Martin, around the mid-20th century, rec. no. E-59657, E-59658, E-59663, E-59667, E-59668. Photograph by B. Wágnerová, 2023.

ktorý vznikol v roku 1959, mal ovplyvňovať kvalitu výrobkov v období socializmu a okrem iných odborov zahrňoval i úsek kultúry odievania. Šaty zo syntetického materiálu predstavujú štýl 80. rokov 20. storočia, ktorý usmerňovali dizajnéri ÚBOK-u. V rokoch 2017 – 2021 bolo získaných 39 svadobných odevov a odevných súčastok (ev. č. K-38667 – K-38668; K-38842 – K-38866).

Zbierka hračiek bola v roku 2018 rozšírená o predmety získané od B. Záhumenskej a Petra Thurza. Zaujímavosťou v oboch prípadoch je, že ide o monotematické kolekcie hračiek z jedného časového obdobia z mestského prostredia. Od P. Thurza boli získané modely priemyselne vyrábaných autíčok a modely lokomotív takmer z každého kontinentu (Amerika, Európa, Ázia, Austrália), ktoré boli vyrábané koncom 80. a začiatkom 90. rokov 20. storočia v Československu, pravdepodobne v Prahe (ev. č. E-59589 – E-59606). Na strane druhej je kolekcia hračiek od B. Záhumenskej taktiež z mestského prostredia, ale časovo zo skoršieho obdobia, približne z polovice 20. storočia, ktoré boli vyrobené otcom majiteľky v rodine intelektuála s vyšším spoločenským postavením, v prostredí mesta Martin (ev. č. E-59652 – E-59654).

Po dlhšom čase sa rozrástla o niekoľko desiatok kusov i **zbierka duchovnej kultúry** a to o vianočné, ručne maľované sklenené ozdoby z 50. – 70. rokov 20. storočia pochádzajúce z jednej domácnosti. Sú dokladom dedenia a ich používania z generácie na generáciu v období socializmu v jednej rodine (ev. č. E-59675 – E-59733). Boli vyrobené v Hlohovci, kde v roku 1960 zriadilo Ľudové družstvo Invalid z Trnavy výrobnú fúkaných vianočných ozdôb (neskôr pod názvom Rozvoj). Vyrábali tu sklenené, ručne maľované ozdoby až do roku 2002, keď bola prevádzka zrušená. Výrobky tejto prevádzky boli súčasťou vianočnej výzdoby interiéru domácností nielen v Československu, ale aj v mnohých iných krajinách socialistického bloku.

V roku 2018 bola vedeckou radou pre etnografiu schválená nová vedeckovýskumná úloha pod názvom „Figurálna tvorba v neprofesionálnom rezbárstve po roku 1990“ (riešiteľka Nadja Nováková), plnenie ktorej pokračovalo i v nasledujúcom roku, avšak v roku 2020 bola pozastavená z dôvodu čerpania rodičovskej dovolenky riešiteľky. **Zbierka ľudovej plastiky** bola od istého obdobia len výnimočne rozširovaná o nové prírastky a preto je pokračovanie vedeckovýskumnej úlohy dôležité práve z hľadiska

identifikácie budúcej profilácie zbierky. V roku 2018 obohatili zbierku tri sakrálne plastiky Dušana Benického, ktorými sa doplnil prierez tvorby tohto významného neprofesionálneho ľudového maliara a rezbára. Diela boli vytvorené na objednávku predchádzajúcej kurátorky zbierky a zohľadňujú záver jeho autorskej tvorby (ev. č. E-59644 – E-59646). V rámci plnenia vedeckovýskumnej úlohy bola zbierka doplnená o dve plastiky ľudových rezbárov Bohumila

Obr. 7. Pieta, polychrómovaná drevorezba, Slovensko, 1890, zbierka Jaroslava Schlögl, ev. č. E-59836. Foto B. Wágnerová, 2023.

Fig. 7. Pieta, polychrome woodcarving, Slovakia, 1890, collection of Jaroslav Schlögl, rec. no. E-59836. Photograph by B. Wágnerová, 2023.

Mrdúta z 90. rokov 20. storočia (ev. č. E-59800) a Juraja Mertuša z 80. rokov 20. storočia (ev. č. E-59801), ktoré získalo múzeum darom od bývalej zamestnankyne Alžbety Gazdíkovej. Zbierka staršej sakrálnej plastiky bola v tom roku ďalej doplnená o dve plastiky s motívom Piety, a to z Podhradia a Hriňovej z druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia, ktoré tiež daroval bývalý zamestnanec SNM, Mojmír Benža (ev. č. E-59794 – E-59795). Hodnotné prírastky pokračovali v zbierke ľudovej plastiky i v nasledujúcom roku 2019. Vďaka účelovej finančnej dotácii Ministerstva kultúry SR bola zbierka kúpou obohatená o vzácnu kolekciu ľudovej plastiky zo súkromnej zbierky rodiny Schlöglcov. Zbierku začal tvoriť Jaroslav Schlögl po roku 1945 so zameraním na územie celého Slovenska. Pozostáva zo 61 kusov sakrálnej drevorezby príznačnej pre tradičné ľudové prostredie Slovenska, v ktorom plnila kultovo-ochrannú funkciu (ev. č. E-59817 – E-59877). Obsahuje viaceré ojedinelé stvárnenia religióznych námetov a jej súčasťou sú aj cenné datované exempláre. Značne zastúpené sú mariánske námety, z kristologických námetov je to najmä téma Ukrižovaného, výrazné zastúpenie v zbierke majú plastiky anjelov – svetlonosičov, ale i plastiky svätých patrónov, napríklad sv. Michala Archanjela, sv. Urbana a predovšetkým sv. Valentína, ktoré sú vo všeobecnosti v menšej miere zastúpené v múzejných zbierkach ľudovej plastiky. V rámci zbierky je len malá časť lokalizovaná, preto je v ďalšom záujme hodnoty zbierky určiť presnejšie lokality pôvodu.

Archeologická zbierka bola v rokoch 2017 – 2020 obohatená o 613 zbierkových predmetov (ev. č. A-20536 – A-21685). Z tohto počtu bola viac ako polovica získaná na základe vlastného výskumu, obmedzeného na terénne nedeštruktívne prieskumy realizované v turčianskom regióne v rámci vedeckovýskumnej úlohy „Nedeštruktívny archeologický výskum okresu Martin v Turčianskej kotline“. Jej

Obr. 8. Bronzové dvojramenné čakany, súčasť depotu, Belá-Dulice (okr. Martin), mladšia doba bronzová, ev. č. A-21273, A-21275 – A-21277, A-21279. Foto B. Wágnerová, 2023.

Fig. 8. Bronze two-handled pickaxes, part of a deposit, Belá-Dulice (Martin district), later Bronze Age, rec. no. A-21273, A-21275 – A-21277, A-21279. Photograph by B. Wágnerová, 2023.

zámerom je zachytiť nové archeologické náleziská v okrese Martin a doplniť múzejnú zbierku o nálezy a súbory z jednotlivých predhistorických a historických kultúr, ktoré bolo možné priradiť konkrétnym kultúram z doby kamennej – kultúre ľudu s mladšou lineárnou keramikou a železovskej skupine. Nálezy pochádzajú až z 34 rôznych polôh, pričom za najvýznamnejšie môžeme považovať polohy Martin-Hostihora, Martin-Krížna a Sučany-Krížna, kde boli zachytené doklady o prítomnosti prvých ľudí v regióne. Významný objav zásadne zmenil pohľad nielen na históriu regiónu, ale i na vývoj severozápadného Slovenska v období 5. tisícročia pred n. l. K ďalším významným predmetom, ktoré obohatili archeologickú zbierku, patrila akvizícia 252 zbierkových predmetov, ktorá bola získaná odborným spracovaním v múzeu dlhodobo uložených archeologických nálezov pochádzajúcich z výskumu lužického popolnicového pohrebiska v katastri obce Ilava v rokoch 1929 – 1930. Druhostupňové spracovanie nálezov je výsledkom dlhodobej snahy kurátora postupne spracovávať „staré fondy múzea“, ktorých odborné vyhodnotenie sa v posledných desaťročiach zanedbávalo. Formou prevodu od Pamiatkového úradu SR bolo do zbierkového fondu múzea nadobudnutých sedem kusov archeologických nálezov – bronzových sekeromlatov z lokality Belá-Dulice. Je nutné povedať, že aj keď sekeromlaty boli objavené náhodne a nepochádzajú z archeologického výskumu a teda ich výpovedná hodnota je neúplná, ide o nálezy nadregionálneho významu.

V rámci **kultúrnohistorickej zbierky** bolo za uvedené obdobie získaných 847 kusov zbierkových predmetov. Z tohto počtu bolo kúpou získaných 551 a darom 284 predmetov. Výrazná prevaha predmetov získaných formou kúpy je dôsledkom všeobecne rozšíreného povedomia vnímania takýchto predmetov ako tzv. „retroštylu“, ktoré sú už dávno predmetom nielen zberateľstva, ale cieľeného výskumu dokonca aj v zahraničí – spomeňme napríklad lisované sklo. Spomedzi materiálových skupín pokračovali akvizície v kultúrnohistorickej zbierke získavaním predmetov zo skla, porcelánu a keramiky, výnimočne z plastu a dreva. Od roku 2015 je zbierka takmer pravidelne dopĺňaná výrobkami sklárne v Lednických Rovniach (Rona, a. s.). Ich získavanie tak nadväzuje na zbierku lednickorovnianskeho skla z 30. – 50. rokov 20. storočia. V rokoch 2020 – 2022 prebiehala vedeckovýskumná úloha „Automatizovaná výroba nápojového a úžitkového skla druhej polovice 20. storočia v lednickorovnianskych sklárňach (Rona, a. s., Lednické Rovne)“,³ počas plnenia ktorej sa riešiteľka Barbora Wágnerová zamerala na počiatky strojovej výroby, a to od 70. – 90. rokov 20. storočia. Závety z úlohy priniesli cenné poznatky zo začiatkov mechanizovanej výroby v Lednických Rovniach a pomohli identifikovať sklárske výrobky z tamojšej sklárne, ktoré boli už skôr prijaté do zbierky, ale i výrobky, ktoré reprezentujú začiatky mechanizovanej výroby v rámci Československa. V roku 2017 boli získané sklenené čaše na víno *CLAUDIA* (ev. č. KH-11281 – KH-11291), ku ktorým v roku 2021 pribudli čaše na šampanské (ev. č. KH-12023 – KH-12028), autorom návrhu ktorých bol český dizajnér Miloslav Matoušek a výrobcom Crystalex v Novom Bore. Okrem počiatkov strojovej prvovýroby sústreďujeme záujem i na súčasnú strojovú výrobu lednickorovnianskej sklárne po roku 2000, kto-

³ Vedeckovýskumná úloha bola zadaná už v roku 2016, reálne sa však výskum zahájil až v rokoch 2020 – 2022.

Obr. 9. Váza sklenená, krištáľové sklo, olovolis, návrh Jiří Řepásek, 70. roky 20. storočia, Poděbradské sklárny, n. p. (dnes Crystal Bohemia), ev. č. KH-11659. Foto SNM v Martine, 2018.

Fig. 9. Glass vase, crystal, lead press, designed by Jiří Řepásek, 1970s, Poděbradské sklárny, n. p. (today Crystal Bohemia), rec. no. KH-11659. Photograph by SNM in Martin, 2018.

rá začala pravidelne pribúdať do zbierok od roku 2015. Z produkcie tejto sklárne bolo v roku 2019 získaných 40 kusov prevažne súborov čiaš navrhnutých v rokoch 2016 – 2018, napr. *SPIRIT*, *VISTA*, *MEDIUM*, *LORD* (evid. č. KH-11812 – KH-11851).

Samostatnú skupinu sklárskych výrobkov tvorí lisované hrubostenné sklo, pôvodne navrhované ako lacnejšia verzia fúkaných a brúsených výrobkov, ktoré v druhej polovici 20. storočia predstavovalo významný vývozný artikel. Lisované sklo bolo bežnou súčasťou socialistických domácností a aj z toho dôvodu mu venujeme pozornosť a od roku 2013 sú lisované výrobky pravidelne zaraďované do zbierky. V rokoch 2017 – 2020 bolo lisovaných 70 kusov predmetov dizajnérov – Adolfa Maturu, Pavla Pánka, Vratislava Šotolu, Rudolfa Jurnikla, Vladislava Urbana, Jiřího Zejmona, Jiřího Brabca, Václava Zajíca, Jiřího Řepáka. Na rozdiel od tenkostenného nápojového skla je v tomto prípade len veľmi ťažké získať kompletne stolové súbory, väčšinou sa kompletizujú postupne z jednotlivín. I napriek tomu tvorí už dnes zbierku lisovaného hrubostenného skla 265 kusov a sú v nej zastúpené ikonické súbory československých dizajnérov 60. – 90. rokov 20. storočia. V ďalších materiálových skupinách – keramika a porcelán nadväzovali akvizície v uvedených rokoch dopĺňaním obedových a nápojových súprav a dekoračného sortimentu. Tieto materiálové skupiny sa stali nosnými pre zbierkotvornú činnosť v rokoch 2018 – 2020. Z porcelánu patria k zaujímavým a pomerne vzácnym nápojové súpravy *SIDONIA* dizajnéra Jaroslava Ježka (ev. č. KH-11746 – KH-11754) a nápojová súprava *LOOS* dizajnéra Jiřího Laštovičky (ev. č. KH-11894 – KH-11902). Uvedené

Obr. 10. Zariadenie kancelárie správcu J. Geryka „Panský pokoj“, „Josef Volek, Výroba nábytku, Umělecké dílny nábytkové, Valašské Meziříčí“, 1933, ev. č. KH-11488 – KH-11491. Foto M. Fabian, 2018.

Fig. 10. Furnishings of the administrative office of J. Geryk “Gentleman’s room”, “Josef Volek, Furnishing Production, Furniture Art Workshops, Valašské Meziříčí”, 1933, rec. no. KH-11488 – KH-11491. Photograph by M. Fabian, 2018.

súpravy neboli bežnou súčasťou domácností, ale tvorili vývozný artikel a z nášho pohľadu predstavujú záujem o československý dizajn v zahraničí.

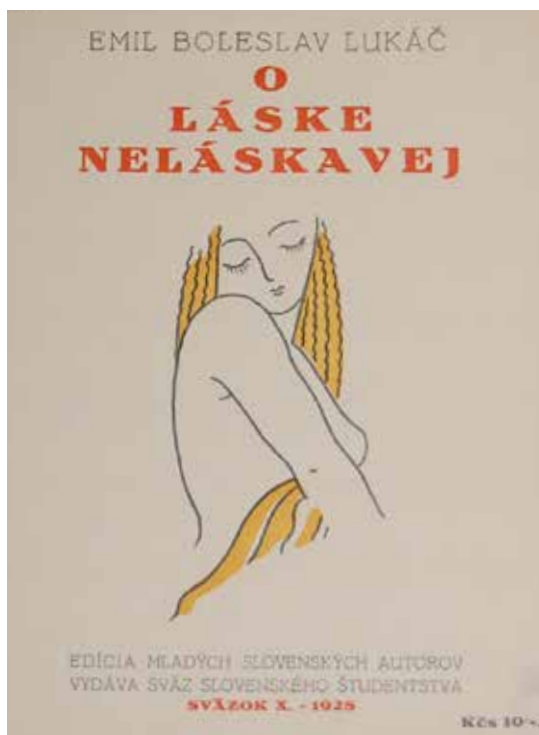
V rokoch 2017 a 2018 pokračovali prírastky v získavaní výtvarných diel z pozostalosti významnej martinskej keramikárky Jitky Petrikovičovej (167 diel). Keďže v roku 2016 získalo múzeum darom ikonické diela z autorkinej tvorby zo 70. rokov 20. storočia, v ktorých sa začala naplno venovať majolikovej produkcii, ťažiskom nasledujúceho výberu sa stala práve tvorba 60. rokov a začiatku 70. rokov 20. storočia. Ide o málo známou autorkinu tvorbu, v ktorej reflektovala aktuálne trendy keramikárskej tvorby a pracovala s glazovanou a neglazovanou červenou (ev. č. KH-11187 – KH-11612).⁴

Napriek tomu, že sa v akvizičnej činnosti kvôli depozitárnym obmedzeniam z úsporných dôvodov zameriavame na získavanie menších predmetov, pribudli do zbierky aj rozmerovo väčšie predmety dokumentujúce vývoj nábytkového priemyslu v danom období – v roku 2017 kompletná obývačková zostava zo 60. rokov 20. storočia vyrobená v nábytkárskom družstve v Pravenci, ktorá obsahuje 12 kusov úložného a sedacieho nábytku (ev. č. KH-11452 – KH-11463). Dokladom histórie stavby druhej múzejnej budovy SNM v Martine je nábytok vyrobený do pôvodných interiérov tejto budovy v 30. rokoch 20. storočia – úložný a sedací

⁴ Konečný výber diel z pozostalosti autorky nie je stále uzavretý. Pozostalosť okrem výtvarných diel ponúka i archívny materiál, ktorý plánujeme predložiť v nasledujúcom období.

Obr. 11. Obálka knihy podľa návrhu Martina Benku pre EMSA, Emil Boleslav Lukáč – *O láske neláskavej*, papier, farebná tlač, 1928, ev. č. B-11072. Foto M. Váleková, 2020.

Fig. 11. Cover of a book designed by Martin Benka for EMSA, Emil Boleslav Lukáč – *On unloving love*, paper, coloured print, 1928, rec. no. B-11072. Photograph by M. Váleková, 2020.

nábytok tvoriaci pôvodne súčasť pánskej izby bývalého správcu a riaditeľa múzea Jána Geryka, ktorá bola vyrobená vo Valašskom Meziříčí (ev. č. KH-11484-11493), roletový stôl účtovníka (ev. č. KH-11494) vyrobený firmou Jerry v Bratislave. Nábytkové kusy boli získané v rámci výskumu pri príležitosti prípravy výstavy „Čo sme dali Slovenskému národnému múzeu, dali sme národu slovenskému“ v roku 2018.

Kultúrnohistorická zbierka sa zameriava i na získavanie pamiatok viažucich sa k významným osobnostiam dejín Slovenska alebo mesta Martin. Nadväzuje tak na zbierku memorabiílií, ktorú múzeum v minulosti cielene budovalo v súvislosti s prípravou historickej expozície v 30. rokoch 20. storočia. V roku 2017 múzeum získalo od bývalej kolegyne Eleny Šenoldovej zlaté šperky vyrobené okolo roku 1900 viažuce sa k osobe a rodine krajinského prezidenta Jozefa Országha (ev. č. KH-11448 – KH-11449) a v nasledujúcom roku tri miniatúrne gvaše s portrétmi Ľudovíta Štúra, Jozefa Miloslava Hurbana a Michala Miloslava Hodžu vytvorené neznámymi autormi okolo roku 1900 (ev. č. KH-11591 – KH-11593). Okrem toho sa priebežne pokračuje v získavaní predmetov ako dokladu činnosti múzea, a to prostredníctvom osobností, ktoré sú s ním späté – Štefana Mruškoviča (ev. č. KH-11787 – KH-11811), Igora Krišteka (ev. č. KH-11249 – KH-11261), Karola Strelca (ev. č. KH-11977 – KH-11987).

Základ zbierky v **Múzeu Martina Benku** tvorí umelcovo dielo, ale v súlade s jeho želaním v zmysle darovacej zmluvy ostal interiér umelcovho domu zachovaný tak, ako v ňom žil. Súčasťou expozície múzea sú preto aj rôzne osobné úžitkové aj dekoratívne predmety, ktoré ho celý život obklopovali. Mnohé diela začlenil autor do súkromných priestorov, kde zostali v rámci expozície dodnes, ďalšie nie sú prístupné verejnosti. Na tieto osobné dekoratívne i úžitkové predmety sa zamerala kurátorka a prostredníctvom výskumu sa postupne dostávajú do zbierky múzea. Získané poznatky publikované v rámci stanovenej vedeckovýskumnej činnosti „Martin Benka – známy maliar, neznámy zberateľ“ v zborníku múzea v roku 2020 a 2021 prispievajú

Obr. 12. Martin Benka: *Pri polnej ceste*, papier, ceruza, 1961, ev. č. B-11194. Foto P. Svetoň, 2018.

Fig. 12. Martin Benka: *Along a field path*, paper, pencil, 1961, rec. no. B-11194. Photograph by P. Svetoň, 2018.

k ucelenosti zbierky umelca s výpovednou hodnotou o jeho záľubách, potrebách a vzťahu s inými umelcami. V rámci výskumu interiéru múzea bolo v rokoch 2017 – 2018 akvizičnej komisii predložených 158 predmetov zahŕňajúcich širokú škálu úžitkových predmetov používaných samotným umelcom (ev. č. B-11061 – B-11094; B-11101 – B-11102), 83 kusov exlibrisov (ev. č. B-11114 – B-11136) a 77 kusov návrhov obálok knižných titulov slovenských a českých autorov prezentujúcich umelca ako dizajnéra a grafika (ev. č. B-11071 – B-11072; B-11137 – B-11188). V roku 2017 bolo do umelcovej pozostalosti výnimočne získaných osem kusov výtvarných diel – kresieb náčrtov technických zariadení a návrh altánku pri umelcovom dome (ev. č. B-11095 – B-11100) a v roku 2019 dve kresby s krajinárskym motívom (ev. č. B-11193 – B-11194). Všetky diela boli do múzea zakúpené prostredníctvom Fondu výtvarných umení, ktorý je správcom pozostalosti M. Benku.

Múzeum kultúry Čechov na Slovensku, ktoré sa zameriava na dokumentovanie českého etnika a pôsobenie českých osobností na Slovensku, získalo v roku 2017 ďalšiu časť pozostalosti typografa a významného knižného grafika českého pôvodu, Roberta Broža. Jeho celý profesijný život bol zviazaný najmä s mestom Martin, kde pracoval ako výtvarný redaktor a knižný grafik pre vydavateľstvá Osveta a Neografia. Rozsiahlu kolekciu predmetov z roku 2012 (exlibrisy, novoročenky, návrhy log, prebalov kníh, ilustrácii a iné) v tom roku doplnila kolekcia 133 kusov plagátov (ev. č. DC-01425 – DC-01557), ktoré navrhol k výstavám pre múzejné a galerijné inštitúcie na Slovensku alebo k rôznym kultúrnym akciám.

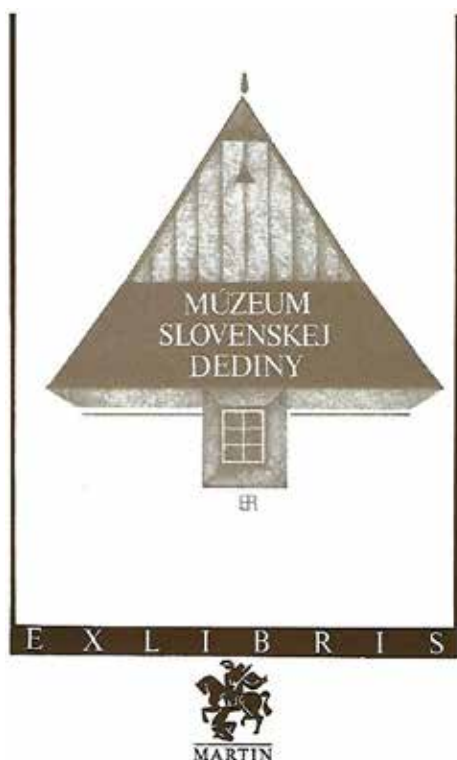

Obr. 13. Hračka vyrobená podľa kyjatického vzoru, Martin, 30. roky 20. storočia, ev. č. DC-01766.
Foto B. Wágnerová, 2023.

Fig. 13. Toy made following a Kyjatice pattern, Martin, 1930s, rec. no. DC-01766.
Photograph by B. Wágnerová, 2023.

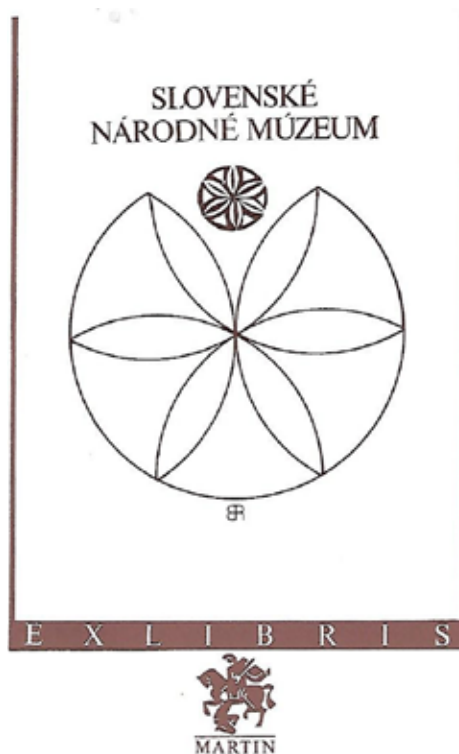
Zájmy a spôsob trávenia voľného času tejto pôvodom českej rodiny dokladajú napríklad aj hudobniny (ev. č. DC-01580 – DC-01599), ktoré si pre vlastnú potrebu priniesol v 50. rokoch 20. storočia z Čiech aktívny hudobník Robert Brož st., keď prišiel na Slovensko ako odborník na hutnícku výrobu. Múzeum získalo hudobniny v rámci pozostalosti jeho syna.

Vzhľadom na to, že múzeum je expozične zamerané na život a dielo manželov Horákovcov, v akvizičnej činnosti zohľadňuje i tento aspekt. Interiér pôvodných majiteľov, manželského páru, ktorý najlepšie stelesňoval ideu spolužitia slovenského a českého národa, bol v roku 2019 doplnený o základné nábytkové kusy, interiérové doplnky a dekoratívne predmety zo širšej rodiny akademika Jiřího Horáka (ev. č. DC-01767 – DC-01794). Uvádzame napríklad písací stroj CONTINENTAL používaný Václavom Škodom, tajomníkom poslaneckého klubu Poslaneckej snemovne I. ČSR v období 30. rokov 20. storočia. Posledná majiteľka a daryňa predmetov Jiřina Horáková je vnučkou brata J. Horáka, Otakara Horáka. Okrem interiérových doplnkov úzko previazaných s najvlastnejším expozičným zámerom, nadobúda múzeum aj také, ktoré dokumentujú kultúru bývania českej menšiny na Slovensku ako dôsledok riešenia nedostatku kvalifikovaných síl pri-

Obr. 14. Robert Brož: Návrh na ex libris Múzea slovenskej dediny, kresba, papier, Martin, 1985, ev. č. DC-00771. Foto SNM v Martine, 2023.

Fig. 14. Robert Brož: Design for an ex libris of the Museum of the Slovak Village, drawing, paper, Martin, 1985, rec. no. DC-00771. Photograph by SNM in Martin, 2023.

Obr. 15. Robert Brož: Návrh na ex libris Slovenského národného múzea, kresba, papier, Martin, 1986, ev. č. DC-00769. Foto SNM v Martine, 2023.

Fig. 15. Robert Brož: Design for an ex libris of the Slovak National Museum, drawing, paper, Martin, 1986, rec. no. DC-00769. Photograph by SNM in Martin, 2023.

chádzajúcich na Slovensko po roku 1918 na rôznej spoločenskej úrovni. K zaujímavým interiérovým doplnkom patrí i bronzový luster firmy Anýž v Prahe z 30. rokov 20. storočia, ktorý bol získaný do zbierok z dôvodu jeho ďalšieho expozičného využitia (ev. č. DC-02074) a reprezentuje kultúru bývania strednej spoločenskej vrstvy českej menšiny žijúcej v prostredí hlavného mesta Slovenska. Múzeum získalo pomerne rozsiahly súbor predmetov v počte 74 kusov pochádzajúci z domácnosti Vlasty Vyšňovej, ktoré darovala jej dcéra Oľga Nimráková. Ide nielen o rozsiahly, ale i rôznorodý súbor predmetov dokumentujúcich kultúru odievania a trávenia voľného času českej domácnosti na Slovensku (ev. č. DC-01631 – DC-01703). Obsahuje odevy, odevné súčiastky a doplnky, bižutériu, tanečné poriadky. K zaujímavým predmetom patria napríklad hodvábne šatky, ktoré si majiteľka priniesla z pobytov a návštev európskych miest, napríklad na pamiatku návštevy Berlína, San Marina alebo z návštevy Svetovej výstavy v Bruseli v roku 1958,

ktorá bola prvou veľkou výstavou po druhej svetovej vojne a aj z toho dôvodu vzbudila záujem verejnosti. Zúčastnilo sa na nej i Československo a lajtmotívom československej expozície bolo predstaviť návštevníkom jeden deň v Československu (ev. č. DC-01682). Za raritný predmet tejto kolekcie môžeme považovať dámske papierové šaty zn. Papitex (ev. č. DC-01696). S výrobou takýchto šiat prišla na trh koncom 50. rokov 20. storočia americká firma a v nasledujúcom desaťročí sa začali vyrábať aj v Európe. V Československu ich vyrábala národný podnik Vigona Svitavy ako experimentálny výrobok, ktorý nebol vyrobený tkaním. Šaty sú unikátne i preto, lebo ich výroba trvala len dva roky a vzhľadom na materiál použitý pri výrobe, je ich zachovanie skôr vzácnosťou. V tomto prípade sú šaty zabalené v originálnom balení s návodom na pranie, žehlenie a ich jednoduchú úpravu. V roku 2018 bola ukončená vedeckovýskumná úloha „Význam českého fenoménu pre hospodársky rozvoj Slovenska na príklade činnosti Štátneho ústavu pre zveľadovanie živností“ (riešiteľka Hana Zelinová). Na základe výsledkov úlohy a v súvislosti s pripravovanou výstavou o Štátnom ústave pre zveľadovanie živností (ďalej ŠÚPZZ, ústav) sa múzeum akvizíčne zameralo na získavanie pamiatok súvisiacich s činnosťou tejto významnej inštitúcie, ktorú profilovali v 20. – 30. rokoch 20. storočia české osobnosti. Okrem dvojrozmerného materiálu, napr. pohľadnice, získalo múzeum i trojrozmerný materiál – hrnčiarske výrobky zo Šivetic, ktorých dizajn ovplyvnili práve inštruktori ústavu hľadajúci nové formy a inováciu pôvodných produktov (ev. č. DC-01763 – DC-01765). V rokoch 2019 a 2020 pribudli ďalšie dva predmety – hračka – domček podľa vzoru z Kyjatíc (ev. č. DC-01766), ktorý daroval svojej dcére E. Philadelphymu, bývalý riaditeľ ústavu v rokoch 1939 – 1949 a dóza na cigarety z obecného kovu a pozláteného drôtu (ev. č. DC-01917). Dóza bola výsledkom drotárskeho kurzu usporiadaného ŠÚPZZ v 40. rokoch 20. storočia a E. Philadelphymu ju darovali účastníci kurzu. V roku 2021 pribudli do tejto zbierky predmety spojené s osobou riaditeľa ústavu E. Philadelphymu a múzeu ich ponúkla jeho dcéra. Sú to osobné predmety – sklenená menovka na dvere s jeho menom, zarámovaná fotografia účastníkov I. Celoštátneho rádiotelegrafického kurzu zorganizovaného ústavom a tabatierka, dar účastníkov kurzu odbornému inštruktorovi E. Philadelphymu (ev. č. DC-02075 – DC-02077). Pamiatky sú dokladom činnosti ústavu nielen v rámci podpory umelecko-remeselnej výroby, ale podpory živnostníkov vôbec. Dokladom histórie tejto významnej inštitúcie sú i pohľadnice. Mestské ateliéry sa začali okrem fotografovania krajín a portrétov venovať aj fotografovaniu miest, ulíc a populárne boli fotografie napríklad významných budov. V sérii 13 kusov dopisníc je z rôznych pohľadov zobrazená budova ústavu z 30. rokov 20. storočia, niekoľko z nich je vytlačených v kníhkupectve Jána Domka v Martine (ev. č. DC-01742 – DC-01754). Takmer každoročne predkladá múzeum na akvizíciu predmety súvisiace s voľnočasovými aktivitami – tramping, skauting a hnutie telovýchovnej organizácie Sokol ako najstaršej telovýchovnej organizácie, ktorá po roku 1918 pôsobila aj na Slovensku. K vzácnym predmetom nadobudnutým v roku 2019 patria tri súčiastky sokolského odevu pre členky TJ Sokol, ktoré mali oblečené na Vsesokolskom zlete v roku 1948 (ev. č. DC-01736 – DC-01738). Zatiaľ skromná zbierka cvičebných úborov bola však doplnená i o dresy cvičeníek československej skladby Spolu,

Obr. 16. Igor Radič, st.: *Pegasus*,
kované železo, Klenovec, 2018 –
2019, ev. č. R-01262.
Foto A. Daneková, 2023.

Fig. 16. Igor Radič, senior: *Pegasus*,
forged iron, Klenovec, 2018 – 2019,
rec. no. R-01262. Photograph
by A. Daneková, 2023.

uvedenej na Vsesokolskom slete v Prahe v roku 2018 pri príležitosti osláv 100. výročia vzniku Československej republiky (ev. č. DC-01741, ev. č. DC-01795). K pamiatkam dotvárajúcim históriu TJ Sokol patria vo väčšom počte predovšetkým fotografie a pohľadnice. Dokumentujú pravidelne organizované zlety, pamätané budovy sokolovní, prípadne návrhy nových budov, predstaviteľov TJ Sokol, atď. V rokoch 2017 – 2021 bola zbierka týchto pamiatok rozšírená o 93 predmetov (ev. č. DC-01600 – DC-01602, DC-01613 – DC-01622, DC-01885 – DC-01896, DC-01898 – DC-01906, DC-01900 – DC-02052). Okrem sokolských pamiatok múzeum pravidelne prijíma do svojich zbierok materiál archívnej povahy, ktorý sa viaže k symbolom československej štátnosti a zvlášť s osobnosťou prezidenta T. G. Masaryka, prvého prezidenta Československej republiky (ev. č. DC-01801 – DC-01867, DC-01944 – DC-01957).

V rámci uchovávania a dokumentácie remeselnej výroby v prostredí rómskeho etnika sa **Múzeum kultúry Rómov na Slovensku** už dlhodobo zameriava na tradičné kováčske remeslo, ktoré na Slovensku udržiava už len niekoľko kováčskych dielní a kováčov. V roku 2017 múzeum nadviazalo na staršie akvizície získané z Dunajskej Lužnej a zbierku rozšírilo o 23 kusov kováčskych výrobkov z dielne Pavla Ráca st. pôsobiaceho v Dulove, Bolešove a Borčiciach. Dielňa sa špecializuje na výrobu plovov, brán, mreží, interiérových doplnkov, vitráží, ale aj na umeleckú výrobu (šperky,

Obr. 17. Dušan Oláh:
Spomienka na dobré časy
(*Rómska vedma*), perokresba,
papier, Detva, 2017,
ev. č. R-01248. Foto SNM
v Martine, 2023.

Fig. 17. Dušan Oláh:
Remembering good times
(*Roma sorceress*),
pen drawing, paper, Detva,
2017, rec. no. R-01248.
Photograph by SNM in
Martin, 2023.

umelecké plastiky) (ev. č. R-1151 – R-1173). V tejto tradícii pokračujú aj jeho syn Pavol Rác ml. a dcéra Barbora Rácová. V roku 2019 bolo nadobudnutých ďalších desať zbierkových predmetov predstavujúcich predovšetkým umeleckú tvorbu tejto dielne (ev. č. R-1267 – R-1276). Tradíciu výroby plechových zvoncov dokumentuje 17 kusov výrobkov z dielne Jaroslava Bastýúra, ktorý je zároveň posledným rómskym výrobcom zvoncov u nás (ev. č. R-01142 – R-01144; R-01146 – R-01147; R-01177 – R-01188). Okrem získavania už hotových výrobkov sa múzeum zameriava i na dokumentáciu procesu výroby. V roku 2019 bola zdokumentovaná kováčska výroba dielne Igora Radiča z Klenovca (ev. č. R-01250 – R-01266). Jeho tvorba sa okrem remeselnej rutiny vyznačuje umelcovým osobným vkladom v tvorbe plastík s témou ľudskej, ale predovšetkým zvieracej figúry. V rámci textilnej výroby sa kurátorka zamerala na tradičnú formu výšivkárstva, ktorú udržiavajú rómske výšivkárky z Rankoviec. Múzeum od nich získalo vyšívané vankúše, tašky, vrecúška, obrusy (ev. č. R-01200 – R-01228). Odkaz tradície sa prenáša aj na mladšiu generáciu Rómov a to v rámci školského vzdelávania na Súkromnej strednej odbornej škole v Kežmarku, ktorá spája v sebe odkaz tradícií so súčasnými modernými trendmi. Do múzea bolo zakúpených 19 kusov odevných súčiastok (ev. č. R-01229 – R-01246). Okrem umelecko-remeselnej výroby sa koncepcia akvizičnej činnosti zameriava na výtvarnú

tvorbu neprofesionálnych rómskych umelcov. V roku 2019 tak múzeum nadobudlo tri diela Dušana Oláha (ev. č. R-01247 – R-01249), najdlhšie kontinuálne pôsobiaceho rómskeho neprofesionálneho výtvarníka. Išlo tu o doplnenie predchádzajúcej akvizície, ktorá mapuje prierez jeho tvorbou. V rokoch 2020 – 2021 boli už z uvedených dôvodov možnosti nadobúdania zbierkových predmetov obmedzené, ale i napriek tomu sa podarilo získať niekoľko predmetov s výpovednou hodnotou, napríklad odevné súčiastky dokladajúce súčasný spôsob odievania olašských Rómov (ev. č. R-01278 – R-01281). Na základe dokumentácie zamestnania rómskeho etnika v minulosti boli do zbierky získané brezové a cirokové metly od rómskych výrobcov zo Šariša (ev. č. R-01283 – R-01289). Výrobou metiel ako doplnkovým alebo jedným z doplnkových spôsobov obživy sa zaoberali i Rómovia. Získané predmety prezentujú nielen tradičný spôsob obživy, ale sú zároveň i rómskym výrobkom. Štyri metly sú vyrobené na chránenom pracovisku pre zdravotne hendikepovaných v občianskom združení Svatobor pod Oblíkom, ktoré sa od roku 2006 orientovalo na podporu potravinovej a energetickej sebestačnosti vidieckych, ale najmä rómskych komunít. Obnova výroby metiel predstavovala jednak pokus zamestnať dlhodobo nezamestnaných Rómov a jednak nadviazať na a posilniť pozitívne hodnoty rómskej kultúry. V rámci čiastkovej vedeckovýskumnej úlohy „Výber rómskych obydlí z Turca“⁵ realizovanej v rokoch 2017 – 2023 sa riešiteľka Lucia Segľová sústredila na zhromažďovanie archívnych dokumentov, fotografií a etnografických rozhovorov, pretože sa nepodarilo vyhľadať takých starých rómskych pamätníkov, ktorí by si pamätali konkrétne skúmané lokality z prvej polovice 20. storočia a mohli by tak poskytnúť trojrozmerné predmety. V roku 2023 by táto úloha mala byť ukončená a získané dvojrozmerné a digitálne predmety sa stanú súčasťou Archívu SNM, pobočky v SNM – Múzeách v Martine ako súčasť Zbierky dokumentov k dejinám Rómov.

V rámci vedeckovýskumných úloh pokračuje na pôde múzea ďalšia výskumná úloha predložená v roku 2018 zaoberajúca sa kulinárnou kultúrou Rómov „Procesy zmien v spôsobe stravovania vybraných skupín Rómov na Slovensku v druhej polovici 20. storočia“ (riešiteľka Adriana Daneková). Prvé výsledky plnenia úlohy boli nadobudnuté až v roku 2022 a budú predmetom hodnotenia v správe o akvizičnej činnosti múzea v nasledujúcom období.

Napĺňanie akvizičnej činnosti v súlade s vedeckovýskumnými úlohami v **Múzeu Andreja Kmet’a** bolo ešte v roku 2017 obmedzené z dôvodu končiacich prác s termínom otvorenia novej prírodovednej expozície „Príroda Turca“. Po jej otvorení začali kurátori opäť naplno realizovať svoje vedeckovýskumné úlohy a s tým spojenú akvizičnú činnosť, ktorá je v prípade prírodovedných zbierok realizovaná predovšetkým prostredníctvom výskumu kurátorov, ojedinele darom a kúpou. Správy o akvizičnej činnosti sú pravidelne hodnotené v zborníku Slovenského národného múzea Kmetianum.

Napĺňanie akvizičnej úlohy ako jednej zo základných odborných činností kurátorov ovplyvňovali v uvedenom časovom období viaceré okolnosti. Pomerne zásadný problém predstavoval odchod viacerých kurátoriek na rodičovské dovolenky a s tým

⁵ Súčasť vedeckovýskumnej úlohy „Historicko-etnografické štúdie expozičných skupín, usadlostí a objektov v MSD“.

spojené ich zastupovanie a spravovanie zbierok novými kurátormi. V tomto prípade sa ukazuje, ako veľmi je potrebné mať vypracovaný nielen akvizičný program, ale i podrobnejší akvizičný plán na určité obdobie, ktorý by výrazne pomohol mladým začínajúcim kurátorom „nabehnúť“ na akvizičnú činnosť. Vzhľadom k tomu, že päťročný plán akvizičnej činnosti bol formulovaný len v minulom roku, na obdobie 2023 – 2027, bola preto činnosť v zastupujúcich fondoch v predchádzajúcich rokoch pozastavená a zbierkové predmety sa prijímali len ojedinele.

V rokoch 2020 – 2021 boli základné činnosti múzea oklieštené i nariadenými protipandemickými opatreniami v súvislosti so šírením koronavírusu SARS-CoV-2, počas ktorých kurátori pracovali istý čas z domu a obmedzovanie kontaktov sa podpísalo i na znížení akvizičnej činnosti. V neposlednom rade nie je motivujúca ani neustále sa znižujúca výška pridelených finančných prostriedkov z rozpočtu Ministerstva kultúry SR, ktorá tvorí jediný zdroj príjmov určených na akvizície, nakoľko múzeum nenadobúda zbierkové predmety z vlastného rozpočtu ani v prípade nižších finančných hodnôt. Z poučenia vlastnej minulosti je preukázateľné, že najmä v prípade kultúrnovedných odborov nemôžu byť predmety kultúrnej hodnoty prijímané do zbierok len darmi, čo často nevedie k odbornej selekcii predmetov.

Na záver musíme skonštatovať, že akvizičnej komisii sú pravidelne predstavované predmety kultúrnej hodnoty z tých istých zbierok. Viaceré zbierky sa ďalej chronologicky nevyvíjajú. Pri niektorých zbierkach je to prirodzené a len s odstupom času budeme môcť zhodnotiť, akým smerom sa budú ďalej uberať, ale pri niektorých ďalších to neplatí a v budúcnosti bude len veľmi ťažké tieto predmety získať. Problematické je i to, že niektoré veľké zbierky spravuje jediný kurátor, ktorý nie je schopný venovať rovnomernú pozornosť spravovaným zbierkam.

Z ČINNOSTI ARCHÍVU SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA, POBOČKY V SNM – MÚZEÁCH V MARTINE V ROKOCH 2021 – 2022

*Michala Sedláčková, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: michala.sedlackova@snm.sk*

Tento rok si múzejníci pripomínajú 130. výročie založenia Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej MSS). Toto významné jubileum by však nemalo opomenúť ani slovenské archívnicstvo, veď vďaka činnosti MSS a neskôr Archívu Slovenského národného múzea v Martine sa zachovali jedinečné archívne fondy a zbierky, ktoré dodnes tvoria základ nášho archívneho dedičstva. Je symbolické, že práve v tomto období prežíva Archív Slovenského národného múzea, pobočka v SNM – Múzeách v Martine (ďalej archívna pobočka) rekordný záujem bádateľov.

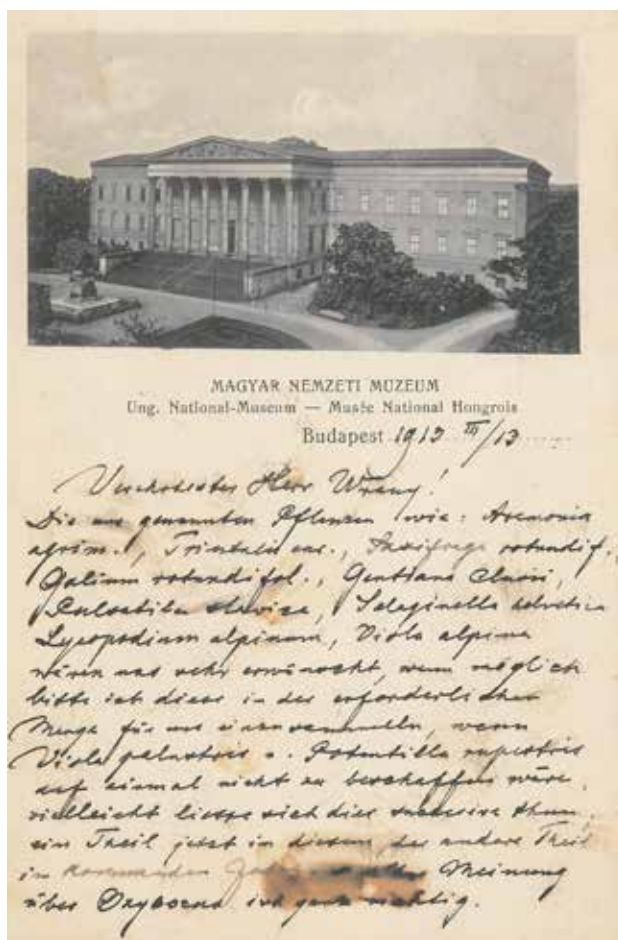
V rokoch 2021 a 2022 sa v archívnej pobočke vykonávali odborné archívne činnosti, predarchívna starostlivosť a práce súvisiace so správou registratúry v zmysle platných právnych predpisov. V archívnej pobočke sú dve systemizované miesta (jedno stredoškolské, jedno vysokoškolské), z toho stredoškolská pozícia nebola od 1. 9. 2021 do 28. 2. 2022 obsadená. Archívna pobočka sa riadila metodickými pokynmi a usmerneniami vydanými vedením Slovenského národného múzea (ďalej SNM) a vedúcim Archívu Slovenského národného múzea (ďalej Archív SNM). V roku 2021 vykonal vedúci Archívu SNM v martinskom pracovisku kontrolu archívnych činností a správy registratúry.

Činnosť archívnej pobočky bola prakticky počas celého roka 2021 ovplyvnená epidemiologickou situáciou v súvislosti so šírením koronavírusu SARS-CoV-2, čo sa negatívne prejavilo zatvorením múzea a archívnej bádateľne pre verejnosť (od 19. 12. 2020 do 19. 4. 2021 a od 25. 11. do 16. 12. 2021). V období od 4. 1. do 16. 4. 2021 ostali archívárky z dôvodu prekážky v práci doma, v archívnej pobočke sa vykonávali iba pravidelné kontroly depozitárnych priestorov a vybavovali sa elektronické požiadavky pre bádateľov. V súlade s usmernením Odboru archívov a registratúr Ministerstva vnútra Slovenskej republiky sa v bádateľni pobočky Archívu SNM používal germicídny žiarič.

Následkom protipandemických opatrení sa akvizície podarilo uskutočniť iba v roku 2022. Do Archívu SNM bol zakúpený súbor archívnych dokumentov (45 kusov) z rokov 1891 – 1955 k osobnosti Václava Vraného, ktorý doplnil jeho osobný fond (0,12 bm). V. Vraný (1851 – 1929) bol učiteľ, botanik, správca zbierok a tajomník MSS v rokoch 1909 – 1921. V. Vraný patrí medzi významné osobnosti MSS a súčasne je jeho osobnosť zaujímavá pre jeho všestranné záujmy, predovšetkým botanický výskum. SNM v Martine sa v roku 2015 podieľalo na

Obr. 1. Pohľadnica Ferdinanda Filarszkeho Václavovi Vranému, 13. 3. 1913. Foto Archív SNM, pobočka v SNM – Múzeách v Martine, 2023.

Fig. 1. Postcard from Ferdinand Filarszky to Václav Vraný, 13. 3. 1913. Photograph by Archives of the SNM, branch in SNM – Museums in Martin, 2023.

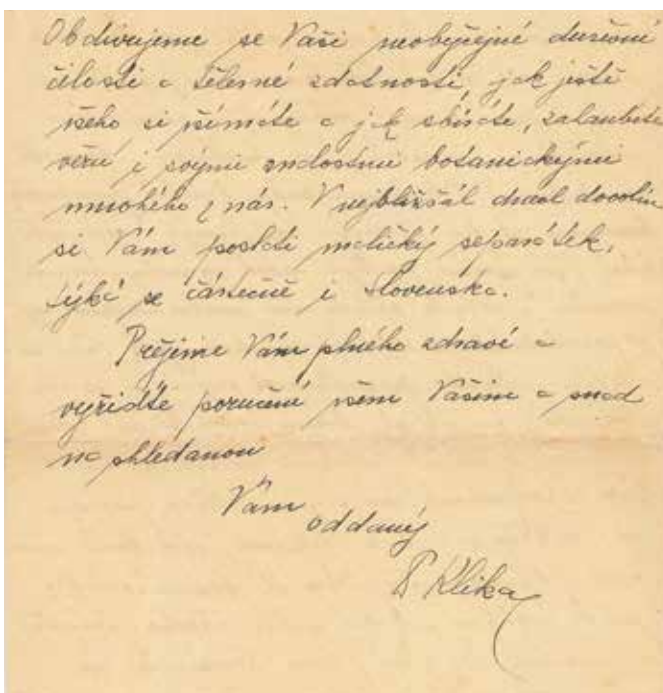

vytvorení expozície V. Vraného v Tisovci. Nová akvizícia obsahuje najmä korešpondenciu s význačnými botanikmi a mykológmi, súčasníkmi V. Vraného. Dokladajú význam V. Vraného pre prírodovedný výskum Slovenska, rovnako približujú jeho skromnú a nezištnú osobnosť.

V odbornej archívnej činnosti, ako je spracovanie, evidencia a sprístupňovanie archívnych dokumentov, sa archívárky zamerali najmä na spracovanie archívneho fondu vlastnej inštitúcie a revíziu archívnych fondov. V sledovanom období bol vytvorený čiastkový súpis k fondom MSS a SNM v Martine, dotazníkové výskumy tradičného odevu na Slovensku (1929–1958) a dotazníkovej akcie zvykoslovie (1970–1972). V osobnom fonde Jána Geryka sa v spolupráci s vnučkou J. Geryka, pani Jelou Húdikovou, podarilo opísať rodinné fotografie. Archív SNM si veľmi váži spoluprácu bývalých pracovníkov a rodinných príslušníkov osobností SNM v Martine pri opise archívnych dokumentov a nadobúdaní nových akvizícií.

Archívne výskumy, ktoré v archíve prebiehali, nadväzovali na jeho odbornú činnosť, venovali sa najmä dejinám SNM v Martine a jeho osobnostiam, výsledky boli publikované v odbornej tlači.

Propagácia archívnych fondov prebiehala aj formou výstav, okrem toho pripravila archívna pobočka výber archívnych dokumentov do filmového dokumentu *Turčianski olejkári a šafraníci*. Pôvodná výstava Archívu SNM „Staviteľ múzeí Michal Milan Harminc“, pripravená v spolupráci so špecializovanými múzeami

Obr. 2. List Jaromíra Kliku Václavovi Vranému, 14. 5. 1926. Foto Archív SNM, pobočka v SNM – Múzeách v Martine, 2023.

Fig. 2. Letter from Jaromír Klik to Václav Vraný, 14. 5. 1926. Photograph by Archives of the SNM, branch in SNM – Museums in Martin, 2023.

SNM ako aj s ďalšími inštitúciami, bola ukončená v januári 2021.

Archív SNM sa spolupodieľal na výstave „Roľník a jeho svet“ sprístupnenej verejnosti v budove Etnografického múzea 14. 10. 2021. Výber archívnych do-

kumentov prezentuje vznik MSS a vedeckého záujmu o prácu roľníka a jeho kultúru z archívnych fondov MSS a Andrej Kmeť. Výnimočne si návštevníci môžu prezrieť prvú zápisničnú knihu MSS z roku 1893 alebo dotazníky o žatve z 30. rokov 20. storočia.

Činnosť bádateľne archívnej pobočky ovplyvnil v roku 2021 ešte vývoj epidemiologickej situácie, napriek tomu študovalo archívne súbory 25 bádateľov počas 50 bádateľských návštev.

V roku 2022 navštívilo archívnu pobočku 39 bádateľov v rámci 105 bádateľských návštev, čo je v novodobej histórii tejto pobočky rekordná návštevnosť. Súčasne je o pobočku v Martine v rámci celého Archívu SNM stabilne najvyšší bádateľský záujem, roku 2021 naša návštevnosť predstavovala 53,2 % a roku 2022 60,3 % podiel z celkovej návštevnosti Archívu SNM (Archív SNM sa organizačne člení na ústredie v Bratislave a päť pobočiek v Múzeách v Martine, Múzeu Betliar, Spišskom múzeu v Levoči, Múzeu Bojnice a Múzeu Červený Kameň). Predložené boli archívne dokumenty z archívnych fondov MSS, SNM v Martine, Turčianske múzeum Andreja Kmeťa, Múzeum revolučnej tlače Klementa Gottwalda, Živena a osobných fondov Rudolf Bednárík, Martin Benka, Ján Boďa, Ján Geryk, Vladimír Jonovič Jeršov, Andrej Kmeť, Karol Anton Medvecký, Štefan Mruškovič, Andrej Polonec; z archívnych zbierok bol záujem o dotazníky k ľudovým zvykom a tradíciám a rukopisy či fotoalbumy.

Konzultácie pre bádateľov o archívnych fondoch a špecializovaných problémoch z oblasti archívnictva a múzejníctva prebiehali priebežne počas celého sledovaného

obdobia. Úmerne návštevnosti vzrástol počet kópií vyhotovených pre bádateľov, roku 2022 to bolo 1501 kusov. Nárast pozornosti odbornej a širšej verejnosti o archívne dokumenty z Archívu SNM je veľmi potešujúci. Sprístupnenie slovenského kultúrneho dedičstva patrilo medzi základné ciele MSS. V súčasnosti patria medzi najpožadovanejšie pramene práve tie, ktoré zozbierala alebo vytvorila svojou činnosťou prvá MSS (1893 – 1960). Archívna pobočka sa zvyšujúcemu bádateľskému dopytu snaží prispôsobiť, no je limitovaná nedostatočnou personálnou kapacitou (v období kulminácie bádateľského záujmu pracovala v archívnej pobočke iba jedna archivárka) a absenciou vlastnej bádateľne s moderným technickým zázemím, ktoré by umožnilo sprístupnenie zdigitalizovaných archívnych dokumentov.

Závažným problémom naďalej ostáva ochrana depozitárnych priestorov a archívnych dokumentov. Okrem pravidelného monitorovania klimatických podmienok v depozitároch sa podarilo v jednom depozitári (v druhom to nebolo z technických príčin možné) realizovať dezinfekciu prostriedkom Sanosil a aplikáciu netkanej textílie na okná, ktorá znižuje znečistenie pri vetraní a súčasne zabraňuje prenikaniu hmyzu.

Významný faktor pri ochrane archívnych dokumentov predstavuje využitie moderných obalových materiálov, ide najmä o škatule vyrobené z alkalickej alebo pH neutrálnej lepenky vhodné na dlhodobú archiváciu. Nákup obalovej techniky nie je pre Archív SNM zaistený centrálné. Táto oblasť je tak determinovaná rozpočtovou realitou SNM v Martine. Z ekonomických dôvodov archívna pobočka pristúpila na nákup špecializovaných papierov a čiastočnú samovýrobu jednoduchých obálok. Pri revízii archívneho fondu sa najmä u svetlomitlivého materiálu kladie dôraz na evidenciu rozmerov pre prípadné doplnenie obalov.

Archív naďalej pokračuje v digitalizácii najvyužívanejších archívnych dokumentov evidencie zbierkových predmetov. Tie sú okamžite po spracovaní prístupné pre interných zamestnancov SNM v Martine. Okrem ochrany samotných archívnych dokumentov sa v tejto oblasti významne znížil počet požiadaviek na Archív SNM a súčasne sa zvýšil užívateľský komfort pre odborných zamestnancov.

Odborné činnosti v oblasti správy registratúry, ako je evidencia (vyhotovovanie lokačných prehľadov), preberanie (vyhotovovanie a úpravy preberacích zoznamov), odborné spracúvanie a prístup k registratúre, sa v registratúrnom stredisku vykonávali priebežne počas celého sledovaného obdobia. Do registratúrneho strediska bolo prevzatých 12,19 bm registratúrnych záznamov a spisov a 552 kusov plánov, odborne spracovaných bolo 7,76 bm z oddelenia prezentácie a marketingu, ekonomicko-prevádzkového oddelenia a Múzea Andreja Kmeťa.

Činnosť archívnej pobočky prebiehala v úzkom kontakte s aktivitami múzea a prispôbovala sa jeho požiadavkám. Okrem odbornej spolupráce na výstavách sa archivári zapojili do fyzickej revízie zbierkových fondov a spomenieme aj ich aktívnu účasť na podujatiach, tvorivých dielňach, repasáciách expozícií a lektorských službách.

V nasledujúcom období archívna pobočka plánuje v rámci archívnych činností pokračovať v čiastkovom spracúvaní archívneho fondu vlastnej inštitúcie a revízii archívnych fondov. Naďalej bude vykonávať a zabezpečovať aj činnosti v oblasti správy registratúry. Podľa skúseností z roku 2022 sa dá predpokladať, že výkon odborných činností archívnej pobočky zásadne ovplyvní rastúci počet bádateľov.

ŽIVOT V MESTE POČAS SOCIALIZMU (Správa z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou)

*Katarína Očková, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: katarina.ockova@snm.sk*

Dňa 21. 9. 2022 sa v Novej Dubnici konala vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou s názvom „Život v meste počas socializmu“. Hlavnými usporiadateľmi podujatia boli: Katedra etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Národopisná spoločnosť Slovenska a mesto Nová Dubnica. Konferencia bola realizovaná v rámci projektu VEGA (1/0187/20) „Obraz socialistického mesta“.

Už v roku 2006 sa v Novej Dubnici konala vedecká konferencia s názvom „Jiří Kroha a jeho výnimočný koncept ideálneho mesta“, obsahom ktorej boli príspevky zamerané na urbanizmus Novej Dubnice, originalitu jej architektúry a osobnosť pôvodcu urbanistického konceptu Novej Dubnice Jiřího Krohu v kontexte vývoja urbanizmu a architektúry v bývalom Československu v prvej polovici 20. storočia.¹

V nadväznosti na uvedené podujatie, konferencia „Život v meste počas socializmu“ bola zameraná na interdisciplinárny pohľad na mestá formujúce sa v období socialistického zriadenia. Na príklade Novej Dubnice príspevky poukázali na motivácie jednotlivých prisťahovalcov začať život v tomto meste v čase, ktorý bol poznačený socialistickým režimom, industrializáciou a urbanizáciou krajiny. V tomto prípade to bolo zamestnanie obyvateľov v rozmáhajúcom sa zbrojnom podniku bývalých Škodových závodov² v Dubnici nad Váhom v 50. rokoch 20. storočia. Pre množstvo pracujúcich zo širokého okolia územia vtedajšieho Československa bolo potrebné postaviť ubytovacie kapacity. Ako najvhodnejšie riešenie sa ukázala výstavba samostatného mestečka za Dubnicou nad Váhom, smerom k Trenčianskej Tepłej, pri lokalite Kolačín podľa návrhu architekta a urbanistu Jiřího Krohu. Okrem príspevkov zameraných na javy spojené s budovaním Novej Dubnice, životom v nej, či na návrh formátu uchovania základných materiálnych a hodnotových odkazov tohto socialistického mesta v múzejnej prezentácii či pamätihodnostiach, odznali príspevky z pohľadu architektúry, etnológie, urbánnej etnológie, muzeológie, umenia a lingvistiky, ktoré sa zaoberali dvoma kľúčovými javmi spomenutými v názve konferencie: so životom v mestách (či už v bývalom Československu alebo iných

¹ Príspevky z konferencie boli publikované v časopise PROJEKT: *Jiří Kroha a jeho výnimočný koncept mesta*. Editori P. MIKLOŠ a Z. DROPPOVÁ. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku architektov Slovenska, 2006. ISBN 80-88-757-39-8.

² Špecializovaný závod na výrobu delostreleckých zbraní bol budovaný od roku 1929, prevádzku spustil v roku 1937. Od roku 1951 podnik niesol pomenovanie Závod Klimenta Jefremoviča Vorošilova podľa oslavovaného sovietskeho veliteľa. Na základe toho sa budované socialistické mestečko v spomienkach respondentov označovalo aj ako „Vorošilovo“. V druhej polovici 20. storočia bol podnik známy aj ako Závody ťažkého strojárstva (ZŤS).

socialistických krajinách) a životom v období štátneho socializmu.³

Za organizátorov konferenciu otvorili Mgr. Juraj Janto, PhD. vedúci uvedeného vedeckého projektu, Bc. Pavol Pažitka, zástupca primátora mesta Nová Dubnica a PhDr. Katarína Popelková, CSc., predsedníčka Národopisnej spoločnosti Slovenska.

Blok príspevkov otvorila prof. PhDr. Marta Botiková, CSc. z Katedry etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave príspevkom „Procesy zmien v spôsobe života a formovanie domova v socialistickom meste Nová Dubnica“. Formovanie identity a domova prisťahovalcov vo vybudovanom socialistickom mestečku Nová Dubnica autorka sledovala na osudoch jednotlivcov s rôznorodým regionálnym a etnokultúrnym pôvodom, avšak na základe jednotných faktorov – podobného zamestnania v priemyselných závodoch, v školstve, zdravotníctve či službách v Dubnici nad Váhom a okolitých mestách, zapájania sa do športových aktivít, alebo budovaného životného štýlu v časoch pôsobiacej ideológie štátneho socializmu.

Prof. Ing. arch. Bohumil Kováč, PhD. z Fakulty architektúry a dizajnu Slovenskej technickej univerzity v Bratislave v príspevku „Urbanistická koncepcia mesta a jej architektonické naplnenie – príklad Nová Dubnica“ objasnil tvorbu koncepcie mesta Nová Dubnica a jej následnú realizáciu autorom Jirím Krohom. Tvorba tohto výtvarníka, architekta a urbanistu bola inšpirovaná kubizmom, konštruktivismom a tzv. „sorelou“ – socialistickým realizmom, ktorý sa v architektúre po roku 1948 pod vplyvom politickej a štátnej moci prejavil orientáciou na nové prístupy k bytovej výstavbe v bývalom Československu a mal nadväzovať na ľudové tradície. Napriek zaznávaniu tohto obdobia v architektonickej tvorbe, diela Jirího Krohu tvorili v medzivojnovom období a v druhej polovici 20. storočia jednu z markantných etáp vývoja mestskej architektúry v bývalom Československu. Pri koncepcii Novej Dubnice vyniká jeho výtvarný prejav vyjadrený v malbách fasád, urbanistické sociálne cítenie vyjadrené napr. riešením zástavby obytnej časti s uzavretými blokmi a vytvorením spoločných „dvorov“, polyfunkčnosť parteru námestia s obchodnou sieťou v jeho podlubi a celkového urbanizmu malého mestečka.

Prof. Mgr. Milan Kováč, PhD. z Katedry porovnávacej religionistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v autobiografickom príspevku „Od vojakov k indiánom. Detstvo a dospievanie v Novej Dubnici“ na príklade osobného života a hier sídliskových chlapčenských „bánd“ na socialistickom sídlisku v Novej Dubnici v období 70. a 80. rokov 20. storočia vykreslil proces formovania expanzívne vybudovaného priemyselného regiónu v období socializmu. V súvislosti so zamestnaním rodičov v závodoch zbrojného priemyslu v Dubnici nad Váhom, ako aj s priamym kontaktom so starými rodičmi, pamätníkmi udalostí prvej a druhej svetovej vojny, či s filmovou produkciou spojenou s oslobodením

³ Príspevky z konferencie sú dostupné v elektronickom zborníku *Socializmus a mesto*. Editor J. JANTO. Bratislava: STIMUL, Filozofická fakulta UK v Bratislave. 2022. ISBN 978-80-8127-373-5 (PDF). ISBN 978-80-8127-374-2 (EPUB) (online vydanie). Dostupné na: <https://dspace.uniba.sk/xmlui/bitstream/handle/123456789/117/FIF_JJ_socializmus_a_mesto.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Správu o konferencii publikovala aj Katarína Popelková: POPELKOVÁ, Katarína. Konferencia Život v meste počas socializmu, Nová Dubnica, 21. 9. 2022. In: *Etnologické rozpravy*. 2022, roč. 29, č. 2, s. 106-112. ISSN 2729-9759 (online vydanie). Dostupné na: <https://www.sav.sk/journals/uploads/121310542022_02_11_Spravy_Popelkova.pdf>

Obr. 1. Mgr. Juraj Janto, PhD. (vľavo) pri prezentácii príspevku. Prof. Ing. arch. Bohumil Kováč, PhD. vpravo.
Foto P. Jelínek, 2022.

Fig. 1. Mgr. Juraj Janto PhD. (left) presenting his paper. Prof. Ing. Arch. Bohumil Kováč, PhD. on the right.
Photograph by P. Jelínek, 2022.

bývalého Československa po druhej svetovej vojne, sa predstavivosť chlapčenských skupín v meste vyprofilovala do autentickej hry na vojakov. V spomienkach rezonovali aj hry na indiánov a kovbojov podľa dostupných dobrodružných románov o prírodných národoch od Karla Maya. Autor popísal etnické a rasové stereotypy, duchovný život, život na základnej škole, či vyhľadávanie slobodného priestoru rodín v záhradkárskom životnom štýle.

Dr. Ewa Baniowska-Kopacz z Inštitútu archeológie a etnológie Poľskej akadémie vied vo Varšave objasnila dôležitosť vytvárania súkromného priestoru v okolí obydli. V príspevku „Miejska zielen jako element zadomowienia – przykład najstarszych osiedli krakowskiej Nowej Huty“ poukázala na zvykové právo, ktoré sa tradovalo pri obhospodárení „predzáhrad“ a zelene, ktorá mala dotvárať výstavbu bytových domov od roku 1949 v budovanom hutníckom mestečku Nowa Huta v blízkosti Krakova. Podobným spôsobom, ako pri koncepcii priemyselného obytného projektu Nová Dubnica, sa v Nowej Hute v Poľsku realizoval koncept obytného mestečka pre pracovníkov hutníckych závodov, ktorí pochádzali z rôznych častí Poľska s rôznym etnokultúrnym pozadím.

V sociologicky profilovanom príspevku „Zaplat' pánbůh, to je teda pozůstatek toho komunismu. Proměny socialistických sídlišť perspektivou současných obyvatel“ boli predstavené metódy a techniky výskumu zameraného na reflexie obyvateľov sídlisk v Prahe, Brne a Ostrave. Za kolektív autorov Sociologického ústavu Akadémie vied Českej republiky a Prírodovedeckej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe prezentovala príspevok Mgr. Jana Kočková. Kvalitatívny materiál, ktorý tvorili

Obr. 2. Účastníci konferencie. Foto P. Jelínek, 2022.

Fig. 2. Conference participants. Photograph by P. Jelínek, 2022.

rozhovory s obyvateľmi týchto sídlisk, podáva hodnotenie ich vzniku a premeny s obhliadnutím na roky ich intenzívnej výstavby od roku 1960 až do súčasnosti.

V príspevku „Umenie v socialistickom meste. Umenie vo verejnom priestore v meste Nové Zámky“ Mgr. Daniel Miček z Katedry archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre hovoril o ďalšej stránke vytvárania spoločenského priestoru v budovaných mestách v období socializmu. Vznikali zaujímavé galérie vo verejnom priestore parkov a vysadených kvetinových priestorov námestí s častokrát zaznávanou, avšak jedinečnou sochárskou, grafickou a umeleckou tvorbou diel socialistického realizmu.

Architektka MArch Daniela Majzlanová, PhD. z Partizánskeho referovala o svojom výskume v príspevku „Verejné priestory sídlisk a samostaviteľstvo ako fenomén v období socializmu“. Na príklade krajín bývalého socialistického zriadenia (napr. Gruzínska), ako aj niektorých miest na Slovensku, uviedla spôsoby prispôsobovania si obytného a verejného priestoru v panelových domoch. Príspevok sa dotkol procesu vytvárania zelených plôch, záhrad či „predzáhrad“ na sídliskách, ako aj fenoménu osobnej individuálnej slobody v chatovej a záhradkárskej oblasti pri priemyselných mestách spojený s „ruralizáciou“ verejného priestoru.

Mgr. Daniela Záveská z Ústavu etnológie Filozofickej fakulty Karlovej Univerzity v Prahe sa v príspevku „Komunistický režim nikterak neprial odkazu dávné tradície. Betlém jako součást oslav vánočných svátků v období státního socializmu“ zamerala na vplyvy ideológie štátneho socializmu na tvorbu a tvorcov betlehemov ako výrazného fenoménu, ktorý bol spojený s tradičnou ľudovou výrobou, duchovnou kultúrou, ale aj s vierovyznaním obyvateľstva s dôrazom na Čechy a Moravu od 16. storočia až po vytvorenie spolkov a regiónov tvorcov

betlehemov v priebehu 19. storočia. Autorku zaujímali naratívy, ako sa spoločnosť a inštitúcie (napríklad vystavujúce múzeá) k tomuto javu stavali, ako a kde sa tvorcovia betlehemov združovali, alebo či pôsobili anonymne ako solitérni tvorcovia. A ďalej, ako boli betlehemy vnímané ako výsledky ľudovej tvorby („práce ľudu“) a tým akceptované podľa princípu socialistického realizmu, ktorý kládol dôraz na rodinný rozmer oslavy Vianoc, ale aj estetický či remeselný rozmer betlehemov.

Doc. PhDr. Katarína Košťalová, PhD. z Katedry sociálnych štúdií a etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v príspevku „Tam mali krásne čižmy aj banány. Ne/viditeľná prítomnosť sovietskych vojsk v malom meste“ ilustrovala prítomnosť sovietskych vojakov a ich rodín vo Zvolene a vplyvy týchto udalostí na život v meste. Vytvorenie samostatnej obytnej zóny pre sovietskych vojakov a ich rodiny malo za následok sformovanie určitého „komunitného života“. Autorka charakterizovala ich spolužitie s domácim obyvateľstvom, resp. rozdiely, dostupnosť tovarov a služieb a ďalšie sociálno-kultúrne aspekty.

Mgr. Simon Szabolc, PhD. z Katedry maďarského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne v príspevku „Novinové titulky na vážkach“ priblížil lingvistický výskum analýzou novinových článkov dvoch denníkov „Pravda“ a „Új Szó“ (Nové slovo) v období neskorého socializmu. So špeciálnym ohľadom na vyskytujúce sa reprezentácie dominantnej ideológie zdôraznil aspekty propagandy a presvedčania v dvoch centrálnych denníkoch na Slovensku v dvoch jazykoch – slovenčine a maďarčine – z pohľadu lingvistického a pragmatického.

Príspevok doc. PhDr. Jana Doláka, Ph.D. z Katedry archívnictva a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave „K dokumentácii v období socializmu“ predstavil prehľad prístupov dokumentácie socializmu a predmetu dokumentácie v múzeách v období štátneho socializmu na vybraných príkladoch múzeí z celosvetového hľadiska. Cez príbehy konkrétnych predmetov v múzeách vypovedáme o veľkých dejinách prostredníctvom historických medzníkov obdobia štátneho socializmu, akými boli február 1948, tzv. „Pražské jaro“, federalizácia Československa, zmena politicko-spoločenského zriadenia v roku 1989, rozdelenie Československa a podobne. Napriek bežným prístupom v západných či severovýchodných európskych krajinách pri dokumentácii a stvárňovaní obdobia, ktoré nazývame „nedávna minulosť“, „súčasnosť“, či najnovšie dejiny, sú v českom a slovenskom múzejníctve veľké rezervy. Zmenou politického zriadenia po roku 1989 sa odborníci orientovali na dovtedajšie tabuizované témy. Informácie o transformácii v ekonomickom systéme, či spoločenskom živote ostali opäť v úzadí.

Doc. Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD. z Katedry archívnictva a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave predstavil v príspevku „Mesto Nová Dubnica v múzejnej prezentácii – návrh expozície a náučného chodníka“ návrh múzejných expozícií či zriadenie pamätihodností zameraných na budovanie a život socialistického mestečka Nová Dubnica v 50. a 60. rokoch 20. storočia na príkladoch tzv. „dobrej praxe“ múzeí v Čechách a na Slovensku. Navrhol vytvorenie múzejného zariadenia ako komunitného múzea Novej Dubnice s expozíciou zameranou na históriu mesta v období 50. a 60. rokov 20. storočia.

Mgr. Katarína Očková zo Slovenského národného múzea v Martine predstavila osudy reemigrantov, ktorí sa po presídlení z Maďarska na Slovensko rozhodli

Obr. 3. Prehliadka budovy zrekonštruovaného kina Panorex. Foto P. Jelínek, 2022.

Fig. 3. Tour of the building of the renovated cinema Panorex. Photograph by P. Jelínek, 2022.

zamestnať a žiť v priemyselnej oblasti závodov v Dubnici nad Váhom v príspevku „V Novej Dubnici našli domov...“. Na príklade dokumentácie niektorých ďalších vybraných domácností obyvateľov z Novej Dubnice autorka charakterizovala zariadenie bytov v 60. a 70. rokoch 20. storočia.

Mgr. Juraj Janto, PhD. z Katedry etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v záverečnom sumarizujúcom príspevku konferencie s názvom „Etnologické skúmanie socialistického mesta“ objasnil predmet skúmania spôsobu života tzv. kultúry každodenného dňa, alebo výskum spôsobu života v nedávnej minulosti v období štátneho socializmu. S podotázkou, či je vôbec možné hovoriť o socialistickom spôsobe života alebo o fenoméne socialistického mesta, autor konštatoval prístupy pri bádani, ktoré definoval v dvoch rovinách. Bádanie usilujúce sa o rekonštrukciu života v jeho skutočnej podobe, s opisom a analýzou jednotlivých aspektov, ktoré bolo uplatňované pri historickom výskume tradičnej ľudovej kultúry. Na druhej strane konštruktivistický prístup zameraný na reprezentácie minulosti a mapovanie subjektívne prežívaných a interpretovaných zlomových udalostí a procesov v sledovanom období, ktoré – z pohľadu dnešného hodnotenia respondentmi – výrazne dotvárajú obraz doby.

Na záver diskusie k príspevkom predsedníčky Národopisnej spoločnosti Slovenska PhDr. Katarína Popelková, CSc. z Ústavu etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave poďakovala prítomným prednášajúcim za účasť a inšpirujúce príspevky a zhrnula problematiku, ktorá z pohľadu etnológie mesta ostáva stále neprebádaná.

Súčasťou konferencie bola exkurzia po časti mesta Nová Dubnica podľa projektu J. Krohu, ako aj návšteva rekonštruovanej jedinečnej budovy panoramatického kina Panorex s výkladom vedúcej Oddelenia kultúry a športu mesta Nová Dubnica Mgr. Evy Kebískovej.

Na záver konferencie jedna z autoriek, prof. PhDr. Marta Botiková, CSc. predstavila najnovšiu publikáciu o živote žien v dvoch socialistických krajinách s názvom *Dievčatá, ženy na Slovensku a v Maďarsku (1955 – 1989)*.⁴

Konferencia priniesla na príklade Novej Dubnice ako jedného z vybudovaných socialistických miest na Slovensku, mnohé prínosné výsledky v rámci uvedeného riešeného vedeckého projektu. Na základe prítomných zainteresovaných respondentov – Novodubničianov, ale aj zástupcov správy a oddelenia kultúry mesta, podčiarkla lokálne povedomie obyvateľov o histórii a hodnotovom odkaze ich jednotlivcej, ale aj spoločnej historickej skúsenosti života v ňom. V neposlednom rade sú to inšpirácie do ďalšej práce v oblasti dokumentácie a realizácie expozícií či výstav zameraných na obdobie druhej polovice 20. storočia či novších dejín a súčasnosti v našich múzeách.

⁴ BOTIKOVÁ Marta a Zita DEÁKY. *Lányok, asszonyok Szlovákiában és Magyarországon (1955–1989): ahogy két etnológus nő látta. / Dievčatá, ženy na Slovensku a v Maďarsku (1955–1989): očami dvoch etnologičiek*. Budapešť: ELTE BTK, 2022. ISBN 978-963-489-469-8.

KONFERENCIA „MÚZEÁ A GALÉRIE BEZ BARIÉR IV.“

*Monika Váleková, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: monika.valekova@snm.sk*

Téma a problematika bezbariérovosti múzeí v tom najširšom zmysle slova sa v poslednom desaťročí stáva čoraz aktuálnejšou. Potreba sprístupniť svoje expozície a obsah činností múzeí aj pre návštevníkov so špeciálnymi potrebami už nie je len záležitosťou malého počtu na toto špecializovaných múzeí. Svedčí o tom záujem účastníkov, ako i prednášajúcich o niekoľko ročníkov cyklu konferencií „Múzeá a galérie bez bariér“. Štvrtý ročník konferencie sa konal od 9. do 11. 11. 2022 v Dubnickom múzeu, sídliacom v Dubnickom kaštieli v Dubnici nad Váhom.

Po privítaní účastníkov riaditeľkou Dubnického múzea Mgr. Monikou Schwandtnerovou, PhD. sa prihovoril odborný garant konferencie Mgr. Jozef Balužinský, ktorý pôsobí v štruktúre Banskobystrického samosprávneho kraja ako projektový manažér revitalizácie historickej budovy Prvého slovenského gymnázia v Revúcej a je autorom debarierizačných koncepcií špecializujúci sa na sprístupňovanie kultúrneho dedičstva osobám so zdravotným postihnutím. Ocenil, že po dvoch rokoch konferencie on-line formou sa koná toto podujatie s osobnou účasťou záujemcov. Po ňom vystúpila JUDr. Zuzana Stavrovská, komisárka pre osoby so zdravotným postihnutím z Úradu komisára pre osoby so zdravotným postihnutím, ktorá informovala o právnych dokumentoch, napríklad prítomných oboznámila s Dohovorom OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím. Ďalej referovala o možnostiach pomoci a konkrétnych aktivitách v priamej podpore zdravotne postihnutých úradom, ktorý zastupovala.

Prvý prednáškový blok konferencie mal názov „Univerzálny dizajn galérií a múzeí – debarierizácia historických objektov“. Ústredná téma bola interpretovaná v rôznych súvislostiach a z rozmanitých uhlov pohľadu. Doc. Richard Kitta, ArtD. z Fakulty umení Technickej univerzity v Košiciach a Akadémie umení v Banskej Bystrici v on-line prezentácii predstavil možnosti autorského výtvarného diela ako inovatívneho rozhrania, zaoberal sa virtuálnym 3D priestorom, umením nových médií, robotickým umením a pod. a ich potenciálnou dostupnosťou a spájaním ľudí z rôznych sociálnych prostredí. Problematikou debarierizácie historických objektov, ich pozitívami i negatívami z hľadiska znevýhodnených ľudí, ale aj pamiatkárov na niekoľkých príkladoch konkrétnych úprav národných kultúrnych pamiatok priblížila Mgr. Lucia Pastierová z Krajského pamiatkového úradu v Trenčíne. Ing. arch. Natália Filová z Fakulty architektúry a dizajnu Slovenskej technickej univerzity v Bratislave sa zaoberala vplyvom architektonického prostredia na vzdelávanie detí v múzeu, čerpajúc z dotazníkového výskumu v Bibiane. Ing. arch. Simona Kolimárová a doc. Ing. arch. Alexander Schleicher, PhD. z Fakulty architektúry a dizajnu

Slovenskej technickej univerzity v Bratislave priblížili niekoľko príkladov debarierizácie zväčša novostavieb múzeí a knižníc v Nórsku. Riaditeľ Slovenskej knižnice pre nevidiacich a slabozrakých v Levoči Ing. Jozef Hasaj uviedol a predstavil dokumentárny film Slovenskej autority pre Braillovo písmo *Nevidím*, ktorý sa zaoberá nenahraditeľnosťou Braillovo písma pre nevidiacich.

Druhý prednáškový blok, ktorý odštartoval v popoludňajších hodinách prvého dňa konferencie, bol nazvaný „Saturácia špeciálnych edukačných potrieb jednotlivcov so zdravotným znevýhodnením v galériách a múzeách (edukačná funkcia galérií a múzeí)“. Doc. PaedDr. Jana Lopúchová, PhD. z Katedry špeciálnej pedagogiky Pedagogickej fakulty UK v Bratislave v širších súvislostiach priblížila výchovný, vzdelávací a socializačný potenciál múzeí a galérií, ktoré môžu pozitívne ovplyvniť detského návštevníka – učiť ho rozlišovať materiály, vnímať umenie a kultúru, vážiť si prírodu, učiť ho vzťahu k práci, správne komunikovať, učiť zdravému národnému povedomiu a hrdosti na hodnoty a kvality Slovenska. Mgr. Štefánia Petreková, vedúca Múzea špeciálneho školstva v Levoči, oboznámila účastníkov konferencie s pútavými a hravými (a nenákladným) formami debarierizácie múzejných expozícií. Priblížila podoby múzejnej práce s nevidiacimi či nepočujúcimi ľuďmi z iných jazykových prostredí ako majoritná časť spoločnosti, ale tiež s ľuďmi zo sociálne, ekonomicky a inak znevýhodnených prostredí. Mgr. Erika Šodová a Michaela Dlhá z Únie nevidiacich Slovenska predniesli príspevok o praktických radách, ako vytvoriť QR kód, aby bol vhodný pre človeka s rôznymi formami znevýhodnenia a referovali o výhodách i nevýhodách a optimálnom využití i umiestnení QR kódov v expozíciách múzeí a galérií. Mgr. Roman Čonka zo Štátnej vedeckej knižnice v Prešove v on-line prednáške referoval o debarierizácii priestorov knižnice v minulých rokoch a o prezentácii a sprístupňovaní rómskej kultúry vo virtuálnom priestore. RNDr. Robert Osman, Ph.D. z Geografického ústavu Prírodovedeckej fakulty Masarykovej univerzity v Brne, ktorý skúma potreby znevýhodnených i postihnutých, výsledky výskumu zhrnul v publikácii *Geografia bariér*. Kniha približuje výber najúspešnejších priestorových riešení pre znevýhodnených i postihnutých. Ako kontrast k viac zaužívanému chápaniu pohľadu na znevýhodnených i postihnutých v zmysle technického obmedzenia predostrel tento problém aj ako zdroj inšpirácie pre hľadanie niečoho pozitívneho.

Tretí prednáškový blok s názvom „Prístupnosť kultúrnych zariadení jednotlivcom so zdravotným znevýhodnením“ sa začal príspevkom Otílie Barlíkovej z Lubovnianskeho múzea, v ktorom priblížila úspešné programy vyučovacích hodín vytváraných pre návštevníkov s autizmom. V objekte vyčlenenom na tento účel prebieha výučba remeselných činností (napr. tradičné spracovanie ľanu) prostredníctvom sociálnych príbehov. Tiež ďalšie prednášajúce – Eva Turáková a Soňa Spišáková zo Súkromnej spojenej školy v Prešove sa zaoberali problematikou sprístupňovania kultúry pre autistov. Vyzdvihli dôležitosť prípravy detí s autizmom pred návštevou kultúrnej inštitúcie (fotografie z cesty, ktorou pôjdu, foto budovy) a tiež osobitý prístup – trpezlivosť, voľba jednoduchých slov výkladu či používanie piktogramov, ktoré zjednodušia pochopenie obsahu. Michaela Škodová a Diana Lajzová z Novohradského múzea a galérie v Lučenci informovali o viacerých úspešných muzeálnych programoch a pestrých aktivitách pre margina-

Obr. 1. JUDr. Zuzana Stavrovská, komisárka pre osoby so zdravotným postihnutím. Foto: I. Válek, 2022.

Fig. 1. JUDr. Zuzana Stavrovská, commissioner for people with a disability. Photograph: I. Válek, 2022.

lizované skupiny. Barbora Tribulová zo Slovenskej národnej galérie upozornila na bariéry v galériách a múzeách umenia ako na veľmi špeciálny problém. Predostrela problém zrozumiteľnosti umenia najmä pre rôzne vekové kategórie detí a mládeže a predstavila programy a metódy, ktoré ich postupne odstraňujú. Dotkla sa aj problematiky znevýhodnených návštevníkov a foriem sprístupňovania výtvarného umenia pre nich. Jozef Bednár zo Slovenského národného múzea zmapoval a referoval o prístupe a programoch pre znevýhodnených návštevníkov v jednotlivých zložkách SNM. Jozef Balužinský na záver konferencie informoval o nastavení výskumov pomáhajúcich sprístupňovať kultúru a expozície kultúrnych zariadení pre znevýhodnených návštevníkov. Tiež hovoril o hľadaní zdrojov ich financovania. Ocenil snahu inštitúcií napredovať v tejto oblasti a konštatoval postupné rozširovanie „búrania bariér“.

RECENZIE A INFORMÁCIE

ZUSKINOVÁ, Iveta. *Liptov: dom a život v ňom*. [Liptovský Hrádok]:
Občianske združenie Pre Liptov – Pro Liptoviensis, 2022, 208 strán.
ISBN: 978-80-973409-1-9.

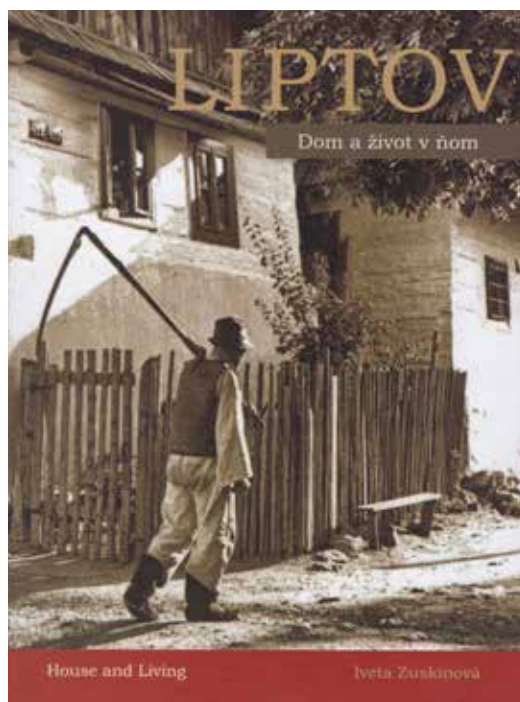
V roku 2022 vyšla piata publikácia monografického charakteru od Ivety Zuskinovej o tradičnej kultúre Liptova. Publikácia *Liptov: dom a život v ňom* je zameraná na tradičnú stavebnú kultúru, spôsob života a bývania, ako aj na ochranu ľudovej architektúry v regióne. Svojím rozsahom a charakterom nadväzuje na predchádzajúce autorkine monografie: *Liptov v ľudovej kultúre* z roku 2014, *Liptov: ľudové umenie. Umenie a remeslo v živej tradícii* z roku 2017, *Liptov: ovčiarstvo v Liptove* z roku 2018 a *Liptov: rodinné a kalendárne obyčaje* z roku 2021, ktoré vydalo Občianske združenie Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny v Liptovskom Hrádku. Do uvedeného prehľadu nie je zaradená monografia *Ovčiari na Slovensku* z roku 2020, ktorá je zameraná na ovčiarstvo ako jeden zo základných spôsobov života v horských oblastiach z celoslovenského pohľadu.

Liptov: dom a život v ňom v podobnom duchu ako predchádzajúce monografie sumarizuje odborné skúsenosti Ivety Zuskinovej v oblasti ochrany a uchovávanía kultúrneho dedičstva v Liptovskom múzeu v Ružomberku, s dôrazom na tradičnú kultúru Liptova, konkrétne v Národopisnom múzeu v Liptovskom Hrádku a Múzeu liptovskej dediny v Pribyline. Ako spoluautorka štúdie dostavby Múzea liptovskej dediny, spoluautorka riešenia historických prostredí Múzea liptovskej dediny, ako aj hlavná scenáristka a realizátorka jeho expozícií prináša v tejto publikácii výsledky svojej vedeckej práce v ôsmich tematických kapitolách.

V kapitole s názvom *Vidiecke sídla* je charakterizované osídľovanie Liptova v stredoveku na základe prírodného prostredia a jeho klimatických podmienok, pričom polohu sídiel vymedzujú okolité pohoria a toky riek z geografického hľadiska a trasy obchodných stredovekých ciest z historického hľadiska. Uvedené faktory limitovali urbanistické riešenia jednotlivých sídiel a určovali základné typy zástavby vytváraných sídiel – ulicovej, reťazovej či hromadnej.

Pre Liptov bol z hľadiska konštrukčného a priestorového riešenia príznačný stredoslovenský typ domu, a to trojdielny komorový dom s členením na izbu, pitvor a komoru. Najrozšírenejším materiálom bolo drevo, čo podmieňovalo stavbu zrubových domov zhotovených tesármi náaturistami. V kapitole *Drevené domy* sú uvedené ucelené informácie o tradičných stavebných materiáloch, postupoch a technológiách použitých pri stavbe domu v Liptove, ktoré dopĺňajú s tým súvisia-

ce obyčaje. Vymedzené sú vývojové štádiá tradičnej architektúry, ale aj konkrétnych konštrukčných prvkov vrátane základného vnútorného vybavenia podľa obdobia a sociálnej skupiny obyvateľstva. Konkrétne sú to veľkosť a osadenie okien, dverí, typy podláh, vybavenie domov jamami na zemiaky, využitie povalového priestoru, povrchové úpravy fasád domov, ale aj ich interiérov. Regionálne varianty domov sa výraznejšie nelíšili ohľadom spoločenského postavenia či veľkosti majetku vlastníkov - malých či stredných roľníkov a veľkých gazdov. Rozdielom sú varianty viacrodinných domov, ktoré sa nachádzali v Hubovej či Černovej, pričom nechýbajú informácie o výskume Sone Švecovej zo 60. rokov 20. storočia, ktorá archívnym a etnologickým výskumom zistila spojitosť pri vzniku

štivordomov v Hubovej s organizovanou výstavbou obydlí majiteľmi pozemkov Likavsko-hrádockého panstva pre svojich poddaných.

Delenie majetku a domu autorka objasňuje na príklade výskumu kopaničiarskeho osídlenia v okolí Stankovian. Na konkrétnych príkladoch charakterizuje tradičnú architektúru v Likavke, Liptovskej Osade i spôsob života v Liptovských Sliachoch. Zástavba Liptovskej Lúžnej a vyskytujúce sa typy usadlostí sú dokladom archaických foriem obydlí v súvislosti s pretrvávajúcim veľkorodinným životom. Liptovská Lúžna bola osídľovaná na základoch valaskej kolonizácie a následne doosídľovaná goralmi z horských oblastí severnej Oravy a Haliče. Špecifická je i zástavba usadlostí v Liptovských Revúcach. Na základoch tzv. goralskej kolonizácie vznikli lokality Veľké Borové a Huty. Život Hút bol ovplyvnený podomovým sklenárstvom, sezónnym doplnkovým zamestnaním mužov, ktorí predávali výrobky na Morave, Ostravsku a chodili do strednej a východnej Európy i ďalej, až na Balkán. Na ženách zostalo zabezpečenie hospodárenia a starostlivosť o domácnosť aj rodinu. Architektúra ovplyvnená goralskou kolonizáciou sa vyznačovala prienikom tzv. „plazového“ domu v Liptovských Matiašovciach.

Pokiaľ v hornom a dolnom Liptove z hľadiska členenia intravilánu prevládal systém viacerých hospodárov na jednom dvore, v strednom Liptove, ako aj horských úzkych dolinách to bol systém jedného hospodára. Príkladom sú lokality ako Liptovská Sielnica a Liptovský Trnovec s rozvinutým poľnohospodárstvom a chovom hospodárskych zvierat, čo podmienilo vytvorenie variantov zástavby a pôdorysu viackomorového domu s veľkým hospodárskym priestorom,

konštrukčne nadväzujúcim na obytný dom. Na konkrétnych príkladoch výskumu v Štrbe v hornom Liptove sú uvedené príklady zástavby viacerých domov za sebou, ako aj delenie a dedenie majetku.

Špecifický je príklad rozvoja stavebnej kultúry a spôsobu života banských lokalít Vyšnej a Nižnej Boce. Vývojom staviteľstva a vplyvmi baníctva a sezónneho lúčneho hospodárenia spojeného s pasením hovädzieho dobytku na základný spôsob života sa sformoval variant komorovo-maštalového domu, ktorý sa neskoršími modifikáciami postupne menil.

Tematicky vyčerpávajúco spracovanú problematiku tejto kapitoly by vhodne doplnili pôdorysné nákresy s poukázaním na dispozičné riešenia jednotlivých variantov domov, ako napr. komorovo-maštalového typu domu z Nižnej Boce a jeho vývojových štádií; názorné využitie komorového domu spojeného s veľkou hospodárskou časťou v Liptovskom Trnenci; pôdorysné členenie murárskych obydlií alebo viacodínných foriem štvordomov s prípadnými modifikáciami pôvodnej dispozície z Černej alebo Hubovej.

V kapitole *Murované domy* sa okrem súvislostí so vznikom doplnkového zamestnania murárskych robotníkov dozvedáme širšie súvislosti o tom, z akých lokalít stredného a horného Liptova pochádzali, prečo boli tieto lokality následne považované za tzv. „pokrokové“ a ako toto zamestnanie viazané na stavbu domov z kameňa, tufu, nepálenej a neskôr aj pálenej tehly ovplyvnilo stavebnú kultúru v domácich lokalitách murárskych robotníkov. Autorka popisuje hierarchiu v murárskych partiách, ktoré sa združovali z jednotlivých lokalít, ako aj organizáciu práce. Spoločensko-kultúrny život bol týmto javom v zamestnaní obyvateľov obohatený činnosťou murárskych spolkov. V chudobných rodinách, z ktorých odchádzali murárski robotníci za prácou sezónne z domu, museli prácu mužov nahradiť ženy. V mnohých prípadoch odchádzali na murárske sezónne práce aj ženy matky, ktoré museli zarábať na živobytie namiesto mužov, a deti nechávali vo výchove u príbuzných. Unikátne sú v publikácii uvedené autobiografické spomienky mladých pomocných murárskych robotníčok, či už na organizovanie práce alebo na život spojený s murárskou prácou v Budapešti z konca 19. a začiatku 20. storočia.

V nasledujúcej kapitole *Pec v dome* sú charakterizované vývojové štádiá vykurovacích zariadení od tzv. kozubov cez pece, tzv. „kopy“ s typickými miskovitými kachlicami, hranolovité pece z rovných glazovaných kachlíc, ale aj pre región typické šifonierky, bahríkové pece, až po sporáky, tzv. „šparhéty“ alebo „špahriety“ murované z kameňa alebo tehál. Zaujímavá je dokumentácia kozúbka na svietenie z domu výtvarníka Jána Hálu z Važca (s. 86), ktorý sa nachádza aj vo fotodokumentácii Slovenského národného múzea v Martine.

Kapitola *Život v dome* je zameraná na funkcie jednotlivých častí obytného domu, popis rodinného života, ale aj zariadenie interiérov nábytkom a interiérovými doplnkami. Zaujímavé sú informácie o spolužití rozšírených rodín v jednom dome, keď spoločne obývali domy rodičia a ich sobášené deti – viaceré manželské páry s deťmi. Regulácie v delení intravilánu spôsobili husté zástavby domov u chudobnejších obyvateľov, ale aj horšie životné podmienky rodín v samotných domoch. Uvedené podmienky vyžadovali dodržiavanie obyčajových noriem pri del'be mužských a ženských prác, ale aj pri využívaní jednotlivých priestorov pri spávaní, jedení a podob-

ne. Dozvedáme sa aj o zmenách v rozmiestnení nábytku od konca 19. storočia, ale aj o zmene funkcií jednotlivých priestorov domu (napríklad zmenou otvoreného kúreniska v pitvore a vybudovaním sporákov vznikli svetlé kuchyne, alebo realizáciou vykurovacieho zariadenia v pôvodne len úložných priestoroch v komorách vznikali zadné izby, v ktorých sa spávalo). Kapitulu dopĺňajú autorkine nákresy jednotlivých druhov nábytku, ktoré realizovala v rámci svojich výskumov. Z uvedených získaných výskumných materiálov vyniká inventár predmetov zariadenia domu z pozostalosti Zuzany Plachej z Liptovskej Sielnice, ktorý je významným dokumentačným materiálom k zariadeniu domácnosti v období na konci 19. storočia. Okrem mnohých prípadových štúdií konkrétnych rodín a ich spôsobu života v domoch autorka rozpovedala históriu života svojej rodiny v Nižnej Boci.

V ďalšej kapitole *Hygiena bývania*, ktorá býva opomínaná v mnohých monografiách o ľudovom staviteľstve, sú zaujímavé informácie o bielení domových interierov vápnom, vymazávaní podláh, o využití slamy ako výplne postelí a o spôsoboch postielania perín. Uvedené sú tkacie techniky na výrobu posteľných obliečok, ale aj základné práce pri údržbe textilu ako pranie, škrobenie a mangľovanie bielizne.

Kapitola *Hospodárske stavby a drobná architektúra* opisuje situovanie hospodárskych objektov, konštrukčné riešenia, dispozičné členenie, funkcie a využitie hospodárskych priestorov jednotlivými členmi rodiny, resp. majiteľmi spoločného „dvora“. Zaoberá sa využitím hospodárskych objektov v súvislosti s hlavným spôsobom obživy podľa prevládajúceho obilnárstva, chovu hospodárskych zvierat, lúčneho hospodárstva, ovčiarstva a podobne. Samostatne charakterizuje komplexy hospodárskych priestorov združené do jedného objektu – tzv. „dvory“, drevené a murované maštale a stodoly, lúčne maštale – tzv. „kraviarky“ využívané v letnom a „staje“ v zimnom období, „štále“ a senníky, sýpky, ako aj ďalšiu drobnú architektúru, ako sú studne, pivnice, ploty, ohrady či brány. Zároveň charakterizuje systém hospodárenia a chovu hospodárskych zvierat v jednotlivých častiach regiónu. Do uvedenej kapitoly nie sú zahrnuté pre región špecifické ovčiarske koliby a prístrešky, ktoré autorka charakterizovala v predchádzajúcich publikovaných monografiách k ovčiarskej problematike.

V poslednej kapitole s názvom *Záchrana kultúrneho dedičstva* môžeme sledovať viaceré roviny záujmu o tradičnú architektúru a stavebnú kultúru v nadväznosti na jej postupný zánik v pôvodných lokalitách v druhej polovici 20. storočia. Autentické informácie z výskumov sa prelínajú do roviny spôsobu ochrany ľudovej architektúry na pôvodnom mieste jej vzniku (*in situ*) v *Rezervácii ľudovej architektúry vo Vlkolínci*, ktorá je zapísaná v *Zozname svetového dedičstva UNESCO* ako „najzachovalejší a najucelenejší urbanistický celok pôvodných ľudových stavieb v širokom kontexte okolitých krajín“ (s. 170). Už v predchádzajúcich kapitolách autorka opisuje prezentáciu tradičného spôsobu života banických rodín *in situ* na príklade expozície bývania Banický dom Vyšná Boca, ktorá je Národnou kultúrnou pamiatkou v správe Liptovského múzea v Ružomberku. Na druhej strane je to záchrana kultúrneho dedičstva transferom ľudovej architektúry do múzea v prírode – Múzea liptovskej dediny, jej uchovávanie a oživovanie v prezentačných podujatiach. Časť o múzeu v prírode sa zaoberá okolnosťami jeho vzniku a postupným budovaním od roku 1971. Nájde tu v predchádzajúcich častiach chýbajúce informácie o lokálnych formách kúrií a kaštiel'a ako obrazu spôsobu života

a bývania nižšej šľachty na Liptove. Uvedené sú aj ďalšie konkrétne objekty – sakrálne, technické, spoločenské či komunikačné, ktoré tvoria výber pre koncipované múzeum v prírode v Pribyline. Samostatnú časť tvorí opis komplexu plánovaných technických stavieb na vodný pohon pre expozíciu múzea v prírode s podrobnými informáciami o konštrukčnom riešení jednotlivých technických zariadení, ich pôvodnom využití a prevádzke, ale aj modifikáciách. Ako sama autorka píše: „Budovanie múzeí v prírode, ich oživovanie pre verejnosť a prevádzka je krásna, ale náročná práca.“ (s. 199) Preto je aj v rámci uvedenej publikácie dôležité dôrazne oceniť prínos generácie tvorcov múzeí v prírode, do ktorej sa významne radí aj Iveta Zuskinová, a odovzdávanie ich skúseností nielen verejnosti, ale aj svojim nasledovníkom.

Publikácia je inšpirujúca z hľadiska formátu podania, prostredníctvom konkrétnych prípadových štúdií – osudov jednotlivcov z pohľadu výskumu etnológie v spojitosti s vplyvmi osídľovacích procesov, historicko-spoločenským rozvojom, migráciami a prienikom uvedených vplyvov do kultúry obyvateľov na vymedzenom území v sledovanom časovom období. Tento zámer – vnímať kultúru a spôsob života v minulosti v kontexte širších súvislostí – je badateľný aj na obálke publikácie. Na obrázku nie je len solitér ľudovej architektúry, ale život v tradičnej stavebnej kultúre: centrálny motív tvorí roľník kráčajúci z kosenia lúk a v pozadí je radová ulicová zástavba domov drevenej architektúry vo Východnej. Publikácia je realizovaná popularizujúcou formou. Nemá za cieľ zhodnotiť a uviesť všetky dostupné informácie, materiály, dokumentácie a odborné teórie k uvedenej problematike, ale obsiahnuť autorkine poznatky a skúsenosti z výskumov v danej oblasti.

Syntetizujúce práce autorov k uvedenej problematike (Václava Mencla, Sone Švecovej, Jiřího Langeru, Mojmíra Benžu) zdôrazňujú skryté súvislosti, ktoré pozorný čitateľ môže v publikácii odhaliť, avšak laickej verejnosti môžu ostať v množstve uvedených príkladov ukryté. Pokiaľ osídlenie, tradičné stavebné materiály a technológie podliehali prírodným podmienkam, dispozičné riešenie, spôsob života a modifikácie spojené s priestorovým a funkčným využitím obytných, ale aj hospodárskych objektov priamo záviseli od spôsobu obživy a zamestnania, spoločenského postavenia, ale aj typu štruktúry rodinnej domácnosti obyvateľov. Do uvedeného spadajú aj širšie historické súvislosti ako kolonizácie, ale aj regulačné nariadenia v hospodárstve krajiny zo strany vládnucich vrstiev, rozvoj regiónu s ohľadom na rozvoj baníctva v 13. a 14. storočí, ale aj valaská kolonizácia a v jej dôsledkoch osídľovanie a doosídľovanie horských oblastí v 16. storočí. Od 18. storočia je pre región príznačné vystaňovanie na tzv. „Dolnú zem“, a neskôr aj do Ameriky. Jedným zo základných prvkov pri charakteristike stavebnej kultúry bol spôsob obživy, ktorým bolo roľníctvo, chov oviec a hovädzieho dobytku, a postupne prenikajúce vyvíjajúce sa remeslá a doplnkové zamestnania. Sociálnu rôznorodosť tohto regiónu charakterizovali mnohé kuriálne panstvá a sídla šľachty. V 19. storočí sa predindustriálny život a stavebná kultúra v spoločnosti mení pod vplyvom migrácií – či už s ohľadom na rozvoj doplnkových zamestnaní, ako bolo sklárstvo a obzvlášť murárstvo z horného a stredného Liptova, alebo to boli migrácie do Ameriky a kultúrne vplyvy na spôsob života a bývania po návrate do rodného kraja.

Text publikácie je vhodne doplnený citáciami z prác odborníkov na tradičnú architektúru a staviteľstvo, ako napríklad Jána Hyčka, Jiřího Langeru, Janky Krivošo-

vej, Juraja Podobu a iných. Úvodné texty kapitol sú uvedené aj v anglickom jazyku. Emocionálny prístup k tvorbe publikácie dopĺňajú citácie z diela Mateja Bela *Historicko-geografická známosť Nového Uhorska*, konkrétne zo zväzku o *Liptovskej stolici*, čo poukazuje na snahu o čo najkomplexnejšie vykreslenie regiónu – jeho prírody a kultúrno-krajinných prvkov od čias, keď boli opísané v 18. storočí.

Na úroveň a atraktivnosť publikácie výrazne vplýva bohatosť a kvalita čiernobielych aj farebných obrazových materiálov. Celá publikácia je doplnená bohatým a kvalitným dokumentačným materiálom Liptovského múzea, resp. Národopisného múzea v Liptovskom Hrádku. Mnohé z fotografií, ako aj technických náčrtov realizovala samotná autorka. Mnohé fotografie sú z Fakulty architektúry STU v Bratislave, čerpá aj z dobových fotografií z obecných archívov, prípadne dostupných internetových zdrojov o historických fotografiách.

Pozitívne oceňujem publikovanie historických fotografií a fotografií zachytávajúcích stav objektov a ich interiérov v teréne. Na druhej strane pri viacerých fotografiách sa neuvádza datovanie, čím je obrazový materiál ochudobnený o jeho podstatnú výpovednú hodnotu.

Iveta Zuskinová touto publikáciou sprístupnila odbornej i laickej verejnosti kus svojej práce a skúseností, ktoré čerpala z celoživotného poznávania regiónu, z výskumov jednotlivých obcí, kde mala spolupracovníkov alebo respondentov, ktorí ju vnímali ako „rodinu“. Z publikácie cítiť jej prepojenie s rodným regiónom, osobný vzťah a jeho odborné poznanie. Nadväzuje tak na podobné, nedávno publikované monografie k regionálnej tradičnej kultúre, ktorých autori pôsobili v oblasti múzeí a ochrany kultúrneho dedičstva, ako napríklad *Rudina vo zvykoch našich predkov* či *Ludový odev na Kysuciach* (Mária Húšťavová), *Z ľudovej kultúry Turca* (Eva Pančuhová, Zora Mintalová a kolektív autorov), *Tradicie hmotnej kultúry Ukrajincov na Slovensku* (Miroslav Sopoliga). Z akademických pracovísk je významná monografická tvorba pracoviska Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave (Martin Priečko, Martina Bocánová a iní). Ostáva len dúfať, že podmienky na kvalitnú odbornú monografickú tvorbu podnikatia vznik ďalších regionálnych alebo obecných monografií.

Katarína Očková

HALMOVÁ, Mária. *Štefan Mruškovič*. Martin: Slovenské národné múzeum, 2022, 85 strán. ISBN 978-80-8060-531-5.

Predložený medailón, venovaný najmä pracovným aktivitám Štefana Mruškoviča počas skoro dvanásťročného pôsobenia (1963 – 1975) v Slovenskom národnom múzeu (SNM) v Martine podrobne mapuje jeho činnosť ako vedúceho riadiaceho, ale aj organizačného pracovníka (riaditeľ) v maximálne náročnom období po vytvorení SNM ako celku (zlúčenie SNM v Martine a Slovenského múzea v Bratislave roku 1961), ktoré nie celkom priaznivo ovplyvnilo činnosť martinského pracoviska orientáciou predovšetkým na výskum, dokumentáciu a prezentáciu tradičnej ľudovej kultúry. Táto situácia priniesla mnohé zmeny či už v personálnom obsadení pracoviska, v redukcii a presmerovaní základného zbierkového fondu (delimitácie zbierok umeleckej histórie, archívnych a knižných fondov) a prirodzene v novej orientácii celkovej vedeckovýskumnej, akvizičnej či prezentačnej činnosti.

Autorka v úvodnej časti podrobne rozoberá najdôležitejšie míľniky v živote Š. Mruškoviča, jeho detstvo v rodných Smoleniciach, úspešné školské a študentské roky, prvé výtvarné začiatky, ako aj postupne sa formujúci vzťah k profesii, ktorú vyštudoval na Katedre archeológie, dejín umenia, etnografie a folkloristiky FF UK v Bratislave, na ktorej začínal ako pedagóg so zameraním najmä na muzeológiu. Pedagogickej praxi sa venoval aj po odchode do Martina v roku 1963, aj keď sa postupne musel takmer výhradne zamerať na problémy a úlohy nového pracoviska. Ako nastupujúci riaditeľ to nemal ľahké, napriek tomu sa intenzívne a najmä zmysluplne venoval úlohám, ktoré si na novom pracovisku vytýčil. Autorka sa venuje ich presnému zmapovaniu nielen v konštatácii ich náročného plnenia a splnenia. Či už to boli úlohy v oblasti personálneho posilnenia najmä mladými pracovníkmi, ktorým umožnil vysokoškolské štúdium, personálne dobudovanie postov spojených s výstavbou celoslovenskej expozície ľudovej architektúry a bývania (dnes Múzeum slovenskej dediny – MSD), ale aj príprava a realizácia nových národopisných expozícií, Galérie ľudového výtvarného umenia, starostlivosť o správu a dobudovanie základného zbierkového fondu najmä v súvislosti s budovaním MSD, náležité a odborné uloženie zbierok (absolútne nevyhovujúce depozitárne priestory podmienili výber nového objektu – kaštieľa v Trebostove, plánovaného ako centrálny depozit (vrátený v rámci reštitúcie roku 1991 pôvodným majiteľom)). Prioritne považoval akvizície, dokumentáciu a prezentáciu zbierkového fondu za základnú úlohu pracoviska, jeho zásluhou sa riešila terminológia, terminologické slovníky, centrálna evidencia zbierok i mapové spracovanie existujúceho fondu v nadväznosti na jeho ďalšie budovanie.

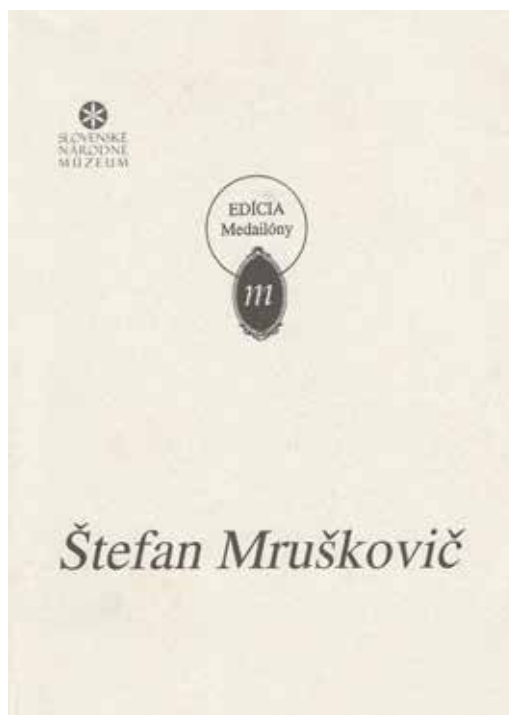
Š. Mruškovič počas svojho pôsobenia v SNM v Martine nezaprel v sebe ani výtvarné a umelecké sklony. Aktívne sa zúčastňoval terénnych výskumov (najmä na

Myjave), pričom jeho kresbová dokumentácia z týchto výskumov patrí k dokonalým ukázkam odbornej profesie a zručnosti autora. Známy je jeho vzťah k Martinovi Benkovi a jeho výtvarnej pozostalosti, ktorú múzeum prevzalo do svojej správy – už v roku 1971 vypracoval návrh na prípravu a realizáciu Múzea Martina Benku.

Predmetný medailón podrobne spracováva jeho vedeckovýskumnú činnosť, ktorej sa aktívne venoval napriek riadiacim a organizačným povinnostiam a neobchádza ani pokračovanie pravidelného vydávania Zborníka SNM – Etnografia, ktorého bol dlhoročným zostavovateľom a pravidelným prispievateľom, či vznik edície Fontes (spracovanie zbierkových fondov).

M. Halmová v hodnotení činnosti Š. Mruškoviča nezabúda ani na jeho možno menej známe aktivity na úseku organizačnej a riadiacej činnosti s konkrétnym presahom až do súčasnosti. Nemohla obísť prípravu a organizáciu celonárodných osláv slovenského múzejníctva v roku 1968, UNESCO-m vyhlásený za II. medzinárodný rok múzejníctva. Š. Mruškovič bol ich myšlienkovým tvorcom, aktívnym organizátorom. V rámci ich príprav bol jedným z iniciátorov návrhu vyznamenania muzeálnych pracovníkov Cenou A. Kmeťa, postavenia sochy A. Kmeťa (F. Štefunko) pred II. účelovou budovou SNM v Martine či položenia základného kameňa dnešného MSD.

Odchod Š. Mruškoviča v roku 1975 do Bratislavy a jeho poverenie funkciou riaditeľa Slovenskej národnej galérie nebolo pre neho a jeho prácu šťastnou zmenou. Napriek osobným výhradám poverenie prijal za splnenia určitých podmienok (napr. vrátenie časti fondu výtvarného umenia a jeho presunu späť do SNM v Martine). Neľahké úlohy v galérii a ich plnenie však nedokázali oslabiť jeho vzťah k SNM v Martine, poznanie jeho histórie, úctu k jeho zakladateľom, ako aj k úspechom svojich nasledovníkov. V SNG pokračoval v centrálnej dokumentácii ľudového umenia a viedol náročné organizačné a riadiace práce spojené osobitne s rekonštrukciami objektov (prestavba SNG, zámku vo Zvolene, Galérie L. Medňanského v Strážkach, Galérie Ľ. Fullu v Ružomberku). Do Martina sa rád príležitostne vracal a po odchode z pozície riaditeľa SNG (1990) sa sem vrátil natrvalo. Vrátil sa do kolektívu, ktorého základy položil v čase svojho riadenia v Martine, do kolektívu, ktorý si ho vážil, ctí a ktorý mu bol za mnohé vďačný. Pretože s jeho menom zostane spojené oživenie a náročné, ale mimoriadne úspešné obdobie Slovenského národného múzea v Martine.

M. Halmová pri príprave medailónu, venovaného Štefanovi Mruškovičovi, odviedla skutočne precíznu prácu. Vyčerpávajúca heuristika všetkých dostupných materiálov v Archíve SNM, pobočke v SNM – Múzeách v Martine, Archíve SNG a ďalších, i menej známych dokumentov (napr. spomienkový materiál na detstvo od brata Viliama Mruškoviča) a v literatúre jej umožnila v závere prácu doplniť kompletnou bibliografiou Š. Mruškoviča a výberovou literatúrou o Š. Mruškovičovi. Výpovedná je aj fotodokumentácia, mapujúca niektoré významné úseky jeho činnosti.

Medailón, venovaný Štefanovi Mruškovičovi, je zaujímavým pohľadom nielen na životné a najmä pracovné osudy osobnosti, ktorá sa svojimi aktivitami zaslúžila o podvihnutie múzea na popredné miesto minimálne v stredo európskom kontexte, ale aj osobnosti, ktorá svojou odbornou, vedeckou a edukačnou činnosťou ovplyvnila celé nasledujúce generácie múzejníkov. Osobnosti, ktorá ich svojou prácou učila poznávať, vážiť si svoju minulosť, urobiť všetko pre jej pravdivé a neskreslené poznanie. A opäť si dovoľím zacitovať slová autorky v úvode „... medailón je vyjadrením hlbkej úcty k nášmu bývalému riaditeľovi“, ktorý do nás vložil úctu a pokoru k národnému múzeu.

Predmetný medailón venovaný osobnosti Š. Mruškoviča je skutočným príspevkom k pripomenutiu si 130. výročia vzniku Muzeálnej slovenskej spoločnosti a 130. výročia Slovenského národného múzea v Martine. Š. Mruškovič bol jedným z posledných žijúcich pamätníkov jej znovuoživenia v roku 1993, dlhoročným členom jej Prípravného ako aj Výkonného výboru MSS. Z pozície dokonalého znalca dejín SNM úspešne prispieval k jeho oživenej činnosti, aktívne podporoval obnovenie jeho Zborníka a Časopisu, bol ich pravidelným prispievateľom. Napriek tomu, že tieto aktivity autorka v predmetnom medailóne nespomína, nemení to fakt, že jeho vydanie je významným počínom a súčasne impulzom pre prípravu ďalších titulov venovaných osobnostiam Slovenského národného múzea v Martine.

Eva Králiková

NEKROLÓG

KAROL STRELEC

(*17. 7. 1946, Levice – †12. 8. 2023, Martin)

Priznám sa, že sa mi veľmi ťažko hľadali slová pri písaní nekrológu venovaného spomienke na kolegu, priateľa, spolupracovníka PhDr. Karola Strelca. Keď som v roku 2016 (Zborník SNM v Martine: Etnografia 57) písala gratuláciu k jeho 70. narodeninám, netušila som, že ani nie po desiatich rokoch sa s ním budeme lúčiť. Všetkých, ktorí sme sa s ním poznali, šokovala nečakaná správa o jeho náhlom odchode. Prekvapenie postupne vystriedal smútok, vypovedané aj tiché otázky, čo sa vlastne stalo, čo zapríčinilo taký rýchly odchod jedného z nás, z generácie múzejníkov, bývalých kolegov, ale aj blízkej rodiny. Neúprosný osud v podobe ťažkej a nezvratnej diagnózy nás presvedčil o tom, že život každého z nás má presne vymedzenú dimenziu.

Všetky myšlienky, napísané v týchto slovách, už majú pre nás, ktorí sme ho poznali, len príchut' spomienok. Pekných, ale aj tých často konfrontačných, ktoré sprevádzajú každého z nás na pracovisku, kde sme prežili podstatnú časť svojho pracovného života. A to platí aj v prípade K. Strelca, ktorý v podstate s malými obmenami spojil svoje pracovné aktivity so Slovenským národným múzeom v Martine. S jeho prostredím, jeho neopakovateľnou atmosférou pracovnou, ale aj spoločenskou, s úctou k jeho histórii spojil nielen svoje životné ambície, podmienené snahou o poznanie všetkého, čo múzeum skrývalo. Po celý čas v ňom strávený akoby prežíval pocity úcty a obdivu k možnostiam vrátiť sa prostredníctvom predmetov uchovávaných v jeho priestoroch do minulosti, do spoznávania toho,

čo pravdivo tvorilo a formovalo našu históriu. Tieto snahy mal v sebe akoby symbolicky zakódované od mladosti, veď jeho rodičia roky pôsobili v Múzeu Martina Benku, vyrastal v jeho blízkosti, mal možnosť bezprostredného kontaktu s týmto významným výtvarníkom. Neskôr, priamo v prostredí múzea na Malej hore, kde jeho otec pôsobil ako šikovný konzervátor, ktorý sa dokázal pohrať s kovem, aby z neho vyrobil originálne šperky, poznával prostredie múzea s jeho, pre bežného návštevníka často skrytou, podobou ukrytou v depozitároch, ale aj v expozíciách, ktoré v ňom zanechali túžbu poznávať genézu ich exponátov, byť jedným z tých, ktorí mali možnosť ich študovať, zhromažďovať a sprístupňovať. Mladého absolventa očnej optiky toto prostredie oslovilo tak, že múzeum sa nakoniec stalo jeho celoživotným pracovným pôsobiskom.

K. Strelec po svojom nástupe do múzea v roku 1969 patril k tej početnej generácii mladých ľudí, ktorí posilnili pracovný kolektív múzea svojím prístupom k práci, svojou snahou čo najviac prispieť k riešeniu úloh, ktoré v tom čase pred národným múzeom stáli. Veľmi rýchlo sa dokázal zžiť s múzejným prostredím, kolektívom pracovníkov, zapojil sa do nemalých projektov, ktoré múzeum v 70. a 80. rokoch 20. storočia riešilo, stal sa jedným z mladých kolegov, ktorým učaroval odbor etnografia, ktorú neskôr vyštudoval a v ktorej napokon obhájil rigorózne skúšky v Brne. Patril k tým, ktorí sa nielen aktívne podieľali na odborných úlohách, ale sa aj zapojili do náročných organizačných povinností. Ako odborný pracovník bol hlavným riešiteľom viacerých vedecko-výskumných projektov (terminológia skla, šperkov), blízky mu bol aj výskum pre potreby v tom čase sa rozvíjajúceho Múzea slovenskej dediny. Hodiny a dni strávil v teréne výskumom ľudovej architektúry a bývania v rôznych lokalitách predovšetkým Hontu a Gemera a následne pri jeho odbornom spracovaní v podobe libriet či scenárov. Výsledkom odborného výskumu a spracovania zbierkového fondu boli mnohé premiérové výstavy s katalógmi, ktoré dodnes nemajú paralelu a ktorých jedinečnosť obdivovali aj v zahraničí. Vďaka svojim jazykovým schopnostiam mohol získané vedomosti rozširovať napr. štúdiom národných kultúr v Indii, Etiópii, ale aj vo viacerých európskych múzeách. Jeho srdcovou záležitosťou však boli zbierky, osobitne zbierka skla, šperkov, ale aj krása secesnej architektúry, ktorej podoby hľadal pri svojich výskumoch v teréne. Sklo, najmä jeho výtvarná podoba, funkčnosť a historické korene ho fascinovali, hľadal v ňom vždy to neznáme, aby mohol na základe komparatívneho štúdia zodpovedne pristúpiť k odhaleniu pôvodu zbierok, dedikácie či identity majstrov, ktorí ich zhotovili. Podobne pristupoval aj k šperkom, ktorých krásu a jedinečnosť, a najmä ich využitie v pôvodnom ľudovom prostredí, spracoval v originálnom výstavnom projekte. Výsledkom jeho bádateľskej činnosti sú samostatné knižné publikácie venované sklu (*Historické fľašové sklo*. Martin: Osveta, 1992; *Premeny sklenenej fľaše*. Martin: Matica slovenská, 2015), ale napr. aj objavná publikácia venovaná historickým razniciam (*Oblátnice*. Martin: Matica slovenská, 2014). Poslednou publikáciou je bohatá obrazová kniha, rezumujúca terénny výskum secesnej architektúry na Slovensku v ľudovom prostredí (*Tradičné staviteľstvo a slohová architektúra na Slovensku*. Bratislava: Veda, 2021). Rozsiahla je aj jeho publikačná či publicistická činnosť, obsahujúca viac ako 70 štúdií, článkov a monografických statí. Patria sem aj reprezentačné

katalógy k výstavám, scenáre výstav alebo zariadenia objektov v Múzeu slovenskej dediny. Sú poznačené jeho precíznosťou, absolútnou znalosťou spracovanej tematiky, ako aj dokonalou štylistikou a zmyslom pre výtvarné spracovanie (najmä v prípade knižných publikácií).

Perfekcionizmus, ktorý bol typický pre jeho odbornú a vedeckú prácu, sa prejavil aj v jeho organizačných a riadiacich funkciách. Často mal pre neho negatívne dôsledky, napriek tomu ho kolektív pracovníkov uznával, rešpektoval, mal autoritu osobnú, ale aj odbornú. Prešiel rôznymi funkciami - od vedúceho oddelenia dokumentácie, vedeckého výskumu až po riaditeľa múzea. Túto funkciu vykonával veľmi krátko, bol prvým demokraticky zvoleným riaditeľom po roku 1989. Napriek tomu, že z pozície v tom čase takej náročnej funkcie musel riešiť mnohé závažné organizačné, personálne, ale aj odborné úlohy, v úlohe obstál, aj keď jeho náhly odchod v roku 1991 bol motivovaný jeho vzťahom k histórii múzea a jeho nepochopením zo strany tých, pre ktorých tieto historické reálie mali byť prioritné.

K. Strelec ani po odchode z múzea nestratil kontakt s pracoviskom, v ktorom strávil podstatnú časť svojho pracovného života. Študoval, písal, publikoval, zaujímal sa o múzeum a o jeho problémy. Historické pamiatky, tieto relikty našej minulosti, naďalej poznával, patrili k tomu, čo mu zostalo blízke i keď opustil brány múzea. Blízka mu bola aj história mesta, kde prežil celý život a priebežne sa vracal k poznatkom, získaným počas pôsobenia v múzeu, ktoré spracovával a publikoval.

PhDr. Karol Strelec ani na dôchodku vlastne akoby z múzea neodišiel. Zostal spojený s tým, čomu sa na pracovisku venoval, s impozantnou budovou múzea na Malej hore akoby nikdy nestratil kontakt. Jeho odchod bol náhly, ale v symbolickej pamäti Slovenského národného múzea v Martine zostáva.

Eva Králiková

OBSAH

<i>Úvodom (130 rokov od vzniku Muzeálnej slovenskej spoločnosti)</i> <i>(Hollý, Karol)</i>	5
<i>Introduction (130 years since the foundation of the Slovak Museum Society)</i> <i>(Hollý, Karol)</i>	7
Štúdie a materiály	
<i>Kiripolská, Anna: Usadlosť z Jasenovej č. 89 v Múzeu slovenskej dediny</i>	9
<i>Georgievski, Milan: Zemianska kúria z Vyšného Kubína</i> <i>v Múzeu slovenskej dediny</i>	32
<i>Mintalová Zubercová, Zora: Stravovanie na Slovensku po druhej svetovej</i> <i>vojne až do konca 60. rokov 20. storočia</i>	64
<i>Váleková, Monika – Ďurian, Karol: Múzeum Martina Benku po kompletnej</i> <i>rekonštrukcii</i>	92
Správy	
<i>Sýkora, Radovan: Z činnosti Slovenského národného múzea</i> <i>v Martine v roku 2022</i>	104
<i>Sýkora, Radovan: On the activities of the Slovak national museum</i> <i>in Martin in 2022</i>	118
<i>Halmová, Mária: Výstavná činnosť Slovenského národného múzea v Martine</i> <i>v rokoch 2006 – 2020</i>	128
<i>Wágnerová, Barbora: Akvizičná činnosť Slovenského národného múzea</i> <i>v Martine v rokoch 2017 – 2021</i>	149
<i>Sedláčková, Michala: Z činnosti archívu Slovenského národného múzea,</i> <i>pobočky v SNM – Múzeách v Martine v rokoch 2021 – 2022</i>	170
<i>Očková, Katarína: Život v meste počas socializmu. (Správa z vedeckej</i> <i>konferencie s medzinárodnou účasťou)</i>	174
<i>Váleková, Monika: Konferencia „Múzeá a galérie bez bariér IV.“</i>	181

Recenzie a informácie

- Očková Katarína*: ZUSKINOVÁ, Iveta. Liptov: dom a život v ňom.
[Liptovský Hrádok]: Občianske združenie Pre Liptov –
Pro Liptoviensis, 2022, 208 strán. ISBN: 978-80-973409-1-9. 184
- Králiková, Eva*: HALMOVÁ, Mária. Štefan Mruškovič. Martin: Slovenské
národné múzeum, 2022, 85 strán. ISBN 978-80-8060-531-5. 190

Nekrológ

- Králiková, Eva*: Karol Strelec 193

CONTENTS

<i>Úvodom (130 rokov od vzniku Muzeálnej slovenskej spoločnosti)</i> <i>(Hollý, Karol)</i>	5
<i>Introduction (130 years since the foundation of the Slovak Museum Society)</i> <i>(Hollý, Karol)</i>	7
Studies and materials	
<i>Kiripolská, Anna: Farmstead from Jasenová no. 89 in the Museum of</i> <i>the Slovak Village</i>	9
<i>Georgievski, Milan: Squire's manor house from Vyšný Kubín in</i> <i>the Museum of the Slovak Village</i>	32
<i>Mintalová Zubercová, Zora: Eating habits in Slovakia from after</i> <i>the Second World War to the end of the 1960s</i>	64
<i>Váleková, Monika – Ďurian, Karol: The Martin Benka Museum following</i> <i>its complete reconstruction</i>	92
Reports	
<i>Sýkora, Radovan: Z činnosti Slovenského národného múzea</i> <i>v Martine v roku 2022</i>	104
<i>Sýkora, Radovan: On the activities of the Slovak National museum</i> <i>in Martin in 2022</i>	118
<i>Halmová, Mária: Exhibition activity of the Slovak National Museum</i> <i>in Martin from 2006 to 2020</i>	128
<i>Wágnerová, Barbora: Acquisition activity of the Slovak National Museum</i> <i>in Martin from 2017 to 2021</i>	149
<i>Sedláčková, Michala: On the activities of the Archives of the SNM –</i> <i>Museums in Martin from 2021 to 2022</i>	170
<i>Očková, Katarína: Life in towns under the socialist regime (Report on</i> <i>the academic conference with international participation)</i>	174
<i>Váleková Monika: Conference “Museums and Galleries without barriers IV”</i>	181

Reviews and information

- Očková Katarína*: ZUSKINOVÁ, Iveta. Liptov: the house and its life.
[Liptovský Hrádok]: Pre Liptov Citizens' association –
Pro Liptoviensis, 2022, 208 pages. ISBN: 978-80-973409-1-9. 184
- Králiková, Eva*: HALMOVÁ, Mária. Štefan Mruškovič. Martin: The Slovak
National Museum 2022, 85 pages. ISBN 978-80-8060-531-5. 190

Obituary

- Králiková, Eva*: Karol Strelec 193